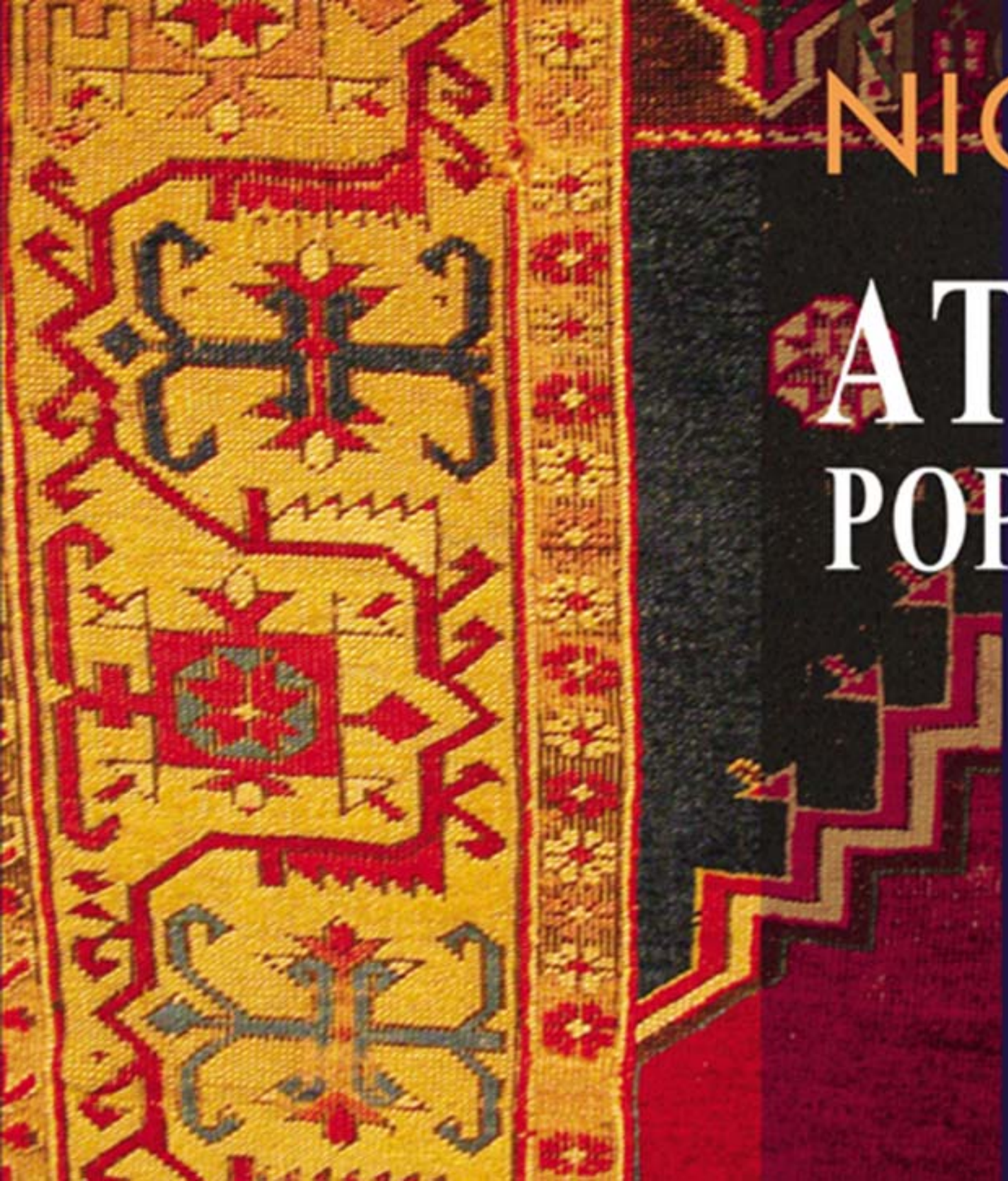

NICULESCU

ATLASUL POPOARELOR DIN ORIENT

JEAN SELLIER
ANDRÉ SELLIER

Citim. Știm.

JEAN SELLIER ANDRÉ SELLIER

ATLASUL POPOARELOR DIN ORIENT

• ORIENTUL MIJLOCIU, CAUCAZ, ASIA CENTRALĂ •

Traducere din limba franceză:
TEODORA PAVEL

NICULESCU

© La Découverte, Paris, 2000
Titlul original: *Atlas des peuples de l'Orient. Moyen Orient, Caucase, Asie Centrale*, par Jean Sellier et André Selier

Pentru ediția în limba română:
© Editura NICULESCU SRL, 2011
Adresa: Bd. Regiei 6D
060204 – București, România
Comenzi: (40)21–312.97.82
Fax: (40)21–316.97.83
E-mail: editura@niculescu.ro
Internet: www.niculescu.ro

ISBN 978-973-748-562-5

Toate drepturile rezervate. Nicio parte a acestei cărți nu poate fi reprodusă sau transmisă sub nicio formă și prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv prin fotocopiere, înregistrare sau orice sistem de stocare și accesare a datelor, fără permisiunea Editurii NICULESCU.
Orice nerespectare a acestor prevederi conduce în mod automat la răspunderea penală față de legile naționale și internaționale privind proprietatea intelectuală.

CUPRINS

Cuvânt înainte 7

Orientul Mijlociu, răscruce etnică 11

Delimitare. Sedentari și nomazi. Limbile. Religiile.

RĂSPÂNTIA VECHII LUMI 20

Orientul Mijlociu în zorii islamului (către anul 600). Apogeul califatului (către anul 765). Lumea musulmană divizată (către anul 975). Invazia turcilor (către anul 1100). Hegemonia mongolă (către anul 1265). Tamerlan și vremea sa (către anul 1400). Otomanii și safavizii (către anul 1600).

IMPERIALISME, NAȚIONALISME 34

Amenințări europene (către anul 1800). Între ruși și britanici (1914). Imperialisme și căi ferate. Fărâmițarea lumii arabe (1925). Petrolul. Noi state, noi conflicte.

Popoarele arabe 46

ORIENTUL APROPIAT, DE LA SUMERIENI LA OTOMANI 48

Orientul Apropiat înainte de islam. Expansiunea arabă. Califatele omeiad și abbasid. De la abbasizi la otomani. Provinciile arabe ale Imperiului Otoman.

ORIENTUL APROPIAT ARAB ÎNTRE 1914 și 1948 57

Primul Război Mondial. Împărțirea Semilunei fertile. Siria și Libanul sub mandat francez. Palestina și Transiordania. Irakul hașemit. Regatul Egiptului.

ORIENTUL APROPIAT DUPĂ 1948 62

Conflictele. Palestinienii. Iordania. Libanul. Siria. Irakul. Egiptul.

PENINSULA ARABICĂ 76

Arabia marginalizată. Ibn Saud și Arabia Saudită. Țările din Golf. Oman. Yemen.

Evreii și Israelul 85

Popoarele caucaziene și armenii 88

Limbile din Caucaz. Rușii și Caucazul. „Popoarele pedepsite“.

POPOARELE DE LA MUNTE 93

Popoarele din Caucazul de Vest. Osetinii. Popoarele din Caucazul răsăritean.

GEORGIENII 99

Originile. Georgia în Imperiul Rus. Perioada intermediară (1917–1921). Georgia sovietică. Georgia independentă.

ARMENII 104

Originile. Invazii, migrații. Renașterea armeană. Ascensiunea naționalismului. Anii tragici. Armenia sovietică. Armenia contemporană.

Popoarele iraniene 113

IRANUL ȘI PERȘII 114

Persia înainte de islam. Iranul în fața invaziilor. Imperiul Persan Safavid. Crizele din secolul al XVIII-lea. Persia kajarilor. Iranul dinastiei Pahlavi. Republica islamică.

KURZII 126

Kurzii și vecinii lor până în anul 1918. Chestiunea kurdă între 1919 și 1975. Chestiunea kurdă, începând din 1975.

PAȘTUNII ȘI AFGHANISTANUL 132
La porțile Indiei. Expansiunea paștunilor. Între britanici și ruși. Afghanistanul independent. Regimul comunist și invazia sovietică.

BALUCII 141

TADJICII 143

Popoarele turce 146

POPOARELE TURCE DIN ASIA CENTRALĂ 148
De la origini la invaziile mongole. Mongolii și Tamerlan. Hanatele uzbece. Turkestanul răsăritean. Rușii în cucerirea Asiei Centrale. De la Turkestanul rusesc la Asia Centrală sovietică. Kazahii. Kârgâzii. Uzbecii. Turkmenii. Uigurii.

AZERII. 167
Geneza azerilor. Azerbaidjanul divizat. Azerbaidjanul contemporan.

TURCII DIN TURCIA. 171
Pătrunderea turcilor în Anatolia. Prima expansiune otomană. Restaurarea și apogeul imperiului. De la apogeu la declin. Retragerea din fața austriecilor și a rușilor. Imperiul Otoman în secolul al XIX-lea. Sfârșitul Imperiului Otoman. Republica Turcia.

POPOARELE TURCE DIN RUSIA 187
Stepele din Europa înainte de mongoli. Hanatul Hoardei de Aur. Expansiunea rusă. Tătarii. Bașkirii. Ciuvașii. Calmâcii.

Bibliografie. 194

Index 195

CUVÂNT ÎNAINTE

Ce este „Orientul“? Reunind Orientul Mijlociu, Caucazul și Asia Centrală sub această denumire, am dorit să atragem atenția asupra unui ansamblu pe care dezmembrarea URSS ne permite să îl considerăm din nou în întregul său. Orientul astfel delimitat se deosebește de lumile vecine: europeană, africană, asiatică (a se vedea harta de la pagina 10). Dar titlul lucrării de față presupune, de asemenea, o a doua întrebare, de altfel mai delicată: ce înțelegem prin „popor“? Dacă, în Europa, răspunsul pare destul de simplu, în Orient situația este diferită.

Criterii

În timpurile noastre, pentru a diferenția popoarele între ele, ceea ce ne vine mai întâi în minte este criteriul limbii. Dar, în Orient, el interferează cu alte criterii, care, în funcție de epocă sau circumstanțe, au devenit dominante. Astfel, în Liban, războiul civil (1975–1991) a învrăjbit populații aparținând unor confesiuni diferite (creștine sau musulmane), toate de limbă arabă. Anumite popoare, de altfel, adoptă drept criteriu descendența, cum ar fi arabii, care afirmă că se trag din triburile cuceritoare din secolul al VII-lea și se deosebesc astfel de populațiile autohtone „arabizate“ (care au adoptat mai târziu limba arabă). Evreii se deosebesc de ceilalți conform criteriilor de ascendență și de religie, iar nu conform criteriilor lingvistice (ebraica modernă folosită în Israel este o creație recentă).

Chestiuni de nivel

În Orient solidaritățile locale au predominat multă vreme. La acest nivel, diferențele de limbă, de practică religioasă, de apartenență tribală sau de mod de viață erau percepute foarte net între vecini. Pe o scară mai largă, în schimb, sentimentul de apartenență la un ansamblu devenea mai abstract. Musulmanii făceau adesea referire la *umma*, comunitate ideală care îi grupează pe toți. Musulmanii și nemusulmanii știau de altfel, cu mici excepții, că aparțin unui „imperiu“, căruia i se supuneau mai mult sau mai puțin de bunăvoie. Dar rare erau populațiile care, înainte de secolul al XX-lea, considerau că aparțin unui „popor“ susceptibil să formeze o „națiune“ și, cu atât mai puțin, un stat.

Imperiile

Dacă un concept precum cel de stat-națiune nu avea nici un sens în Orient, în schimb prevala un alt sistem politic: cel de imperiu.

Secolul al XX-lea a cunoscut trei imperii: Imperiul Otoman, Imperiul Persan (sau Iran) și Imperiul Rus, devenit Uniunea Sovietică. Imperiile înglobau populații foarte diverse și puneau în practică dispoziții de care trebuia să se țină seamă. Imperiul Otoman recunoștea totuși, fiecărei comunități nemusulmane (greci ortodocși, armeni, evrei etc.), o anume autonomie. Dar, aceste comunități organizate sau *millete*, nu aveau o delimitare teritorială. Într-un context ideologic cu totul diferit, Uniunea Sovietică făcea distincție între *cetățenie* (sovietică), comună tuturor locuitorilor Uniunii și *naționalitate,* proprie fiecărei etnii. Naționalității îi erau atașate drepturi lingvistice și culturale. Sistemul sovietic recunoștea totuși fiecărei etnii un teritoriu privilegiat (republică, regiune autonomă).

Statele – succesoare ale imperiilor

Unele dintre ele își doresc să fie state-națiuni după model european (Turcia, republicile din Caucaz sau Asia Centrală), cu toate că nu au reușit să rezolve problema minorităților etnice. În lumea arabă, „națiunea“ (arabă) depășește cu mult cadrul statelor formate în secolul al XX-lea, astfel încât conceptul de stat-națiune nu mai are sens (cu excepția, până la un anumit punct, a Egiptului și a Yemenului, datorită particularităților vechi și profunde). Republica Islamică a Iranului oferă chestiunii pluralității etnice un alt răspuns. În acest fost imperiu – în care perșii nu mai formează decât 45% din populație – islamul a devenit fundamentul instituțiilor statului. Legitimitatea sa depășește diferențele etnice, considerate ca secundare. Afghanistanul pare astăzi să se angajeze pe un drum asemănător.

Popoarele din Orient

În ciuda acestor rezerve, am ales ca prim mod de abordare criteriul lingvistic, deoarece în zilele noastre, în Orient, comunitățile întemeiate pe limbă par, în definitiv, mai durabile decât altele. Dar, în acest caz, nu este vorba decât de o tendință. Nu ar trebui să deducem o ecuație „limbă = popor = națiune = stat“ și să ne imaginăm că o astfel de ecuație ar putea rezolva problemele care afectează astăzi această regiune a lumii. Scopul nostru este, dimpotrivă, acela de a *sublinia complexitatea situațiilor* care, la rigoare, oferă alte răspunsuri decât cele ale statului-națiune pur și simplu, concept elaborat într-un context geografic (Europa) și istoric (secolul al XIX-lea) specific.

* * *

REMARCE DIVERSE. Pentru grafia numelor proprii, am renunțat la transcrierile savante, care necesită numeroase semne diacritice și care duc adesea la forme de nerecunoscut, în favoarea transcrierilor uzuale, cu un aspect mai familiar. Specialiștii ne vor ierta aproximările pe care o asemenea alegere le aduc cu sine.

În tabele, repartizarea populației în funcție de criterii etnice sau lingvistice are numai un caracter orientativ. Pentru statele provenite din fosta URSS, am urmat datele recensământului din 1989, în lipsa unor indicații recente suficient de sigure și știind că anumite populații au cunoscut importante mișcări de migrație. Un ultim punct. Ni s-a părut că în cadrul a ceea ce am numit „Orient", anumite popoare erau deja descrise în foarte multe lucrări, mai ales arabii și evreii. De aceea am ales să acordăm locul pe care îl merită familiilor iraniene, turce și caucaziene, care sunt mai puțin cunoscute.

Autorii

CUM SĂ CITIM HĂRȚILE

Culorile. Pe cât posibil, culorile corespund popoarelor sau familiilor de popoare: arabii cu verde, iranienii cu violet și mov, turcii cu portocaliu și maro etc. Semnificația culorilor diferă însă în funcție de tipul hărții.

În hărțile care compun o *frescă istorică* (pp. 20–46), culorile reprezintă entități politice dominate de o etnie sau de alta: califatul în verde, fiind locuit de arabi (p. 23), Imperiul Otoman în portocaliu, fiind locuit de turci (pp. 33, 35 și 37) etc. Acest lucru nu înseamnă că ansamblul populației din zona astfel colorată este arabă sau turcă.

În cuprinsul lucrării figurează hărți fizice și hărți istorice, având propriile legende, ca și *hărți etnice*. La acestea din urmă, culorile arată repartiția geografică a diverselor etnii, caracterizate de limbă, iar în caz contrar, de religie. Această repartiție – în lipsa, cel mai adesea, a informațiilor sigure și necontroversate – este în mod necesar schematică.

Convenții grafice. În lipsa altor indicații în legendă, *benzile colorate verticale* desemnează zone de influență, protectorate etc. și *benzile colorate orizontale*, zone contestate.

Până în secolul al XIX-lea, frontierele erau în Orient extrem de imprecise. Iată de ce ele nu apar pe hărți la paginile 21–35. Astăzi, cea mai mare parte a frontierelor este bine stabilită (cu linii negre pe hărți), dar unele sunt contestate (cu linii negre întrerupte). Liniile gri întrerupte indică granițele în interiorul anumitor state: republici din Rusia etc. În sfârșit, liniile punctate indică fostele frontiere (în raport cu data de referință a hărții).

Orientul Mijlociu, răscruce etnică

Delimitare

Văzut din exterior, Orientul Mijlociu este o punte de legătură între Mediterana și Oceanul Indian, între Europa și marile țări din Asia (India, China), între Rusia și „mările calde“. Britanicii au inventat expresia „Orientul Mijlociu“ la începutul secolului al XX-lea pentru a desemna teritoriile care se întindeau de la Imperiul Otoman („Orientul Apropiat“) până la Imperiul Indiilor. Aceste teritorii îi separau atunci pe britanici, interesați să-și păstreze hegemonia în Oceanul Indian, de ruși, deveniți stăpâni ai Asiei Centrale în secolul al XIX-lea. Astăzi, spațiul situat la est de Mediterana este considerat un ansamblu unitar. Iată de ce „Orientul Mijlociu“ – printr-un abuz de limbaj – include și „Orientul Apropiat“.

În secolul al XX-lea, aranjamentelor strategice clasice li se adaugă cel al petrolului, de acum primordial. Subsolul țărilor riverane Golfului Persic conține, într-adevăr, două treimi din rezervele mondiale. Acest lucru explică, în primul rând, implicarea SUA în regiune, care s-au străduit, în perioada războiului rece, să „stăvilească“ URSS (având ca aliați Turcia, Iranul și Pakistanul) sau, mai recent, să conducă războiul din Golf împotriva Irakului. Dar dacă accesul la resursele petroliere din Orientul Apropiat rămâne o miză capitală, dezmembrarea URSS, la sfârșitul anului 1991, a dat peste cap datele strategice tradiționale. Delimitat odinioară la nord de frontiera sovietică, spațiul oriental mijlociu se deschide acum către Caucaz și Asia Centrală, astfel încât centrul său de greutate tinde să se deplaseze dinspre lumea arabă către lumea turco-iraniană. Numele de „Orient“, cuprins în titlul lucrării de față, vrea să evidențieze acest fenomen.

INIMA ISLAMULUI. Văzut din interior (și văzut de toți musulmanii), Orientul Mijlociu este mai întâi inima islamului. Cu toate că islamul este de origine arabă, din secolul al VII-lea până în secolul al XIV-lea, acesta a devenit, de asemenea, în etape, religia popoarelor iraniene și turce. Astfel, și unele, și altele, ca și arabii, au contribuit la înflorirea și strălucirea sa. Orientul Mijlociu nu se mai definește astfel în termeni geostrategici, ci religioși și etnici. Din acesta fac parte populațiile iraniene (a căror arie de răspândire ajunge până în Pakistan) și marea parte a populațiilor turce, ceea ce ne determină să legăm Asia Centrală de Orientul Mijlociu, așa cum arată întreaga istorie anterioară secolului al XIX-lea și cum o îngăduie astăzi dispariția URSS. De aici mai fac parte de asemenea populațiile arabe, cu excepția celor din Maghreb, situate evident în afara spațiului Orientului Mijlociu. În sfârșit, din motive geografice și istorice, în ansamblu sunt incluse și populații nemusulmane: georgienii, armenii, minoritățile arabe rămase creștine, evreii din Israel.

Sedentari și nomazi

Orientul Mijlociu și Asia Centrală aparțin vastei zone climatice aride care se întinde din Sahara Occidentală până la granițele sino-mongole. O mare parte din teritoriu este formată din deșerturi și stepe, de o mare varietate, de la stepa sărăcăcioasă semideșertică din Arabia până la întinderile ierboase din nordul Kazahstanului, ce pot hrăni turme numeroase. Într-un asemenea context, masivele muntoase joacă un rol determinant, deoarece provoacă precipitații, fiind o sursă permanentă de apă pentru împrejurimi. Aceasta a favorizat o înflorire a oazelor de podiș, tipice pentru Asia Centrală și Podișul Iranian. Când apa venită din munți ajunge să alimenteze veritabile fluvii, irigarea (sau utilizarea văilor) devine posibilă mult în aval. Nilul în Egipt (ale

cărui izvoare vin, în parte, din zona tropicală), Tigrul și Eufratul în Mesopotamia, Amudaria și Sârdaria în Asia Centrală, Indul în Pakistanul de azi, se află astfel la originea unor lucrări agricole vaste și extrem de vechi.

MODUL DE VIAȚĂ TRADIȚIONAL. Până în secolul al XX-lea, pe ansamblu, în regiune au coexistat două moduri de viață: cel al crescătorilor de vite nomazi și cel al sedentarilor (agricultori și orășeni). Pentru prima dată în istoria umanității, agricultura a apărut în Orientul Apropiat între 8000 și 6000 î.Hr. Cât despre primele orașe (a doua jumătate a celui de-al patrulea mileniu î.Hr.), ele au fost construite în Mesopotamia Inferioară de către sumerieni, care au inventat în același timp și scrierea. Aceste inovații s-au impus la puțină vreme și în Egipt. Modul de viață al crescătorului nomad de vite, care s-a transmis până în vremea noastră, are origini la fel de vechi: domesticirea calului (în stepele din nordul Mării Negre), a dromaderului (în Orientul Apropiat), a cămilei cu două cocoașe numită bactrian (în Asia Centrală), datează cel mult din al treilea mileniu î.Hr. Această simultaneitate ne face să credem că, în ansamblu, cele două moduri de viață – nomad și sedentar – au fost, din punct de vedere economic, mai mult complementare decât opuse. Echilibrul era la fel de precar: supuși ravagiilor secetei, nomazii recurgeau adesea la jaf. Mai mult, dacă o căpetenie reușea să reunească un număr suficient de mare de nomazi, aceasta ajungea imediat în fruntea unei forțe militare de temut.

POPULAȚIILE DE LA MUNTE

Numeroase masive muntoase adăpostesc de mult timp populații care, în funcție de împrejurări, interferează cu viața vecinilor lor de la șes sau, dimpotrivă, profită de relief pentru a rezista invaziilor. Cel mai adesea, geografia însăși a habitatului lor (văi izolate unele de altele), divizează aceste populații în clanuri rivale, ostile oricărei autorități politice unice. Asemenea trăsături caracterizează populațiile din nordul Caucazului (ceceni, avari etc.), kurzii, paștunii. În alte cazuri, muntele a servit ca refugiu populațiilor care practicau o religie anume: creștinii maroniți pe Muntele Liban, alauiții în Djebelul alauit, druzii în Djebelul druz, ismaeliții în Badakcianul Superior (Tadjikistan).

Relațiile dintre nomazii de stepă și sedentarii din zonele irigate au marcat istoria Orientului Mijlociu și a Asiei Centrale până în epoca modernă. Dar, secolul al XX-lea i-a pus capăt: contrar exigențelor statelor contemporane, modul de viață nomad este pe cale de dispariție.

Limbile

Limbile vorbite în Orientul Mijlociu și în Asia Centrală fac parte din patru mari familii: semitică, caucaziană, indo-europeană, altaică. Repartiția lor geografică este rezultatul unei istorii pe care o putem urmări cu o oarecare certitudine pornind cam de la 1500 î.Hr. Aici intervin două tipuri de fapte: deplasările de populații, sub forma infiltrărilor progresive sau a invaziilor brutale (ori a combinației dintre cele două); adoptarea limbii autohtonilor de către nou-veniți sau, invers, a limbii celor nou-sosiți de către autohtoni, aceasta, atunci când nu se instaurează o situație de bilingvism. Complexitatea acestor interacțiuni explică faptul că în prezent se evită confuzia dintre limbă și rasă, cum se făcea de obicei la începutul secolului al XX-lea. Tipuri rasiale pot fi identificate cu certitudine în Orientul Mijlociu și în Asia Centrală, dar ele nu mai corespund categoriilor lingvistice.

LIMBILE SEMITICE. Acestea au drept leagăn Peninsula Arabică și împrejurimile Semilunei fertile. Limba cu cea mai veche atestare este akkadiana, folosită de populațiile din Mesopotamia, care i-au înlocuit pe sumerieni (a căror limbă nu era semitică) între 2500 și 2000 î.Hr. Începând cu 1500 î.Hr., se individualizează diferitele limbi semitice: aramaica (în Mesopotamia Superioară), ebraica (în Iordania de astăzi), feniciana (în Libanul de astăzi). Aramaica va deveni apoi limba dominantă a întregii Semiluni fertile. Hristos, ca și alți evrei din vremea sa, se exprima în aramaică (și nu în ebraică, considerată mai degrabă limbă liturgică, decât uzuală).

Limba arabă, despre care se știe indirect că era vorbită în nordul Arabiei cu mai multe secole înaintea erei creștine, nu este atestată în scris decât începând cu anul 328. Arabii, în parte nomazi, în parte conducători de caravane sedentarizați la marginea Semilunei fertile, foloseau pe atunci, ca și vecinii lor – când trebuiau să se exprime în scris – limba aramaică. Expansiunea limbii arabe rezultă dintr-o înlănțuire de fapte petrecute în secolele al VI-lea și al VII-lea: declinul regatelor arabe din nord, rolul Meccăi de principal pol al Arabiei, revelarea Coranului în limba arabă lui Mahomed – de atunci având reputația de limbă aleasă de Dumnezeu –, unificarea populațiilor arabe sub stindardul islamului, cucerirea Siriei, Irakului, Egiptului, Iranului. În Semiluna fertilă, limba arabă îi va răpi în curând primul loc limbii aramaice: o limbă semitică o înlocuiește pe alta. Dimpotrivă, în Iran, araba nu va avea succes în fața limbilor indo-europene, în ciuda răspândirii islamismului. Limba egipteană (sau „coptă“), nu semitică, ci hamitică, nu va da înapoi, la rândul ei, decât cu greutate în fața arabei (rămânând limba liturgică a creștinilor din Egipt).

ALFABET ARAB, LIMBI NON-SEMITICE

Limbile semitice pot fi transcrise în alfabete care nu conțin decât consoane, cum ar fi alfabetul arab. În schimb, limbile indo-europene și limbile altaice au nevoie de vocale. Alfabetul arab – cu toate că puțin organizat – s-a impus totuși unora dintre ele, deoarece este cel al Coranului. Marea parte a limbilor turce au abandonat între cele două războaie mondiale alfabetul arab în favoarea limbilor indo-europene (alfabetul latin sau alfabetul chirilic). Principalele limbi iraniene (persana, kurda, paștuna) au păstrat, dimpotrivă, alfabetul arab.

Ebraica modernă a statului Israel a fost, la rândul ei, creată la sfârșitul secolului al XIX-lea pornind de la ebraica veche.

LIMBILE CAUCAZIENE. Acestea nu sunt înrudite cu nici o altă limbă, probabil doar cu limba bască (părerile sunt împărțite). Către 1500 î.Hr., acestea se vorbeau în Caucaz și, mai la sud, în Kurdistanul de astăzi și în împrejurimi. Apoi s-au retras în fața limbilor indo-europene, rămânând însă extrem de vii și de diverse. Georgiana este principala limbă caucaziană.

LIMBILE INDO-EUROPENE. Primii „indo-europeni" erau, oare, călăreți din stepele din nordul Mării Caspice? Unii autori se îndoiesc astăzi de acest lucru și le caută originile printre agricultorii din Anatolia Orientală. Oricum ar fi, în al doilea mileniu î.Hr., populații vorbitoare de limbi indo-europene ocupă, pe de o parte, cea mai mare parte a Europei și Anatoliei, iar pe de alta, Asia Centrală și centrul Podișului Iranian. În aceste regiuni, ei sunt mai ales crescători de vite nomazi. Către 1500 î.Hr., unii dintre ei – indo-arienii – au invadat India și și-au impus limba (din care derivă sanskrita și limbile moderne din nordul Indiei). Ceilalți – iranienii – s-au scindat apoi în mai multe popoare cum ar fi sogdienii, dominând Asia Centrală înainte de sosirea turcilor, și perșii, a căror limbă va da naștere persanei moderne.

În vestul teritoriului iranian, în regiunile limitrofe cu Caucazul și Anatolia, originile limbii armene și ale limbii kurde rămân obscure. În Anatolia, diverse populații indo-europene s-au succedat și s-au luptat între ele începând cu 2000 î.Hr., dacă nu mai devreme. Integrați în

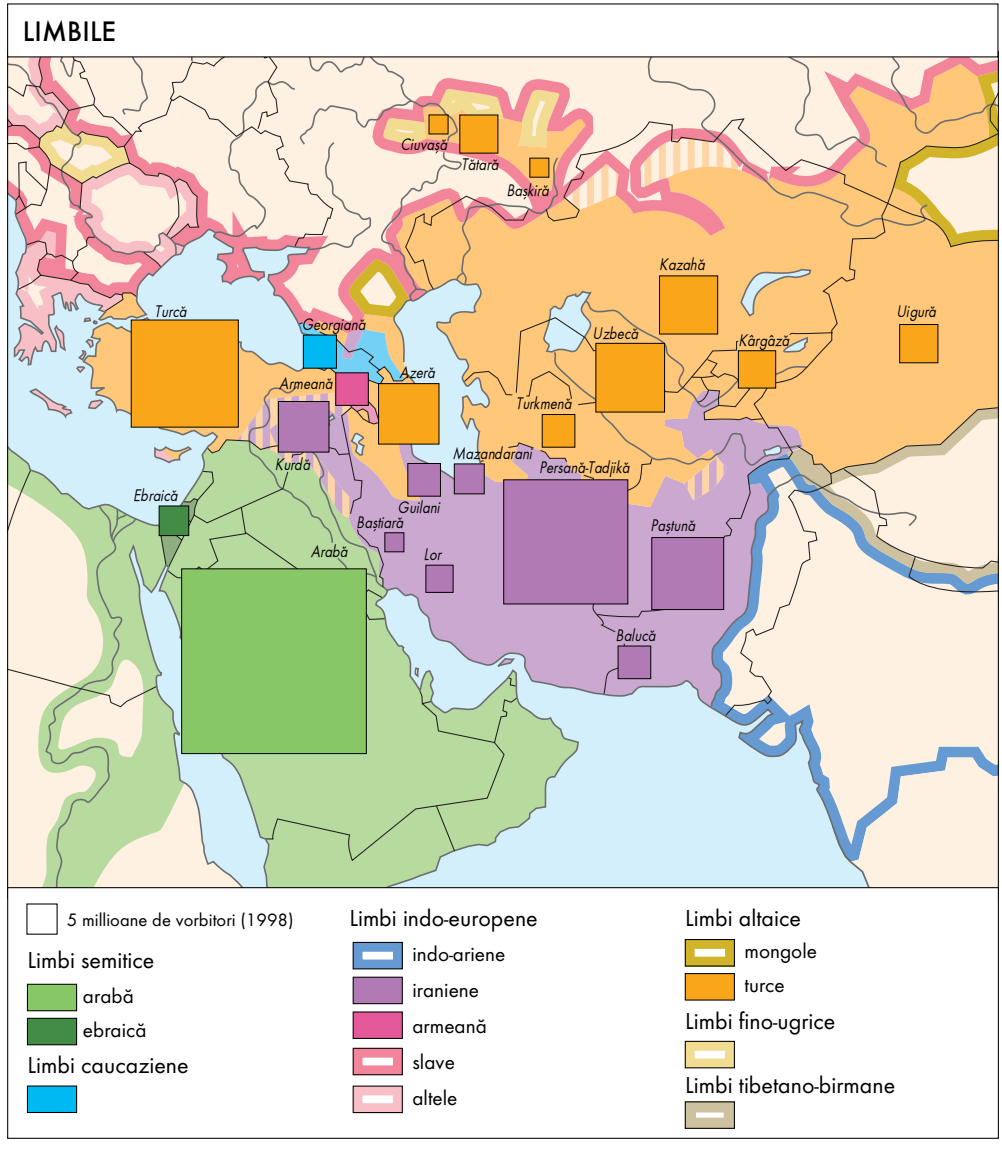

Imperiul Roman (apoi Bizantin), descendenții lor au adoptat în cea mai mare parte limba greacă și au păstrat-o până la invazia turcilor.

LIMBILE ALTAICE. Acestea se împart în trei ramuri: tungusa (căreia îi aparțin manciuriana și anumite limbi vorbite în Siberia), mongola și turca. Geneza limbilor altaice este necunoscută. Primele scrieri ale turcilor datează din secolul al VI-lea, perioadă în care – crescători de vite originari din Mongolia Occidentală – pătrund în Asia Centrală. Turcizarea acestei regiuni se realizează într-un mod progresiv, în ritmul sosirii noilor contingente de turci și al adoptării limbii de către o parte din autohtoni, în timp ce alții – numiți astăzi tadjici – au rămas iranofoni. Dincolo de Asia Centrală, un număr foarte mare de turci a pătruns în secolul al XI-lea în Azerbaidjan, apoi în Anatolia, unde limba ajunge să domine treptat. În secolul al XIII-lea, invaziile mongole au antrenat un nou aflux de turci, care au format grosul armatelor lui Genghis-Han. Din această perioadă datează stabilirea turcofonilor (tătarii) în regiunea Volgăi. Dispersarea geografică a populațiilor turce a fost, desigur, însoțită, de-a lungul secolelor, de o ramificare a idiomului turcesc original în limbi astăzi distincte.

Religiile

Nouă zecimi din populația Orientului Mijlociu (inclusiv Asia Centrală) este musulmană sau se revendică din islam. Creștinismul se menține sub trei forme principale: ca religie „națională“ a armenilor și a georgienilor; în cadrul minorității populației de limbă arabă care nu s-a convertit niciodată la islamism; în sfârșit, la ruși și la alți europeni imigrați în Asia Centrală, în măsura în care nu s-au decreștinat. Situația iudaismului este diferită. De foarte multă vreme, până în secolul al XX-lea, existau comunități israelite (de limbă arabă, persană, turcă etc., după caz) în toate țările din Orientul Mijlociu. Ele s-au mutat în mare parte în statul Israel, astfel încât astăzi, în contextul din Orientul Mijlociu, iudaismul și națiunea israeliană tind să se identifice (v. „Evreii și Israelul“, p. 85).

IUDAISMUL

Dintre cele trei religii revelate (iudaismul, creștinismul, islamismul) – numite și „religii ale Cărții“ –, iudaismul este cea mai veche. După *Geneză*, acesta are ca punct de plecare viața lui Avraam, cu care Dumnezeu a încheiat o Învoială: Avraam va fi tatăl unei „mulțimi de semințiі“; ele vor trebui să-I slujească lui Dumnezeu. În plus, Dumnezeu îi făgăduiește lui Avraam Țara Canaanului (Palestina, „Pământul Făgăduinței“) pentru urmașii săi, pe vecie. Avraam, originar din Mesopotamia Inferioară, se așază aici cu ai săi în cursul primei jumătăți a mileniului II î.Hr. Către sfârșitul vieții, are doi fii: unul, Ismael, cu sclava sa, Agar (de origine egipteană); celălalt, Isaac, cu soția lui, Sara. Ismael are ca descendenți triburile beduine din deșert, altfel spus, arabii. Din Isaac și fiul său, Iacov, descind cele douăsprezece triburi ale lui Israel, altfel spus, evreii.

PERIOADA „BIBLICĂ“. Evreii s-au așezat în Egipt, au fost făcuți sclavi și au ajuns, sub conducerea lui Moise, să apuce drumul Palestinei. În timpul acestui exod, pe Muntele Sinai, Dumnezeu Îi comunică lui Moise Legea Sa. *Tora* („învățătură“, „lege“) reprezintă esența religiei iudaice. După ce au cucerit, în sfârșit, Palestina în secolul al XIII-lea î.Hr., evreii trăiesc istoria unui popor ca toate celelalte. În 997 î.Hr., regele David stabilește capitala la Ierusalim, unde fiul său, Solomon, va înălța Templul. Apoi, evreii se vor împărți în două regate: Israel la nord, Iudeea (cu Ierusalimul) la sud. Este perioada profeților – Ilie, Isaia, Ieremia – ale căror avertismente nu sunt ascultate. Prima catastrofă se petrece în 722 î.Hr. când asirienii nimicesc regatul Israelului și trimit poporul în exil; a doua, în 586 î.Hr., când babilonienii cuceresc Ierusalimul, distrug Templul și iau în captivitate elita evreimii din Iudeea.

PERIOADA „IUDAICĂ“. Exilul în Mesopotamia marchează punctul de plecare al răspândirii evreilor. De acum înainte, vor trebui, fără a-și renega originile, să se integreze, de bine, de rău, în celelalte națiuni. Uzanța face ca, din acest moment, să nu se mai vorbească de evrei (caracterizați de o religie, o limbă și de un teritoriu), ci de iudei (caracterizați doar prin religie, ebraica însăși încetând, încetul cu încetul, de a mai fi limba lor de zi cu zi). Istoria evreilor din Orientul Mijlociu, astfel caracterizați, este evocată la pagina 87.

Religia iudaică rămâne totuși foarte vie, dincolo de apariția creștinismului care provine și se separă, în același timp, de aceasta. Din secolul al II-lea î.Hr., până în jurul anului 100, rabinii

elaborează comentarii la *Tora*, numite Legea orală (*Mishna*). *Mishna* este apoi transpusă în ebraica scrisă. Opera colectivă va continua, din secolul al III-lea până la cucerirea arabă, cu redactarea – de data aceasta în aramaică – a *Gemarei*. Ansamblul *Mishnei* și al *Gemarei* formează *Talmud-Tora* („studiu al Legii"). *Talmudul* babilonian, redactat în Mesopotamia, joacă în tradiția iudaică un rol esențial. *Talmudul* palestinian nu are aceeași importanță.

ISLAMISMUL

Mahomed a fost în același timp profet și conducător politic. Ori, musulmanii consideră că al doilea rol decurge direct din primul și că formează un tot cu acesta. De aici rezultă că islamul încorporează reguli relative la organizarea și funcționarea societății în ansamblu, spre deosebire de creștinism, care de la început, conține în formă incipientă separația dintre puterea religioasă și puterea politică („trebuie să dăm Cezarului ceea ce este al Cezarului"). Această caracteristică lămurește toată istoria lumii musulmane.

RELIGIA ISLAMICĂ. Începând cu anul 610, Mahomed primește de la Dumnezeu (Allah), revelațiile în limba arabă pe care Arhanghelul Gabriel îi poruncește să le „recite". Aceste revelații formează Coranul (de la termenul arab *qur'ân* = „recitare"), ale cărui elemente disparate, notate sau reținute de însoțitorii Profetului, au fost compilate la mijlocul secolului al VII-lea.

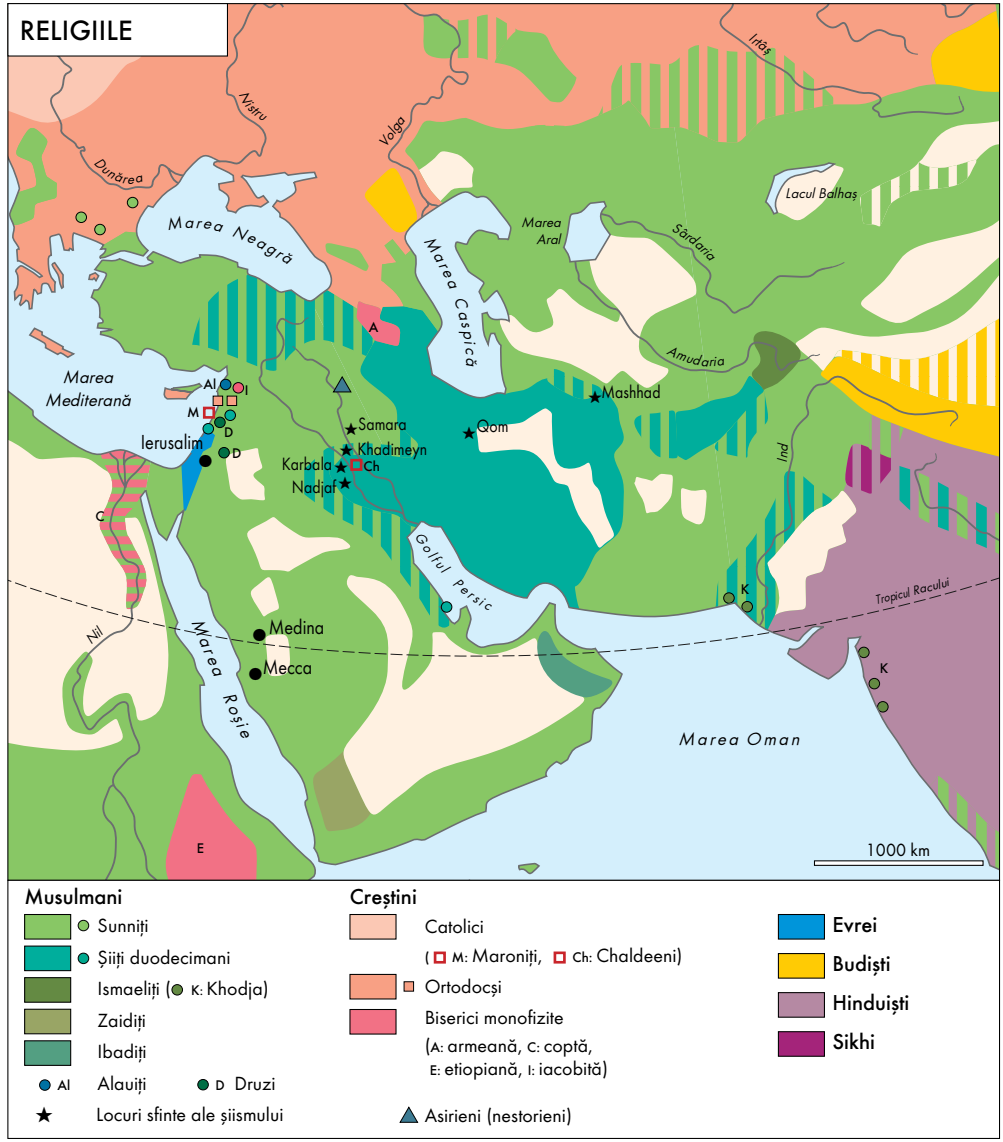

Mesajul Coranului conține patru afirmații majore:

– nu există decât un singur Dumnezeu și Mahomed Îi este Profet;
– Dumnezeu Atotputernic este veșnic;
– trebuie să te supui lui Dumnezeu și să-I dai ascultare (de unde termenii de „musulman", „cel care se supune" și de „islam", „supunere");
– la Judecata de Apoi, cei buni vor fi răsplătiți, iar cei răi vor fi pedepsiți.

Dacă islamul recunoaște alți profeți – în special pe Avraam, Moise, Iisus – și se alătură astfel familiilor de religii monoteiste din Orientul Apropiat, acesta afirmă că, o dată cu Mahomed, Dumnezeu a încheiat ciclul revelațiilor, iar Coranul surclasează scrierile dinainte.

Coranul impune musulmanilor cinci obligații cu caracter religios, numite „stâlpii islamului":

– profesiunea de credință, rostită în arabă, „Nu există alt Dumnezeu decât Allah și Mahomed este trimisul lui Allah"; aceasta reprezintă, de asemenea, prin excelență, actul de convertire la islamism;
– rugăciunea, rostită de cinci ori pe zi după un ritual precis și, în comun, vinerea la moschee;
– postul, din zori până la apus, în timpul lunii Ramadanului;
– pelerinajul la Mecca (*haj*), cel puțin o dată în viață, doar dacă există forța și mijloacele;
– obolul dat săracilor, cu titlu privat sau sub forma unui impozit religios redistribuit.

Islamul nu se reduce totuși la o sumă de norme. Este în același timp și, poate, înainte de toate, o religie a „posibilului" care știe să lase pe seama conștiinței fiecăruia responsabilitatea de a nu urma regulile menționate mai sus. De aceea nu ar trebui să ne mirăm dacă unii „nepracticanți" se revendică totuși cu tărie din islam, perceput atât ca o comunitate umană, cât și ca o religie.

MAHOMED, FONDATOR AL COMUNITĂȚII MUSULMANE. Victimă a ostilității celor din Mecca, Mahomed se hotărăște în 622 să se stabilească în Medina. Acest exil – Hegira – va fi ales mai târziu ca punct de plecare al erei islamice. La Medina, Mahomed întemeiază *umma*: aceasta îi unește pe locuitorii din Mecca ce l-au urmat, cu locuitorii raliați din Medina și constituie embrionul oricărei comunități musulmane viitoare. Lider religios și politic, Mahomed duce război împotriva Meccăi, o supune, apoi își extinde hegemonia musulmană asupra întregii Peninsule Arabice.

Din această perioadă datează regulile care guvernează relațiile dintre musulmani și nemusulmani. În cadrul „casei Islamului", *dâr al-Islâm* – altfel spus, teritoriu aflat sub jurisdicție islamică – „oamenii cărții" (creștini și evrei) beneficiază de un statut inferior, dar protejat. În schimb, păgânii nu pot alege, în principiu, decât între convertire sau nimicire. *Jihâdul* (literal, „efort", și nu „război sfânt") tinde să extindă *dâr-islâmul* și canalizează propensiunea nomazilor arabi prin atacuri.

TRADIȚIE ȘI DISENSIUNI. Moartea lui Mahomed în 632 încheie „crearea islamului". Comunitatea musulmană are la dispoziție de acum Coranul pentru a-și lumina drumul, dar și *Sunna*, culegere a spuselor și faptelor Profetului, care, strânse în secolele al VII-lea și al VIII-lea de către ulemale (exegeți, juriști, teologi), formează tradiția (*hadîth*). În aceeași perioadă, alte ulemale elaborează *șaria*, legislația islamică derivată din Coran. Întrebarea cheie, totuși, se referă la conducerea *ummei*. Cine o va exercita? Și mai ales, în ce spirit și conform cărei legitimități?

La moartea Profetului, musulmanii îl aleg la conducere pe socrul acestuia, Abu Bakr, cu titulatura de „calif", adică „succesor" (al lui Mahomed în fruntea *ummei*). Califatul va fi ulterior exercitat de Omar (634–644), apoi de Otman. Criza izbucnește în 656, o dată cu uciderea acestuia din urmă, săvârșită de musulmani. Atunci se va naște un conflict între Ali, ginere al Profetului și, cel de-al patrulea calif, și Mu'awiyya, guvernator al Siriei, membru al aceleieași familii ca și Otman. După ce Ali este asasinat, la rândul său, în 661, Mu'awiyya devine al cincilea calif. Eminamente politic, acest conflict marchează punctul de plecare al divergențelor religioase care, chiar și astăzi, îi dezbină pe musulmani.

KHARIGIȚII. Aceștia sunt, literal, „fugarii" (*kharawrij*, în arabă), numiți astfel pentru că au părăsit tabăra lui Ali în 658. Din punctul lor de vedere, califul nu ar trebui să-și derive legitimitatea decât din credință: el trebuie să fie ales pentru că este cel mai bun credincios, „chiar dacă ar fi un sclav negru". Puritani și violenți, kharigiții vor fi combătuți fără încetare de majoritatea autorităților musulmane, începând cu Ali însuși care, din acest motiv, va cădea sub loviturile unuia dintre ei. Comunități kharigite – foarte pașnice – subzistă în zilele noastre în Oman (ibadiții), la Djerba (Tunisia), în Mzab (Algeria).

ȘIIȚII. Doctrina lor a fost elaborată după moartea lui Ali. Ei afirmă că voința divină a atribuit rolul de „călăuză“ (imam) a comunității musulmane lui Ali și urmașilor acestuia. Mai precis, fiecare imam își alege el însuși, printr-un fel de testament, succesorul printre urmașii lui Ali. Această procedură explică de ce, chiar în sânul comunității șiite, au apărut curând divergențe. Totuși, în toate cazurile, seria imamilor legitimi s-a întrerupt de multă vreme. Șiiții duodecimani (sau imamiți) recunosc doisprezece imami. Ultimul dintre ei a murit în 878, pe când era încă un copil. El nu este, cu toate acestea mort, ci „dispărut“ și întotdeauna prezent în mod misterios; „imam ascuns“, el va reveni ca *Mahdi* („cel care este călăuzit de Dumnezeu“) pentru a instaura domnia dreptății și a islamismului pur. Șiiții septimanieni (sau ismaeliții) nu recunosc decât șapte imami „vizibili“. Ei se separă de duodecimani cu privire la personalitatea celui de-al șaptelea imam, care pentru ei este Ismael (și nu Musa). Șiiții zaidiți, în sfârșit, îl recunosc pe Zaid ca al cincilea imam, spre deosebire de alți șiiți și se revendică de la acesta. Mai mult, ei nu profesează dogma „imamului ascuns“.

Șiismul duodeciman predomină în anumite regiuni din Liban și în sudul Irakului, care sunt leagănele sale istorice. În afară de aceasta, la începutul secolului al XVI-lea, a primit un statut oficial în Persia. Între secolele VIII–XIII, ismaelismul a jucat un rol foarte important (qarmații în Arabia, fatimizii în Egipt, secta „Asasinilor“). El se perpetuează astăzi la populațiile khoja (influente în India și Pakistan, conduse de Aga Khan) și în rândul tadjicilor din Pamir. Zaidiții sunt majoritari în nordul Yemenului.

SUNNISMUL, de la care se revendică aproape nouă zecimi din musulmani, se preocupă mai întâi cu păstrarea unității *ummei*, inspirându-se din realismul de care Mahomed însuși a făcut dovadă în vremea sa (de unde referința la *Sunna*). Acesta nu pune așadar în discuție succesiunea califilor (din 632 până în 1924) și privește cu neîncredere tezele kharigiților și șiiților pe care îi receptează ca disidenți. Marile principii ale sunnismului au fost codificate la Bagdad la începutul secolului al XI-lea, sub autoritatea califului abbasid al-Quadir. Acestea acordă aceeași considerație învățăturilor celor patru mari „școli“ juridice sunnite, fiecare dintre ele propunând musulmanilor un corp de doctrină interpretativ al Tradiției. Aceste patru școli, de la numele fondatorilor, sunt numite hanafită, malekită, șafeită și hanbalită. Din ultima școală, cea mai austeră, au apărut wahhabismul, încă influent în Arabia Saudită și mișcarea Fraților musulmani. Una dintre caracteristicile sunnismului – spre deosebire de șiism – constă, de altfel, în absența oricărei organizări „ecleziastice“. Ulemalele, „doctori ai legii“, „învățați în științe religioase“, se bucură de un mare prestigiu, dar nu formează un cler.

SUFISM ȘI CONFRERII. Pe lângă sufismul oficial – sunnit sau șiit – a apărut foarte curând un islamism mistic sau „sufism“, popular și neerudit. În această mișcare s-au dezvoltat, începând din secolul al XI-lea, confrerii care au jucat – și care încă mai joacă – un rol politic important în Egipt, în Caucaz, în Asia Centrală (v. p. 156).

LOCURILE SFINTE ALE ȘIISMULUI.

Patru dintre acestea se află în Irak: Nadjaf, locul unde este înmormântat Ali; Karbala, unde Hussein, fiul lui Ali și cel de-al doilea imam și-a găsit moartea în anul 680; Kadhimeyn, în apropiere de Bagdad, unde odihnesc cel de-al șaptelea și cel de-al nouălea imam; Samara, unde au fost înmormântați cel de-al zecelea și cel de-al unsprezecelea imam și unde al doisprezecelea imam („imamul ascuns'') a dispărut în anul 878.

În Iran, Mashhad adăpostește mormântul celui de-al optulea imam, Ali al-Rida, mort otrăvit în 818, iar Qom, pe cel al surorii sale, Fatima. Sanctuarele sunt locuri de pelerinaj. Ele sunt, totodată, centrele vieții religioase șiite.

BISERICILE CREȘTINE DIN ORIENT

Bisericile creștine, numite „din Orient“, au apărut la fața locului, recrutându-și credincioșii din rândul populației autohtone. Astăzi, unele sunt independente, altele ortodoxe, altele sunt încă legate de Biserica Romano-Catolică. Această diversitate rezultă dintr-o istorie, a cărei primă turnantă o constituie conciliul din Calcedon (451). Organizarea inițială a Bisericii creștine atribuia primatul „simfoniei“ dintre cele cinci patriarhate din Roma, Alexandria, Antiohia, Constantinopol și Ierusalim. În plus, comunităților creștine situate în afara Imperiului Roman le era recunoscut dreptul de a se constitui în biserici autonome.

Bisericile armeană și georgiană au beneficiat de foarte devreme de această dispoziție.

CALCEDONIENI, MONOFIZIȚI ȘI NESTORIENI. În timpul primei jumătăți a secolului al V-lea, au apărut controverse cu privire la relația dintre partea divină și cea umană din persoana lui Hristos, controverse cu atât mai vii, cu cât au fost dublate de rivalitățile dintre patriarhatele din Alexandria, Antiohia și Constantinopol. Mai ales acestuia din urmă, care avea legături cu împăratul, i s-a reproșat că are ambiții hegemonice. Punctul de vedere al Sfântului Chiril din Alexandria, de la care provine în mod indirect „monofizismul“ (din grecescul *monos* = „unic“, și *physis* = „natură“) are mai întâi câștig de cauză. Dar conciliul din Calcedon, în 451, adoptă poziția conform căreia Hristos, în același timp Dumnezeu adevărat și om adevărat, formează totuși o singură *persoană cu două naturi*. În aceeași perioadă, din cu totul alte motive, se schițează un al doilea clivaj. Pentru a nu mai fi suspectate de compromisuri cu Imperiul Roman, Bisericile creștine din Imperiul Persan Sasanid își proclamă independența în 424.

Poziția adoptată de conciliul din Calcedon, acceptată în ansamblu de Roma și Constantinopol (și de Biserica georgiană), este respinsă, în schimb, de mai multe comunități creștine, în același timp din motive teologice și ca opoziție față de puterea imperială. În Egipt, grecii din Alexandria se raliază acesteia, în timp ce autohtonii rămân fideli monofizismului. Aceasta este originea Bisericii copte (literal: „egiptene“). Către sfârșitul secolului al V-lea, armenii adoptă la rândul lor monofizismul, iar în Siria, tezele monofizite vor avea numeroși adepți. Ei se organizează într-o biserică distinctă la mijlocul secolului următor, la îndemnul lui Iacob Bar Addai (sau Baradeu) și adoptă ca limbă liturgică siriaca, un dialect al limbii aramaice. Această biserică, adesea numită „iacobită“, este cunoscută sub numele de Biserică siriană *occidentală*, în opoziție cu cea *orientală*, pe care se străduiește de la început să o concureze.

Într-adevăr, în Imperiul Persan Sasanid, creștinii nu acceptă nici poziția conciliului din Calcedon, nici monofizismul. În 484, aceștia adoptă teze elaborate în Antiohia sub influența lui Nestor, pe care conciliul din Efes l-a condamnat în 431. Acesta este punctul de plecare al Bisericii siriene orientale, de asemenea de limbă siriacă. I se mai spune adeseori Biserică „nestoriană“. Nestorianismul va ajunge la apogeu în secolul al XIII-lea, când va avea credincioși numeroși în India, Tibet, China, Mongolia.

În Egipt și în Siria, provincii ale Imperiului Roman (care primește numele de Bizantin la începutul secolului al VII-lea), creștinii se împart în două tabere. „Calcedonienii“ se recrutează mai ales din rândul orășenilor elenizați. Monofiziții îi numesc „melkiți“, altfel spus, regaliști (din cuvântul siriac *malka*, „rege“), deoarece îi consideră partizani ai împăratului. Melkiții adoptă ritul bizantin (grec) și vor rămâne pentru totdeauna fideli Constantinopolului. În schimb, monofiziții, vor fi persecutați de către autoritățile imperiale. De aceea vor recepta cucerirea arabă ca pe o ușurare.

Statutul – inferior, dar protejat – pe care islamul îl acordă creștinilor le va permite apoi să joace un rol notabil în societate. Siriacii traduc în arabă scrierile științifice filosofice grecești. Dar, de-a lungul veacurilor, convertirile, mereu cu un sens unic, vor impune Bisericilor creștine o situație minoritară.

BISERICILE ORIENTALE CATOLICE. După ruptura dintre Roma și Constantinopol, consumată în 1054, Biserica catolică va încerca să reunifice creștinătatea, propunând celorlalte biserici, în schimbul recunoașterii autorității papei, respectul autonomiei canonice și liturgice (dispoziție elaborată de conciliul din Florența, 1439–1445). În Orientul Mijlociu, maroniții au „intrat în comuniune cu Roma“ din secolul al XII-lea, cu prilejul cruciadelor. După conciliul din Florența, Biserica catolică reușește să strângă în jurul ei o parte a nestorienilor din Mesopotamia, numiți „chaldeeni“ (refractarii vor fi cunoscuți de atunci sub numele de „asirieni“). Începând cu secolul al XVII-lea, activitatea ordinelor religioase stabilite în Imperiul Otoman, susținute de maroniți, determină sciziuni pro-catolice în rândul sirienilor occidentali, al melkiților din Antiohia și al armenilor din Cilicia (instalați în această regiune din secolul al XI-lea).

Certurile dintre calcedonieni și monofiziți ne apar astăzi ca foarte îndepărtate. Chestiunea-cheie, pentru câteva Biserici creștine din Orient, nu mai este teologică. Ea se referă la viitorul acestora într-un univers musulman adesea neîncrezător și uneori ostil în mod deschis.

RĂSPÂNTIA VECHII LUMI

Orientul Mijlociu în zorii islamului *(către anul 600)*

IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT. Sub domnia lui Constantin (306–337), creştinismul a devenit religia oficială a Imperiului Roman, în timp ce o „a doua Romă“ fusese întemeiată la Constantinopol, oraş odinioară cunoscut sub numele de Bizanţ. Imperiul Roman de Apus, cu capitala la Roma, s-a prăbuşit în secolul al V-lea. Mai rămânea doar Imperiul Roman de Răsărit, numit Bizantin cu începere din secolul al VII-lea. În acea perioadă, în Siria şi Egipt, clasele conducătoare erau de limbă greacă şi de religie ortodoxă. Populaţiile autohtone, de limbă aramaică sau arabă (în Siria) şi coptă (în Egipt), au adoptat în majoritate creştinismul monofizit şi au devenit victime ale persecuţiilor. Armenii şi georgienii, convertiţi la creştinism în secolul al IV-lea, s-au împărţit între Imperiul Bizantin şi Imperiul Sasanid.

IMPERIUL PERSAN SASANID. Dinastia Sasanidă, venită la putere începând cu prima jumătate a secolului al III-lea, va ajunge la apogeu în timpul domniei lui Chosroe I (531–579). Către 560, îşi stabileşte graniţele cu turcii în apropiere de Amudaria. Populaţia imperiului este compozită, cu o clasă conducătoare persană. În Mesopotamia trăiesc sedentari de limbă aramaică. Zoroastrismul, religie de stat, se confruntă cu concurenţa creştinismului, şi în special cu cea a nestorianismului.

OFENSIVA ESTICĂ A POPULAŢIILOR ALTAICE. Primul val, cel al hunilor, ajunge în Europa Centrală în 370–375. Forţa acestora se prăbuşeşte la mijlocul secolului al V-lea. Dintre populaţiile înrudite cu hunii, bulgarii, aşezaţi la nordul Mării Negre, îşi păstrează autonomia. Cu aproape o sută de ani mai târziu, expansiunea turucilor (*turuk*, de unde vine numele de „turci“) provoacă un al doilea val. Izgonite către est, alte populaţii altaice, cunoscute sub numele de avari, pătrund, la rândul lor, în Europa Centrală. Kazarii (care aparţin familiei turce) se vor aşeza la puţin timp după aceea în nordul Mării Caspice. Turucii, originari din Munţii Altai, îşi vor asigura supremaţia asupra tuturor triburilor turce rămase în Asia Centrală şi vor cuceri Sogdiana la mijlocul secolului al VI-lea. Din 582, totuşi, chinezii (potrivnici întotdeauna faţă de nomazii prea puternici) provoacă o ruptură între turucii din Orient şi cei din Occident. În timpul expansiunii lor, turucii au supus populaţiile indo-europene autohtone: agno-kuceenii în bazinul Tarimului, iranienii în Sogdiana.

ARABII. Aceştia ocupă întreaga Peninsulă Arabică şi regiunea cuprinsă între Siria şi Eufrat, unde întreţin relaţii strânse cu imperiile vecine: arabii ghasanizi cu Imperiul Bizantin, arabii lahmizi cu Imperiul Persan. În Yemen rămân populaţii de limbă „sud-arabică“, în curs de arabizare. Arabii vorbesc aceeaşi limbă (cu numeroase dialecte), dar nu au o organizare politică centrală. În cea mai mare parte sunt nomazi (beduini); alţii sunt agricultori sedentari (în Yemen, în Oman, în oaze); şi mai mulţi trăiesc din comerţul caravanier: este cazul familiei lui Mahomed. La marginile Semilunei fertile, arabii sunt în majoritate creştini; în peninsulă, predomină păgânismul, cu mici insule de religie creştină sau israelită.

RĂZBOAIELE DIN PRIMA JUMĂTATEA A SECOLULUI AL VII-LEA. În 602, între bizantini şi sasanizi izbucneşte un război îndelungat, care ocupă Siria şi Egiptul. Heraclius (împărat bizantin începând cu 610) îi alungă apoi pe perşi *via* Marea Neagră şi pătrunde în Mesopotamia în 628. Se restabileşte *statu quo ante*, dar cele două imperii sunt epuizate, iar Siria, devastată. În 628, Mahomed nu controlează încă decât Medina. După ralierea celor din Mecca în 630, influenţa islamului se extinde rapid asupra întregii Peninsule Arabice. Califul Abu Bakr (632–634), succesor al lui Mahomed, consolidează aceste achiziţii. Imediat după aceasta, califul Omar (634–644) îi angrenează pe arabi în cucerirea Siriei, deja mult arabizată. Cam în cincisprezece ani, Siria, Egiptul, Mesopotamia, Persia, vor cădea în mâinile musulmanilor.

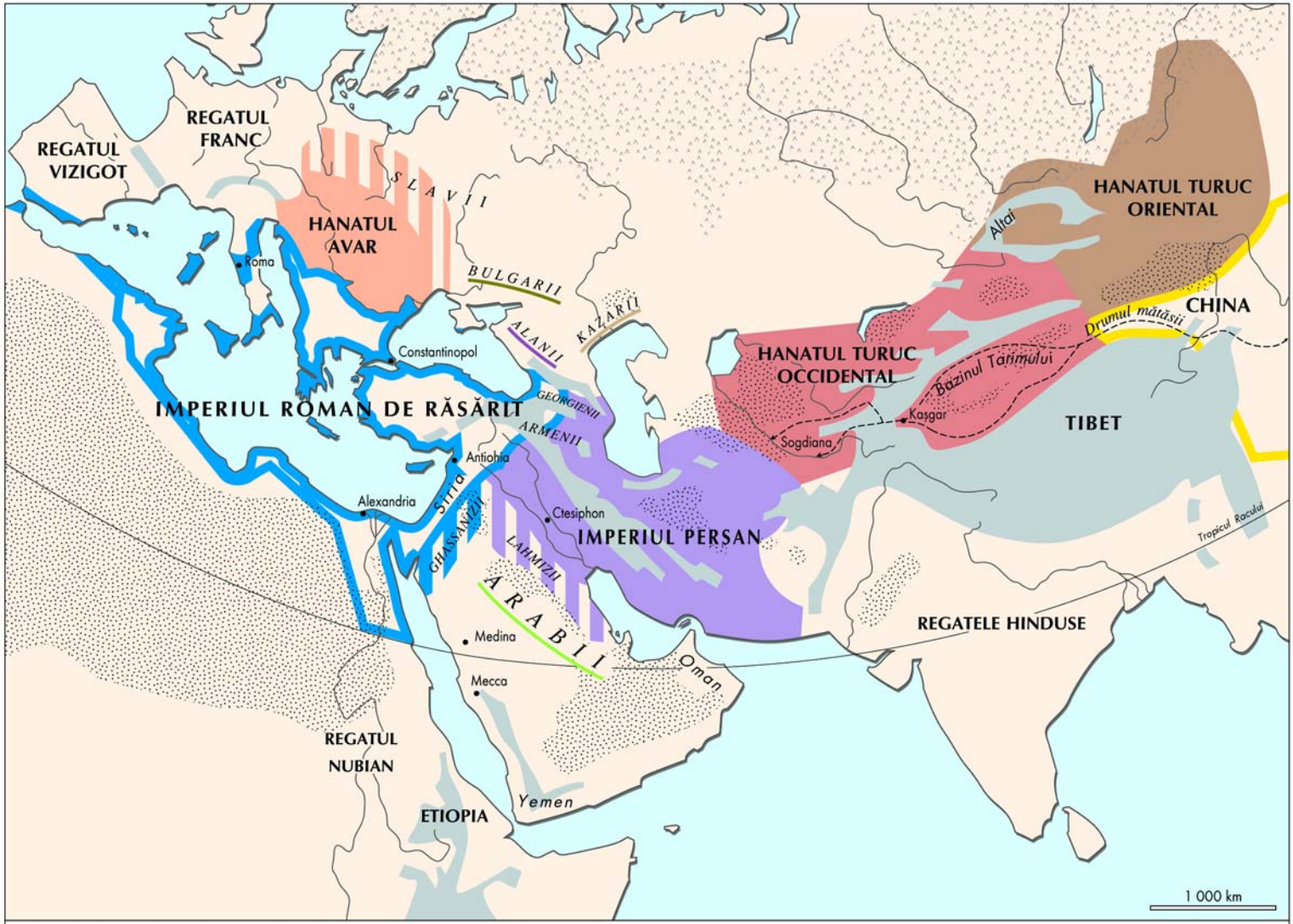

Către 600 – Orientul Mijlociu în zorii islamului

Apogeul califatului (către anul 765)

EXPANSIUNEA TERITORIULUI ISLAMIC. În esență, aceasta datează din secolul al VII-lea. Bizantinii, învinși în mai multe rânduri, din 634 până în 638, au părăsit Siria. Egiptul a fost cucerit în anii următori, iar în 643 este întemeiat orașul Fustat. În 644, arabii cuceresc Tripolitania. În Irak, sasanizii au fost învinși la Qadisiyya în 636; întemeierea orașelor Kufa și Basra, orașe de garnizoană ca și Fustat, datează din 638. Cucerirea Iranului a început în 642. Arabii s-au confruntat cu o puternică rezistență persană în Fars, dar au ajuns până la urmă în bazinul Amudariei în anii 650.

După cucerirea Maghrebului (694–705), apoi a Spaniei (711–716), victoria lui Carol Martel la Poitiers în 732 a pus capăt ambiției expansiunii arabilor la nordul Pirineilor. Aceștia au lansat împotriva bizantinilor numeroase expediții, terestre sau maritime, până în anii 710. Apoi, frontiera s-a stabilizat, în Anatolia Orientală, pe linia Munților Taurus și numeroși musulmani au venit să colonizeze „mărcile" ce aparțineau Imperiului Bizantin. În regiunile din sudul Caucazului, înaintarea arabilor s-a lovit de rezistența bizantinilor, a populațiilor creștine autohtone (armeni și georgieni) și a kazarilor.

Pentru a ține piept turcilor din Asia Centrală (și pentru a deschide o „nouă frontieră"), 50 000 de arabi, porniți din Irak, au ajuns în Khorasan (Horasan) în 671 și s-au așezat în regiunea Merv. De aici, ei au lansat între 705 și 715 expediții în Transoxiana și au obținut de la principii locali (iranieni și turci) plata tributului. Apoi, i-au respins pe turgheci (turci) și i-au învins pe chinezi la Talas în 751.

În regiunile muntoase din Afghanistanul de astăzi, arabii dau atacuri, în secolul al VIII-lea, dar nu controlează terenul în mod durabil. În sfârșit, ajung să se așeze în Sind (valea inferioară a Indului).

DE LA OMEIAZI LA ABBASIZI. Dacă primii trei califi au condus comunitatea islamică de la Medina, cum făcuse Mahomed înaintea lor, al patrulea calif, Ali (656–661), se instalează la Kufa în timp ce grave neînțelegeri îi divizează pe musulmani. Ali îl are ca rival pe Muawiyya, atotoputernic în Siria. După asasinarea lui Ali, Muawiyya se proclamă calif, iar capitala este stabilită la Damasc. Este punctul de plecare al dinastiei Omeiade. Aceasta va trebui să înfrunte o frondă irakiană cvasi-permanentă până la „revoluția" care izbucnește simultan, în 748, în Irak și în Khorasan și care conduce la instaurarea unei noi dinastii de califi, abbasizii. Omeiazii, vânați, dispar de pe scenă, cu excepția unuia dintre ei care întemeiază un emirat în Spania, în 756. Al doilea calif abbasid, al-Mansur, începe în 762 construcția unei noi capitale, Bagdad.

POPULAȚIILE TURCE. În timpul secolului al VII-lea, kazarii îi învinge pe alani (iranieni) și pe bulgari și înființează un stat puternic, aliat al Bizanțului împotriva arabilor. Învinși de kazari, bulgarii s-au despărțit în trei ramuri: o ramură s-a unit cu statul kazar; o alta s-a așezat în josul Dunării, iar a treia a migrat către Volga Mijlocie.

În Asia Centrală, turucii, intrați sub tutelă chineză în 681, și-au reconstituit imperiul, apoi s-au ciocnit cu arabii în Transoxiana, între 705 și 715. Acesta a fost începutul declinului lor. Chinezii au profitat de situație pentru a avansa către vest, dar au fost învinși în 751 de o coaliție a arabilor și a karlucilor (altă populație turcă). Karlucii au moștenit atunci o parte din teritoriul turucilor occidentali, în timp ce turucii orientali au fost obligați, în 744, să cedeze puterea altor turci, uigurii. Alungați la scurt timp din Asia Centrală, chinezii vor reveni abia la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Oghuzii, care trăiesc în jurul Mării Aral, vor avea un destin măreț: îi au ca descendenți (îndepărtați) pe turcii din Turcia și pe azerii de astăzi.

CEILALȚI VECINI AI ARABILOR. În Oceanul Indian, comerțul arab cunoaște în secolul al VIII-lea o mare dezvoltare: rețele de schimb se leagă cu India, Indonezia, China, Africa Orientală. Etiopienii (creștini monofiziți amestecați cu copții) vor fi de aici înainte rupți de Marea Roșie de către arabii instalați pe litoralul Eritreei. Cu nubienii, la rândul lor creștini, califatul a semnat tratate în 651–652.

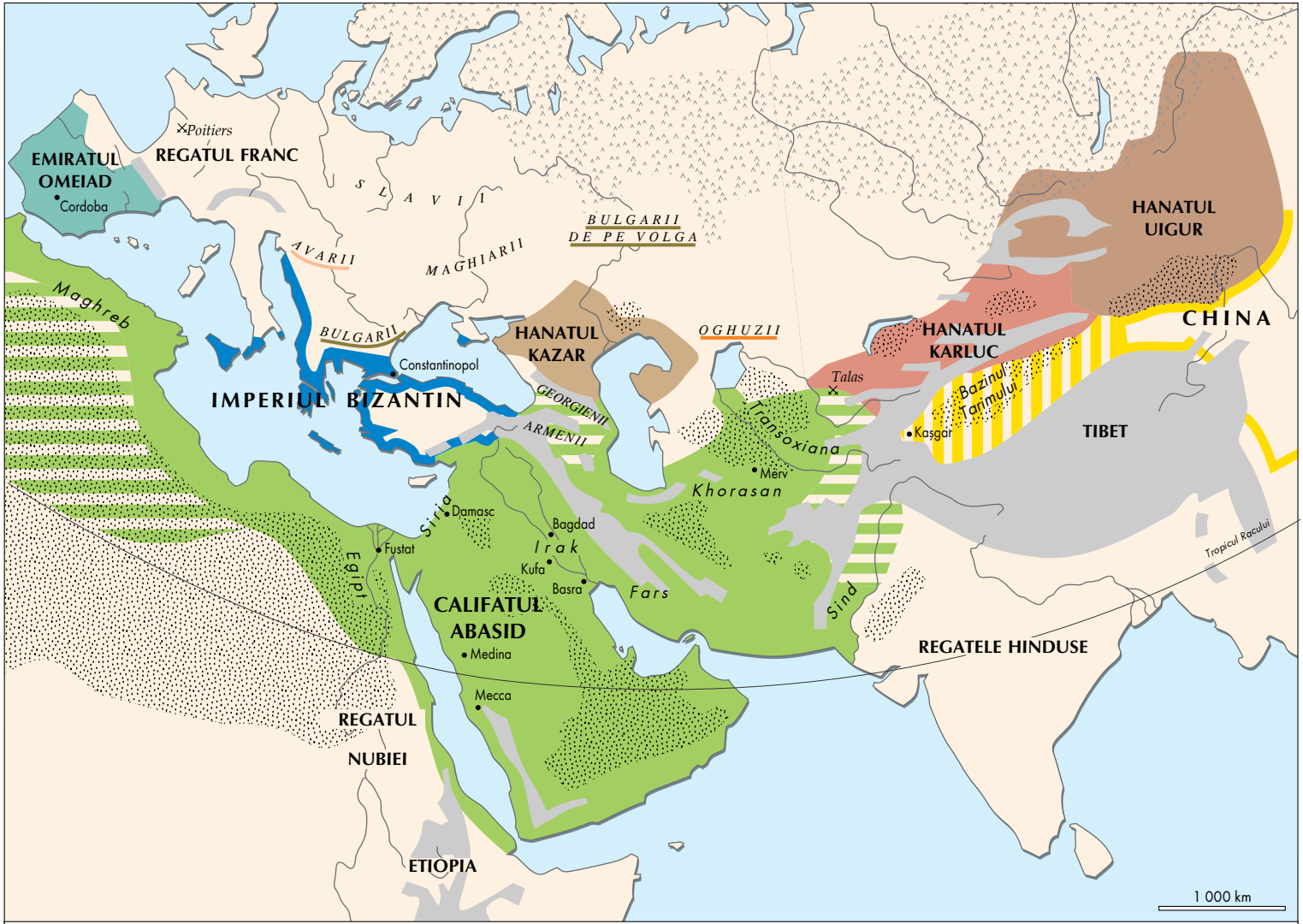

Către 765 – Apogeul califatului

Lumea musulmană divizată (către anul 975)

Califul al-Mansur, întemeietor al Bagdadului, își exercita autoritatea de la Oceanul Atlantic până la Indus. Două secole mai târziu, lumea musulmană s-a transformat într-o juxtapunere de state independente. Trei califi revendică autoritatea religioasă supremă: abbasidul din Bagdad, omeiadul din Cordoba, fatimidul din Cairo. Irakul nu mai este decât o provincie sărăcită, guvernată de iranieni, buizii.

DECLINUL ABBASIZILOR. După califatul lui Harun al-Rașid (786–809), între cele două clanuri a izbucnit un război civil: unul în Irak, celălalt în Khorasan. Al doilea clan a ieșit victorios, sub conducerea lui Tahir, un lider de origine arabă. Ca recompensă, abbasizii au încredințat Iranul Oriental familiei Tahiride. Distrugerea armatei Irakului l-a determinat, de altfel, pe califul al-Mutasim (833–842) să constituie o nouă forță militară, compusă mai ales din sclavi turci din serviciul său, pe care i-a instalat într-o nouă capitală, Samara (care va fi abandonată la sfârșitul secolului al IX-lea). Dar, militarii turci s-au răzvrătit și erau cât pe ce să-l asasineze pe calif în 861. Califatul a slăbit apoi treptat, până la sosirea buizilor.

ASCENSIUNEA IRANIENILOR. Safarizii, iranieni autentici, au cucerit Nișapur, capitala tahirizilor, în 873, și le-au luat locul. La rândul lor, ei au fost cotropiți, la sfârșitul secolului al IX-lea, de către samanizi. Aceștia din urmă, cu capitala la Buhara, vor domina de acum Iranul răsăritean timp de un secol. Independenți de califat, vor încuraja apariția unei literaturi scrise în „persana nouă".

Iranieni, la rândul lor, buizii sunt originari din Daylem, regiune montană pe care arabii nu au supus-o niciodată cu adevărat. Convertiți la islamism la sfârșitul secolului al IX-lea de către misionari șiiți, aceștia profită de decăderea califatului pentru a invada Iranul central. Un buid se instalează la Șiraz, capitala Farsului, în 934, un altul la Bagdad în 946. Califatul abbasid, cu toate că se menține, își pierde orice autoritate. Emiratul buid cel mai puternic este cel din Fars, care controlează Omanul începând din 965.

FATIMIZI ȘI QARMAȚI. În 909, un ismaelit venit din Siria, Obaid Allah, pune mâna pe putere la Kairuan și se proclamă calif. Este punctul de plecare al dinastiei Fatimide, care își propune ca prim obiectiv cucerirea Egiptului, dusă la bun sfârșit în 969. O nouă capitală, Cairo, este imediat înființată alături de Fustat. Fatimizii cuceresc Damascul, dar se vor ciocni în Palestina de qarmați, ramură ismaelită rivală. Stabiliți pe lângă beduinii din Deșertul Siriei și în Arabia Orientală, qarmații își înmulțesc atacurile, incendiază Basra în 923, atacă pelerinii din caravane, în 930 fură Piatra neagră din Kaaba, element central al sanctuarului de la Mecca. Statul qarmat se va maturiza până la urmă, dar în anul 970 izbucnesc din nou grave conflicte cu fatimizii. În 975, autoritățile de la Mecca recunosc califatul fatimid. La fel va face în 992 dinastia Zaidită, care guvernează Yemenul din 898. Qarmații înșiși vor adera ceva mai târziu.

FRONTIERA CU IMPERIUL BIZANTIN. De dificultățile din lumea musulmană profită bizantinii, care, la mijlocul secolului al X-lea, întreprind recucerirea „mărcilor" din Anatolia răsăriteană, pierdute cu trei secole mai devreme. Alepul este incendiat în 962, vasalizat, apoi disputat cu fatimizii. Musulmanii vor fi expulzați din regiunile recucerite și înlocuiți cu coloni creștini, în special cu armeni.

POPULAȚIILE TURCE. În 840, kârgâzii, veniți de pe Ieniseiul Superior, au îngenuncheat puterea uigurilor, care s-au refugiat mai la sud. Ei au fost, la rândul lor, înfrânți în 924 de khitani (protomongoli) și s-au întors în țara lor de origine. Turcii karahanizi, urmași ai karlucilor, au înființat în jur de 960 un stat cu capitala la Kașgar. Regiunea începe să se islamizeze. Munții din Afghanistan scapă, încă o dată, de autoritatea puterilor vecine. Totuși, emiratul care se crează la Ghazni și care este controlat de foștii mercenari turci ai samanizilor, va juca în curând un rol de primă mână.

În nordul Caucazului, kazarii nu mai sunt decât propria lor umbră. Slavii din Kiev, sub conducerea marelui principe Sviatoslav, le-au distrus statul în 964–967. Sviatoslav a fost ucis în 972 de către pecenegi, turci oghuzi nomazi care ocupau nordul Mării Negre de la începutul secolului. Bulgarii de pe Volga s-au convertit la islamism în anul 910.

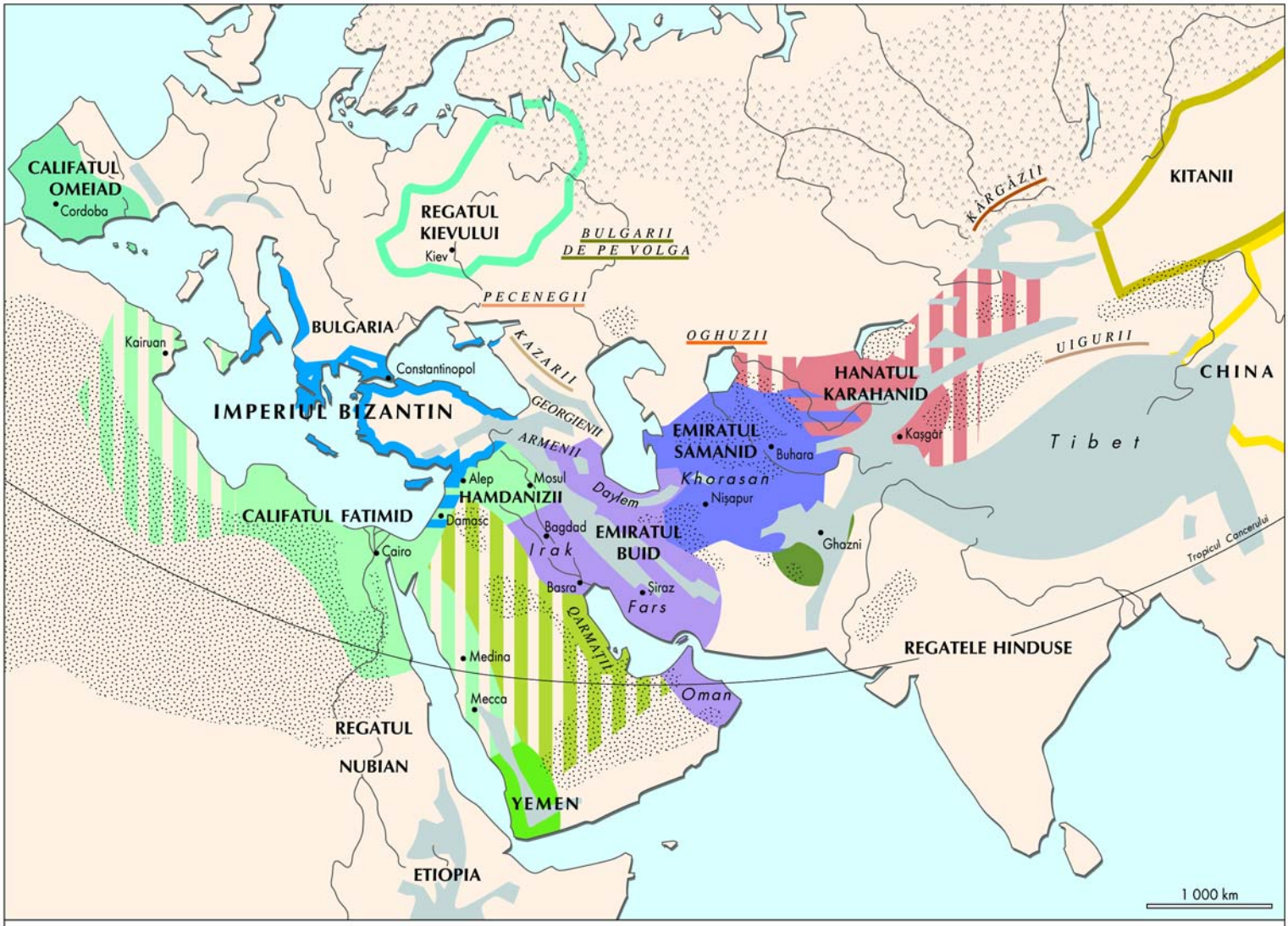

Către 975 – Lumea musulmană divizată

Invazia turcilor (către anul 1100)

Invazia turcilor în Iran și Anatolia domină secolul al XI-lea. Nu mai este vorba, ca înainte, de militari profesioniști cumpărați de suverani, ci de nomazi, desemnați cu numele de turcomani, care emigrează în masă. Sultanatele selgiucide provin din această mare migrație.

SFÂRȘITUL DINASTIILOR IRANIENE. În pragul anului 1000, samanizii au fost cuceriți de karahanizii și turcii iranizați din Ghazni (sau ghazneviți), deveniți stăpâni ai Khorasanului. Ghaznevidul Mahmud a inițiat apoi expediții în nordul Indiei și în Iran și s-a proclamat promotor al sunnismului, împotriva buizilor, ei înșiși căzuți pradă certurilor intestine începând cu anul 980. În Zagros, în Azerbaidjan, în Anatolia Orientală, s-au afirmat dinastii kurde în timp ce unele căpetenii beduine întemeiau mici state independente în Mesopotamia Superioară. Pe scurt, către mijlocul secolului al XI-lea, în inima Orientului Mijlociu nu mai exista nici o putere autentică.

EXPANSIUNEA SELGIUCIZILOR. Selgiucizii reprezintă clanul conducător (musulman) al triburilor turcomane care, după căderea samanizilor, au intervenit în Transoxiana și în Khorasan. În 1027, Mahmud din Ghazni a reușit să alunge o bună parte dintre ei spre Azerbaidjan. (Vom regăsi acest prim val în Anatolia, cincizeci de ani mai târziu.) Dar, în 1040 alți selgiucizi l-au pus pe fugă pe succesorul acestuia, iar ghaznevițiii s-au repliat dincolo de Hindukuș.

Al doilea val al selgiucizilor este condus de Tugril Beg care, plecat să cucerească Iranul, se instalează în Isfahan în jurul anului 1050. Dorind să întemeieze un stat solid, acesta îi împinge pe turcomanii mai turbulenți către frontierele statului bizantin, apoi, după ce i-a invins definitiv pe buizi, intră în 1055 în Bagdad și se autointitulează sultan cu ajutorul califului abbasid (care se află la originea dinastiei Marilor Selgiucizi). Jafurile turcomanilor din Anatolia Orientală provoacă o reacție militară a bizantinilor. Alp Arslan, succesor al lui Tugril Beg, îi zdrobește la Mentzikert în 1071. Începând cu această dată, nimic nu mai stă în calea năvălirii turcilor în Anatolia. Marii Selgiucizi anexează apoi Transoxiana, își extind protectoratul asupra karahanizilor, îi supun pe qarmați și obțin dreptul de a păzi orașele sfinte.

SELGIUCIZII DIN RUM. Lipsiți de puterea de a se împotrivi turcomanilor, bizantinii găsesc o cale de înțelegere cu selgiucidul Suleiman, provenit din primul val. Suleiman reunește sub autoritatea sa o mare parte din Asia Mică. Astfel ia naștere sultanatul selgiucid din Rum (din termenul arab *bilad al-Rum*, „ținut al romanilor“, care desemna Anatolia). Capitala se află la Iconium (Konya, în turcă).

DIFICULTĂȚILE FATIMIZILOR. În jurul anului 1000, Egiptul fatimid era, de departe, statul musulman cel mai prosper. Pe aici se făcea legătura comercială între Oceanul Indian și Mediterana. Dar, fatimizii au trebuit să înfrunte o puternică rezistență bizantină în Siria, apoi atacurile repetate ale beduinilor. Începând cu 1060, țara se cufundă în haos. Pentru a restabili ordinea, califul fatimid face apel la o căpetenie mercenară armeană, care instaurează un regim de dictatură militară în 1074.

PRIMA CRUCIADĂ. După ce s-au regrupat în Constantinopol, cruciații îi învinge pe turcomani în 1097, apoi traversează Anatolia. Unii dintre ei se abat din drumul spre Ierusalim pentru a înființa un comitat la Edessa, aflată sub dominație armeană. Alți cruciați formează un principat în Antiohia, în 1098. În anul următor, egiptenii sunt învinși, iar Ierusalimul, cucerit. În 1100, aici va fi creat un regat. Comitatul din Tripoli va fi format în 1109, iar câțiva ani mai târziu, cele patru state „latine“ vor forma o fâșie continuă de-a lungul Coastei Levantului. Principatul armeano-cilician, întemeiat de armenii ce se refugiau din calea turcilor, și-a dobândit independența în 1080.

POPULAȚIILE DIN STEPĂ. Cumanii (supranumiți și polovci sau kipchaci), care sunt turci, îi alungă pe pecenegi spre vest și se așază în nordul Mării Negre la mijlocul secolului al XI-lea. Aceștia trec prin foc și sabie principatele ruse vecine și practică un înfloritor comerț cu sclavi, mai ales turci. În nordul Caucazului, kazarii au dispărut din istorie în jurul anului 1030. Alanii, populație iraniană, sunt strămoșii osetinilor de astăzi.

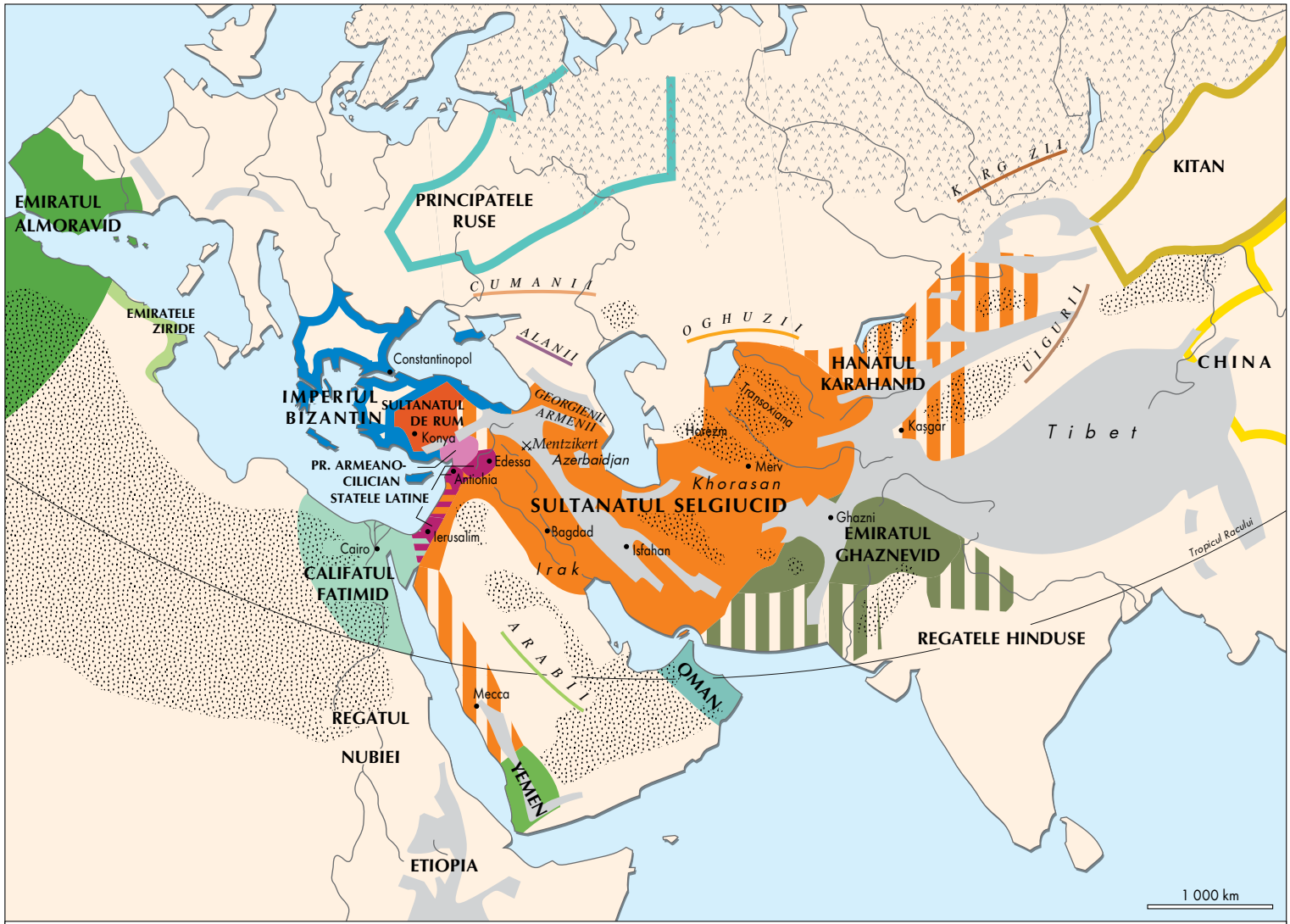

Către 1100 – Invazia turcilor

Hegemonia mongolă
(către anul 1265)

Secolul al XI-lea a cunoscut năvălirea turcilor în Iran și în Anatolia. Secolul al XIII-lea aparține invaziilor conduse de mongoli, ale căror trupe, la drept vorbind, sunt formate în majoritate din turci. Această nouă revărsare este însoțită de distrugeri neîntâlnite în secolul al XI-lea. Sub conducerea mongolilor, Iranul își va regăsi, pentru o perioadă, unitatea pierdută. Dar, creația cea mai originală a urmașilor lui Genghis-Han se află pe malurile Volgăi: este Hanatul Hoardei de Aur.

DECLINUL SELGIUCIZILOR. În secolul al XII-lea, Imperiul Marilor Selgiucizi a început, încetul cu încetul, să se fărâmițeze. Karahitaii au luat Transoxiana în stăpânire în jurul anului 1140. Zece ani mai târziu, ghurizii, iranieni din Afghanistan, au distrus puterea ghaznevidă și au întemeiat un imperiu care a redus și mai mult din domeniul selgiucizilor. La vest, califul abbasid i-a alungat din Bagdad în 1152. Selgiucizii din Rum, în schimb, i-au învins pe bizantini în 1176. Aceștia din urmă nu mai sunt în stare să se opună turcizării Anatoliei. (Sultanatul din Rum, totuși, cade în 1243 sub tutela mongolilor.)

KARAHITAII ȘI ȘAHII DIN HOREZM. Către 1130, karahitaii, promongoli budiști alungați de la granițele septentrionale ale Chinei, i-au înlocuit pe karahanizi, apoi au cucerit Transoxiana. Cu toate acestea, la sfârșitul secolului al XII-lea, au trebuit să facă față ambițiilor „șahilor" din Horezm, care erau turci iranizați. Începând cu 1200, șahul din Horezm a cucerit Iranul răsăritean, Transoxiana, Afghanistanul. Ghurizii, alungați spre India, au dispărut.

MARILE EXPEDIȚII MONGOLE. Uniți de către Genghis-Han, mongolii pătrund în 1218 în Imperiul karahitailor și pun stăpânire pe Asia Centrală, inclusiv Transoxiana. Intrați într-un conflict cu șahul din Horezm, mongolii dau în 1219 o ripostă terifiantă: devastează Horezmul și Khorasanul, rad de pe fața pământului orașele Balh, Herat, Nișapur, iar horezmiții sunt urmăriți până la Ind, pe de o parte, și până în Azerbaidjan, pe de alta.

Genghis-Han moare în 1227. Și-a împărțit moștenirea fiilor săi: Ogodai devine Mare Han, Tului primește Mongolia, Ciagatai Asia Centrală, în timp ce lui Batu (fiul lui Djuci, fiul cel mare al lui Genghis, mort înaintea tatălui său), i se atribuie toate stepele din vestul Irtâșului, cucerite sau de cucerit. De aici a pornit marea expediție din 1236. Mongolii îi supun pe bulgarii de pe Volga și pe cumani, apoi învinge și vasalizează principatele ruse, curând silite la plata unui tribut. Astfel se formează hanatul numit Hoarda de Aur, care va dura două secole. (Hoarda Albă, la est de Ural, duce o existență autonomă.)

ÎNTEMEIEREA ILHANATULUI (SAU HANATUL DIN IRAN). În 1251, Hulegu, un nepot al lui Genghis-Han, este trimis în Iran cu dubla misiune de a a le veni de hac Asasinilor (v. p. 52) și de a-l supune pe califul abbasid. Hulegu se achită de prima sarcină, apoi în 1258, cucerește Bagdadul. Califul abbasid este executat, iar califatul, desființat. La puțin timp după aceea, Hulegu își ia titlul de *ilhan* și formează în beneficiul propriu un nou hanat mongol, cu centrul în Azerbaidjan.

SOSIREA MAMELUCILOR ÎN EGIPT. În anul 1170, Egiptul a trecut sub controlul unui kurd, pe nume Salah ad-Din ben Ayyub, cunoscut sub numele de Saladin. Devenit conducător al Siriei, Saladin i-a atacat pe latini și a recucerit Ierusalimul în 1187. Urmașii săi, ayyubizii, au domnit în Egipt și Siria până la mijlocul secolului al XIII-lea. În acea perioadă, ineficiența ayyubizilor în fața celei de-a cincea cruciade, conduse de regele Franței Ludovic cel Sfânt, a provocat reacția mercenarilor turci, mamelucii. După ce i-au respins pe cruciați, aceștia au zdrobit în 1260 o armată mongolă pe care Hulegu o lăsase în Siria. În anul următor, comandantul mameluc Baibars s-a proclamat sultan.

SULTANATUL DIN DELHI. Începând cu 1175, gurizii au cucerit bazinul Indului și i-au eliminat definitiv pe ghaznevizi. La începutul secolului al XIII-lea, au căzut la rândul lor în mâinile șahului din Horezm. Comandantul mercenar turc care îl reprezenta la Delhi s-a proclamat apoi (în 1206) „sultan al turcilor și persanilor". Aceasta este originea sultanatului din Delhi, care, cu mai mult sau mai puțin succes, se va menține până în secolul al XVI-lea.

Către 1265 – Hegemonia mongolilor

Tamerlan și epoca sa (către anul 1400)

În vreo treizeci de ani de campanii devastatoare, Tamerlan a dorit, în felul său propriu, să reorganizeze lumea. Comandant militar neînvins, el nu a construit totuși nimic durabil și nu a zdrobit nici puterea otomanilor, nici pe cea a mamelucilor, nici vitalitatea turcomanilor.

FĂRÂMIȚAREA ILHANATULUI. Începând cu 1335, Ilhanatul este zguduit de luptele pentru succesiune. De destrămarea sa profită mongolii, djalairizii, care ocupă Irakul și Iranul de Vest și diverse populații iraniene: muzafarizii din Șiraz, kerții în Herat, sarbardarii (revoluționari șiiți) în Khorasan. Nimeni nu va rezista în fața ofensivei lui Tamerlan.

HANATUL LUI CIAGATAI. Dintre posesiunile lui Genghis-Han, aceasta a fost, de la bun început, cea mai puțin întinsă. Urmașii lui Ciagatai s-au străduit în zadar, între 1297 și 1327, să cucerească India. Hanatul s-a scindat după aceea în două părți: Mogulistan la nord-est, Transoxiana la sud-vest. Către mijlocul secolului al XIV-lea, un han, convertit la islamism, a încercat o reunificare. Dar, musulmanii din Transoxiana au rămas extrem de ostili „necredincioșilor" din Mogulistan.

CUCERIRILE LUI TAMERLAN. Timur Lenk (francizat în Tamerlan) s-a născut în 1336 în apropiere de Samarkand într-o familie turcofonă și musulmană. Devenit căpetenie a clanului său, le reunește pe celelalte, iar în final, către 1370 va lua în stăpânire Transoxiana și capitala acesteia, Samarkand. De atunci, se va angaja în operațiuni militare neîntrerupte, până la moarte, în 1405. Tamerlan, mai mult decât mongolii, va utiliza sistematic teroarea: fie orașele se predau necondiționat, fie populația acestora este masacrată. Herat, Șiraz, Isfahan, Sarai, Delhi, Bagdad vor cunoaște o asemenea soartă. La seria țărilor cucerite se adaugă Horezm și Khorasan, apoi întregul Iran și Irakul, în sfârșit, Pendjabul. Dar trebuie să adăugăm nenumăratele expediții punitive pe care Tamerlan le inițiază atât în propriul său „mare emirat", cât și în exterior. Acestea vizează Mogulistanul, Hanatul Hoardei de Aur, sultanatul din Delhi, Siria mamelucilor, otomanii. În ajunul morții sale, Tamerlan se gândea la China.

HANATUL HOARDEI DE AUR. În timpul primului său veac de existență, hanatul s-a islamizat și au apărut orașe noi: Sarai (capitala), Kazan, Astrahan. Dar și aici s-au declanșat mari certuri pentru succesiune la mijlocul secolului al XIV-lea. Lituanienii profită de ocazie pentru a anexa Kievul, iar rușii, pentru a refuza să mai plătească tribut. În 1381, Toktamâș, hanul Hoardei Albe, ajunge în Urali, vine în fruntea Hoardei de Aur și restabilește autoritatea acesteia asupra rușilor. Toktamâș, totuși, face greșeala să-l amenințe pe Tamerlan, care lansează împotriva lui o primă expediție în 1391, apoi o alta, mult mai severă, în 1395: Saraiul este distrus, iar declinul Hoardei de Aur începe.

APARIȚIA OTOMANILOR. La sfârșitul secolului al XIII-lea, puterea mongolă asupra Anatoliei a slăbit. Astfel s-au putut forma, mai ales la granița cu Imperiul Bizantin, mici emirate turce, printre care cel înființat de Osman. Osmanlâii – sau otomanii – ajung la Dardanele, apoi în anul 1360, își stabilesc capitala la Adrianopol (Edirne în turcă). Atacă apoi centrul Balcanilor, îi supun pe bulgari, îi învinge pe sârbi și, în același timp, trec la anexarea emiratelor turce din Anatolia. Se hotărăsc, în sfârșit, să cucerească Constantinopolul. Dar atunci intră în scenă Tamerlan, care pune pe fugă armata otomană lângă Ankara în 1402. Otomanii se repliază pe pozițiile lor europene.

PUTEREA MAMELUCĂ. Sultanul Baibars a reorganizat statul egipteano-sirian și a întemeiat o putere care va dura până la începutul secolului al XVI-lea. Începând cu anul 1269, și-a stabilit suzeranitatea asupra Medinei și Meccăi. Urmașii săi i-au alungat definitiv pe latinii din Palestina în 1291. Siria servește drept scut Egiptului (în 1400, Tamerlan atacă Siria, dar, decât să se aventureze în Egipt, hotărăște să se întoarcă împotriva otomanilor). Protejat astfel, sultanatul mameluc va cunoaște o mare prosperitate.

PRĂBUȘIREA MONGOLILOR. Deveniți împărați ai Chinei sub numele dinastic de Yuan, descendenții lui Genghis-Han au fost alungați în 1368 de către chinezi, care au întemeiat dinastia Ming. Mongolia s-a cufundat apoi într-o anarhie profundă.

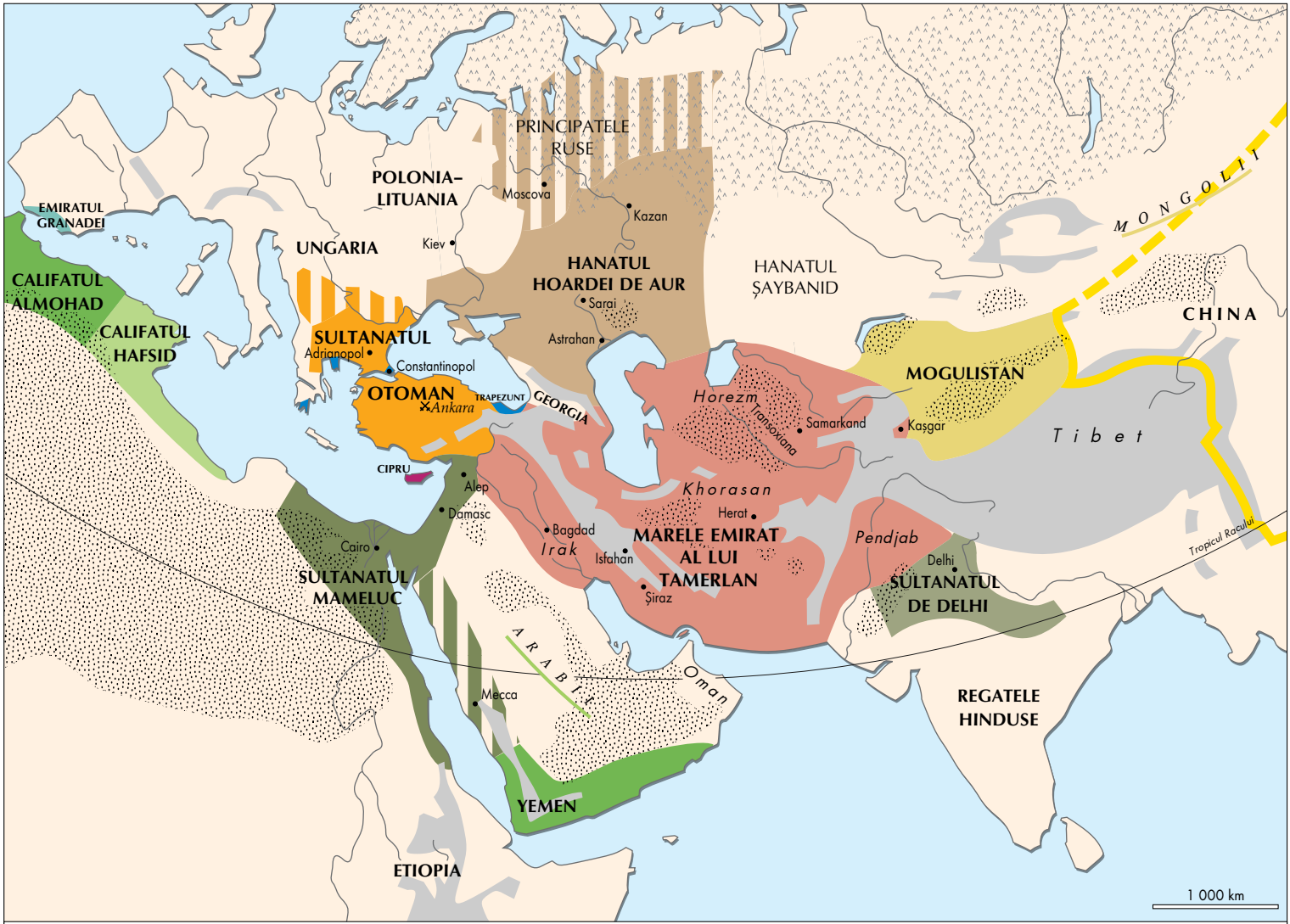

Către1400 – Tamerlan și epoca sa

Otomanii și safavizii (către anul 1600)

La începutul secolului al XVII-lea, în Orientul Mijlociu domină trei puteri: Imperiul Otoman, Persia safavidă, Imperiul Mogulilor. Hoarda de Aur s-a prăbușit în fața rușilor, care pătrund în Siberia. Călăreții stepelor din Asia Centrală, odinioară cuceritori, se află de acum în defensivă. În Oceanul Indian, domnește o putere maritimă europeană, cea a portughezilor.

SECOLUL AL XV-LEA. Timurizii, urmașii lui Tamerlan, au păstrat aproape un secol Transoxiana și Khorasanul. Prinși între uzbeci și turcomani, aceștia au dispărut la puțin timp după anul 1500. Neînvinși, turcomanii răspândiți din Iran până în Anatolia, nu au suferit deloc de pe urma lui Tamerlan. După moartea acestuia, așa-zișii *Kara Koyunlu* („Oaia Neagră") au preluat controlul în Azerbaidjan și Irak, apoi au cucerit Iranul Occidental și Central. Dar, în 1467, cei numiți *Ak Koyunlu* („Oaia Albă") veniți din Anatolia răsăriteană, i-au învins și i-au înlocuit.

Decăderea Hoardei de Aur s-a manifestat prin secesiuni, începând, din 1430, cu cea a tătarilor din Crimeea, care s-au plasat în 1475 sub suzeranitate otomană. În anul 1445, la Kazan s-a format un hanat independent; în 1466, un altul la Astrahan. Tătarii din Crimeea au distrus ceea ce a mai rămas din Hoardă în 1502.

După moartea lui Tamerlan, otomanii au recucerit Anatolia. Constantinopolul, cucerit în 1453, a devenit imediat capitala lor.

IMPERIUL PERSAN SAFAVID. În secolul al XV-lea, Dioneyd, cap al ordinului religios al safavizilor, strânge în jurul său numeroși turcomani, în curând cunoscuți sub porecla de Kâzâl Baș („Capete Roșii"). Cu sprijinul lor, mezinul lui Dioneyd, Ismail, cucerește Tabrizul în 1501, îi înlătură pe Ak Koyunlu și întemeiază dinastia safavizilor, care va domni în Persia până în secolul al XVIII-lea. Șahul Ismail trebuie totuși să-i înfrunte pe uzbeci – pe care îi înfrânge în 1510 – apoi pe otomani. Aceștia din urmă, învingători la Cealdiran în 1514, vor păstra definitiv Anatolia răsăriteană. Centrul de greutate al Imperiului Safavid se deplasează astfel către est și, din turcoman, devine iranian. Totuși, dușmanii săi nu se dau bătuți: când Abbas este proclamat șah în 1587, otomanii se află în Azerbaidjan și uzbecii în Khorasan. Acesta va triumfa în primii ani ai secolului al XVII-lea. Domnia șahului Abbas, care stabilește capitala în Isfahan, marchează apogeul dinastiei Safavide.

UZBECII. Este vorba despre triburile turce din stepă, reunite în secolul al XIV-lea sub autoritatea unui șaibanid (urmaș al lui lui Șaiban, unul dintre nepoții lui Genghis-Han). Uzbecii au avansat până aproape de Marea Aral, în timp ce alte triburi turce (cazacii) s-au regrupat mai la est. La sfârșitul secolului al XV-lea, uzbecii au cucerit Transoxiana, Horezmul, Khorasanul, apoi au fost respinși de șahul Ismail.

EXPANSIUNEA IMPERIULUI OTOMAN. Otomanii au pus capăt sultanatului mameluc, luând în stăpânire Siria (în 1516) și Egiptul (în 1517). *Șeriful* („urmaș al Profetului") din Mecca le-a încredințat de îndată protecția orașelor sfinte. Sub domnia lui Soliman Magnificul, au înaintat apoi în Europa (ocupând Ungaria), apoi din nou către est (cucerirea Irakului în 1534). Algeria, Tripolitana și Tunisia au trecut, de altfel, sub suzeranitatea acestora.

PORTUGHEZII DIN OCEANUL INDIAN. După ce a înconjurat Capul Bunei Speranțe, Vasco da Gama a ajuns în India în 1498. Portughezii au încercat imediat să-și asigure monopolul comercial în Oceanul Indian. Mamelucii, apoi otomanii, au reușit să-i elimine din Marea Roșie. La intrarea în Golful Persic, portughezii au transformat Insula Ormuz într-un foarte important centru comercial.

ÎNAINTAREA RUȘILOR CĂTRE EST. Țarul Ivan cel Groaznic a cucerit Kazanul în 1552 și Astrahanul în 1555. Începând cu anul 1580, cazacii înaintează rapid în taiga: după cucerirea hanatului din Sibir la începutul secolului, în 1604 este înființat Tomsk, la 1800 de kilometri est de Urali.

IMPERIUL MOGULILOR. Originar din Fergana, turcul Babur a devenit rege al Kabulului în 1504. În 1526, a cucerit Delhi. Fiul său nelegitim, Akbar, (1557–1605) este adevăratul arhitect al așa-numitului Imperiu al Marilor Moguli, stat musulman de cultură persană, a cărui moștenire îndepărtată va reveni reginei Victoria în 1876.

Către 1600 – Otomanii și safavizii

IMPERIALISME, NAȚIONALISME

Amenințări europene (către anul 1800)

Imperiile Otoman și Persan domină în continuare scena, deși au decăzut. Fenomenele cele mai marcante, în orice caz, se situează la periferia Orientului Mijlociu: expansiunea Imperiului Rus în Siberia și în nordul Mării Negre, pătrunderea chinezilor în Asia Superioară, înaintarea rapidă a britanicilor în India.

PERSIA DE LA SAFAVIZI LA KAJARI. Șahul Abbas a reorganizat Imperiul Safavid și l-a dotat cu o armată profesionistă. Otomanii au sfârșit prin a semna tratatul de la Zuhab (1639), care schițează frontiera, separând, până în zilele noastre, Iranul de Irak. În absența unei amenințări exterioare, succesorii șahului Abbas au făcut greșeala de a lăsa armata safavidă să devină din ce în ce mai ineficientă.

La începutul secolului al XVIII-lea, afghanii se revoltă. În 1721, unul dintre conducătorii lor, Mir Mahmud, avansează spre Isfahan, învinge armata safavidă, pune stăpânire pe oraș și se proclamă șah. El va fi asasinat în 1725, dar între timp otomanii invadează vestul țării. Nadir, comandant militar turcoman și conducător al Khorasanului, ajunge la putere în 1729. Acesta îi respinge pe otomani, supune Afghanistanul, îi atacă pe moguli și devastează orașul Delhi în 1739, îi învinge pe uzbeci, apoi moare asasinat la rândul său, în 1747. Hanul Karim Zand, membru al unui trib iranian din Zagros, va domina în perioada următoare. El transferă capitala la Șiraz și reușește să asigure Persiei douăzeci și cinci de ani de relativă liniște, până la moartea sa, în 1779. În țară izbucnește iarăși războiul civil și din nou un turcoman, Aga Muhammah, membru al tribului kajarilor, va fi cel care ajunge să se impună. Proclamat șah în 1796 la Teheran, va muri asasinat un an mai târziu. Aga Muhammad are meritul de a fi întemeiat dinastia kajarilor, care va domni în Persia până în 1925.

AFGHANISTANUL ȘI BALUCISTANUL. La sfârșitul secolului al XVII-lea, estul viitorului Afghanistan (printre care Kabulul) aparține Marilor Moguli; sudul și vestul (printre care Kandahar și Herat) Persiei; nordul, hanatului de Buhara. Paștunii (sau afghanii), grupare etnică dominantă, sunt împărțiți în două tabere: ghilzaii (din care face parte Mahmud) și abdalii. Nadir se sprijină pe abdali, la cererea cărora distruge puterea ghilzailor. După moartea lui Nadir, locotenentul său, Ahmad Han, (un abdal), se impune paștunilor, se proclamă șah și, după o serie de campanii reușite, întemeiază Afghanistanul. Unificat de Nasir, un alt tovarăș de arme al șahului Nadir, Balucistanul devine independent în 1747. Acesta se va dezmembra treptat după moartea lui Nasir, în 1795.

HANATELE UZBECE. Asediați de șahul Abbas, uzbecii se află într-o continuă defensivă de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Ei sunt împărțiți în trei hanate: cel din Buhara (și căruia afghanii îi revendică malul sudic al Amudariei); cel din Khiva (Hiva), al cărui teritoriu corespunde fostului Horezm; cel din Kokand, întemeiat la începutul secolului al XVIII-lea și situat în regiunea Fergana. Cele trei hanate s-au luptat adesea între ele sau împotriva triburilor turkmene care nomadizau la est de Marea Caspică.

RIVALITĂȚI ÎN OCEANUL INDIAN. La începutul secolului al XVII-lea, portughezii își pierd supremația în favoarea olandezilor, cărora li se alătură englezii și francezii. Dar, europenii nu sunt singuri: arabii din Oman, care i-au alungat pe portughezi din Mascat în 1650, s-au stabilit în Zanzibar în 1698. Puterea lor maritimă și comercială nu va fi redusă de britanici decât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În India, rivalitatea dintre francezi și englezi s-a soldat cu victoria acestora din urmă. Englezii au ajuns în Delhi la începutul secolului al XIX-lea. Marele Mogul, căruia asalturile lui Nadir și ale afghanilor i-au slăbit puterea, nu mai este decât un monarh-marionetă.

CHINEZII ÎN ASIA SUPERIOARĂ. În secolul al XVII-lea, mongolii din vest (jungarii sau țungarii) s-au ciocnit de dinastia manciuriană Quing, dominantă în China începând cu 1644. Înfrânți în 1696, jungarii s-au repliat către vest, în defavoarea kazahilor, care până la urmă, i-au chemat pe ruși în ajutor. La mijlocul secolului următor, chinezii

Către1800 – Amenințări europene

i-au masacrat pe jungari și au anexat Jungaria. La puțin timp după aceea, au cucerit bazinul Tarimului și au înăbușit două răscoale ale musulmanilor autohtoni. Dacă luăm în considerare Tibetul, luat în stăpânire progresiv, și Mongolia propriu-zisă, vasalizată în 1691, chinezii domină, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, toată Asia Superioară.

EXPANSIUNEA RUSIEI. În Siberia, rușii nu vor întâlni decât populații risipite, drept pentru care ajung pe coasta Pacificului din 1639. În schimb, pentru a se aventura în stepele Asiei Centrale au așteptat începutul secolului al XVIII-lea. Vestul și nordul viitorului Kazahstan au trecut sub protectoratul Rusiei la puțin timp după anul 1730. În Caucaz, Rusia a semnat în 1783 un tratat cu Georgia, care prevedea că trupele rusești vor staționa în țară pentru a o proteja. Începând cu 1801, protecția se transformă în anexare. În Europa, otomanii, înfrânți de ruși, au trebuit în 1774 să le cedeze acestora porturile de la Marea Neagră și să recunoască independența hanatului din Crimeea, pe care Rusia l-a anexat în 1783. Marea Neagră încetează astfel să mai fie un „lac otoman".

PROVINCIILE ARABE ALE IMPERIULUI OTOMAN. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Peninsula Arabică scapă, în mare parte, de controlul otomanilor. În Yemen domnesc, începând cu anii 1630, imamii zaidiți. Șeriful din Mecca, deși recunoaște suzeranitatea otomană, se bucură de o totală autonomie. În Arabia Centrală și Orientală, începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, Muhammad ibn Saud și urmașii săi, adepți ai wahhabismului (formă rigoristă a sunnismului), se arată foarte ostili față de otomani. Egiptul, ocupat în parte de francezi între 1798 și 1802, apoi de britanici în 1803, se va emancipa în curând.

Între ruși și britanici (1914)

În secolul al XIX-lea, Rusia a cucerit Caucazul și Asia Centrală, pe când britanicii finalizau edificarea imperiului din Indii și își asigurau poziții strategice în Marea Mediterană și în Oceanul Indian. Imperiul Otoman, vestitul „bolnav", în ciuda realelor eforturi de modernizare, pierde în continuare teren. Rolul de state-tampon între ruși și britanici asigură Afghanistanului și Persiei o (foarte relativă) independență.

IMPERIUL OTOMAN. Egiptul se emancipează primul, începând din 1805, sub conducerea unui șef militar de origine albaneză, Mehmet Ali, iar din 1882, se află sub tutelă britanică. Algeria, cucerită, a fost anexată de Franța în 1848. Tunisia se află sub protectorat francez din 1883. Italia a constrâns Imperiul Otoman să-i cedeze Libia în 1911–1912.

Popoarele din Peninsula Balcanică, pe care otomanii le dominau din secolele al XIV-lea și al XV-lea, și-au dobândit independența. Grecii au inaugurat în cursul anilor 1820 un proces care s-a încheiat cu Războaiele balcanice (1912–1913), din cauza cărora Turcia europeană s-a redus la Tracia Orientală. La sud-vest de Caucaz, otomanii au trebuit să cedeze teritorii Rusiei în 1878. În același an, Ciprul a trecut sub administrație britanică.

În Peninsula Arabică, otomanii au preluat iarăși controlul litoralului estic al Mării Roșii. Yemenul Superior se bucură de autonomie din 1911. În schimb, otomanii au fost din nou alungați din Arabia estică de Abd al-Aziz ibn Saud, conducător în Nejd din 1902 și în Hasa din 1913.

IMPERIALISMUL BRITANIC. Cucerirea Indiei s-a încheiat în mare parte la mijlocul secolului al XIX-lea. Regina Victoria a fost proclamată împărăteasă a acesteia în 1876. Înainte ca francezul Ferdinand de Lesseps să ia inițiativa străpungerii Canalului Suez (deschis în 1869), politica britanică urmărea să mențină un *status quo* în Orientul Mijlociu și să împiedice, pe cât posibil, intervenția altor puteri. Prezența britanică se limita pe atunci la portul Aden, escală obținută în 1839 și la intervențiile navale din Golful Persic pentru a pune capăt pirateriei.

Faza imperialistă propriu-zisă începe în 1882, cu ocuparea militară a Egiptului de către britanici, care, din acel an, controlează sistemul de guvernământ al țării. În 1880, aceștia își impun protectoratul în regiunile din jurul Adenului și în nordul Somaliei (în aceeași perioadă, francezii se instalează în Djibouti, italienii, în Eritreea și în Somalia răsăriteană). Sudanul, nominal anglo-egiptean, trece sub administrație britanică exclusivă în 1898. În țările din Golf, influența britanică se accentuează la începutul secolului al XX-lea.

1914 – Între ruși și britanici

EXPANSIUNEA RUSĂ. La puțin timp după anexarea Georgiei Orientale, rușii au invadat nordul Azerbaidjanului, apoi Armenia Orientală, regiuni aflate până atunci sub suzeranitate persană. În 1828, un tratat a stabilit granița ruso-persană pe Arax. „Pacificarea" acestor teritorii (și a versantului nordic al Caucazului) nu s-a finalizat totuși decât în anii 1860.

Cucerirea Asiei Centrale s-a desfășurat în trei faze. Din 1839 până la începutul anilor 1860, rușii își asigură controlul asupra actualului Kazahstan. Cucerirea Taşkentului, în 1865, a inaugurat faza supunerii hanatelor uzbece. Hanatul din Kokand a fost anexat, dar cele de Buhara și Khiva și-au păstrat o oarecare autonomie. În 1878, britanicii și rușii au convenit că primii vor avea mână liberă în Afghanistan, iar ceilalți, în Turkmenistan. Porniți de pe țărmul estic al Mării Caspice, rușii i-au învins pe turkmeni și au intrat în Merv în 1884.

AFGHANISTANUL. Două serii de intervenții militare britanice au marcat secolul al XIX-lea: prima în 1839–1842, în urma asedierii Heratului de către perși, pe care i-au susținut rușii; a doua în 1878–1881, în timp ce Imperiul Rus se întinsese până la frontiera Afghanistanului. Începând cu acest moment, Marea Britanie și-a luat răspunderea pentru politica externă a țării. Granițele Afghanistanului cu Imperiul Rus au fost fixate între 1888–1889. Stabilită unilateral de către britanici în 1893, frontiera cu India nu a fost, în schimb, niciodată recunoscută de afghani.

PERSIA. După ce a eșuat în cucerirea Heratului, dinastia kajarilor a recucerit, la mijlocul secolului al XIX-lea, vestul Balucistanului, în vreme ce britanicii încorporau ce a mai rămas în Imperiul Indian. Rivalitatea dintre Marea Britanie și Rusia a jucat apoi un rol crescând. În 1907, cele două puteri au ajuns la un acord și au creat în Persia două zone de influență (rusească la nord, britanică la sud-est), în care vor interveni militar.

Imperialisme și căi ferate

În perioada de expansiune a politicii imperialiste europene, care se întinde din 1860 până la Primul Război Mondial, căile ferate joacă un rol considerabil. Acestea îngăduie, după împrejurări, să transporte mărfuri (exploatarea resurselor locale, deschiderea de noi piețe) sau să se transporte trupe. Cel mai adesea, construirea căilor ferate este finanțată cu capital european. Dar, acest lucru nu împiedică țările astfel modernizate să profite. Rețeaua de cale ferată a Egiptului stimulează o dezvoltare economică remarcabilă. Guvernul otoman vede în căile ferate un mijloc de a-și întări puterea de intervenție, politică și militară, în provincii. La polul opus, cele două țări rămase departe de această mișcare – Persia și Afghanistanul – acumulează o întârziere flagrantă.

IMPERIUL OTOMAN. Primele linii, construite de britanici în 1860, au ca scop să aducă la Smirna produsele din Anatolia Occidentală. Atenția se îndreaptă apoi asupra legăturilor dintre Bosfor și Anatolia Centrală. Liniile până în Ankara și Konya, a căror realizare a fost încredințată germanilor, au fost puse în funcțiune în cursul anilor 1890. În aceeași perioadă, francezii inițiază construirea unei rețele în Siria și Liban.

De acum, marea ambiție a otomanilor este de a lega Anatolia de provinciile arabe, Siria și Mesopotamia. În 1899, îngăduie unui consorțiu german să construiască faimoasa *Bagdadbahn* (calea ferată a Bagdadului a cărei concesionare definitivă datează din 1903). Această cale ferată trebuia să lege Konya de Bagdad prelungindu-se până la Basra. Ea se ramifică, de asemenea, în direcția Siriei. Francezii subscriu cu 30% din capitalul societății concesionare. În schimb, britanicii se arată ostili, împiedicându-l pe emirul din Kuwait să cedeze teritoriile care ar fi putut servi ca punct terminus maritim.

Calea ferată din Hijaz, construită între 1901 și 1909 pornind din Damasc, rezultă dintr-o inițiativă exclusiv otomană. Destinată oficial înlesnirii pelerinajului la Mecca, a fost finanțată în mare parte prin subscripții. Însă permitea, de asemenea, armatelor otomane să controleze mai bine regiunea. Hussein, șeriful Meccăi, a înțeles bine acest lucru și s-a opus ca linia să depășească Medina.

IMPERIUL RUS. Căile ferate construite de ruși au mai întâi o importanță strategică. După ce Baku a fost legat de Rusia în anii 1870, în 1883 a fost inaugurată o linie de-a lungul Transcaucaziei, de la Baku până la Batumi. Construirea căii ferate numite „transcaspiene" (deoarece prelungește o legătură maritimă Baku-Krasnovodsk) începe în

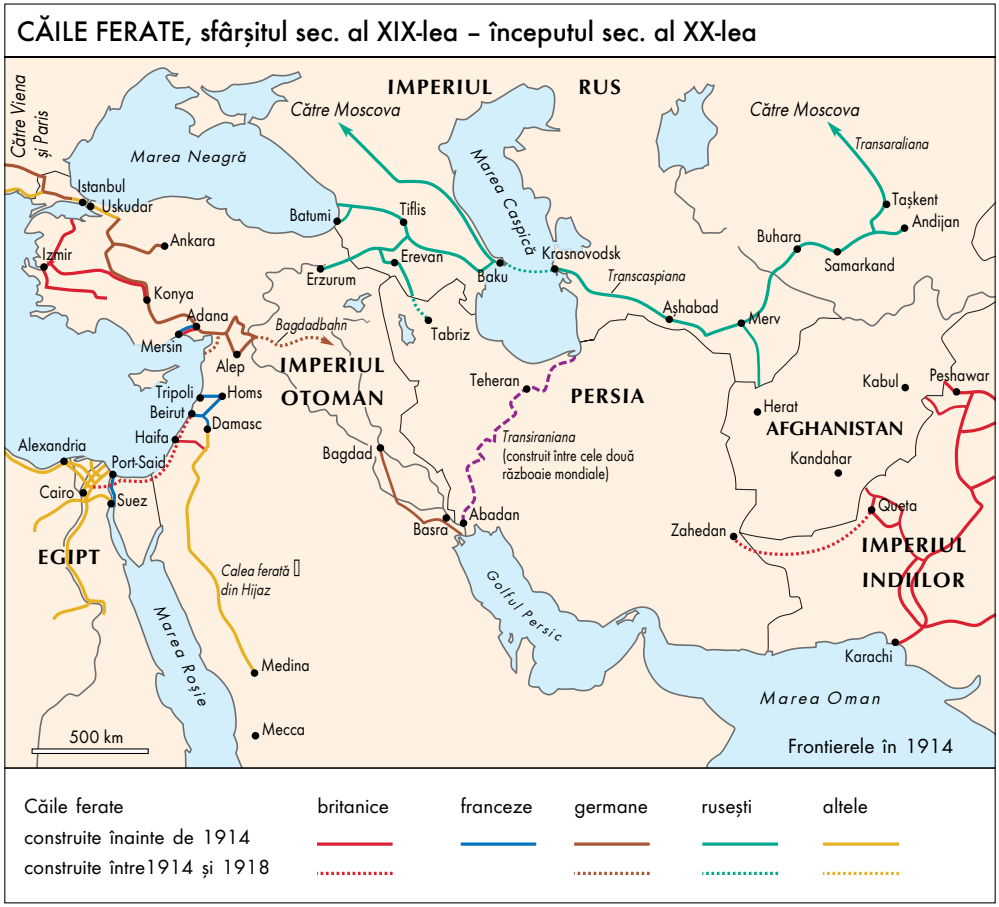

1881, o dată cu anexarea Turkmeniei de către ruși. *Transcaspiana* ajunge în Samarkand în 1888 și în Taşkent zece ani mai târziu. În sens invers, imediat după încheierea „pacificării", căile ferate permit transportarea bumbacului în Rusia, a cărui cultivare cunoaște o dezvoltare considerabilă. *Transaraliana*, de la Orenburg până la Taşkent, terminată în 1906, întărește legăturile economice dintre Asia Centrală și Rusia propriu-zisă. În 1932, va fi inaugurată linia numită *Turksib* care leagă Taşkentul de Semipalatinsk (în estul Kazahstanului), oraș legat, la rândul său, la calea ferată *Transsiberiană*.

AFGHANISTANUL ȘI PERSIA. Britanicii construiesc în India o rețea de cale ferată mai vastă decât cea a Imperiului Otoman sau a Imperiului Rus. La sfârșitul secolului al XIX-lea, două linii se apropie de Afghanistan. Una, cu plecarea din Peshawar, se îndreaptă spre Kabul; cealaltă, pornind din Quetta, în direcția Kandaharului. Ele nu vor depăși frontiera, astfel încât ramificarea construită de ruși în Merv nu va ajunge la Herat. Într-adevăr, cele două sisteme imperiale se neutralizează, orice inițiativă a unuia riscând să antreneze o reacție a celuilalt. În concluzie, autoritățile afghane, nedorind prea mult pătrunderea străinilor, profită de această rivalitate pentru a face ca toate proiectele lor să eșueze. La fel se întâmplă și cu Persia, unde britanicii și rușii vor trebui să aștepte Primul Război Mondial pentru a începe lucrările. Încă o dată, nu este vorba decât de antene, până la Tabriz și, respectiv, până în Zahedan.

Între cele două războaie, șahul Persiei va decide să construiască în țară o cale ferată. În orice caz, va hotărî în mod deliberat să înceapă cu o legătură nord-sud (de la Marea Caspică până în Golf), independentă de celelalte rețele. Afghanistanul va trebui să aștepte anul 1975, pentru a lansa studiul unui ambițios proiect de cale ferată (încredințat unei societăți franceze). Studiul va rămâne fără urmări.

Fărâmițarea lumii arabe (1925)

Primul Război Mondial are ca principală consecință dispariția Imperiului Otoman, învins o dată cu Germania. Îi urmează, pe de o parte, Republica Turcă, pe de altă parte, puterile victorioase – Marea Britanie și Franța – care vor reorganiza, nu fără confuzii și contradicții, Orientul Mijlociu arab. În schimb, transformarea Imperiului Rus în URSS nu va antrena o repunere în discuție a frontierelor internaționale.

PROIECTELE ALIAȚILOR ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI. După ce obiectivul dezmembrării Imperiului Otoman a fost stabilit, mai rămânea să se definească mijloacele. O primă abordare, clasică pentru acea perioadă, consta în delimitarea „zonelor de influență". Acesta a fost obiectul acordurilor Sykes-Picot din 1916, care atribuiau Franței Libanul, Siria, Mesopotamia Superioară și sudul Anatoliei; Marii Britanii, Mesopotamia Inferioară și teritoriile din estul Iordaniei (Palestinei i s-a rezervat un statut internațional). O zonă de influență era, de altfel, promisă Italiei în sud-vestul Anatoliei. O a doua abordare viza transformarea provinciilor arabe ale Imperiul Otoman într-o entitate politică autonomă, care să devină centrul lumii islamice după căderea sultanului-calif otoman. Este ceea ce se cheamă proiectul „regatului arab", mai mult sau mai puțin făgăduit de britanici familiei *șerifului* din Mecca (dinastia Hașemită).

DEȘTEPTAREA TURCĂ. Conduși de Mustafa Kemal, naționaliștii turci resping tratatul de la Sèvres, impus autorităților otomane în 1920. Doi ani mai târziu, alungă armatele grecești din Anatolia Occidentală. Tratatul de la Lausanne (1923) stabilește frontierele care, în mare parte, aparțin Turciei de astăzi. La puțin timp după aceea, este proclamată Republica Turcia.

PARTAJUL SEMILUNEI FERTILE. Hotărârea Franței de a exercita singură puterea în zona sa de influență anunță sfârșitul „regatului arab", cel puțin în concepția sa inițială. În 1920, Franța își atribuie un mandat asupra Siriei și Libanului, iar Marea Britanie asupra Irakului și Palestinei. În anul următor, Feisal, unul dintre fiii *șerifului* din Mecca, este încoronat rege al Irakului, în timp ce un alt fiu, Abdallah, devine emir al Transiordaniei. Totuși, cele două țări nu vor accede la independență. Chiar și în Palestina, „căminul național al poporului evreu", prevăzut de „declarația Balfour" din 1917, nu adăpostește în 1925 decât câteva zeci de mii de imigranți.

PENINSULA ARABICĂ. După ce au încercat să obțină pe cale amiabilă împărțirea Arabiei între *șeriful* din Mecca și Ibn Saud, britanicii îi abandonează în voia sorții în 1922. De acest lucru profită Ibn Saud, care ia în stapânire Hijazul în 1925. Yemenul reușește să-și păstreze independența. Britanicii își vor menține, de altfel, dominația asupra emiratelor din Golf.

EGIPTUL. Din 1914, britanicii au transformat Egiptul într-un protectorat. Deoarece Londra refuză să primească în 1919 o delegație de oameni politici egipteni, izbucnește o mare răscoală. Trei ani mai târziu, guvernul britanic declară că renunță la protectorat, rezervându-și anumite puncte care vor trebui reglementate printr-un tratat anglo-egiptean ce urmează a fi negociat ulterior: controlul politicii externe și al apărării, securitatea Canalului Suez, administrarea Sudanului. Tratatul va fi semnat, în final, în 1936.

PERSIA. Aceasta nu a fost scutită de război: dată fiind prezența trupelor rusești și britanice, otomanii au refuzat să recunoască neutralitatea țării și au intervenit în mai multe rânduri. În 1921, o lovitură de stat, în care colonelul Reza Khan joacă un rol-cheie, pune capăt incertitudinilor politice. În același an, ultimele trupe străine părăsesc Persia. Reza se va încorona șah în 1926.

URSS. Prăbușirea Imperiului Rus în 1917 și înfrângerea Imperiul Otoman au permis Georgiei, Armeniei și Azerbaidjanului să-și proclame independența în 1918. Dar, bolșevicii au pus mâna pe Azerbaidjan și pe Armenia Orientală în 1920 (Armenia Occidentală a căzut în mâinile turcilor kemaliști), apoi pe Georgia în 1921. Cele trei țări au fost transformate în Republici Socialiste Sovietice (RSS). În Asia Centrală, revolta basmacilor (gherila musulmană) a izbucnit în 1919 și va continua câțiva ani. Autoritățile sovietice au întreprins totuși o reorganizare: hanii din Buhara și Khiva au fost detronați în 1920, și în 1924 s-au format cele două RSS din Turkmenistan și Uzbekistan. URSS profită, de altfel, de dificultățile

1925– Fărâmițarea lumii arabe

Chinei pentru a-şi extinde influenţa în Xinjiang (Sinkiang) şi în Mongolia.

Petrolul

ÎNCEPUTURILE. Exploatarea industrială a petrolului începe în 1870 la Baku, care va rămâne până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial un simbol în acest domeniu. Atenţia se va îndrepta apoi asupra Iranului. În 1908, o companie britanică descoperă petrol la poalele Zagrosului. Ea va deveni, în 1914, Anglo-Persian Oil Company (viitoarea British Petroleum). În acelaşi timp, potenţialul petrolier al Mesopotamiei Superioare duce la crearea, în 1912, a companiei Turkish Petroleum (TPC), care asociază acţiunile britanicilor cu cele ale germanilor. Acestea din urmă vor fi atribuite Franţei imediat după Primul Război Mondial. În 1927, zăcământul din Kirkuk se dovedeşte de o bogăţie considerabilă. SUA nu vor să fie excluse şi astfel TPC-lui îi urmează, în 1929, Iraq Petroleum Company, în cadrul căreia sunt reunite APOC, compania anglo-olandeză Shell, compania franceză a petrolului şi un consorţiu american. IPC obţine o concesionare asupra cvasi-totalităţii teritoriului irakian. Dacă anumite companii au pătruns în Irak, altele sunt active în Golf. În 1931, Standard Oil din California descoperă petrol în Bahrain şi, mai ales, doi ani mai târziu, obţine o concesiune ce acoperă ansamblul Arabiei Saudite. Este o lovitură de maestru a cărei amploare se va măsura după 1945.

PRODUCŢIA DE PETROL BRUT ÎN MILIOANE DE TONE

	1978	1989	2002
Arabia Saudită	414	255	418
Iran	262	145	167
Irak	126	138	100**
Kuwait	107	91	92
Emiratele Arabe Unite	89	91	106
Egipt	25	45	37
Oman	16	29	45
Kazahstan	19*	25	47
Qatar	24	20	35
Siria	10	16	29
Azerbaidjan	13	15	
Yemen	0	11	22
Uzbekistan	1*	3	7
Turcia	0	3	3***
Turkmenistan	8*	6	9
Bahrain	3	2	2

* 1980.
** Producţie redusă din cauza embargoului.
*** 1987

ÎNMULŢIREA CU DOUĂZECI. În timpul celor treizeci de ani care urmează celui de-al Doilea Război Mondial, producţia petrolieră a Orientului Mijlociu îşi schimbă radical perspectiva. În 1946, inclusiv în Caucaz, se ridica la 55 milioane de tone; în 1978, ea atinge aproape 1100 milioane de tone. Repartizarea între regiunile producătoare nu mai este deloc aceeaşi. În 1946, Baku furniza 36% din total (adică trei sferturi din producţia sovietică), Iranul 35 %, Arabia Saudită şi alte ţări ale Golfului 18%, Irakul 8%. În 1978, Arabia Saudită şi ţările din Golf furnizează 60% din total, Iranul 24%, Irakul 12 %, Baku 1,5% (2,5% din producţia sovietică, centrată de acum în regiunea Volgăi – „al doilea Baku" – şi Siberia Occidentală).

Dezvoltarea producţiei provine în acelaşi timp din creşterea cererii şi din darea în exploatare a noilor resurse. În afară de Arabia Saudită – unde cele mai bogate două zăcăminte de petrol din lume au fost recunoscute la începutul anilor '50 – au devenit mari producătoare Kuwaitul (la sfârşitul anilor '40), apoi viitoarele Emirate Arabe Unite (în anii '60).

POLITICA STATELOR PRODUCĂTOARE. Statele implicate urmăresc, desigur, să-şi asigure un mai bun control al propriilor resurse. În 1951, prim-ministrul iranian Muhammad Mossadegh încearcă să naţionalizeze petrolul, dar pierde partida doi ani mai târziu. Republica Islamică va trece la naţionalizare în 1979. În Irak, naţionalizarea pune

OPEC

În afară de cele şase ţări din Orientul Mijlociu (Arabia Saudită, Emirabele Arabe Unite, Irak, Iran, Kuwait, Qatar), din OPEC mai fac parte Algeria, Indonezia, Libia, Nigeria şi Venezuela. Ecuadorul a părăsit organizaţia în 1992, Gabonul în 1995. În 2000, producţia de petrol a ţărilor membre OPEC ajunsese la 1509 milioane de tone, adică 42 % din producţia mondială. În jur de două treimi din producţia ţărilor membre OPEC provine din Orientul Mijlociu.

PETROLUL, situația la sfârșitul anului 1998

capăt tranzacțiilor angajate cu IPC imediat după revoluția din 1958.

Acțiunea colectivă a statelor producătoare este de o altă natură. În 1960, la Bagdad, Arabia Saudită, Irakul, Iranul, Kuwaitul și Venezuela întemeiază Organizația Țărilor Producătoare de Petrol (OPEC). Qatarul va adera în anul următor. OPEC instaurează între membrii săi o disciplină colectivă și își fixează ca obiectiv stabilizarea prețurilor (pe care concurența între companiile petroliere le făcuse să scadă), cu riscul reducerii producției. Inevitabil, relațiile dintre OPEC și țările occidentale se tensionează. În octombrie 1973, cu ocazia Războiului de Yom Kippur, țările arabe membre OPEC preiau controlul nivelului producției petroliere și al prețurilor corespunzătoare, revizuite ascendent. Este „primul șoc petrolier“ care va fi urmat de un al doilea, în 1979–1980. Dar, în cursul anilor ’80, divergențe din ce în ce mai mari separă, pe de o parte, Arabia Saudită și țările din Golf, de Irak și Iran, pe de alta. Primele, preocupate să-și păstreze pe termen lung relațiile cu țările industrializate, doresc menținerea unor prețuri moderate (în acest scop, Arabia Saudită își reglează producția de la un an la altul). Cele din urmă, dimpotrivă, au nevoi imediate și sunt partizanele unor prețuri ridicate. În ultimă instanță, Războiul dintre Irak și Iran (1980–1988), apoi Războiul din Golf (1990–1991), pun capăt conflictului.

CONSTRÂNGERI GEOGRAFICE. Pentru a transporta petrolul spre țările cliente, există câteva itinerarii posibile. Deoarece cea mai mare parte a puțurilor se află în apropierea Golfului, calea maritimă directă

este cea mai comodă. Navele petroliere tranzitau în mod tradițional prin Canalul Suez, dar după ce acesta a fost blocat în 1956 și în 1967, au fost puse în serviciu superpetroliere care să înconjoare Capul Bunei Speranțe. O altă posibilitate constă în transportarea petrolului prin conducte până la Mediterana. Din anii '30, IPC a legat astfel Kirkuk de porturile Tripoli și Haifa. O altă conductă (numită *Tapline*) a fost inaugurată în 1950 între zăcămintele din Arabia Saudită și Saida. Acest mijloc de transport depinde totuși de situația politică a țărilor traversate. Ramura din Haifa a conductei din Kirkuk a încetat să funcționeze în 1948, în timpul primului Război israeliano-arab. În 1982, sirienii, din ostilitate față de Irak, s-au împotrivit ramificării în Tripoli. *Tapline* nu mai funcționează dincolo de Iordania, de când Israelul a cucerit Golanul, în 1967.

Războiul dintre Irak și Iran a arătat că însăși zona Golfului putea deveni impracticabilă. Iată de ce Arabia Saudită a construit o conductă (*Petroline*) în direcția Mării Roșii. Irakul, dimpotrivă, se găsește în situația cea mai dificilă. Accesul său în Golf, împărțit între Kuwait și Iran, este extrem de restrâns, iar accesul la Marea Mediterană depinde de bunăvoința vecinilor: în trecut Siria, în prezent Turcia și Iordania.

PRODUCĂTORII PERIFERICI. În afară de membrii OPEC, diferite țări din Orientul Mijlociu au devenit importante producătoare de petrol: Egipt, Oman, Siria și, mai recent, Yemen. În fosta URSS, resursele Azerbaidjanului se epuizează implacabil, dar în anii '90, perspectivele de exploatare a formidabilelor rezerve *offshore* ale Mării Caspice au reînviat proiecte economice și geopolitice considerabile. Aceste proiecte privesc, de asemenea, Kazahstanul și Turkmenistanul, a căror producție este în dezvoltare. Acestea din urmă și Uzbekistanul sunt, de altfel, importante producătoare de gaz natural. Transportat până acum spre Rusia, gazul ar putea trece mâine către vest, *via* Iran sau prin conductă submarină de-a lungul Mării Caspice.

Noi state, noi conflicte

ÎNMULȚIREA STATELOR INDEPENDENTE. Orientul Mijlociu și Asia Centrală numără astăzi douăzeci și patru de state independente. Singurele popoare care nu au beneficiat de mișcarea de emancipare sunt cele din nordul Caucazului (în Rusia), uigurii din Xinjiang (în China), palestinienii, kurzii, balucii. În preajma celui de-al Doilea Război Mondial, statele independente erau în număr de șapte: Turcia, Iranul, Afghanistanul, Arabia Saudită, Yemenul (de Nord), Irakul (din 1932) și Egiptul (din 1936). O a doua generație apare imediat după război: Siria, Libanul și Transiordania (Iordania începând cu 1950) au acces la independență în 1946; crearea Israelului datează din 1948. Faza următoare a atins statele arabe, odinioară sub influență britanică: Kuwait (1961), Yemenul de Sud (1967), Oman (1970), Bahrain, Qatar și Emiratele Arabe Unite (1971). Cele două părți ale Yemenului au fuzionat în 1990. În sfârșit, destrămarea URSS, la sfârșitul lui 1991, s-a tradus prin apariția a opt state noi, din care trei în Caucaz (Georgia, Armenia, Azerbaidjan) și cinci în Asia Centrală (Kazahstan, Kârgâzstan, Tadjikistan, Uzbekistan, Turkmenistan).

JOCUL MARILOR PUTERI. Dacă Franța a trebuit să renunțe la Siria și la Liban la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Marea Britanie și-a menținut dominația în Golful Persic și în Golful Aden până în anii '60. Atât pentru una, cât și pentru cealaltă, eșecul expediției din Suez (1956) a anunțat sfârșitul posibilităților de intervenție autonomă. La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, URSS a exercitat asupra Iranului și Turciei presiuni pe care SUA le-au contracarat. Cei doi „mari" s-au angajat apoi, alături de țările arabe, într-o complexă luptă pentru influență. URSS a întreținut relații privilegiate, mai mult sau mai puțin durabile, cu Egiptul, Siria și Irak, dar nu a exercitat o adevărată influență decât asupra Yemenului de Sud, din 1967 până la sfârșitul anilor '80. Doar Afghanistanul, căruia SUA nu i-au acordat nici o importanța strategică, a constituit obiectul unei intervenții sovietice masive și devastatoare, din 1979 până în 1988.

Trei preocupări au modelat politica americană: stăvilirea expansionismului sovietic, apărarea statului Israel, salvgardarea aprovizionării Occidentului cu petrol din Golf. Prima preocupare a determinat SUA să-și asigure, în anii '50, alianța militară a Turciei, apoi a Iranului (alianță denunțată, în acest ultim caz, în 1979). Israelul a primit în mod constant ajutor economic și militar american. În ceea ce privește petrolul, SUA au mizat în primul rând pe Arabia Saudită. Prăbușirea puterii sovietice face ca azi doar SUA să poată interveni masiv în regiune, după cum a arătat-o riposta la invadarea Kuwaitului de către Irak în 1990 (Războiul din Golf, 1990–1991) și intervenția în Afghanistan după atentatele din 11 septembrie

1999 – State noi, conflicte noi

2001 de la World Trade Center și Pentagon, precum și preluarea controlului în Irak începând din aprilie 2003.

APARIȚIA PUTERILOR REGIONALE. Mai multe state din Orientul Mijlociu au influențat, sau mai influențează încă, în grade diferite, destinele vecinilor lor. Siria a fost dependentă de Egipt, în cadrul Republicii Arabe Unite, din 1958 până în 1961. Aceasta a sprijinit militar republicile yemenite din 1962 până în 1967. Israel a preluat controlul Palestinei în 1967, apoi a intervenit, începând din 1978, în Liban. Arabia Saudită a subvenționat mai multe guverne arabe (Egipt, Iordania, Siria) și a înființat, în 1981, Consiliul de Cooperare din Golf, care plasează sub influența sa Kuwaitul, Bahrainul, Qatarul, Emiratele Arabe Unite și Omanul. Armata siriană a fost prezentă în Liban din 1976. Irakul s-a angajat într-un război, mai lung decât prevăzut, împotriva Iranului (1980–1988), apoi a invadat Kuwaitul în 1990. O luptă pentru influență s-a schițat, prin urmare, între Turcia și Iran cu privire la noile republici independente din Caucaz și Asia Centrală.

TENSIUNILE ETNICE ȘI RELIGIOASE. Conflictele, sau riscurile de conflict, nu rezultă totuși doar din intervențiile puterilor externe și din ambițiile puterilor regionale. Orientul Mijlociu și Asia Centrală prezintă o varietate de contencioase cu caracter etnic sau religios. Acestea pot duce la conflicte între state (Armenia și Azerbaidjan cu privire la Karabahul de Sus, de exemplu) sau la rebeliuni recurente (kurzii în Irak, în Turcia și în Iran, șiiții în Irak etc.). Dacă intervențiile străine se suprapun unor situații interne fragile în această privință, efectele sunt devastatoare: pentru acest lucru stau mărturie tragediile din Afghanistan și din Liban. Adecvarea extrem de dificilă dintre un mozaic etnico-religios complex și un decupaj al statelor, care provine, în esență, din evenimentele istoriei moderne, riscă, din nefericire, să antreneze noi conflicte.

SFÂRȘITUL UNIUNII SOVIETICE

URSS era formată din Republica Socialistă Federativă Sovietică a Rusiei (RSFSR) și din paisprezece republici socialiste sovietice (RSS). În septembrie 1991, URSS a recunoscut independența a trei republici baltice. Pe 8 decembrie, Rusia, Ucraina și Belarus au înființat Comunitatea Statelor Independente (CSI) care, după cum arată numele, nu este un stat, ci o instanță internațională, destinată să gereze moștenirea sovietică. Totuși, abia dizolvarea URSS, pe 26 decembrie 1991, a permis celor douăsprezece republici care o formau să devină în mod juridic independente. Toate (inclusiv Georgia, după un prim refuz), au aderat la CSI. Aceasta includea încă (la începutul lui 1999) Armenia, Azerbaidjan, Georgia, Belarus, Kazahstan, Kârgâzstan, Moldova, Uzbekistan, Rusia, Tadjikistan, Turkmenistan și Ucraina.

Poziția pe care URSS o deținea la ONU (și, cu titlu permanent, în Consiliul de Securitate), a fost atribuită Rusiei. În afară de Ucraina și Belarus, care făceau deja parte din 1945, toate statele ex-URSS au devenit membre ONU.

Rusia propriu-zisă și-a păstrat caracterul federal și poartă numele de Federația Rusă. Ea include, într-adevăr, cam douăzeci de republici (ex-republici socialiste sovietice autonome sau regiuni autonome), în care nu predomină populații ruse, ci caucaziene, turce, fino-ugrice etc.

Popoarele arabe

Sunt „arabe“ – în sens larg – persoanele care au ca limbă maternă araba. Distincția dintre arabi în sens strict (descendenți din triburile din epoca lui Mahomed) și „arabizați“ (descendenți ai populațiilor care au adoptat limba arabă după cucerire) s-a estompat de-a lungul veacurilor. Mai multe țări arabe – în care araba este limbă oficială – cuprind populații non-arabizate (berberofone în Maroc și în Algeria, kurde în Irak etc.).

În limba arabă de astăzi, se disting diferite niveluri de expresie și numeroase dialecte. Nivelul de referință – araba clasică – este limba Coranului. Începând cu secolul al XIX-lea, araba clasică și-a simplificat sintaxa și și-a lărgit vocabularul pentru a exprima realitățile lumii moderne. Araba clasică, totuși, nu mai este o limbă vorbită, ci s-a diferențiat în dialecte care se

grupează în două mari familii: orientală (Peninsula Arabică, Semiluna fertilă, Valea Nilului) și occidentală (Maghreb). Pășunile populare vorbesc dialectul local, iar cele cultivate introduc elemente de arabă clasică în folosirea orală a dialectului. Textele oficiale, savante, tehnice etc., sunt redactate în araba clasică. Presa și literatura o folosesc, de asemenea, dar introduc elemente dialectale.

UN POPOR ARAB SAU MAI MULTE? Noțiunea de „popor arab" – la singular – este în același timp nouă și veche. În timpul Profetului, arabii considerau că formează un singur popor, chiar dacă divizat în triburi. În secolul al XX-lea, ideea unei „națiuni arabe" – implicând-o pe cea a unui popor arab unic – a apărut ca reacție împotriva politicii de diviziune duse de puterile coloniale, mai ales Marea Britanie și Franța. Dar, între timp, limba arabă s-a impus unor populații foarte diferite, repartizate pe o arie geografică imensă. Inevitabil, s-au menținut particularități importante: în Yemen, în Oman, în Maroc. Tocmai în centrul istoric al lumii arabe – Semiluna fertilă și împrejurimile – decuparea modernă în state se înrădăcinează cel mai puțin în istorie. De aceea, fără a nega diversitatea popoarelor arabe, este mai bine să tratăm acest nucleu ca pe un întreg.

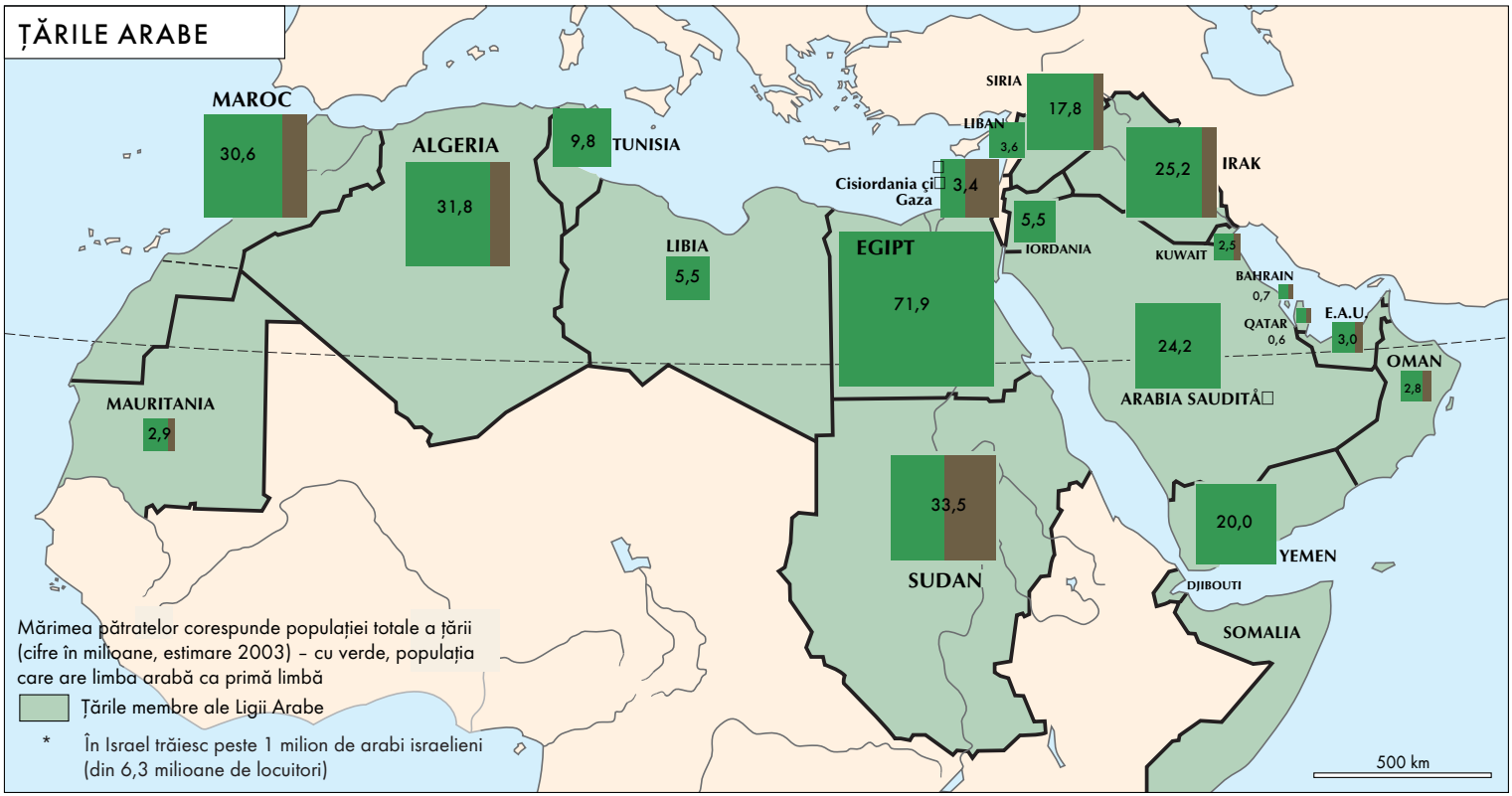

ORIENTUL APROPIAT, DE LA SUMERIENI LA OTOMANI

Orientul Apropiat înainte de islam

În Mesopotamia Inferioară au apărut, între 3500 și 3000 î.Hr., primele orașe din istoria omenirii, iar scrierea și (fără îndoială) sistemele de irigație au fost inventate de sumerieni. Celălalt centru de civilizație, deschis la puțin timp după aceea, se situează în Egipt. Nici sumerienii, nici egiptenii nu vorbeau limbi semitice, dar în rândul lor trăiau populații semitice – akkadieni, amoriți, arameeni – care au adoptat cultura sumeriană. La începutul celui de-al doilea mileniu î.Hr., Babilonul își afirmă puterea, mai ales sub domnia amoritului Hammurabi. Arameenii au invadat apoi Mesopotamia Inferioară, unde și-au luat numele de chaldeeni. Din secolul al IX-lea până la sfârșitul secolului al VII-lea î.Hr., akkadienii din Mesopotamia Inferioară – asirienii – domină întreaga regiune.

În ramura occidentală a Semilunei fertile, de asemenea populată cu semiți (fenicieni, evrei), primele alfabete se elaborează în timpul celui de-al doilea mileniu î.Hr. Alfabetul fenician se va răspândi în jurul Mediteranei (și va da naștere alfabetului grec), în timp ce limba aramaică, având un alfabet similar, se va extinde repede pe cuprinsul întregii Semiluni fertile.

EPOCA IRANIENILOR, A GRECILOR ȘI A ROMANILOR. Puterea asiriană se prăbușește sub loviturile chaldeenilor și ale mezilor. Cei dintâi întemeiază Imperiul Noului Babilon, al cărui prim mare suveran a fost Nabucodonosor. Cei din urmă sunt iranieni, ca și perșii, care îi vor înlocui. În secolul al VI-lea, Cyrus, întemeietor al Imperiului Persan Ahemenid, cucerește în întregime Semiluna fertilă. Fiul său, Cambysses, îi adaugă Egiptul. Ahemenizii aleg aramaica limbă oficială a administrației.

Începând cu 334 î.Hr., Alexandru cel Mare ia în stăpânire Imperiul Persan. Noul imperiu are ca limbă oficială greaca. Același lucru se întâmplă cu statele succesoare întemeiate de generalii lui Alexandru: cel al lui Ptolemeu în Egipt și cel al seleucizilor, care include Siria și Mesopotamia. Elenismul triumfă în Alexandria și Antiohia. Mesopotamia nu se mai elenizează și cade iarăși în mâinile unei populații iraniene, parții, în secolul al II-lea î.Hr. În secolul următor, romanii cuceresc Siria și Egiptul. De atunci și până la cucerirea arabă, Semiluna fertilă este împărțită între lumea romană (în care elenismul nu mai este pus în discuție) și lumea iraniană care, în 226 d.Hr., ia forma Imperiului Persan Sasanid.

În primele secole ale erei noastre, popoarele din Semiluna fertilă rămân în majoritate vorbitoare de limbă aramaică. În Egipt, Alexandria elenofonă se distinge de restul țării, încă legată de limba egipteană, cea a faraonilor, altfel spus, coptă. Creștinismul, născut în Palestina, se propagă în Siria, în Egipt, în Mesopotamia. În secolul al V-lea, creștinii se scindează în „calcedonieni“ (populații mai ales de limbă greacă), „monofiziți“ (populații arameene din Siria și populații copte) și „nestorieni“ (populații arameene din Mesopotamia) (vezi p. 19 și 65). La începutul secolului al VII-lea, izbucnește un război între Imperiul Bizantin (fostul Imperiu Roman de Răsărit) și Imperiul Sasanid. El va dura până în 628 și va distruge Siria.

ARABII. Existența populațiilor de limbă arabă este atestată pentru prima oară în secolul al IX-lea î.Hr. Ele ocupau atunci o mare parte a Peninsulei Arabice și Deșertul Siriei. Este vorba mai ales de nomazi, crescători de dromaderi, numiți beduini (din cuvântul arab *bedoui* = „locuitor al deșertului“). Organizați în clanuri mai mult sau mai puțin regrupate în triburi, ei năvălesc adeseori în regiunile vecine, corectiv inevitabil al unui mod de viață foarte precar. În oaze trăiesc arabi sedentari.

La periferia deșertului, arabii anexează alte populații. Ei se infiltrează în regatele sudarabice (actualul Yemen) și își impun treptat limba. Îmbogățiți datorită comerțului caravanier, organizează în mod excepțional state, cum ar fi cel din Petra (anexat de romani în 106) sau Palmira (cucerit de aceștia din urmă în anul 273). În secolul al VI-lea, regatul lakhmizilor, vasali ai Imperiului Sasanid, se întinde în apropierea Eufratului. Imperiul Bizantin se sprijină pe arabii ghasanizi,

instalați în estul Siriei și al Palestinei. Numeroși arabi trăiesc și în Siria, mai ales la Damasc.

În această perioadă, beduinii sunt politeiști. Creștinismul are, în schimb, influență printre ghasanizi și lakhmizi. În vestul Peninsulei, religiile monoteiste progresează. Astfel, o parte a populației (arabe) din Yathrib (viitoarea Medina) s-a convertit la iudaism. În lipsa unei unități religioase, arabii au în comun o limbă literară orală, care se exprimă în poeme epice.

MECCA. Începând din primul mileniu î.Hr., un drum comercial leagă actualul Yemen de Mediterana. Încă o dată este nevoie să se asigure securitatea caravanelor, altfel spus, să se neutralizeze triburile beduine care nomadizează pe traseu. Aceasta este cheia succesului pentru cei din Mecca. La origine, Mecca este un sanctuar unde membrii diverselor triburi se întâlnesc pe teren neutru. Paznicul sanctuarului arbitrează conflictele, ceea ce îi permite să joace un rol politic. În concluzie, terenul neutru se pretează implantării unei piețe. Norocul Meccăi se identifică cu cel al qoraișiților, trib păzitor al sanctuarului. La începutul secolului al VII-lea, aceștia au ajuns să realizeze o rețea de acorduri care le permitea, astfel, să controleze comerțul între sudul și nordul Peninsulei și Mecca devine, astfel, oraș.

GEOGRAFIA PENINSULEI ARABICE

În esență, peninsula este un deșert, absolut în Rub al-Khali („sfertul pustiu"), mai mult sau mai puțin punctat de oaze și în rest, de stepă. Deșertul face excepții la periferie. De-a lungul Mării Roșii, relieful se ridică și culminează în Yemen, cu 3 760 m, astfel încât, dacă unghiul sud-vestic al peninsulei ar fi irigat, ar putea fi redat agriculturii. Este „Arabia fericită" a celor vechi. Pe o scară mai mică, Munții Omanului au un efect similar. De-a lungul Mării Roșii spre nord, de la Yemen la Asir, apoi spre Hijaz, clima devine din ce în ce mai uscată. Ta'if și Medina sunt oaze. Mecca, în lipsa apei, nu a avut niciodată o activitate agricolă. În centrul și în estul peninsulei, oazele (Hail, Buraidah, Riad, Bahrain) iau naștere din ape subterane.

GEOGRAFIA SEMILUNEI FERTILE

Semiluna fertilă desemnează teritoriile limitate la vest de Mediterana, la nord și la est de lanțurile muntoase din Anatolia și Iran, iar la sud, de deșert. Aceasta se împarte în trei subansamble: Mesopotamia Inferioară, Mesopotamia Superioară, fațada mediteraneeană. În Mesopotamia Inferioară, apele Tigrului și ale Eufratului au alimentat, din mileniul al IV-lea î.Hr., un sistem de irigație perfecționat. Denumită de către arabi *al 'Iraq*, Mesopotamia Inferioară forma centrul califatului abbasid. Începând din secolul al X-lea, rând pe rând distrusă și neglijată, aceasta a sărăcit. Reorganizarea irigației după norme moderne datează din secolul al XX-lea. Arabii numesc Mesopotamia Superioară, Djezireh („Insula"). Este o zonă stepică de tranziție între Deșertul Siriei și regiunile agricole care formează un arc de cerc din Mosul până în Alep. De la o epoca la alta, a fost dominată de sedentari sau de nomazi. La începutul anilor '20, ea s-a împărțit în trei state: Siria, Turcia și Irak.

De-a lungul fațadei mediteraneene se întind două serii paralele de relief . De la nord la sud, aproape de coastă, se succed Djebelul alauit, Munții Libanului (cu un vârf de 3087 de metri) și culmile Palestinei; mai în interior, Anti-Libanul și înălțimile Iordaniei. Între cele două se inserează depresiuni: Bekaa și Valea Litani, groapa Iordaniei și a Mării Moarte. Aceste forme de relief, aproape de mare, aduc precipitații favorabile agriculturii. Ele fragmentează, de asemenea, în mici regiuni ramura orientală a Semilunei fertile, care, din această cauză, nu are o denumire unică bine stabilită. Arabii numeau *Châm* întregul ținut – nedelimitat – și cu centrul în Damasc. Europenii, care ajungeau în ținut pe mare, foloseau termenul de Levant. Numele de Siria, moștenit din Antichitate, a fost reînviat în secolul al XIX-lea și atribuit provinciei otomane Damasc, ce nu includea nici Alepul, nici litoralul. Arabii au făcut apoi din Siria (*Suriyya*) un sinonim pentru *Châm* și l-au aplicat statului care se întindea din Taurus până în Sinai, pe care au încercat să-l înființeze în 1919–1920. Se vorbește adesea, în acest caz, de „Marea Sirie", pentru a evita confuzia cu Siria de azi. Numele de Liban și Palestina nu aveau, înainte de secolul al XX-lea, nici o altă semnificație decât geografică. Împreună cu Egiptul și Peninsula Arabică, Semiluna fertilă formează *Mahreq* („Orient"), pandant al Maghrebului („Occident").

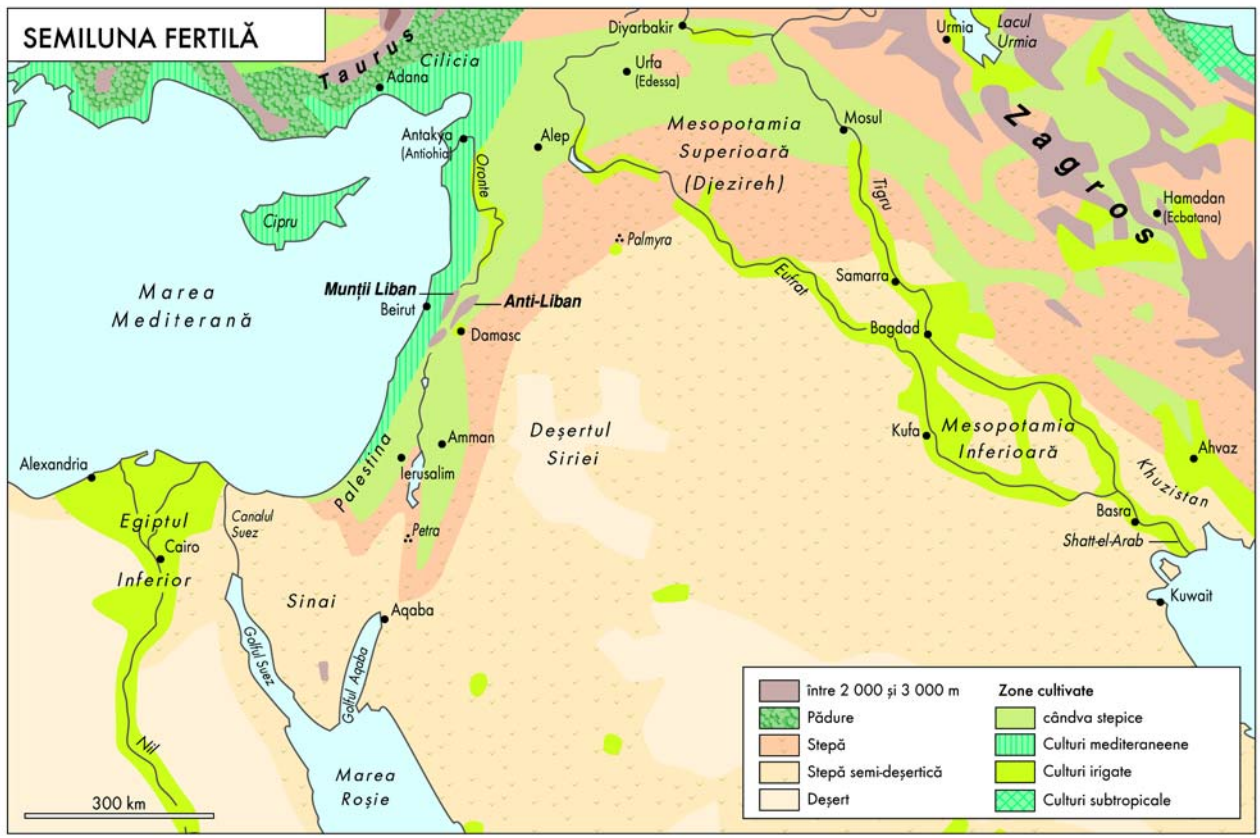

Expansiunea arabă

Născut în jurul anului 570, Mahomed este un qoraişit. Orfan şi sărac, se va căsători cu o bogată văduvă de negustor, Khadija. Primele revelaţii ale lui Mahomed datează din jurul anului 610, data de la care va predica o nouă religie. Dar, respins de cei din Mecca, în 622 decide să emigreze în Yathrib împreună cu câteva zeci de credincioşi (această fugă se numeşte Hegira). Yathrib se va numi în curând Medina (*Madinat an-Nabi*, „oraşul Profetului").

Din Medina, Mahomed îi hărţuieşte pe cei din Mecca, cu un succes inegal. Chiar şi în Medina, oprimă foarte dur opoziţia arabilor convertiţi la iudaism şi instaurează un stat teocratic. În sfârşit, în 630, Mahomed intră în Mecca cu trupele sale şi distruge idolii locului. În cei doi ani care vor urma, Mahomed şi qoraişiţii, care au acceptat islamismul, obţin ralierea unei mari părţi din triburile Arabiei.

După moartea lui Mahomed la Medina în anul 632, musulmanii îl numesc în fruntea lor pe socrul său, Abu Bakr, cu titlul de calif („succesor"). Imediat, câteva triburi din Arabia renunţă la angajamente. Abu Bakr ripostează prin război. La moartea sa (634), musulmanii controlează din nou toată peninsula.

CUCERIREA SEMILUNEI FERTILE ŞI A EGIPTULUI. Expansiunea în afara peninsulei datează din timpul califatului lui Omar (634–644). Qoraişiţii se interesează cu precădere de Siria, deja extrem de arabizată. Cucerirea este dusă la bun sfârşit între 634 şi 638. Ocuparea vechii Babilonii (pe care arabii o numesc Irak) este opera grupurilor arabe care nu vin din Mecca şi care înfrâng armata sasanidă la Qadisiyya în 636. Cucerirea Egiptului datează de la începutul anului 640. Egiptenii, astfel eliberaţi de persecuţiile religioase bizantine, nu opun rezistenţă. Oraşele (Kufa şi Basra în Irak, Fustat în Egipt), mai întâi tabere întinse, sunt create pentru a-i regrupa pe combatanţii arabi, cărora califatul le plăteşte o remuneraţie. Proprietarii autohtoni (cu condiţia să-şi achite impozitele) rămân pe loc, în timp ce pământurile abandonate de învinşi (aristocraţia persană, autorităţile bizantine) devin proprietate colectivă a comunităţii musulmane.

Sub califatul lui Otman (644–656), cuceririle continuă (Iran, Maghreb), dar între arabii aşezaţi în ţările cucerite şi autorităţile din Medina, sediu al califatului, ies la iveală tensiuni grave pornind de la repartizarea încasărilor fiscale; între primii veniţi şi cei care, sosiţi din peninsulă, continuă să se reverse în Semiluna fertilă şi în Egipt. În 656, Otman este ucis de cei nemulţumiţi.

EŞECUL LUI ALI. Văr şi ginere cu Mahomed, Ali îi succede lui Otman, dar nu are sprijinul qoraişiţilor. De aceea va muta califatul la Kufa, unde speră să găsească sprijin. Din acest motiv, predică egalitatea între toţi musulmanii şi ideea conform căreia califul trebuie să fie înainte de toate un lider spiritual (imam). Tezele elaborate de Ali vor avea repercusiuni considerabile. Pe termen scurt, acestea critică regimul instaurat de Otman şi transformarea califului în suveran temporal preocupat cu strângerea impozitelor. Ali îl are ca adversar pe Muawiyya, guvernator în Damasc, ce aparţine aceluiaşi clan cu Otman (omeiazii), cel din Mecca, şi cere pedepsirea ucigaşilor. În ceea ce-l priveşte, Ali îi cere lui Muawiyya un jurământ de supunere.

În 657, trupele irakiene, pe de o parte şi trupele siriene, pe de alta, se înfruntă la Djezireh. Ali acceptă ca rezolvarea conflictului să fie încredinţată unor arbitri. Din acel moment, poziţia sa slăbeşte continuu. Când se dă sentinţa, Muawiyya cere califatul pentru sine. După ce Ali este asasinat la Kufa în 661, fiul său mai mare, Hasan, renunţă la succesiune. Muawiyya devine imediat calif.

Califatele omeiad şi abbasid

Muawiyya şi succesorii săi, care şi-au ales drept capitală Damasc, fac din califat un regim monarhic în cadrul căruia elita arabă înlocuieşte elitele bizantine şi sasanide. Acestea nu caută să convertească populaţiile cucerite (unde, totuşi, folosirea limbii arabe progresează rapid). Omeiazii trebuie să facă faţă mai multor revolte în Irak. Hussein, al doilea fiu al lui Ali, o declanşează pe prima, după moartea lui Muawiyya în 680. Plecat din Medina, va încerca să se alăture partizanilor săi la Kufa. Dar, trupele noului calif omeiad, Yazid, îi vor masacra pe Hussein şi pe apropiaţii săi la Karbala. (Martiriul lui Hussein, simbol al suferinţei celor slabi, va juca un rol major în şiism.) La sfârşitul secolului al VII-lea, omeiazii plasează Irakul sub adminstrare directă. Cu toate acestea, provincia nu va îmbrăţişa cauza lor.

CALIFATUL ABBASID. În cursul anilor 740, abbasizii – o ramură a familiei Profetului distinctă de cea a omeiazilor – reiau pe cont propriu ideea, moștenită de la Ali, conform căreia califatul trebuie „reîntemeiat" pe noi principii. Ei dispun de sprijin la Kufa și, mai ales, în Khorasan. Iar khorasanezii, arabi emigrați din Irak și iranieni convertiți, antrenați în urma luptelor cu turcii, constituie o forță militară de temut. În 749, iau în stăpânire Irakul. Un calif abbasid, al-Saffah, va fi imediat întronat la Kufa. Ultimul calif omeiad, Marwan al II-lea, moare în luptă în anul următor.

Al-Mansur, succesor al lui al-Saffah, întreprinde în 762 construirea unei noi capitale, Bagdad. Populația sa cosmopolită o va transforma în creuzetul civilizației islamice și locul unei efervescențe politico-religioase, până atunci tipică pentru Kufa. Califatul abbasid ia înfățișarea unui veritabil imperiu: organizează o birocrație centralizată, adeseori condusă de persani și exercită un control direct asupra întregii Semiluni fertile, Egiptului și Iranului de Vest. Până la sfârșitul domniei lui Harun al-Rașid (809), califatul cunoaște o eră de bunăstare excepțională.

După ce, între 809 și 819, califatul este sfâșiat de un război civil, al-Mutasim, calif începând cu anul 833, decide să-și sprijine puterea pe o armată de sclavi („mameluci") turci. Pentru găzduirea acesteia, construiește o nouă capitală, Samara. Capii militari turci vor accede în curând la cele mai înalte funcții, rămânând totuși, în multe privințe, izolați de restul societății. Sistemul funcționează atâta vreme cât turcii sunt în grațiile califului. Dar când califul al-Mutawakkil le va amenința mijloacele de existență, se întâmplă ceea ce este mai rău: turcii îl asasinează în 861 și vor urma zece ani de anarhie.

Începând din anul 869, revolta zangilor, sclavi negri originari din Africa Orientală ce muncesc pe plantațiile de trestie de zahăr, distruge regiunea Basrei. În Egipt, guvernatorul de origine turcă, Ibn Tulun, aproape că devine independent în 868. Ordinii stabilite i se opun, printre alții, șiiții ismaeliți. La sfârșitul secolului al IX-lea, ei se vor scinda în două tabere: cea a lui Obaid Allah și cea a qarmaților. Obaid Allah părăsește Siria pentru Maghreb și întemeiază dinastia califilor fatimizi, care va domni în Egipt începând cu 969. Qarmații fac prozeliți printre beduini și, mai ales, în Hasa (numită pe atunci Bahrain), de unde lansează raiduri în direcția Egiptului și a Irakului. În 935, califul nu mai controlează decât Bagdadul (redevenit capitală la sfârșitul secolului al IX-lea) și împrejurimile. Luptele dintre clanuri, ruinarea economiei irakiene, dezordinea financiară și, în fine, războiul civil caracterizează regimul. În 946, o căpetenie militară iraniană, buidul Ahmad ibn Bumayh, intră în Bagdad și obține de la calif puteri depline.

De la abbasizi la otomani

În perioada în care puterea abbasidă se prăbușește, majoritatea populației din Semiluna fertilă și din Egipt a adoptat limba arabă. În schimb, islamismul rămâne minoritar în afara Peninsulei Arabice, cu excepția, fără îndoială, a Irakului (unde subzistă, într-o importantă proporție, nestorienii). În Mesopotamia Superioară și în Siria, populația va rămâne în mare parte creștină până în secolul al XIII-lea. În Egipt, islamismul nu va deveni majoritar decât în secolul al XI-lea. La fel ca și omeiazii, abbasizii nu au dus o politică de convertiri.

Califul rămâne „comandantul credincioșilor", dar puterea temporală va aparține de acum unor dinastii diferite, ale căror ambiții sunt, în esență, destul de pământești. Ele se sprijină pe un corp de

ASASINII

În 1094, Nizar, fiul unui calif fatimid, este îndepărtat de la succesiune în favoarea fratelui său mai mic. Partizanii săi, nizariții, trec sub autoritatea unui persan, Hasan-i Sabbah, instalat din 1090 la Alamut, fortăreață aproape inexpugnabilă în vestul Elburzului. Drogați cu hașiș, nizariții (numiți *hașișiyyn*, de unde „asasini"), practică asasinatul politic pe scară largă. Principalele lor ținte sunt adepții sunnismului, începând cu demnitarii regimului selgiucid. Asasinii din Iran vor sfârși prin a se preda mongolului Hulegu în 1256. Cei din Siria se vor supune sultanilor mameluci.

Nizariții din Iran au fugit în India. Numeroși în Bombay, astăzi sunt cunoscuți sub numele de Khoja (*Khodja*) și îl au în frunte pe Aga Khan.

mercenari, în general turci, și/sau pe forțe recrutate din rândul populațiilor mărginașe: berberii (fatimizii), iranienii din Daylem (buizii), kurzii, beduinii. La Bagdad, certurile îi opun pe turci, încă atotputernici, daylemienilor. Primii îi susțin pe musulmanii ortodocși, numiți sunniți, iar cei din urmă, pe șiiți. Orașul se afundă în sărăcie, deși rămâne centrul unei vieți intelectuale și religioase intense. Aici se va coagula, în jurul anului 1000, doctrina șiismului duodeciman. Și tot aici, califul abbasid al-Qadir (991–1030), va profita de slăbiciunea buizilor pentru a lua apărarea sunnismului. Acesta va condamna șiismul printr-un decret și va confirma faptul că primii califi trebuie să fie venerați de musulmani. Doctrina sunnită va fi codificată în 1029.

CALIFATUL FATIMID DIN EGIPT. Ismaelitul Obaid Allah, cu sprijinul berberilor, pune în anul 909 mâna pe Kairuan și se proclamă calif. Acest fapt se află la originea dinastiei Fatimide, care cucerește Egiptul în 969 și întemeiază o nouă capitală, Cairo. Fatimizii resping atacurile qarmaților și iau în stăpânire Damascul. Emirul din Mecca le recunoaște autoritatea. În schimb, de la sfârșitul secolului al X-lea, pierd controlul asupra posesiunilor din Maghreb. Fatimizii nu caută să impună ismaelismul: în Egipt, populația rămâne în parte sunnită, în parte creștină.

Înainte de toate, ceea ce distinge statul fatimid de celelalte țări arabe este puterea sa economică. Marile trasee comerciale au abandonat Golful Persic și Irakul în favoarea Mării Roșii și a Egiptului. Cairo încearcă să devină metropola lumii arabe. Totuși, la fel ca regimul abbasid, regimul fatimid este afectat de luptele dintre facțiunile militare: berberii, mamelucii, mercenarii negri din Nubia. La mijlocul secolului al XI-lea, acestea încep războiul civil. Un mameluc armean, Badr al-Jamali, restabilește ordinea și, din 1074, își asumă întreaga putere. Regimul militar va dura până în secolul următor.

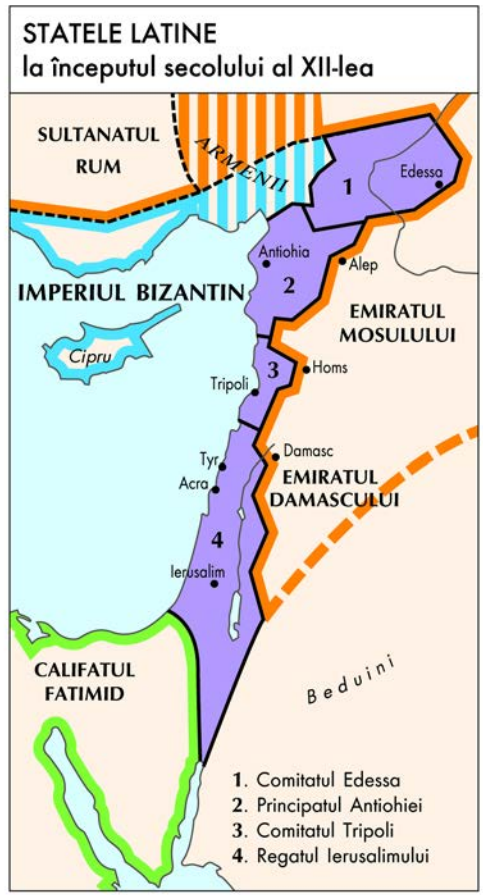

TURCII SELGIUCIZI, FRANCII ȘI MONGOLII. Victoriile pe care Tugril Beg – turc selgiucid promotor al sunnismului – le obține împotriva buizilor, îl îndeamnă pe califul al-Qaim, fiul lui al-Qadir, să facă apel la acesta. Intrat în Bagdad în 1055, Tugril Beg primește titlul de sultan. Irakul aparține sultanatului Marilor Selgiucizi până în secolul al XII-lea, apoi, după ce ultimii selgiucizi au fost expulzați din Bagdad în 1152, redevin o putere notabilă sub califatul lui al-Nazir (1180– 1225).

Prima cruciadă atinge Siria în 1097. Cruciații (sau francii) creează de-a lungul coastei patru structuri politice, numite „state latine“. Prima reacție musulmană vine din partea lui Zangi, guvernatorul turc al Mosulului și Alepului. În 1044, acesta va lua Edessa de la franci, ceea ce provoacă a doua cruciadă. Fiul său, Nur ad-Din și francii se vor implica apoi în treburile Egiptului, al cărui regim politic se află în plină decadență. Kurdul Salah ad-Din (sau Saladin), trimis de Nur ad-Din, ia puterea în 1169, apoi ocupă Siria, după moartea lui Nur ad-Din în 1174. Saladin va putea astfel să recucerească Ierusalimul în 1187 și să-l păstreze în timpul celei de-a treia cruciade, ajunse în Palestina în 1191. Ayyubizii, urmașii lui Saladin, domnesc peste Egipt până în 1250, iar peste Siria până în 1260.

Printre misiunile încredințate lui Hulegu, nepotul lui Genghis-Han, figurează distrugerea abbasizilor. În 1258, Hulegu asediază Bagdadul, care refuză să se predea. Orașul este cucerit și o mare parte din populație, masacrată. Mongolii îl execută pe calif și pun capăt califatului. Neglijat de selgiucizi, Irakul are aceeași soartă în cadrul ilhanatului întemeiat de Hulegu. Începând din

anul 1335, Irakul trece în mâinile clanului mongol al djalairizilor, stabiliți în Azerbaidjan. Aceştia fac greşeala să-l înfrunte pe Tamerlan: în anul 1401, Bagdadul va fi din nou trecut prin foc şi sabie.

MAMELUCII ŞI TURCOMANII. În secolul al XIII-lea, mamelucii turci îi elimină pe ayyubizi şi iau puterea în Egipt, apoi în Siria, de unde îi alungă pe mongoli în 1260. Întemeietorul statului mameluc, Baibars (1260–1277), instalează la Cairo un supraviețuitor al familiei abbaside, îl proclamă calif şi obține de la acesta titlul de sultan. Mamelucii îi alungă pe franci din Palestina şi din Siria în 1291. Egiptul devine de acum noua mare putere în Orientul Apropiat. Dar, declinul sultanatului, inițiat în secolul al XIV-lea, se accelerează la mijlocul secolului următor. Iar otomanii, care înaintează în Anatolia, ameninţă Siria. În 1516, izbucneşte războiul. O parte a mamelucilor din Siria trece la adversar şi îl convinge pe sultanul otoman Selim I să înainteze în Egipt. Orașul Cairo cade în 1517.

În secolul al XV-lea, Irakul trece în mâinile turcomanilor Kara Koyunlu, apoi ale celor Ak Koyunlu. Certurile între turcomani se adaugă distrugerilor cauzate de mongoli şi Tamerlan. În 1501, şahul safavid Ismail îi înlocuieşte pe Ak Koyunlu şi declară şiismul duodeciman religie oficială şi obligatorie în întreg imperiul (care include Irakul). Acest lucru accentuează ostilitatea otomanilor sunniți, principalii adversari ai safavizilor. Prima înfruntare, care punctează înfrângerea şahului Ismail la Cealdiran în 1514, permite otomanilor să anexeze Jezireh şi Mosul. Bagdad cade în 1534 în timpul unei alte campanii, apoi Basra în 1546. În 1555, tratatul din Amasya pune capăt cuceririlor otomane.

CASTA MAMELUCILOR

Ideea de a recruta trupe de elită din rândul sclavilor provine, fără îndoială, din Asia Centrală. Dar, noțiunea de sclav este, în parte, înşelătoare, deoarece, dacă ilustrează condiția persoanei, ea nu denotă, totuşi, statutul său social: sclavul unui suveran putea fi general sau ministru. Începând din secolul al IX-lea, califii abbasizi şi cea mai mare parte a suveranilor din Orientul Mijlociu ulterior, au recurs la acest sistem. O variantă a sa este reprezentată de recrutarea ienicerilor în Imperiul Otoman.

Originalitatea sultanatului mameluc al Egiptului constă în faptul că el îşi legitimează puterea prin acest sistem. În principiu, elita şi sultanul însuşi trebuiau să fie sclavi sau foşti sclavi, de origine străină, fiind excluşi de la putere atât autohtonii, egipteni sau sirieni, cât şi copiii mamelucilor. Recrutarea este făcută mai întâi în stepele controlate de Hoarda de Aur (printre cumani), apoi din rândul popoarelor Caucazului Occidental.

Provinciile arabe ale Imperiului Otoman

Otomanii decupează Orientul Apropiat arab în provincii administrate fiecare de către un guvernator ce are titlul de paşă. Decupajul va rămâne în esență acelaşi până în secolul al XIX-lea: Hasa (litoralul Arabiei răsăritene), Basra, Bagdad, Mosul, Alep, Damasc, Tripoli, Saida, Egipt. În Peninsula Arabică, suveranitatea otomană nu se exercită decât în mod nominal sau intermitent. Solidă imediat după cuceriri, puterea otomană tinde în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea să se fărâmițeze în favoarea autorităților locale diverse care, fără a pune sub semnul întrebării supremația sultanului, au primit o mare autonomie. În secolul al XIX-lea, Egiptul va deveni cvasi-independent. În Semiluna fertilă, în schimb, otomanii vor ține din nou cu eficiență situația sub control.

PAŞII DIN BAGDAD. În caz de conflict, Imperiul Persan va exercita presiuni asupra otomanilor din Irak: Bagdadul este ocupat între 1623 şi 1638 şi asediat în 1733; Basra, ocupată între 1775 şi 1779. În secolul al XVIII-lea, guvernatorii din Bagdad vor profita de situație pentru a primi o mare autonomie. Aceştia recrutează mameluci, originari din Georgia, care până la urmă, îi vor înlătura. Începând din 1750, guvernatorii mameluci georgieni se succed la Bagdad aproape fără întrerupere. Ultimul dintre ei, Daud, (1817–1831), angajează Irakul într-o politică de independență inspirată din cea pe care Mehmet Ali o duce în Egipt. Dar, în 1831, o intervenție militară restabileşte autoritatea otomană în regiune.

În secolul al XIX-lea, societatea irakiană, izolată de influențele externe, încetează să mai evolueze. Elitele turce şi caucaziene de la fața locului rămân privilegiate. Singura comunitate nemusulmană influentă este cea a evreilor, care, activi în plan comercial şi finaciar, se țin departe de chestiunile politice. Autoritățile şiite se cantonează într-o opoziție strict religioasă față de sunnismul otomanilor.

EGIPTUL LUI MEHMET ALI. În anul 1798, Bonaparte debarcă în Egipt, îi înfrânge pe mameluci (încă puternici sub regimul otoman) și se întoarce în Franța în anul următor. În 1802, francezii rămași la fața locului sunt înfrânți de un corp expediționar britanic (ce va părăsi țara în 1803) și de o armată otomană formată mai ales din albanezi, în frunte cu Mehmet Ali (el însuși albanez). După ce a fost recunoscut pașă de Înalta Poartă în 1807, Mehmet Ali zdrobește în 1809–1812 puterea mamelucilor și devine stăpân al Egiptului. Imediat va trece la reorganizarea țării, sprijinindu-se pe militarii recrutați din Imperiul Otoman și Caucaz („turco-circasienii").

Campaniile militare conduse de Mehmet Ali și de fiul său, Ibrahim, au avut mai întâi loc cu acordul Înaltei Porți. Astfel se întâmplă în Hijaz (1811–1813), apoi în Nejd (înfrângerea wahhabiților în 1818). Deși cucerirea Sudanului (1820–1826) este o inițiativă egipteană, totuși, în 1820, Ibrahim va interveni în Creta, apoi în Grecia de partea otomanilor. Distrugerea flotei turco-egiptene la Navarino în 1827 îl constrânge totuși pe Ibrahim să părăsească Grecia. Dar, sultanul, care îi promisese lui Mehmet Ali guvernoratul Damascului, își schimbă părerea. Ibrahim invadează Siria și îi înfrânge pe otomani la Konya în 1832. Deoarece Rusia a sărit în ajutorul sultanului, Mehmet Ali se mulțumește să păstreze Siria și Creta, rămânând, însă, nominal, în sistemul otoman. Ostilitățile izbucnesc din nou în 1839, la inițiativa otomanilor. Victorioși, egiptenii trebuie să se încline totuși în fața voinței puterilor europene, care vor refuza dezmembrarea Imperiului Otoman. Mehmet Ali părăsește Siria și Creta și devine pașă moștenitor doar al Egiptului.

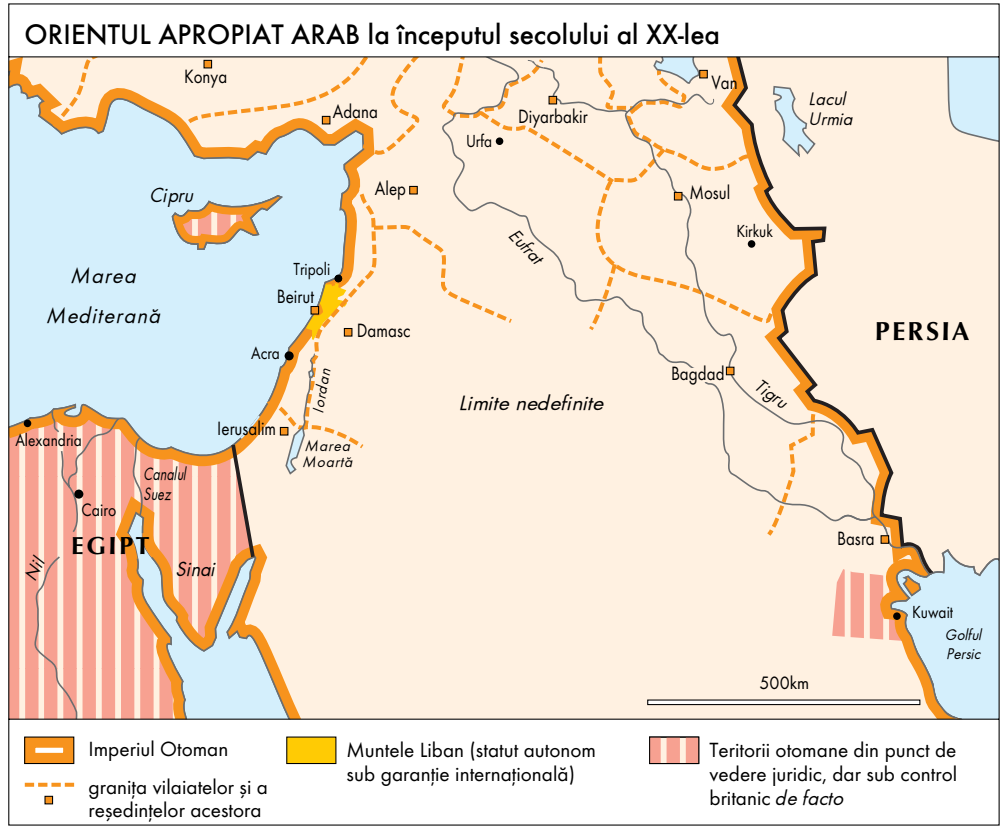

EGIPTUL SUB TUTELA BRITANICĂ. După Mehmet Ali, mort în 1849, modernizarea continuă. Canalul Suez este inaugurat în 1869, fiind proprietate a Companiei Universale a Canalului Suez, întemeiată de francezul Ferdinand de Lesseps. Nepotul lui Mehmet Ali, Ismail, încearcă să se desprindă de Imperiul Otoman. Prin intermediul plății unui tribut dublat, va obține titlul de kediv (vicerege) și diverse atribute de suveranitate care transformă Egiptul într-o țară cvasi-independentă. Aceste cheltuieli, la care se adaugă altele, fac totuși ca Egiptul să se îndatoreze foarte mult. În 1874, Ismail vinde acțiunile egiptene ale canalului guvernului britanic (care devine astfel principalul acționar), dar deficitul se păstrează. Doi ani mai târziu, „Casa datoriei" (în principal franco-britanică) se va ocupa de finanțele Egiptului.

Situația părea să se amelioreze în 1881, când izbucnește o revoltă a ofițerilor, amenințați de programul de austeritate, conduși de Ahmad Orabi. Este vorba de ofițeri egipteni arabi (și nu turco-circasieni). Mișcarea se arată în același timp ostilă kedivului, privilegiilor turco-circasienilor și dominației economice a străinilor (europeni, dar și sirieni creștini și greci). În 1882, în Alexandria, aceasta se transformă într-o răzmeriță împotriva necredincioșilor. Din moment ce francezii nu au reacționat, englezii au preluat singuri inițiativa militară.

Deși nu acesta a fost obiectivul, prezența britanică se transformă în ocupație permanentă. Atunci se formează treptat un naționalism egiptean care favorizează dezvoltarea presei în limbă arabă și o mișcare de idei adiacentă. Dar se păstrează anumite contradicții. Instaurarea unei monarhii constituționale, cu sprijinul britanicilor, nu atrage decât o parte a elitei. Turco-circasienii mizează pe cartea otomană. Copții apără un patriotism strict egiptean care i-ar pune la adăpost de islamism. Cât despre marea parte a populației, ea își dorește înainte de toate ca Egiptul să rămână un stat musulman.

SIRIA. Dominația egiptenilor provoacă tensiuni între comunități, unele luându-le partea, altele – mai ales sunniții – fiind de partea otomanilor. Consulii europeni se vor angaja apoi în lupte pentru influență. Francezii îi apără pe creștinii legați de Roma, pe maroniți și pe alții; rușii se interesează de ortodocși; britanicii, de druzi.

Conflictele cele mai grave îi opun, la începutul anului 1840, pe druzi, maroniților. Autoritățile otomane instituie în 1846, în cadrul provinciei Saida, două posturi de vice-guvernator: unul ocupat de maroniți, celălalt, de druzi. Totuși, pe teren, partajul nu mai este posibil. După izbucnirea unor tulburări grave, liderii druzi îi împrăștie pe maroniți în 1860. Otomanii restabilesc ordinea cu puțin înainte de debarcarea unui corp expediționar francez. În 1861, este pus în funcțiune un nou sistem. Regiunea Munților Liban (din care Beirutul este exclus) beneficiază de un statut autonom sub garanție internațională. Ea este plasată sub autoritatea unui guvernator creștin (supus otoman nelibanez) asistat de un consiliu ales.

PREMISELE NAȚIONALISMULUI ARAB. Acestea pot fi întrezărite în Siria la sfârșitul secolului al XIX-lea. Revendicările se referă la serviciul militar – al cărui rol ar fi trebuit să fie doar menținerea ordinii în Siria – și la utilizarea oficială a limbii arabe, mai curând decât a limbii turce. Musulmanii și creștinii cad de acord asupra acestor puncte, care urmăresc să organizeze Imperiul Otoman, și nu să-l părăsească. Totuși, în anumite comunități creștine, arabismul capătă o formă particulară. La ortodocși, el este însoțit de o repunere în discuție a înaltului cler, până atunci de limbă greacă. La maroniți, își croiește drum ideea unui Liban potențial independent pe care doar o identitate arabă – în lipsa unității confesionale – ar putea să o sudeze. Pe ansamblu, un număr crescând de creștini văd în arabism un mod de a se depăși diferențele religioase. Dar alții se tem că acesta este legat în mod indisolubil de islamism și preferă să mizeze pe secularizarea unui Imperiu Otoman în cadrul căruia fiecare comunitate, dotată cu instituții reprezentative, să se bucure în mod liber de drepturile sale. Musulmanii din Siria, asemenea celor din Egipt, pun în ultimă instanță, apărarea islamismului înainte de toate. În definitiv, naționalismul arab se va naște din Primul Război Mondial.

LIBANUL ÎNAINTE DE 1914

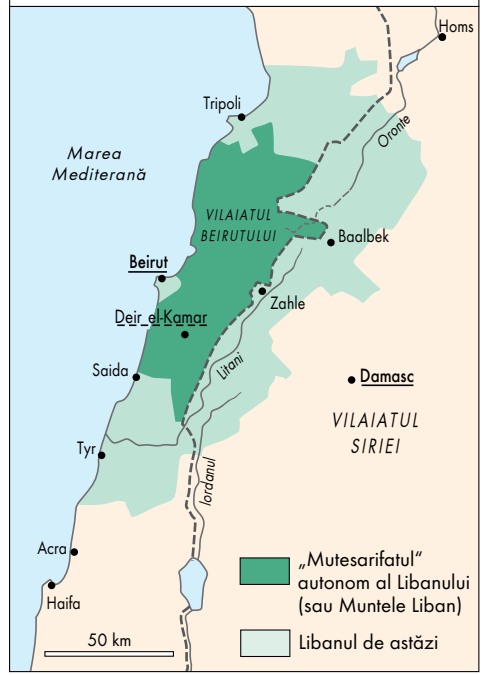

ORIENTUL APROPIAT ARAB, ÎNTRE 1914 ŞI 1948

Primul Război Mondial

Imperiul Otoman intră în război împotriva Rusiei și a aliaților săi, Marea Britanie și Franța, la începutul lunii noiembrie 1914. După chemarea kedivului la revoltă împotriva autorităților britanice, acestea ripostează instaurând, pe 18 decembrie, un protectorat asupra Egiptului. În noiembrie 1914, britanicii au cucerit Basra, operațiune decisă înaintea intrării în război a otomanilor. După aceea, aceștia încearcă să se apropie de Bagdad. Cu excepția Mesopotamiei Inferioare, Semiluna fertilă va fi ocolită de operațiuni militare până în 1917.

CĂTRE DEZMEMBRAREA IMPERIULUI OTOMAN. După ce Marea Britanie a oferit rușilor controlul Strâmtorilor, își face loc ideea unei împărțiri a Imperiului Otoman. În 1915, Franța revendică oficial Siria, inclusiv Cilicia și Palestina. Marea Britanie vrea să anexeze regiunea Basrei, care face legătura cu Imperiul Indiilor. Aceasta intenționează, de asemenea, să instituie un califat arab în locul celui exercitat de sultanul otoman. Acest lucru ar fi însoțit de instaurarea în Peninsula Arabică și Semiluna fertilă a statelor arabe „cliente" ale Marii Britanii.

Autoritățile britanice din Cairo susțin proiectul califatului arab. Între sir Henry Mac Mahon, înaltul comisar în Egipt, și *șeriful* din Mecca, Hussein se stabilește un schimb de scrisori. Influențat de fiii săi, acesta solicită în 1915 califatul și independența tuturor țărilor arabe. Cu toate că

ACORDURILE SYKES-PICOT, 1916

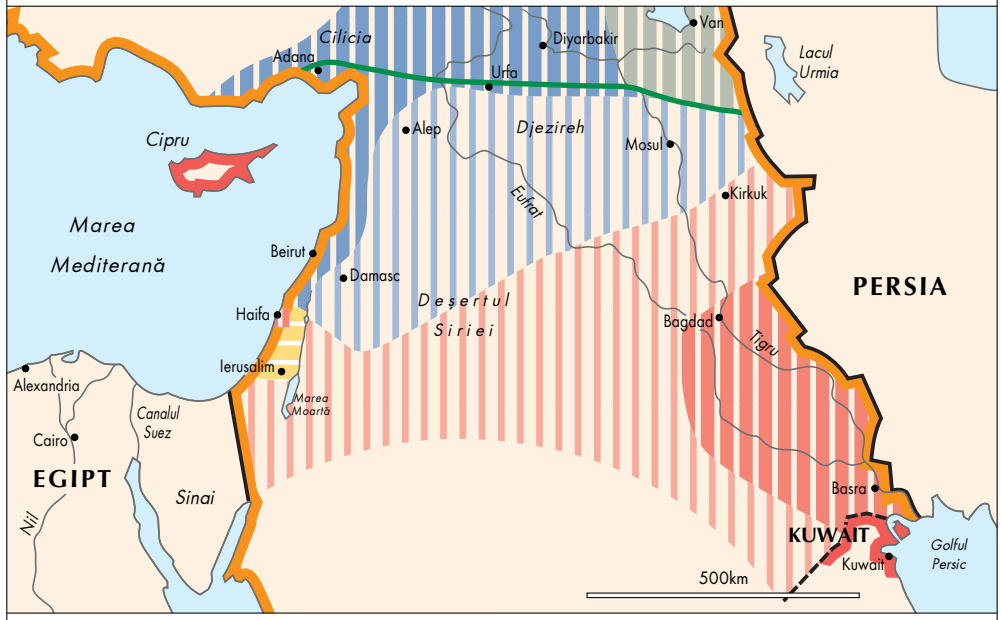

are rezerve, până la urmă cam ambigue, Mac Mahon nu spune nu. Dar, o înțelegere cu Franța era necesară. Semnate la 3 ianuarie 1916, acordurile Sykes-Picot (după numele celor doi principali negociatori), prevăd în Semiluna fertilă două tipuri de zone: de control direct și de influență. Zona de control franceză va acoperi litoralul Siriei și al Libanului; zona de control britanică, Mesopotamia Inferioară. Palestina va fi „neutră sub controlul unei administrații internaționale". Chestiunea-cheie este cea a zonelor de influență (franceză în nord, britanică la sud), deoarece statutul lor nu prejudiciază organizarea politică a teritoriilor arabe care ar fi supuse influențelor amintite. Pe scurt, britanicii pot considera că acordurile Sykes-Picot lasă poarta deschisă proiectului lor cu privire la regatul (regatele) arab(e).

ANII 1917–1918. Britanicii cuceresc Bagdadul în martie 1917, dar sunt respinși în Gaza. În timpul verii, forțe arabe comandate de un fiu al lui Hussein, Feisal, îi atacă pe otomani în sudul Iordaniei de astăzi. În decembrie, britanicii se află la Ierusalim. Între timp, ministrul britanic al Afacerilor Externe, Arthur Balfour, se declară în favoarea întemeierii în Palestina a unui „cămin național" (*national home*) pentru evrei, cu rezerva ca acesta să nu contravină cu nimic drepturilor populațiilor autohtone. Este „declarația Balfour" (2 noiembrie 1917). În Siria, operațiunile decisive încep în 1918. Pe 1 octombrie, forțele britanice îi permit lui Feisal să intre în Damasc în fruntea trupelor arabe. O lună mai târziu, întreaga Sirie se află sub control britanic. După armistițiul semnat cu otomanii (30 octombrie 1918), britanicii continuă să avanseze: la vest, cuceresc Alexandretta și Adana, iar la est, Mosul.

Împărțirea Semilunei fertile

EȘECUL PROIECTULUI MARII SIRII. La sfârșitul anului 1918, britanicii nu acordă Franței decât administrarea teritoriului siriano-libanez. Siria interioară îi este încredințată lui Feisal, instalat în Damasc. În Irak și în Palestina, britanicii sunt singurii stăpâni ai teritoriului.

La Conferința de Pace, reunită la Paris în 1919, maroniții cer un Liban independent, iar în caz contrar, aflat sub protecția Franței. În schimb, musulmanii sirieni, inclusiv creștinii necatolici, se opun Franței, temându-se ca aceasta să nu-i favorizeze doar pe maroniți. Prin vocea lui Feisal, aceștia cer un stat arab independent de la Munții Taurus până în Sinai. Un Congres General sirian, care include, de asemenea, reprezentanți ai Libanului și Palestinei, se reunește în iunie la Damasc. Britanicii vor ajunge în final să cadă de acord cu francezii: în noiembrie 1919, trupele acestora evacuează zonele siriano-libaneze pe care acordurile Sykes-Picot le atribuiseră Franței. Feisal acceptă să trateze cu acesta din urmă, însă Congresul General sirian din martie 1920 proclamă un regat unit al Siriei și îi oferă coroana. Dar, luna următoare, Franța și Marea Britanie hotărăsc repartizarea mandatelor: Siria și Liban, pentru una, Palestina și Irak pentru cealaltă. Acesta este sfârșitul proiectului Marii Sirii. În iulie, forțele franceze îi înfrâng pe sirieni și Feisal se refugiază în Palestina.

SISTEMUL MANDATELOR

A fost conceput la sfârșitul Primului Război Mondial pentru a nu crea impresia că învingătorii ar dori să-și extindă imperiile coloniale. Împărțirea fostelor colonii germane și a provinciilor arabe ale fostului Imperiu Otoman a determinat Societatea Națiunilor să atribuie fiecărei puteri mandatare, pentru fiecare teritoriu, un „mandat" care reglementează politica acesteia pe viitor. Societatea Națiunilor solicită, în acest sens, un raport anual.

Statele arabe fac obiectul „mandatului A" ceea ce înseamnă că puterea mandatară are sarcina de a le ajuta să devină independente, fără a fi fixată o limită de timp precisă pentru acest proces.

MANDATELE BRITANICE. În Palestina, elementele pro-sioniste ale administrației britanice își manevrează pionii cu succes și pun la punct termenii mandatului din 1920. Astfel, obțin ca Franța să cedeze Galileea și bazinul superior al Iordaniei, așa după cum doresc sioniștii. Totuși, Transiordania le scapă. Adminstrată de Feisal până la mijlocul lui 1920, ea devine apoi *res nullius*. Iar Abdallah, fratele lui Feisal, se va instala aici în noiembrie 1920, cu intenția de a interveni în Siria. Contrar părerii sioniștilor, care doreau să încorporeze malul stâng al Iordanului în Palestina, britanicii prind ocazia și, în martie 1921, îl numesc pe Abdallah guvernator al Transiordaniei.

La plecare, britanicii nu aveau intenții precise cu privire la Mesopotamia Superioară, după cum stă mărturie atribuirea Mosulului Franței prin

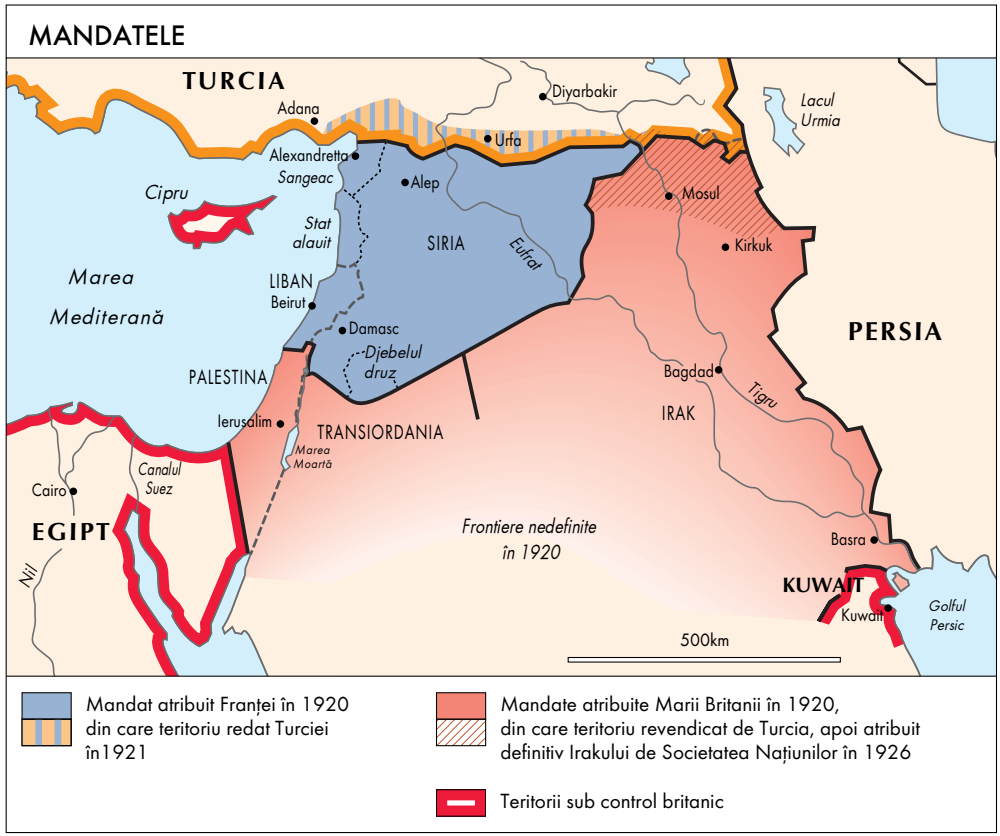

acordurile Sykes-Picot. Ideea unui Irak ce se întinde la nordul Bagdadului (și pe care petrolul din Mosul l-ar face viabil din punct de vedere economic) s-a format în timpul războiului. Dar atunci apare chestiunea kurzilor, majoritari în nord și potrivnici încorporării într-un stat arab (vezi p. 127). Cât despre turci, ei revendică Mosulul, până când Societatea Națiunilor îl atribuie definitiv Irakului, în 1924.

În iulie 1920 izbucnește în Irak o revoltă care, în primul rând tribală fiind, va lua o dimensiune naționalistă (la anumiți sunniți) și religioasă (la șiiți). Iată de ce britanicii decid să înlocuiască administrarea directă, cum intenționau la început, cu un regim arab. Feisal, ales rege al Irakului în martie 1921, urcă pe tron în august. Britanicii, totuși, refuză abrogarea mandatului.

Siria și Libanul sub mandat francez

În 1920–1921, Franța a instituit o confederație de cinci state: Damasc, Alep (inclusiv Alexandretta), Statul alauit, Djebelul druz, Libanul. Acesta din urmă nu este un „mic Liban“, echivalent cu Munții Liban dinainte de război, ci un „mare Liban“, ce include Tripoli, Bekaa și sudul până în Palestina, cum îl revendicau unii maroniți. În 1921, Franța cedează Turciei teritorii inițial încorporate în mandat și se angajează să ofere sangeacului Alexandretta un statut autonom. Termenii mandatului, aprobați de Societatea Națiunilor în 1922, fac referire la Siria și Liban, care în curând va fi desprins de întreg.

SIRIA. Deși dă satisfacție anumitor minorități, fărâmițarea țării îi nemulțumește pe musulmanii sunniți majoritari. Astfel, în 1924, s-a luat decizia de fuzionare a statelor din Damasc și Alep. În anul următor, izbucnește revolta druzilor, mișcare locală care, ajungând în Damasc, ia o turnură naționalistă. Autoritățile franceze bombardează orașul, apoi restabilesc calmul în 1926–1927. În 1928, este aleasă o Adunare Constituantă dar proiectul Constituției, elaborat de naționaliștii sunniți, proclamă Siria ca fiind „una și indivizibilă“ (inclusiv Libanul, Palestina și Transiordania) și acordă întreaga putere Franței. În consecință, guvernarea franceză va promulga ea însăși o Constituție în 1930, în ciuda opoziției naționaliștilor.

Două evenimente domină anul 1936: o grevă generală în Siria, care îi ia prin surprindere chiar

și pe naționaliști și venirea la putere a Frontului Popular în Franța. A sosit vremea pentru semnarea unui tratat în virtutea căruia Franța să recunoască principiul independenței Siriei. În contrapartidă, sirienii renunță la Liban, acceptă ca alauiții, druzii și Alexandretta să-și mențină statutul de autonomie și acordă Franței, pe o durată de douăzeci și cinci de ani, privilegii militare și economice. Tratatul din 1936 nu va fi totuși ratificat. Până la urmă, deoarece caută să încheie o alianță cu Turcia, Franța îi cedează acesteia, în 1939, sangeacul Alexandrettei, spre marea nemulțumire a naționaliștilor sirieni.

LIBANUL. Noua configurație teritorială determină scăderea preponderenței creștinilor: de o majoritate covârșitoare în Munții Liban înainte de 1914, în Marele Liban nu vor mai fi decât 55 % în 1921 și 51 % în 1932, data ultimului recensământ. Maroniții formau pe atunci o treime din populația totală. Constituția din 1926 oficializează un sistem în virtutea căruia fiecare comunitate confesională trebuie să fie reprezentată echitabil în Camera Deputaților. De fapt, maroniții domină viața politică, iar locuitorii Beirutului (de toate confesiunile), viața economică. În interiorul țării, regimul provoacă reticența ortodocșilor, a druzilor și a șiiților, în timp ce sunniții cer anexarea Siriei. Tratatul franco-libanez semnat în 1936, similar cu tratatul franco-sirian, nu va mai fi ratificat.

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ȘI INDEPENDENȚA. În 1940, Siria și Libanul trec sub autoritatea regimului francez de la Vichy. În anul următor, trupe britanice și un contingent al Forțelor Franceze Libere iau sub control cele două țări. Noile autorități franceze promit independența pe termen lung, în timp ce conducătorii sirieni și libanezi o vor imediat. Criza izbucnește după victoria naționaliștilor în alegerile din 1943. După ce Parlamentul libanez a eliminat din Constituție articolele ce garantau interesele Franței, delegatul general francez arestează mai mulți membri ai guvernului. Presiunea britanică obligă totuși Franța să cedeze, cum o va obliga din nou și în 1945, după incidente grave în Liban și Siria. În 1946, trupele franceze și britanice se retrag, iar cele două țări devin independente.

SANGEACUL DE ALEXANDRETTA

În virtutea acordului franco-turc din 1921, sangeacul de Alexandretta beneficia de un statut autonom. Populația sa era eterogenă: 40 % turci, 30 % arabi alauiți, 20 % creștini (jumătate armeni), 10 % arabi sunniți. După ce tratatul franco-sirian din 1936 a deschis perspectiva unei Sirii independente, turcii au solicitat anexarea sangeacului la Turcia. În 1938, Franța a acceptat un condominium franco-turc asupra sangeacului și a sfârșit prin a-l ceda în anul următor. Cincizeci de mii de armeni, alauiți și arabi sunniți s-au refugiat apoi în Siria.

Republica Siriană nu a recunoscut cesiunea și revendică și astăzi sangeacul.

Palestina și Transiordania

EVREI ȘI ARABI ÎN PALESTINA. În 1919, dintr-un total de 750 000 de locuitori în Palestina, au fost recenzați mai puțin de 100 000 de evrei; în 1936, aceștia sunt 400 000; în 1947, 600 000 dintr-un total de aproape 2 000 000. Această creștere provine din imigrare (vezi p. 85). Protejată de dispozițiile mandatului, comunitatea evreiască se administrează singură. Ea are propriul sistem de învățământ, propria structură economică, propria miliție, *Hagana*, care va deveni o adevărată armată. În mare parte, evreii se așază în orașe. Dar autoritățile evreiești duc, de asemenea, o politică de cucerire a pământurilor. După 1936, când împărțirea se profilează la orizont, aceste achiziții primesc un caracter strategic: este vorba de o repartizare a implantărilor evreiești în Palestina, astfel încât să prefigureze un teritoriu ce va putea fi păstrat.

Arabii din Palestina se repartizează în musulmani, mai ales sunniți, și creștini (12 %) ce țin de diferite biserici. Între cele două războaie, mai mult de două treimi dintre aceștia sunt țărani. Două clanuri de notabilități domină viața politică. Husseinizii dețin funcția de muftiu al Ierusalimului, căruia britanicii i-au sporit puterile în raport cu comunitatea musulmană, și mizează fără rezerve pe cartea panarabismului. Rivalii lor, naşaşibii, vor ajunge până la urmă să trateze cu Abdallah, emirul Transiordaniei. Toți se opun sionismului și cer independența.

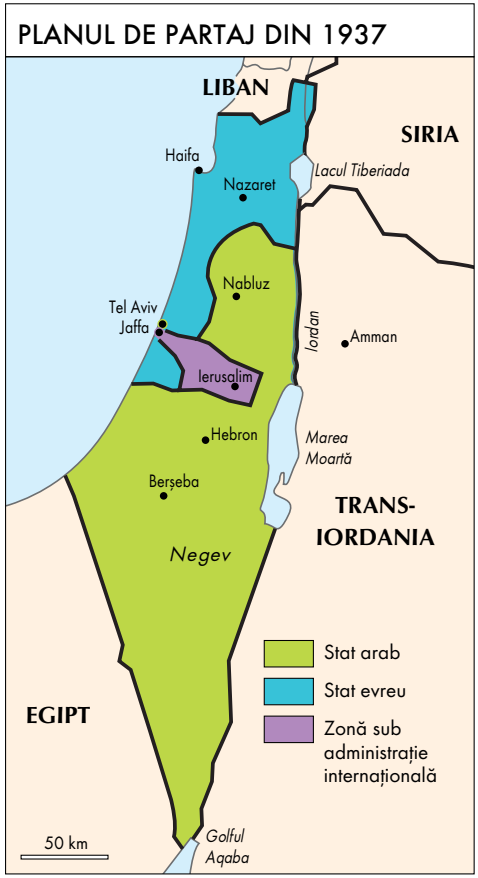

POLITICA BRITANICĂ. Aceasta este mai întâi conformă cu termenii mandatului, altfel spus, favorabilă programului sionist. În ciuda confruntărilor dintre evrei și arabi, britanicii refuză să limiteze imigrația sau cumpărările de pământuri. În 1936, o grevă generală a populației arabe, urmată de revolte, forțează Marea Britanie să-și reconsidere poziția. În anul următor, Comisia Peel ajunge la concluzia că Palestina trebuie împărțită în trei: statul arab, statul evreu, zona internațională. Guvernarea britanică acceptă aceste concluzii, la fel și sioniștii (cu rezerve privind dimensiunile statului evreu), iar arabii le resping. Revoltele, ce se vor generaliza, reîncep imediat. Britanicii nu vor reuși să restabilească liniștea decât în 1939. Pentru a nu se depărta de țările arabe în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, ei vor elabora un nou sistem: independența Palestinei (nepartajate) la capătul a zece ani; instaurarea imediată *a self-government*-ului; limitarea imigrării evreiești timp de cinci ani, în fine, apoi un veto arab în această privință. Sioniștii se opun și, ceea ce este cel mai surprinzător, și arabii.

Exterminarea evreilor de către naziști bulversează opinia publică din Europa și SUA și prinde Marea Britanie pe picior greșit. În Palestina, evreii atacă, începând din 1945, forțele britanice. În 1946, președintele Truman optează pentru partaj. În anul următor, Marea Britanie prezintă problema la ONU și aceasta, la rândul său, adoptă un plan de divizare, mandatul britanic trebuind să ia sfârșit în luna mai 1948. Țările arabe resping planul. În noiembrie 1947, conflictul izbucnește între evreii și arabii din Palestina.

TRANSIORDANIA. Abdallah, devenit emir al Transiordaniei, trebuie să accepte în 1924 un control britanic asupra afacerilor finaciare și militare ale țării sale. Sprijinul Marii Britanii îi permite, după cucerirea Hijazului de către Ibn Saud în 1926, să păstreze Maan și Aqaba, revendicate de către acesta din urmă. Britanicii organizează *Arab Legion*, forță mai întâi modestă care, în 1948, se va dovedi redutabilă. Începând cu anii ’30, Abdallah își îndreaptă privirile spre Palestina, chiar dacă va trebui să negocieze cu sioniștii și să favorizeze o împărțire. Un tratat cu Marea Britanie recunoaște, în 1946, independența Transiordaniei, menținând totuși o prezență militară britanică (atenuată în 1948), iar Abdallah își ia titlul de rege.

Irakul hașemit

În virtutea tratatului anglo-irakian din 1922, Marea Britanie controlează politica externă și militară a Irakului și finanțele statului. Dar, acesta va încerca în curând să se desprindă: un nou tratat, din 1930, îi asigură două baze militare și Irakul accede la independență în 1932.

Din anii ’20, în Irak puterea se concentrează în mâinile suveranului hașemit și ale unei mici clase conducătoare formate din ofițeri ai fostei armate otomane (ca Nuri al-Said), din mari proprietari de pământuri și șefi de trib. Toți sunt sunniți. Șiiții, slab reprezentați în aparatul de stat, nu constituie o adevărată forță de opoziție. Mai puțin docili sunt nomazii arabi – cuceriți în anii ’30 – și kurzii, care vor continua să înfrunte statul irakian (vezi p. 129).

Operațiunile de menținere a ordinii întăresc armata irakiană. Aceasta a putut să se dezvolte destul de timpuriu, britanicii hotărând să nu lase ca forță militară în Irak decât Royal Air Force. Armata intervine în viața politică începând cu 1936. Un grup de patru colonei („Careul de aur“)

va juca în curând un rol eminent. În aprilie 1941, acesta participă la lovitura de stat care îi va permite lui Raşid Ali să angajeze negocieri cu Germania. Din luna următoare, britanicii vor relua controlul asupra ţării.

Regatul Egiptului

În noiembrie 1919, Londra refuză să primească o delegaţie (*wafd*) de oameni politici egipteni. Urmează două luni de revolte. După ce restabilesc ordinea, autorităţile britanice decid că trebuie să pună capăt protectoratului. Totuşi, tratativele cu Egiptul nu au succes şi, în 1922, Marea Britanie ia o decizie unilaterală. Ea acceptă independenţa Egiptului, cu excepţia a patru puncte (securitatea Canalului Suez, politica externă şi de apărare, protecţia drepturilor străinilor, statutul Sudanului) care vor trebui să fie reglate printr-un tratat ce urmează a fi negociat.

Constituţia din 1923 transformă Egiptul într-un regat cu regim parlamentar. De fapt, istoria politică a ţării, până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, se rezumă la o luptă pentru influenţă între rege (Fuad până în 1936, apoi Faruk), burghezia naţionalistă, pe care o reprezintă mai ales partidul Wafd şi autorităţile britanice, încă influente.

Tratatul cu Marea Britanie este semnat în 1936, ceea ce permite Egiptului să-şi câştige independenţa. Acesta conţine două dispoziţii valabile pentru douăzeci de ani: o alianţă între cele două ţări şi ocuparea zonei canalului de către forţele britanice. Chestiunea Sudanului rămâne în suspans.

ORIENTUL APROPIAT DUPĂ 1948

Începând din 1948 istoria Orientului Apropiat este marcată de mai multe conflicte. Cel mai important, opune ţările arabe Israelului, dar acesta nu este singurul şi nu explică totul. Nici jocul marilor puteri nu furnizează toate răspunsurile: deşi intervenţia lor ar fi putut modifica raporturile de forţe, acestea au dat adesea curs iniţiativelor luate de statele din Orientul Apropiat, şi în special de către cele cinci puteri regionale: Egiptul, Siria, Irakul, Arabia Saudită, Israelul.

Aspiraţia lumii arabe la unitate, deşi răspunde unui profund sentiment popular, rămâne totuşi un fenomen complex. Prin forţa lucrurilor, se asociază ideii mai largi de unitate a islamului. Dar astfel stând lucrurile, ea intră în conflict cu teza unui panarabism apt să depăşească diferenţele de confesiune. Statele – ca structuri deja existente în 1945 – au arbitrat aceste tensiuni fiecare într-un mod propriu. Doar statul libanez s-a prăbuşit, celelalte neîncetând să-şi întărească instituţiile. „Naţiunea arabă“ rămâne cadrul de referinţă, dar puterea reală aparţine statelor.

Conflictele

PRIMUL RĂZBOI ISRAELIANO-ARAB. După ce au respins planul de partaj adoptat de ONU în 1947, Egiptul, Transiordania, Irakul, Siria şi Libanul s-au pregătit de război. Atitudinea Transiordaniei – care, contrar părerii celorlalte state, vrea să anexeze malul drept al Iordanului – dăunează, totuşi, coordonării eforturilor. Războiul începe imediat după proclamarea statului Israel la 14 mai 1948 şi se termină în ianuarie 1949. Israelienii iau noul oraş al Ierusalimului, vestul Galileei (atribuit de ONU statului arab) şi Negevul, din care îi alungă pe egipteni. Aceştia din urmă păstrează controlul asupra Gazei. Transiordanienii deţin o mare parte din Palestina Centrală (Cisiordania) şi oraşul vechi al Ierusalimului. Armistiţiile din 1949 stabilesc în jurul Israelului linii de încetare a focului, care din punct de vedere juridic, nu reprezintă

LIGA ARABĂ

Întemeiată în 1945 de către Egipt, Irak, Arabia Saudită, Liban, Transiordania şi Yemen, Liga Arabă este o organizaţie internaţională care include astăzi 22 de state membre. Autoritatea Palestiniană este membră cu un statut special. Toate statele care au araba ca limbă principală fac parte din Ligă (vezi harta de la p. 47). Au mai aderat, de asemenea, două state musulmane non-arabe: Djibouti şi Somalia.

Egiptul, după ce a semnat un tratat de pace cu Israelul, a fost exclus din ligă în 1979, dar a redevenit membru în 1989.

frontiere. În timpul războiului, 750 000 de arabi au părăsit teritoriile controlate de Israel: aceasta este originea refugiaților palestinieni. În 1950, Abdallah reușește fuzionarea Transiordaniei și a Cisiordaniei, care devine astfel Iordania. El va muri asasinat în anul următor.

CRIZA SUEZULUI. În 1952, o lovitură de stat militară în Egipt impune proclamarea Republicii. Gamal Abdel Nasser, devenit președinte în 1954, ajunge la un acord cu Marea Britanie, în privința evacuării zonei canalului. Simultan, Egiptul exercită o presiune militară asupra Israelului, mai ales în Strâmtoarea Tiran, a cărei blocadă va deveni totală în 1955. La îndemnul britanicilor, Irakul și Turcia vor semna în februarie 1955 Pactul de la Bagdad, la care vor adera în curând Marea Britanie, Pakistanul și Iranul (și, indirect, SUA). Nasser vede aici o încercare de divizare a lumii arabe și devine un promotor al neutralității. În august, Israelul, care a primit arme din Franța, lovește, la rândul său, Gaza. În luna următoare, Egiptul primește din partea URSS un transport de arme cehoslovace. SUA anunță, totuși, că vor finanța construirea barajului de la Assuan, dar relațiile lui Nasser cu Occidentul continuă să se înrăutățească. În martie 1956, acesta convinge Iordania să-i susțină poziția, și nu pe cea a Irakului și, în același timp, refuză să înceteze de a mai sprijini rebeliunea din Algeria.

Din moment ce SUA au renunțat în final să mai finanțeze barajul de la Assuan, Nasser decide, la 26 iulie 1956, să naționalizeze Compania Canalului Suez, ale cărei venituri vor finanța barajul. SUA se pronunță pentru negocieri, dar Franța și

Marea Britanie, de acord cu Israelul, pregătesc o expediție. Scenariul este următorul: Israel va ataca Egiptul; Marea Britanie și Franța vor cere încetarea luptelor; Israelul va accepta, iar Egiptul va refuza; Marea Britanie și Franța vor interveni și vor ocupa zona canalului. Operațiunea se derulează după cum s-a prevăzut, începând cu 31 octombrie, numai că o foarte puternică presiune americană și sovietică va constrânge forțele franco-britanice să accepte încetarea focului pe 6 noiembrie, apoi să evacueze zona în luna următoare. Egiptul păstrează controlul asupra canalului. Dar Israelul nu e învins: o forță a Națiunilor Unite va asigura de aici înainte ordinea de-a lungul frontierei cu Egiptul și garantează libera trecere în Strâmtoarea Tiran.

ORIENTUL APROPIAT ARAB ÎNTRE 1956–1967. După 1956, dintre puterile externe, contează doar URSS și SUA. Prima s-a implicat în lumea arabă în 1955 pentru a contracara Pactul de la Bagdad. Cele din urmă au intervenit pentru a contracara inițiativele sovietice. În 1957, „doctrina Eisenhower“ promite o asistență economică și militară țărilor „amenințate de comunismul internațional“. Israelul își va asigura de atunci un sprijin crescând al SUA.

Jocul se complică ulterior. Regele Hussein al Iordaniei denunță în 1957 tratatul din 1946 cu Marea Britanie, dar obține sprijinul SUA. În februarie 1958, Siria (care beneficiază de furnizarea de arme sovietice) fuzionează cu Egiptul pentru a forma Republica Arabă Unită (RAU). Imediat se formează o uniune între cele două regate hașemite din Irak și Iordania. În iulie, totuși, o revoluție va răsturna monarhia în Irak, apoi denunță Pactul de

la Bagdad. În același timp, americanii intervin în Liban. Siria părăsește RAU în 1961, dar își păstrează legăturile cu URSS. În anul următor, Egiptul se angajează în războiul civil care tocmai a izbucnit în Yemen între republicani și regaliști, aceștia din urmă susținuți de Arabia Saudită.

RĂZBOIUL DE ȘASE ZILE. Tensiunea dintre statele arabe și Israel se agravează în anii ’60. În prima linie se află Organizația pentru Eliberarea Palestinei (OEP), creată în 1964, și Siria, care încearcă să împiedice Israelul de a mai folosi apele din amonte de Iordan pentru a iriga Negevul. În mai 1967, Nasser decide să acționeze și decretează mobilizarea generală; forțele ONU se retrag; strâmtoarea este blocată din nou. Iordania se aliază cu Egiptul. Pe 5 iunie, Israelul doboară la pământ forțele aeriene ale celor trei vecini. În cele cinci zile care urmează, armatele sale cuceresc Golanul, Cisiordania și întregul Sinai până la Canalul Suez, blocat și acesta.

În noiembrie, Consiliul de Securitate al ONU adoptă Rezoluția nr. 242 care prezintă principiile unei reglementări în vederea unei păci durabile: evacuarea de către Israel a teritoriilor ocupate; respectarea suveranității tuturor statelor din regiune, în interiorul frontierelor recunoscute; o soluție justă la problema refugiaților. Israelul, Egiptul, Iordania și Libanul acceptă rezoluția (chiar dacă interpretează diferit dispozițiile referitoare la frontiere și la refugiați). Siria și OEP o resping.

Ca urmare a victoriei Israelului, Egiptul trebuie să se retragă din Yemen. Bugetul său și cel al Siriei devin tributare subsidiilor vărsate de Arabia Saudită, care joacă astfel un rol din ce în ce mai mare. URSS, totuși, nu are altă soluție decât să reînarmeze Egiptul și Siria, iar cursa înarmărilor este reluată.

INIȚIATIVELE EGIPTENE. Anwar el-Sădăt, care i-a urmat lui Nasser (mort în 1970), dorește să trateze cu Israelul, dar vizează mai întâi un succes militar arab, chiar dacă limitat. Acesta este scopul operațiunii lansate concomitent de Egipt și Siria pe 6 octombrie 1973, numit Războiul din Octombrie sau Războiul de Yom Kippur. La capătul a câteva zile, israelienii reiau înaintarea pe cele două fronturi – Golan și Canalul Suez – dar reputația lor de invincibilitate este zdruncinată.

Sub egida ONU, este încheiat un acord parțial între Egipt și Israel care, în 1975, evacuează malul estic al canalului. În octombrie 1977 la Geneva se deschide o conferință internațională. Inițiativa decisivă îi revine totuși lui Sădăt: în luna următoare, merge la Ierusalim unde inițiază negocieri cu Israelul. Ele se vor încheia cu acordul de la Camp David în 1978, apoi cu un tratat de pace între Egipt și Israel, semnat la 26 martie 1979. Exclus din Liga Arabă, imediat după aceea, Egiptul devine astfel extrem de izolat, dar își reia posesiunea asupra Sinaiului.

RĂZBOIUL DIN LIBAN. După Războiul de Șase Zile, OEP își intensifică raidurile împotriva Israelului, mai ales plecând din teritoriul iordanian. După ce Iordania expulzează forțele armate palestiniene în 1970–1971, OEP se regrupează în Liban. Statul libanez se află și el în criză, astfel încât, în 1975, izbucnește un război civil la care participă și palestinienii. Din anul următor, aici intervine

ISRAEL ȘI VECINII SĂI după Războiul de Șase Zile

Teritorii ocupate de Israel începând din 1967

- Ierusalimul de Est, anexat de Israel în 1967 *
- Golan, anexat în 1981*
- Cisiordania și Gaza (cu enclave devenite autonome din 1993)
- Sinai, evacuat în etape, între 1974–1979
- „Zonă de securitate" stabilită de Israel în Libanul de Sud între 1978 și 2000
- Limita extremă atinsă de armata israeliană în Liban în 1982

* *Anexări nerecunoscute de comunitatea internațională*

armata siriană, cu acordul celorlalte state arabe. Totuși, OEP continuă raidurile în teritoriul israelian. Eliberat de preocupările în privința Egiptului, Israelul intervine la rândul său în sudul Libanului, apoi inițiază în 1982 o operațiune mai ambițioasă, ce vizează distrugerea forțelor militare ale OEP și instalarea la Beirut a unui guvern bine organizat. Nici unul dintre aceste obiective nu va fi atins cu adevărat, cu atât mai mult cu cât forțele palestiniene sunt foarte slăbite. Armata israeliană părăsește Libanul în etape, dar păstrează, după 1985, controlul asupra zonei delimitate la sud în 1978. Războiul civil din Liban va lua sfârșit numai în 1990–1991.

RĂZBOAIELE DECLANȘATE DE IRAK. Saddam Hussein inițiază în 1980 un război împotriva Republicii Islamice Iran, război pe care îl credea scurt, dar care va dura până în 1988 și care se va solda cu o reîntoarcere la *statu quo ante*. În conflict, Irakul beneficiază de susținerea financiară a Arabiei Saudite și a țărilor din Golf și de sprijinul politic al majorității țărilor arabe, printre care Egiptul. Doar Siria și Libia iau partea Iranului. Cât despre puterile străine (Franța, apoi URSS și, în sfârșit, SUA), ele vor opta, de asemenea, pentru Bagdad.

În august 1990, Saddam Hussein decide să invadeze și să anexeze o țară membră a Ligii Arabe, Kuwaitul. În ansamblu, reacțiile țărilor arabe vor fi ostile. Doar OEP sprijină Irakul, în timp ce regimul iordanian ezită. În coaliția care se formează împotriva agresorului, condusă de Statele Unite sub egida ONU, nu figurează totuși – în afară de Arabia Saudită și de aliații săi din Consiliul de Cooperare al Golfului – decât trei state

CREȘTINII ÎN ORIENTUL APROPIAT ARAB

În esență, este vorba despre comunități ale căror strămoși erau creștini înainte de invazia arabă și care nu s-au convertit la islamism, dar au adoptat totuși limba Profetului (și care se consideră, deci, arabe). Unele dintre aceste comunități sunt independente, iar altele țin de Biserica ortodoxă; altele, de Biserica catolică, fără a-și fi abandonat însă riturile tradiționale.

Cea mai importantă comunitate independentă din Egipt este cea a copților (vezi p. 74). Biserica iacobită, de rit sirian occidental (sau siriacă) și care se autointitulează „siriană ortodoxă", numără în jur de 150 000 de credincioși, în mare parte în Siria. Biserica asiriană, de rit sirian oriental și rămasă nestoriană, numără cam 50 000, repartizați între Irak și Siria. (vezi p. 72)

Ortodocșii de rit bizantin, sunt adeseori numiți „greci" ortodocși, cu toate că vorbesc araba. Mai sunt cunoscuți și sub numele de melkiți. Numărul lor se ridică, la începutul anilor '90, la aproximativ 800 000, dintre care mai mult de 300 000 în Liban, la fel și în Siria, iar grupuri mai puțin importante există în Iordania, în Israel, în Egipt. Biserica melkită ortodoxă este organizată în trei patriarhate: Antiohia, Ierusalim și Alexandria. Ca și musulmanii, melkiții ortodocși, de orientare naționalistă arabă, au susținut proiectul „Marii Sirii" și au combătut sciziunea între Siria și Liban.

Maroniții sunt legați de Biserica catolică din timpul cruciadelor (vezi p. 69). Celelalte biserici autohtone s-au scindat, de-a lungul secolelor, în două ramuri, dintre care una recunoaște autoritatea papei. Melkiții catolici (în jur de 400 000) se repartizează între Liban, Siria, Israel și Iordania. Chaldeenii (la origine nestorieni) sunt concentrați în Irak (vezi p. 72). Există, de asemenea, o Biserică siriacă catolică (de rit sirian occidental) și o Biserică coptă catolică. Și una, și cealaltă, au în jur de 100 000 de credincioși.

arabe: Egiptul, Siria și Marocul. Războiul din Golf se soldează, în februarie 1991, cu înfrângerea armatei irakiene, dar Saddam Hussein rămâne la putere.

Palestinienii

Dintre arabii care trăiau în Palestina în 1947 și urmașii lor, mai mult de 3,5 milioane au statutul de refugiați și beneficiază cu acest titlu de ajutorul UNRWA (*United Nations Relief and Works Agency*), creată în 1950. Refugiații se repartizau în 1999 între teritoriile autonome și cele ocupate (38 %), Iordania (42 %), Siria (10 %) și Liban (10 %). Cei care nu s-au refugiat sunt, în majoritate, palestinieni rămași pe loc, fie în Israel (unde au naționalitatea israeliană), fie în teritoriile ocupate și autonome (Cisiordania și Gaza). Cei din teritoriile ocupate sunt recenzați de către autoritățile israeliene. Numărul celorlalți palestinieni nerefugiați este, în schimb, puțin cunoscut. Unii s-au amestecat cu populația locală, mai ales în Iordania. Alții formează o diaspora. În total (refugiați și nerefugiați), jumătate din palestinienii autohtoni trăiesc încă în ceea ce era, până în 1948, Palestina sub mandat britanic.

ARABII DIN ISRAEL

În anul 2001, palestinienii care nu au părăsit Israelul (împreună cu urmașii lor) erau în număr de aproximativ un milion. Aceștia au naționalitatea israeliană, drept de vot și un sistem de învățământ în arabă (limbă oficială în Israel, alături de ebraică). Cu toate acestea, alcătuiesc o populație aparte, care nu este înrolată în armată și este, în plan economic și social, marginalizată.

CHESTIUNEA PALESTINIANĂ DE LA 1948 LA 1967. Țările arabe vecine adoptă, în privința palestinienilor, politici diverse. Egiptul îi cantonează pe refugiați în districtul Gaza (pe care îl administrează), pentru a menține un nucleu de stat palestinian. Ca urmare, astăzi districtul este suprapopulat: 1 650 de locuitori pe km^2. Iordania îi consideră din capul locului pe toți palestinienii ca fiind iordanieni, ceea ce antrenează o fuzionare parțială a populației transiordaniene și palestiniene, fără a pune astfel capăt statutului de refugiați al numeroșilor palestinieni stabiliți în Iordania. Siria și Libanul acceptă prezența taberelor de refugiați pe teritoriul lor, dar nu trec, pentru a spune astfel, la naturalizări.

Înainte de 1967, în țările arabe predomina ideea unei înfrângeri militare a Israelului, a reîntoarcerii palestinienilor în țara de origine și a expulzării evreilor. Este ceea ce exprimă Carta Organizației pentru Eliberarea Palestinei, întemeiată în 1964 la inițiativa Egiptului: statul palestinian trebuie să corespundă pe de-a-ntregul Palestinei mandatului și doar evreii stabiliți în Palestina înainte de „invazia sionistă“ sunt recunoscuți ca palestinieni. În acea perioadă, OEP nu activează în nici un fel. În schimb, Al Fatah, întemeiată în Kuwait în 1950 și condusă de Yasser Arafat, întreprinde începând cu 1965 operațiuni de gherilă împotriva Israelului, cu sprijinul Siriei. Acest lucru va contribui la declanșarea Războiului de Șase Zile.

OEP DUPĂ 1967. După Războiul de Șase Zile, Al Fatah se repliază în Iordania și ia puterea în cadrul OEP, al cărei președinte devine Yasser Arafat în 1969. Atacurile împotriva Israelului duc

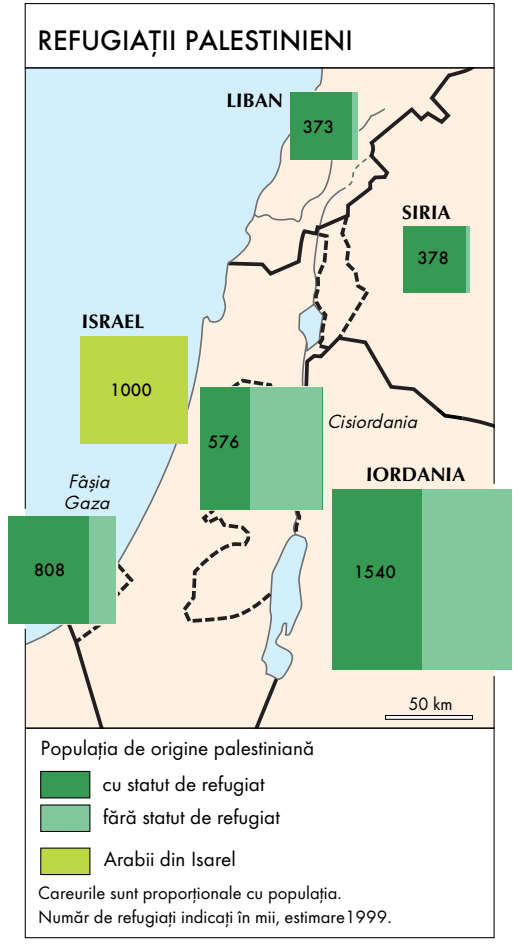

la represalii. În rest, alte grupări palestiniene, ca Frontul Popular de Eliberare a Palestinei (FPEP), condus de Georges Habache, adoptă teze revoluționare, care merg până la un apel la răsturnarea regelui Hussein. În 1970, palestinienii vor trăi un „Septembrie negru", când armata iordaniană se întoarce împotriva lor. În lunile ce urmează, toți combatanții palestinieni rămași în viață vor fi expulzați din țară.

OEP își instalează cartierul general în Liban. După Războiul de Yom Kippur (1973), ideea unui stat palestinian limitat la Cisiordania și Gaza își face loc în cadrul organizației Al Fatah. Acest lucru permite OEP să fie recunoscută de țările arabe și de ONU, ca singură reprezentantă legitimă a poporului palestinian. Totuși, anumite grupări palestiniene se opun unei astfel de strategii. Amestecându-se în viața politică libaneză, palestinienii contribuie la declanșarea războiului civil în 1975. Respinși de sirieni în 1976, aceștia se implantează solid în sudul Libanului. Dar, în 1982, armata israeliană obligă o parte a forțelor palestinene să părăsească țara și OEP se stabilește în Tunis.

În 1988, OEP respinge terorismul internațional, acceptă Rezoluția nr. 242 (adoptată de Consiliul de Securitate în 1967) – ceea ce înseamnă recunoașterea dreptului la existență a statului Israel – și proclamă un stat palestinian „în exil". Fenomenul cel mai decisiv are loc totuși chiar în teritoriile ocupate: este prima *intifada* (răscoală numită și „bătălia cu pietre"), declanșată la sfârșitul anului 1987. Palestinienii din interior înfruntă forțele de securitate israeliene. Politica represivă practicată de Israel reușește să stăvilească mișcarea, fără a-i pune capăt.

DE LA ACORDURILE DE LA OSLO PÂNĂ LA A DOUA INTIFADĂ. După Războiul din Golf împotriva Irakului, SUA impun, în octombrie 1991, deschiderea unei „conferințe pentru pace în Orientul Apropiat", la care OEP nu este prezentă în mod direct. În paralel, la Oslo vor fi purtate negocieri secrete între Israel și OEP. Acestea duc, la 13 septembrie 1993, la acordul „Mai întâi Gaza și Ierihon". Fâșia Gaza și orașul Ierihon, în Cisiordania, devin teritorii palestiniene autonome. Se formează nucleul unui stat palestinan (Autoritatea palestiniană, condusă de Yasser Arafat). Începând cu 1995, autonomia se extinde la alte orașe – Ienin, Qalqiliya, Tulkarm, Nabluz, Ramallah, Bethleem și Hebron (vezi harta, p. 86) – și fragmente de teritorii cisiordaniene.

În septembrie 2000, o nouă revoltă palestiniană (*intifada Al-Aqsa*, de la numele moscheii Al-Aqsa din Ierusalim) izbucnește în teritorii. De această dată, grupările palestiniene au recurs la arme și la atentate sinucigașe, iar armata israeliană, la elicoptere de luptă, la tancuri și rachete. Prim-ministrul, Ariel Sharon, ordonă distrugerea infrastructurilor Autonomiei palestiniene. Este ridicat un zid de separare cu Cisiordania.

Iordania

După ce Talal, fiul lui Abdallah, a fost îndepărtat de la tron din motive de sănătate, nepotul său, Hussein, devine rege al Iordaniei în 1953. Regatul se află în situația paradoxală de a nu recunoaște identitatea palestiniană (palestinienii rezidenți în Iordania sunt considerați ca supuși iordanieni), deși adăpostește în jur de 400 000 de persoane care, originare din teritoriile cucerite de Israel, au statutul de refugiați.

IORDANIA

Regatul Hașemit al Iordaniei

Populație (estimare 2003) 5 470 000
Suprafață ..... 89 200 km^2
Capitală ..... Amman

Cvasitotalitatea populației este de limbă arabă și, aproximativ jumătate din aceasta, de origine palestiniană. Cei mai numeroși sunt musulmanii sunniți (peste 80% din totalul populației). O parte (10%–15% a populației palestiniene aparține diverselor Biserici creștine orientale.

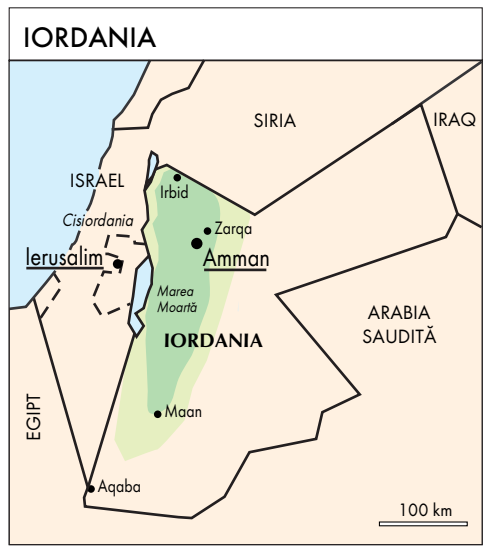

În 1995, Marea Britanie dorește ca Iordania să adere la pactul de la Bagdad. Acest lucru provoacă o vie opoziție internă, susținută de Egipt, căreia Hussein începe să-i cedeze. În 1956, îl trimite pe Glubb Pașa (ofițer britanic ce se afla încă în fruntea Legiunii Arabe) și ratifică un acord militar cu Egiptul, iar după criza Canalului Suez, denunță tratatul anglo-iordanian. Numai printr-o lovitură de stat, în aprilie 1957, Hussein va reuni întreaga putere. De aici înainte, el va beneficia de sprijinul SUA. Crearea Republicii Arabe Unite îndeamnă Iordania să se unească cu Irakul, dar revoluția care izbucnește în această țară în iulie 1958 pune capăt proiectului. Izolată, monarhia iordaniană se va arăta mai conciliantă cu populația de origine palestiniană, considerând afirmarea sa în Cisiordania ca pe un lucru legitim.

REPLIERE ÎN TRANSIORDANIA. Războiul de Șase Zile complică situația. Privată de Cisiordania, Iordania se regăsește în granițele de dinainte de 1948, trebuind să mai primească și 350 000 de refugiați suplimentari. Relațiile dintre Hussein și OEP – veritabil stat în stat – se deteriorează până în punctul în care, în 1970–1971, armata iordaniană expulzează forțele militare palestiniene.

Legăturile cu populația Cisiordaniei slăbesc treptat. În 1974, țările arabe recunosc OEP drept singura instanță reprezentativă a poporului palestinian. *Intifada* va demonstra că populația din teritoriile ocupate de Israel formează un corp politic autonom. În iulie 1988, Hussein anunță oficial că rupe „legăturile administrative și juridice care unesc Iordania și Cisiordania".

În urma Războiului din Golf (1991), Regatul Hașemit primește 350 000 de palestinieni alungați din Kuwait. După acordul de la Oslo, încheiat în 1993 între OEP și Israel, Iordania semnează cu acesta din urmă un tratat de pace la 26 octombrie 1994. Lui Hussein, mort în 1999, îi succedă fiul său, Abdallah, născut în 1962.

Libanul

LIBANUL „PACTULUI NAȚIONAL". Pentru a forma un front unit în fața Franței, conducătorii libanezi – creștini și musulmani – au încheiat în 1943 un acord politic (nescris) numit „Pactul național". În virtutea acestuia, locurile din Camera Deputaților și posturile statului trebuie repartizate între creștini și musulmani într-un raport de șase la cinci. Președintele Republicii trebuie să fie maronit, prim-ministrul, sunnit, președintele Camerei, șiit etc.

Sistemul funcționează bine până în 1958, în măsura în care aparatul de stat rămâne modest, fără mari mize de putere. Libanul era, într-adevăr, în acea vreme, paradisul inițiativei private în toate domeniile. Dar, un dublu pericol stă la pândă. Înapoierea agriculturii împinge spre Beirut un număr de țărani săraci (mai ales șiiți) de care statul nu se interesează. Natalitatea crescută din rândul șiiților modifică în favoarea musulmanilor repartizarea demografică pe care se sprijină Pactul național (repartizarea rămâne oficial necunoscută din 1932, data ultimului recensământ).

Criza din 1958 îi opune președintelui Camille Chamoun, favorabil „doctrinei Eisenhower" (vezi p. 63), pe diverșii conducători musulmani care se sprijină pe proletariatul urban și se revendică din

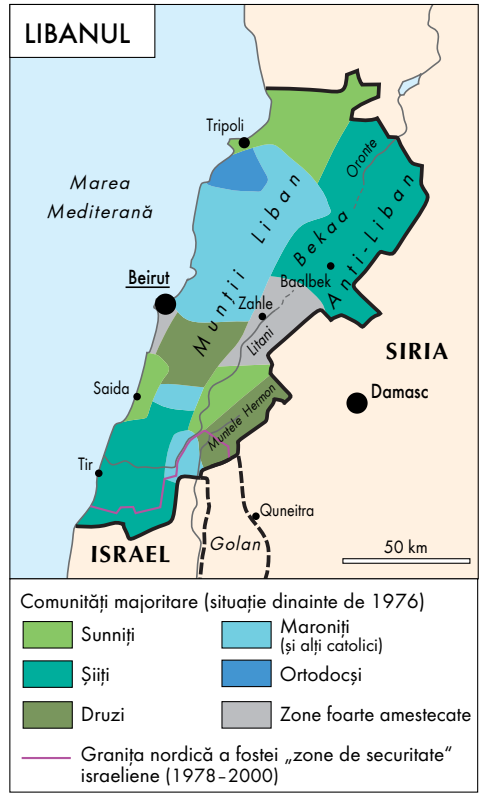

panarabism. Revoltele duc, în iulie, la debarcarea americanilor, după care, un compromis între libanezi readuce liniștea.

Președintele Fuad Chehab (1958–1964) va reuși să mențină echilibrul, dar, după el, alte două persoane vor cunoaște o mare ascensiune: Kamal Joumblatt, liderul druzilor, și maronitul Pierre Gemayel, liderul Falangelor Libaneze, mișcare populistă înființată în 1936. După Războiul de

Șase Zile, Joumblatt înființează Mișcarea Națională Libaneză (MNL), considerată progresistă. Situația se agravează în 1970–1971 atunci când forțele palestiniene expulzate din Iordania se instalează în sudul Libanului. Armata libaneză nu poate interveni, deoarece conducătorii musulmani se opun.

RĂZBOIUL CIVIL. Acesta izbucnește în aprilie 1975 între Falange și palestinieni, reuniți de MNL, iar în toamnă va deveni extrem de violent. La începutul lui 1976, președintele sirian Hafez al-Assad propune modificarea Pactului național astfel încât musulmanii și creștinii să fie la egalitate. Joumblatt refuză, solicitând încetarea oricărui confesionalism. În mai, armata siriană intră în Liban. În octombrie, Siria obține de la palestinieni și de la MNL o încetare a focului. Aceasta întărește, de asemenea, asentimentul celorlalte state arabe cu privire la intervenția sa militară.

Statul libanez păstrează un președinte (ales în 1976) și un Parlament (ales în 1972), deși, de altfel, acesta nu mai există. Armata s-a volatilizat. Maroniții, regrupați în Forțele Libaneze, dețin estul Beirutului și nordul Munților Liban. Sudul Munților Liban este în mâinile druzilor. Musulmanii (divizați după asasinarea lui Joumblatt în 1977), domină vestul Beirutului. Palestinienii se regrupează mai la sud. Sirienii controlează câmpia Bekaa. În 1978, li se alătură israelienii, care ating râul Litani. O forță ONU ia poziție în sudul țării, dar israelienii interpun între ei și aceasta o „zonă de securitate“, încredințată miliției libanezilor (melkită catolică), Saad Haddad.

INVAZIA ISRAELIANĂ. În tabăra creștină, Bechir Gamayel, fiul lui Pierre, își impune autoritatea. După o ciocnire în 1981 cu sirienii, acesta caută sprijinul Israelului. În anul următor, israelienii lansează o mare ofensivă. Forțele siriene se replia, în timp ce în vestul Beirutului, musulmanii și palestinienii rezistă cu înverșunare. În august, o forța multinațională (mai ales americană și franceză) intră în capitală. Dar Bechir Gemayel, care tocmai a fost ales președinte, cade în septembrie victima unui atentat. Atunci, cu asentimentul cel puțin tacit al israelienilor, milițiile creștine masacrează peste trei mii de civili palestinieni în taberele din Sabra și Chatila, în vestul Beirutului. Noul președinte, Amin Gemayel, fratele lui Bechir, semnează în 1983 un tratat de pace cu

LIBAN

Republica Libaneză

Populație (estimare 2003) 3 650 000
Suprafață ..... 10 450 km^2
Capitală ..... Beirut

REPARTIZAREA POPULAȚIEI

(estimare)

Arabi ..... 95 %
Armeni ..... 4 %

RELIGII

Repartizarea era, în 1975, aproximativ următoarea:
Musulmani șiiți ..... 30 %
Musulmani sunniți ..... 20 %
Druzi ..... sub 10 %
Maroniți ..... 25 %
Alți creștini ..... 15 %

MARONIȚII

Originile Bisericii maronite trimit la sfântul anahoret Maron, mort la începutul secolului al V-lea în preajma Antiohiei. Comunitatea maronită se constituie în opoziție cu iacobiții, apoi ca formă de rezistență față de invadatorii perși sasanizi și arabi. La începutul secolului al VIII-lea, aceasta alege un patriarh și ajunge în regiunea Munților Liban. În perioada cruciadelor, maroniții (spre deosebire de melkiți și iacobiți) recunosc autoritatea papei. Legăturile dintre Biserica maronită și Biserica catolică se strâng continuu, începând cu secolul al XVI-lea.

Maroniții, în același timp, beneficiază de protecția Franței și întrețin cu aceasta legături economice. O burghezie de afaceri maronită se stabilește în Beirut și Tripoli, alături de burgheziile sunnită și ortodoxă, deja existente. Susținută de francezi, comunitatea maronită tinde să devină cea mai puternică din regiune, ceea ce explică reacția violentă a druzilor – cândva dominanți – în 1860. Autonomia Munților Liban va da apoi satisfacție maroniților. În schimb, instituirea „Marelui Liban“, la începutul anilor ’20, a fost întotdeauna considerată ca un dar otrăvit. Emigrarea maroniților în Franța și în alte părți, a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și s-a accelerat în timpul războiului civil.

Israelul, care își repliază forțele pe înălțimea Saida. Cu toate acestea, el nu-și poate impune autoritatea în țară. După retragerea forței multinaționale, acesta trebuie să se apropie de sirieni și să abroge tratatul în 1984. În anul următor, forțele israeliene evacuează Libanul, menținând însă în „zona de securitate“ o miliție libaneză care acționează pentru ele, Armata Libanului de Sud (ALS).

A DOUA FAZĂ A RĂZBOIULUI CIVIL. Șiiții libanezi joacă un rol din ce în ce mai mare. Principala lor organizație, Amal, bine implantată în sudul țării, se călește în lupta împotriva ocupației israeliene din 1982 până în 1985. Amal cere o reformă profundă a instituțiilor libaneze și menținerea legăturilor strânse cu Siria. Dar, din 1982, apare o organizație șiită rivală, Hezbollah, finanțată de Iran și care pretinde instaurarea unei republici islamice.

În anii care urmează, mai multe proiecte de reformă a sistemului politic libanez eșuează. Simultan, milițiile se înfruntă rând pe rând (Amal împotriva druzilor, Amal împotriva Hezbollahului) sau cad pradă luptelor intestine (mai ales maroniții). În 1988, Parlamentul nu reușește să aleagă un succesor pentru Amin Gemayel, al cărui mandat expirase. Atunci, acesta din urmă numește ca prim-ministru un creștin, pe generalul Michel Aoun, dar prim-ministrul în exercițiu, sunnit, cum era regula, refuză să se retragă. El este susținut de Siria (a cărei armată a revenit în forță în Liban în 1987), în timp ce M. Aoun obține sprijinul Irakului, care îi furnizează arme. Un război violent îi opune pe cei doi la Beirut în 1988–1989. În octombrie 1989, totuși, țările arabe reușesc să reunească la Ta'if, în Arabia Saudită, membrii rămași din Parlamentul libanez ales în 1972. Se hotărăște o revizuire a Pactului național, cu privire la paritatea dintre creștini și musulmani. M. Aoun se opune, dar din august 1990, Irakul, care a invadat Kuwaitul, nu mai este în măsură să-l susțină. În octombrie, M. Aoun se refugiază la Ambasada Franței.

Cu aprobarea SUA, sirienii sprijină, în conformitate cu acordul din Ta'if, crearea unui stat libanez și a unei armate libaneze care, în septembrie 1991, reușește să dezarmeze majoritatea milițiilor. Urmează o stabilizare care permite reconstrucția țării. Este semnat un „tratat de fraternitate“ care oficializează tutela siriană, în timp ce ocupația israeliană a Libanului de sud continuă până la 24 mai 2000.

Siria

Politicienii sunniți din Damasc și Alep care au condus Siria la independență în 1946 nu au reușit

SIRIA

Republica Arabă Siriană

Populație (estimare 2003) 17 800 000
Suprafață ..... 185 200 km^2
Capitală ..... Damasc

REPARTIZAREA POPULAȚIEI
(estimări)

Arabi ..... 89 %
Kurzi ..... 6 %
Armeni ..... 2 %

RELIGII
(estimări)

Musulmani sunniți ..... 72 %
Musulmani șiiți ..... 2 %
Alauiți ..... 12 %
Druzi ..... 3 %
Creștini ..... 10 %
din care ortodocși ..... 4 %

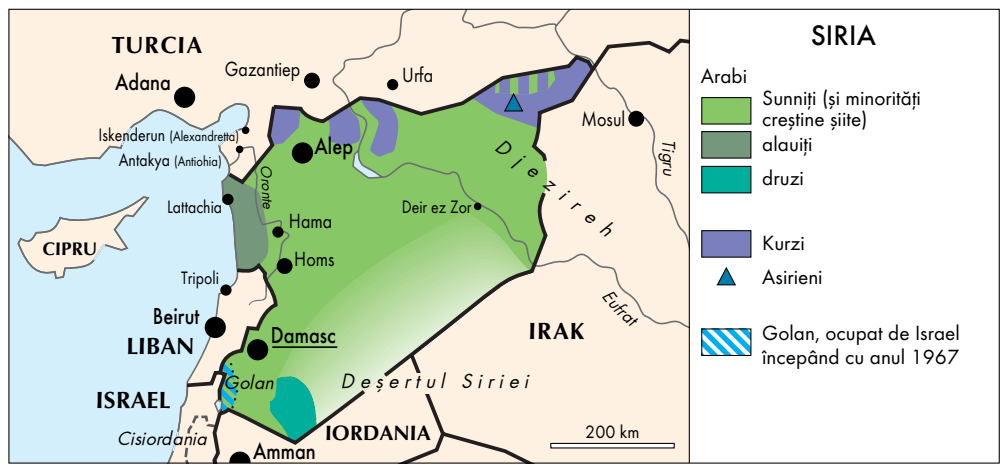

să instaureze o guvernare eficace. De aceea, armata va juca un rol politic. Ea are la origine „Trupele speciale“, create de Franța alături de Armata (franceză) a Levantului. Trupele speciale erau în mare parte recrutate din rândul minorităților: druzi, ismaeliți și mai ales alauiți. La sfârșitul anilor ’40, armata siriană păstrează această particularitate. Trei lovituri militare de stat, în 1949, reușesc să-l aducă la putere pe colonelul Șișakli. Sub comanda sa au dispărut ultimele vestigii ale „confesionalismului“ (statut politic și juridic propriu fiecărei comunități). După ce Șișakli a fost răsturnat în 1954 de o lovitură de stat, oamenii politici revin la putere. În același timp, apar partide politice, cum ar fi Baas, care va predomina în rândul alauiților.

La sfârșitul lui 1957, Partidul Baas și anumiți oameni politici cer unirea cu Egiptul. Nasser acceptă, cu condiția să exercite cu adevărat puterea. În cadrul Republicii Arabe Unite, între 1958–1961, Siria este guvernată de egipteni. Lovitura de stat siriană care, în 1961, pune capăt uniunii, provine din mai multe nemulțumiri. Urmează o perioadă de incertitudine, încheiată de o altă lovitură de stat, organizată de Baas în martie 1963.

SIRIA BAASISTĂ. La puțin timp după ascensiunea la putere, Partidul Baas – care se impune în țară cu forța, se scindează în două clanuri principale. Unul, în jurul lui Amin al-Hafiz (personalitate puternică a regimului la început) și al fondatorilor Partidului Baas (Salah al-Bitar și Michel Aflak), se sprijină pe populația urbană. Celălalt, numit „neobaas“, are rădăcini provinciale. El este condus de doi ofițeri alauiți, Salah Jadid și Hafez al-Assad. Aceștia din urmă își îndepărtează rivalii în 1966. Patru ani mai târziu, Assad îl devansează pe Jadid și va exercita de aici înainte asupra Siriei o putere deplină. Baas devine o vastă organizație de înregimentare a populației. Armata cunoaște o dezvoltare considerabilă, ca și forțele interne de securitate. Totuși, trăsătura cea mai originală a regimului constă în rolul predominant pe care îl joacă alauiții, deținători a numeroase posturi-cheie. Ideologia laică a Partidului Baas provoacă opoziția Fraților musulmani. În 1964 îi lovește un prim val de represalii. Mișcarea prinde puteri la sfârșitul anilor ’70 și ajunge la paroxism în 1982: înăbușirea unei revolte la Hama a însemnat atunci aproape distrugerea orașului.

La mijlocul anilor ’80, Siria, care a susținut Iranul împotriva Irakului, este extrem de izolată. Hafez al-Assad va lua totuși o nouă inițiativă: armata siriană revine în forță în Liban în 1987. Doi ani mai târziu, Siria organizează, de comun acord cu Arabia Saudită, conferința de la Ta’if, care

DRUZII

De limbă arabă, aceștia sunt astăzi repartizați între Siria (în jur de 350 000), Liban (sub 300 000), Israel (35 000) și Iordania (10 000). Secta, pe care musulmanii o consideră eretică, are la origine o scindare a ismaelismului, petrecută în secolul al XI-lea și legată de califul fatimid al-Hakim (și de predicatorul al-Darazi, de unde „druzi“).

Relațiile cu maroniții s-au deteriorat în secolul al XIX-lea și au dus la masacre în 1859–1860. După ce maroniții au avut, în esență, câștig de cauză, numeroși druzi li s-au alăturat acelora dintre coreligionari care se găseau deja în sud-estul Damascului, în „Djebelul druz“. În 1921, autoritățile franceze l-au transformat în emirat autonom, dar, deoarece nu au știut cum să gereze luptele dintre clanuri, au trebuit să înfrunte revolta druză din 1925–1927. În Siria independentă, druzii s-au aliat alauiților, apoi după eșecul unei lovituri de stat puse la cale de ofițerii baasiști druzi în 1966, au fost îndepărtați de la putere. Druzii au luat parte la războiul civil libanez împotriva maroniților, după care s-au întors împotriva șiiților. În Israel, spre deosebire de alți arabi, ei participă cu un contingent în cadrul armatei.

Împrăștiați, druzii nu au revendicări „naționaliste“. Ei caută, pur și simplu, în fiecare stat, să-și apere mai bine poziția și să-și păstreze specificul.

ALAUIȚII

Secta alauiților, pe care musulmanii, atât sunniți, cât și șiiți, îi consideră eretici, își are originea în Irakul secolului al IX-lea. Ea face adepți în Siria, în secolul următor, așadar, cu mult înaintea cruciadelor, contrar unei legende, încă persistentă în anii ’20, care atribuia alauiților un ascendent european (Maurice Barrès îi considera „mici țărani din Franța“!).

Istoria alauiților este cea a muntenilor atașați de credința lor. La începutul mandatului, aceștia mai formau încă, în mare parte, o populație săracă, indisciplinată și disprețuită. Și nu i-au primit mai bine pe francezi decât pe otomani, dar este clar că instaurarea unui stat alauit (în cadrul căruia erau de la început majoritari) le-a întărit mult poziția și că Trupele speciale le-au deschis noi orizonturi.

Sfârșitul confesionalismului în Siria i-a privat pe alauiți de statutul lor autonom. În schimb, laicizarea societății – ai cărei apărători înfocați au devenit – i-a scos din situația lor marginală. Cu toate acestea, solidaritatea alauită nu a dispărut, dimpotrivă.

PARTIDUL BAAS

Partid Socialist al Renașterii Arabe, Baas este înființat în 1943 la Damasc de doi sirieni, unul ortodox, Michel Aflak, altul sunnit, Salah al-Bitar. El are ca obiectiv unitatea „marii națiuni arabe“ și, deși recunoaște islamismul ca o parte esențială a moștenirii acesteia, promovează laicitatea. Baas este organizat într-un „comandament național“ (la scara națiunii arabe în ansamblu) și în comandamente regionale (pe țări). A venit la putere în Siria în 1963 și în Irak în 1968. De fapt, de la sfârșitul anilor ’60, între cele două ramuri, siriană și irakiană domnește o constantă ostilitate. Baas – la origine colegial – a devenit instrumentul a două puteri personale: cea a lui Hafez al-Asad (mort în 2000) în Siria și cea a lui Saddam Hussein (până în 2003) în Irak.

revizuiește „Pactul național libanez“. Aderând apoi la coaliția împotriva Irakului, Siria obține credite din partea statelor arabe petroliere (prețios schimb al creditelor sovietice în scădere) și acordul SUA pentru *o pax syriana* în Liban. Ea se va arăta apoi extrem de reticentă în privința negocierii reîntoarcerii la pacea cu Israelul, fără să obțină importante compensații politice.

După moartea lui Hafez al-Assad (2000) a venit la putere fiul acestuia, Bașar.

Irakul

Regimul hașemit, dominat de personalitatea pro-britanică a lui Nuri al-Said, se confruntă cu revolte în anii 1948, 1952, 1954. Acestea exprimă nemulțumirea unei populații urbane în creștere, sensibile la argumentele Partidului Comunist. Răsturnarea monarhiei, în iulie 1958, ia chipul unei revoluții. Ea este opera unor ofițeri, printre care generalul Abdel Karim Kassem, care își va aroga în curând puterea. Susținut de comuniști, Kassem inaugurează o politică socială, inițiază o reformă agrară, reduce puterea Companiei Irak Petroleum (IPC). Acesta încearcă să se înțeleagă cu kurzii, apoi rupe relațiile cu ei în 1961 (vezi p. 130).

În lovitura de stat care, în 1963, îl răstoarnă pe Kassem și care este însoțită de o violentă represiune anticomunistă, Baas se află în prim-plan. Apoi este înlăturat de mareșalul Abdel Salam Aref, căruia, după moartea sa, în 1966, îi va urma fratele său, Abdel Rahman. Este nevoie de o nouă lovitură de stat, în 1968, pentru ca Baas să ia puterea. Regimul baasist – dominat, ca și precedentele, de sunniți – secularizează societatea, dezvoltă învățământul și, mai ales, întărește aparatul de stat. După naționalizarea IPC în 1972, creșterea prețului la petrol procură resurse considerabile care permit investiții în înarmare. Ideea, născută în anii ’30, conform căreia Irakul trebuie să fie „Prusia Orientului Apropiat arab“ se înfiripă din nou.

SADDAM HUSSEIN. Originar din Tikrit (pe Tigru) și membru al Partidului Baas din 1955, acesta accede la putere în 1979. Gruparea Baas devine un instrument în slujba unei puteri personale extrem de autoritare, capabilă să se folosească de cele mai moderne tehnologii pentru a deveni inexpugnabilă. Regimul se sprijină pe Garda Republicană, corp echipat cu arme perfecționate ai cărui ofițeri sunt recrutați dintre tikriți.

Saddam Hussein angajează Irakul în două războaie succesive. Primul, împotriva Republicii Islamice Iran (1980–1988), nu duce nici la răsturnarea republicii, nici la vreun avantaj teritorial, conform obiectivelor inițiale. În schimb, în 1988, Irakul a acumulat o datorie enormă, din care trei sferturi față de Arabia Saudită și Kuwait. De fapt, aceste două țări au finanțat ducerea războiului, astfel încât potențialul militar irakian rămâne considerabil.

ASIRIENI, NESTORIENI, CHALDEENI

Deoarece amestecă lingvistica și religia, terminologia poate fi înșelătoare. În perioada cuceririi islamice, trăiesc în fostul Imperiu Persan creștini nestorieni (vezi p. 19) de limbă aramaică orientală (sau asiriană). Din secolul al XVI-lea până în al XIX-lea, Biserica catolică ajunge să încorporeze un număr de nestorieni, în special pe cei din Mesopotamia propriu-zisă, în mare parte pe cale de arabizare. Aceștia vor adopta numele de chaldeeni. Nestorienii din regiunea Hakkari (în sud-estul extrem al Turciei de azi) vor rămâne în schimb legați de nestorianism și de limba asiriană. Ei sunt asirienii, în sensul modern al termenului.

Până la Primul Război Mondial, asirienii din Hakkari țin piept vecinilor lor kurzi fără prea mare greutate. Dar, în 1915 se vor confrunta cu rușii și otomanii, care îi constrâng să se refugieze în Persia. După război, britanicii care nu reușesc să le ofere un „cămin național“, îi împrăștie în nordul Irakului și îi înrolează în trupele auxiliare folosite pentru a înăbuși, în aceeași țară, revolta arabă din 1920. În 1933, armata irakiană își ia revanșa și înfrânge rezistența asirienilor, dintre care o treime se refugiază în Siria.

Chaldeenii, dimpotrivă, au fost asimilați de societatea irakiană. Patriarhul lor își are reședința la Bagdad. Tarik Aziz, ministru al Afacerilor Externe, apoi vice-prim-ministru al lui Saddam Hussein, este un chaldeean.

Invadarea Kuwaitului, în august 1990, a vizat să extindă accesul către Golf, să pună mâna pe bogățiile petroliere și să transforme Irakul în cea mai mare putere a lumii arabe. Operațiunea s-a bazat pe pariul că SUA nu vor interveni și că anexarea unei „petromonarhii" de către o țară promotoare a naționalismului arab va provoca o mișcare de opinie favorabilă în celelalte state arabe. Acest lucru a însemnat, în același timp, subestimarea implicării SUA de partea Arabiei Saudite, direct amenințate, și capacitatea statelor arabe de a sensibiliza opinia publică. Pentru a se pune capăt aventurii, a fost nevoie de bombardarea masivă a Irakului în ianuarie 1991, apoi de punerea pe fugă a armatei irakiene în februarie.

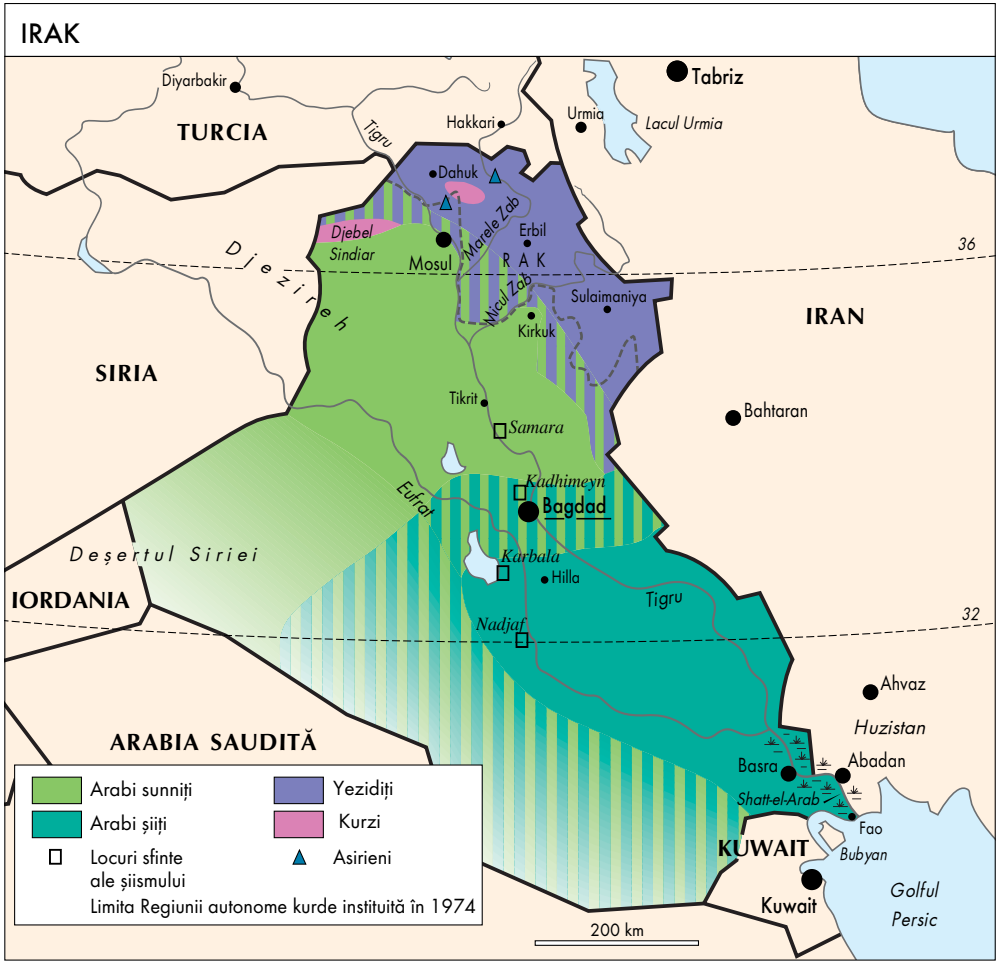

IRAKUL DUPĂ RĂZBOIUL DIN GOLF. Din martie 1991, în regiunile kurde izbucnesc insurecții (vezi p. 131) ca și în rândul populației șiite. Garda Națională ripostează cu o brutalitate extremă. În primăvară, intervenția (tardivă) a americanilor și a aliaților lor permite kurzilor să obțină o autonomie de facto. Dar, represaliile împotriva șiiților continuă și trebuie așteptat până în luna august 1992 pentru ca americanii și aliații lor să intervină, de asemenea, în această privință, interzicând

IRAK

Republica Irak

Populație (estimare 2003) 25 180 000
Suprafață ..... 435 000 km^2
Capitală ..... Bagdad

REPARTIZAREA POPULAȚIEI
(estimări)

Arabi 80%
Kurzi ..... 15 %
Turkmeni ..... 1 %

RELIGII
(estimări)

Musulmani șiiți ..... 52 %
Musulmani sunniți ..... 43 %
Creștini (chaldeeni și asirieni) ..... 3 %

ȘIIȚII DIN IRAK

Aceștia formează jumătate din populația totală și 70 % din populația arabă. Deși Irakul este leagănul șiismului, aici acesta nu a devenit un fenomen masiv decât în perioada modernă, mai ales între cele două războaie mondiale. Beduinii care, de-a lungul veacurilor, au devenit numeroși în Mesopotamia Inferioară au fost sedentarizați atunci în condiții deplorabile, iar șiismul a avut repede câștig de cauză printre ei. După cel de-al Doilea Război Mondial, exodul rural a împins un important număr de șiiți către orașe.

Ierarhia religioasă șiită are o altă istorie. Concentrată de multă vreme în orașele care adăpostesc locurile sfinte, ea este în parte de origine străină, mai ales iraniană. Autoritățile otomane, apoi hașemite, se ghidau după principiul neimplicării în funcționarea ierarhiei. Din anii '60, ierarhia șiită s-a opus secularizării inițiate de Partidul Baas, care a ripostat prin arestări și execuții. Tensiunea s-a dublat după 1979, când anumiți membri ai ierarhiei au luat parte la revoluția islamică.

Populația șiită din Irak este arabă înainte de toate și nu s-a arătat separatistă. În schimb, ea s-a opus puternic acaparării puterii de către sunniți, care a marcat regimul baasist până la căderea lui în 2003, așa cum a marcat regimurile otoman și hașemit.

forțelor armate irakiene survolarea teritoriilor aflate la sud de paralela de 32º.

Ulterior, SUA vor limita neîncetat puterea militară a Irakului și îi vor controla armamentul prin intermediul unei comisii speciale a ONU. chiar dacă populația irakiană suferă de pe urma embargoului comercial și financiar impus țării, regimul lui Saddam Hussein nu cedează.

În 2002, SUA și Marea Britanie acuză autoritățile irakiene de continuarea fabricării de arme de distrugere în masă, fără a aduce dovezi. Mai mulți membri ai Consiliului de securitate a ONU (printre care și Franța) refuză o intervenție militară în aceste condiții, pe care americanii și britanicii o întreprind totuși în martie 2003. Statul baas se prăbușește rapid. Locul său este luat de o administrație interimară americană, într-un context marcat de numeroase atentate.

Egiptul

La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, monarhia și oamenii politici din gruparea Wafd, considerați ca pro-britanici și preocupați să apere interesele unei clase privilegiate, nu sunt deloc bine văzuți. Dezastrul militar din 1948, în fața Israelului, agravează nemulțumirea populară.

În iulie 1952, grupul „Ofițerilor liberi" reușește o lovitură de stat, interzice partidele politice și lansează o reformă agrară destinată distrugerii puterii marilor proprietari. Colonelul Gamal Abdel Nasser va domina în curând noul regim. Succesul său în criza din Suez în 1956 (vezi p. 63), îi conferă un prestigiu considerabil în lumea arabă. În 1958, un pas decisiv pe calea unității pare să se realizeze prin fuzionarea, în Republica Arabă Unită, a Egiptului și a Siriei, dar aceasta din urmă se retrage în 1961. În Egipt, Nasser concentrează puterea în mâinile sale și se sprijină pe un partid unic, Uniunea Socialistă Arabă. Conducătorii Fraților musulmani – care au susținut totuși lovitura de stat din 1952 – sunt arestați. Politica economică se manifestă prin naționalizări, rămânând în același timp ezitantă. Un lucru este dincolo de orice îndoială: birocrația egipteană, pletorică în mod tradițional, devine și mai puternică.

COPȚII

Autoritățile egiptene evaluează numărul acestora la patru milioane, iar copții înșiși la un număr dublu. Originile Bisericii copte urcă până în primele secole ale erei creștine (vezi p. 19). Ea are în frunte un patriarh, numit din Alexandria, dar care își are sediul în Cairo. După cucerirea arabă, trebuie așteptat anul 1879 pentru a se proclama egalitatea dintre toți egiptenii, musulmani și creștini, fapt pe care îl va confirma Constituția din 1923. Copții participă la mișcările naționaliste care se opun britanicilor înainte de 1914, apoi în mișcarea Wafd.

Regimul instaurat în 1952 pune accentul pe panarabism și îi privează pe copți de orice influență. Președinția lui Anwar el-Sădăt repune, desigur, în drepturi naționalismul, dar tinde în același timp să favorizeze islamismul. Unul dintre diferendele cele mai ascuțite dintre regim și Biserica coptă pornește de la suprimarea, în 1955, a tribunalelor confesionale, care înainte se ocupau cu drepturile persoanelor. Copții reproșează, într-adevăr, tribunalelor civile, devenite unicele competente, că aplică un sistem de drept inspirat din legea musulmană. Tensiunea se agravează la sfârșitul anilor '70, când islamiștii au trecut la atentate sângeroase împotriva copților din Egiptul Superior și din Alexandria.

De atunci, apar tulburări periodice, mai ales în regiunea Assiut. Islamiștii extremiști, influenți în rândul țăranilor musulmani săraci, comit atentate împotriva copților – în general mai înstăriți – și împotriva bisericilor acestora.

DE LA ANWAR EL-SĂDĂT LA HOSNI MUBARAK. Războiul de Șase Zile (1967) privează Egiptul de Peninsula Sinai și ruinează speranțele lui Nasser. La moartea sa, în 1970, îi succedă un alt fost „ofițer liber“, Anwar el-Sădăt. Pentru a se impune, el se întoarce împotriva aripii de stânga a Uniunii Socialiste Arabe, îi eliberează pe Frații musulmani și îi expulzează în 1972 pe cei 15 000 de consilieri militari sovietici chemați în post după 1967, fapt ce dă satisfacție armatei egiptene. În 1973, Sădăt declanșează împotriva Israelului Războiul de Yom Kippur, al cărui succes extrem de limitat compensează totuși eșecul din 1967. Astfel, poate realiza o lovitură-fulger, mergând în 1977 la Ierusalim, apoi inițiază un proces care va conduce la semnarea unui tratat de pace (Camp David), cu Israelul în 1979. Egiptul va reintra în posesia Sinaiului.

În această răsturnare politică, interesele naționale ale Egiptului au precumpănit asupra solidarității arabe, cu asentimentul opiniei publice egiptene. Extremiștii musulmani, care în octombrie 1981, l-au asasinat pe Anwar el-Sădăt exprimă punctul de vedere al unei minorități restrânse. Succesorul lui Sădăt, Hosni Mubarak, instaurează (și menține) starea de urgență, autorizând însă liberalizarea politică. Dar, regimul continuă să se perceapă, în fața ascensiunii islamismului, ca singurul garant al păcii civile și nu pare deloc dispus să slăbească dominația asupra aparatului de stat.

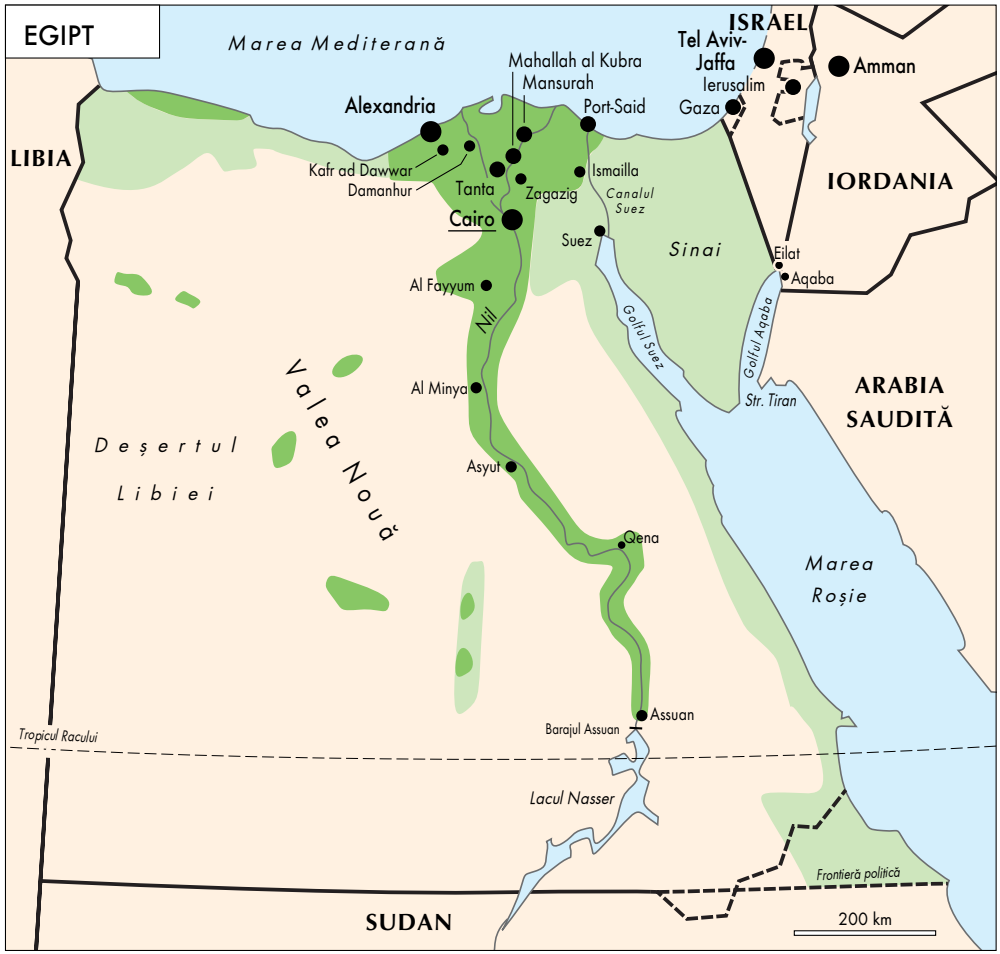

EGIPTUL

Republica Arabă Egipt

Populație (estimare 2003) 71 930 000
Suprafață ..... 1 001 000 km^2
Capitală ..... Cairo

Populația egipteană este aproape în totalitate de limbă arabă.

Egiptenii, diferiți de creștinii din Biserica coptă, sunt musulmani sunniți. Proporția coptilor se situează, conform estimărilor, între 7 % și 14 %.

PENINSULA ARABICĂ

Arabia marginalizată

În timpul califatului lui Ali (656–661), centrul politic al lumii arabo-musulmane a părăsit Peninsula Arabică pentru a nu mai reveni niciodată. De acum, doar Hjazul (Hedjaz) își mai păstrează importanța, deoarece adăpostește Locurile Sfinte (Mecca și Medina). În Oman și Yemen, populațiile locale se emancipează. În Arabia Centrală, beduinii, după epopeea qarmaților, își reiau viața de dinainte.

La mijlocul secolului al X-lea, unui descendent al qoraișiților i se încredințează funcția ereditară de *șerif* al Meccăi. În anul 975, *șeriful* recunoaște suzeranitatea califului fatimid din Cairo. Urmașii săi vor trece sub autoritatea – nominală – a sultanilor selgiucizi (din 1070 până la mijlocul secolului al XII-lea), apoi a dinastiilor egiptene (Ayyubizii până în 1250, apoi mamelucii), în sfârșit a sultanului otoman începând cu anul 1517.

WAHHABIȚI ȘI SAUDIȚI. În 1745, Muhammad Ibn Abd al-Wahhab, predicator musulman reformist, îl convertește la cauza sa pe Muhammad Ibn Saud, șef de trib instalat în Nejd (Najd). „Wahhabismul" predica reîntoarcerea la puritatea credinței, respingând adăugirile ulterioare aduse Coranului și lui Mahomed, condamnând cultul sfinților și alte aspecte ale sufismului. Acesta se opune astfel islamismului oficial și islamismului popular și va avea o reputație de fanatism.

Ibn Saud și urmașii săi încearcă să convertească cu forța triburile beduine și să le unească. Aceștia vor anexa Riadul în 1773 și Hasa în 1793. Qatarul s-a supus în anul precedent. În 1802, saudiții pornesc atacul împotriva Karbalei și distrug locurile sfinte șiite. În 1803, cuceresc Mecca și îi resping pe pelerinii veniți din nord, acuzați de practici neislamice. Sultanul otoman îl însărcinează pe Mehmet Ali, pașă al Egiptului, să intervină. Egiptenii ocupă Nejdul între 1818 și 1824, apoi între 1837 și 1840. Statul saudit, redus la Riad și la împrejurimi, cade, în anii 1880, în mâinile șammarilor din Hail, aliați cu otomanii.

Ibn Saud și Arabia Saudită

În 1902, sauditul Abd al-Aziz (cunoscut în Europa de Vest sub numele de Ibn Saud), care era exilat în Kuwait, ia în stăpânire Riadul. Apoi îi înfrânge pe șammari, ocupă Nejdul și îi alungă pe otomani din Hasa în 1913. În același timp, va instala pe acele meleaguri colonii de *ikhwan* („frați"), beduini sedentarizați, deveniți combatanți ai wahhabismului. Pentru a-și întări autoritatea, Ibn Saud solicită recunoașterea britanicilor, dar aceștia din urmă preferă să se înțeleagă cu otomanii. În iulie 1913, o linie delimitează sferele de influență în Arabia Orientală: Nejd și Hasa intră în sfera otomană, Qatar în sfera britanică. În mai 1914, otomanii îl recunosc pe Ibn Saud ca guvernator ereditar în Nejd.

În Arabia de Vest, otomanii controlează mai bine situația. Hussein, *șerif* al Meccăi, le recunoaște suzeranitatea. La fel se întâmplă cu Muhammad al-Idrisi, originar din Libia, care și-a format un emirat în Asir, și cu imamul Yahya în Yemen.

Aflați în război cu otomanii începând cu 1914, britanicii sunt preocupați de protejarea Canalului Suez și a intereselor proprii din Golf. Aceștia urmăresc în plus instituirea unui califat arab (vezi p. 57). Așa se face că, în 1915, Marea Britanie duce tratative cu diferiți lideri arabi. Ea furnizează ajutor militar lui al-Idrisi pentru lupta împotriva otomanilor, în decembrie 1915 semnează un tratat cu Ibn Saud (eliberat astfel de sub suzeranitatea otomană), îl determină pe Hussein, *șeriful* Meccăi, să declanșeze o „revoltă arabă" în iunie 1916 (de amploare limitată, deoarece otomanii, expulzați din Mecca și Jeddah, păstrează Medina). Hussein se proclamă rege al Hijazului.

EXPANSIUNEA SAUDITĂ. La începutul războiului, se confruntă două dinastii: cea a lui Ibn Saud și cea a lui Hussein, sau a hașemiților, cu care britanicii vor face cauză comună în Orientul Apropiat. Ibn Saud se sprijină pe spiritul militant al *ikhwanilor*: din 1919, o dată cu formarea unei colonii, acesta o revendică și câștigă teren în defavoarea Hijazului. În 1920, va cuceri mai mult de jumătate din teritoriul care fusese atribuit emirului din Kuwait în 1913. În anul următor, va anexa emiratul

EXPANSIUNEA DOMENIULUI SAUDIT

șammarilor și nordul Arabiei. În 1922, este nevoie de intervenția Royal Air Force pentru a-i respinge pe *ikhwanii* din Irak și din Transiordania. Britanicii îl determină atunci pe Ibn Saud să accepte principiul frontierelor cu Irak și Kuwait (care implică două „zone neutre"). Un an mai târziu, o conferință destinată rezolvării contenciosului dintre hașemiți și saudiți eșuează, deoarece Hussein refuză să participe.

După ce autoritățile turce au abolit califatul (otoman), la 4 martie 1924, Hussein se proclamă imediat calif. Dar, britanicii i-au retras sprijinul. Între august 1924 (cucerirea Ta'ifului) și decembrie 1925 (cucerirea Medinei), Ibn Saud ocupă Hijazul. În ianuarie 1926, acesta este proclamat „rege al Hijazului și sultan al Nejdului". Apelativul de „Regat al Arabiei Saudite" datează din 1932.

Dacă lăsăm deoparte regiunea Aqaba (pe care britanicii au atribuit-o Transiordaniei, cu toate că fusese inclusă mai înainte în Hijaz), mai existau două posibilități de expansiune: Asir și teritoriile din jurul emiratelor din Golf. Ibn Saud își impune protectoratul lui al-Idrisi în 1926, apoi anexează Asirul în 1930. În 1933, al-Idrisi se refugiază în Yemen. Yemeniții invadează Asirul, dar vor fi înfrânți în anul următor de Ibn Saud care, prin tratatul de la Ta'if (ce se reînnoiește o dată la douăzeci de ani), obține recunoașterea posesiei asupra Asirului și a orașelor Jizan și Najran.

Către emiratele din Golf nu există o frontieră clar delimitată, politica britanicilor fiind aceea de a supraveghea litoralul, fără a se amesteca în afacerile beduinilor. Din 1925, Ibn Saud își va împinge atunci pionii, în numele „legii deșertului" până la Buraimi. Ca și britanicii, se mulțumește

totuși cu o situație ambiguă, până când acordarea concesiunilor petroliere modifică datele problemei. În 1933, Ibn Saud atribuie o concesiune generală unei societăți americane. Dar atunci se pune întrebarea: unde se oprește Regatul Saudit? Unde încep Qatarul, Abu Dhabi? Britanicii și saudiții vor trasa de acum linii pe hartă, fără a ajunge la un acord într-o formă convenabilă.

Între timp, Ibn Saud a adoptat ideea conform căreia regatul său are nevoie de contururi stabile. Astfel, în 1929–1930, pune capăt foarte brutal activității expansioniste a *ikhwanilor*.

MANA PETROLIERĂ. Până la mijlocul secolului al XX-lea, Arabia rămâne o țară săracă ale cărei principale resurse derivă din pelerinajele la Mecca. Producția petrolieră nu furnizează mari venituri decât începând de la sfârșitul anilor ’40. Aramco (Arabian American Company), înființată în 1944, asigură exploatarea acesteia. În 1951, SUA semnează cu Arabia Saudită un acord de apărare. Legăturile între cele două țări vor deveni după aceea din ce în ce mai strânse.

Abd al-Aziz Ibn Saud moare în 1953. Modul de utilizare a veniturilor din petrol îi va diviza apoi pe saudiți: unii, printre care noul rege Saud, le consideră doar o sursă de îmbogățire; alții, printre care fratele său Feisal, vor, dimpotrivă, să modernizeze economia țării. În 1964, Feisal îl înlocuiește pe Saud și construiește un stat centralizat și autoritar, administrat ca o mare întreprindere, ai căror acționari vor fi doar membrii familiei saudite. Ulemalele wahhabite, aliate tradiționale ale saudiților, păstrează puterea în justiție – care nu cunoaște decât *șaria* – și veghează la un strict conservatorism social.

Prima producătoare de petrol în Orientul Mijlociu începând cu anii ’60 și deținătoare a unui

ARABIA SAUDITĂ

Regatul Arabiei Saudite

Populație (estimare 2003) 24 220 000
Suprafață ..... 2 150 000 km^2
Capitală ..... Riad

În Arabia Saudită, datele demografice sunt ținute secrete sau, cel puțin, sunt dificil de interpretat. Străinii, mai ales cei veniți din alte țări arabe (Yemenul pe locul întâi), formează, poate, un sfert din populația totală. Șiiții (sub 10 % din populația autohtonă) sunt concentrați în Hasa.

sfert din rezervele mondiale, Arabia Saudită se folosește de resursele sale pentru a juca un rol politic din ce în ce mai mare în lumea arabă și pentru a finanța mișcări islamiste în numeroase țări. Tulburările încep în 1979: regimul trebuie să facă față unei revolte a fundamentaliștilor la Mecca, apoi unei răscoale șiite în Hasa. Mai grav, revoluția islamică din Iran amenință întâietatea religioasă a Arabiei Saudite, păzitoare a locurilor sfinte, în timp ce declanșarea războiului dintre Irak și Iran (1980) pune în pericol exporturile de petrol. În 1981 se instituie Consiliul de Cooperare al Statelor Arabe din Golf, în cadrul cărora Arabia Saudită joacă un rol dominant.

Războiul din Golf (1991) a arătat că Arabia Saudită este vulnerabilă din punct de vedere militar și a constrâns-o să accepte, sub egida americană, prezența trupelor străine și nemusulmane pe teritoriul sau. Atentatele de la 11 septembrie 2001 din SUA atribuite lui Osama Bin Laden – provenit dintr-o familie care a făcut avere în Arabia Saudită – și care au implicat numeroși activiști saudiți, au subliniat un alt punct slab al regimului.

Țările din Golf

Țările din Golf (Kuwait, Bahrain, Qatar, Emiratele Arabe Unite) au puncte comune: tradiții maritime, tutela britanică recentă, mana petrolieră, regimuri politice asemănătoare. Consiliul de Cooperare al Statelor Arabe din Golf (CGC), format în 1981 împreună cu Arabia Saudită, reflectă aceste asemănări.

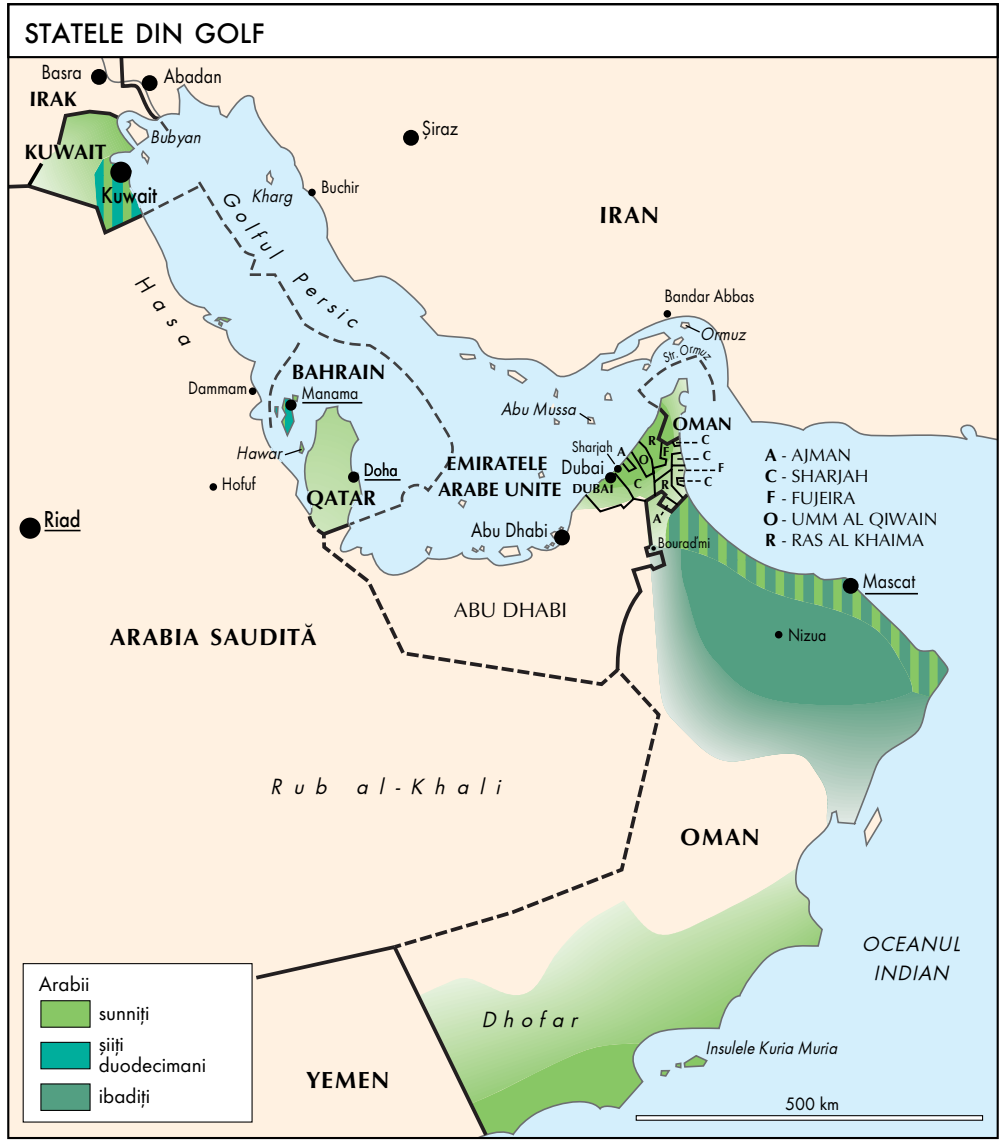

PIRAȚI ȘI PESCUITORI DE PERLE. În secolul al XIX-lea, britanicii vor juca în Golf – legat strategic de Indii – un rol preponderent. Pentru a lupta împotriva pirateriei, aceștia impun, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, armistiții permanente șeicilor din regiunile riverane Golfului, străduindu-se apoi să elimine comerțul cu sclavi. În același timp, vor semna cu șeicii tratate care transformă Marea Britanie în partenera lor exclusivă. În ajunul Primului Război Mondial, toate țările din Golf au devenit cvasi-protectorate britanice.

Pax britannica va conferi șeicilor un statut care îi protejează de luptele pentru influență din Arabia (între otomani și saudiți la începutul secolului al XX-lea) și care va permite dinastiilor acestora să rămână la putere. Ea favorizează, printre altele, dezvoltarea pescuitului de perle, activitate extrem de lucrativă, de care beneficiază mai ales Kuweitul și Bahrainul. În anii ’30, concurența perlelor de cultură japoneze ruinează această activitate, dar atunci apar primele descoperiri de petrol (la Bahrain, în 1932).

PARTAJUL GOLFULUI

O mare parte a rezervelor petroliere se află în apele Golfului, care trebuia deci împărțit. Acorduri în această direcție au fost semnate în anii ’60 și ’70, dar litigii mai există. Unul dintre ele opune Bahrainul, care deține insula Hawar, Qatarului, care o revendică. Un altul privește insula Abu Mussa, disputată între Iran și emiratul din Sharjah.

PETROLUL ȘI INDEPENDENȚA. Producția petrolieră pe scară largă datează de la sfârșitul anilor ’40 (Kuwait, Qatar) sau ’60 (viitoarele Emirate Arabe Unite, Oman). Veniturile enorme întăresc puterea familiilor domnitoare și le permit să organizeze, în beneficiul populațiilor autohtone, foarte generoase „State providențiale“. Acest lucru provoacă un aflux de muncitori străini (originari din celelalte țări arabe, din subcontinentul indian, din Asia de Sud-Est). În sfârșit, totul se traduce printr-o urbanizare masivă care afectează astăzi, cu excepția Omanului, aproape nouă zecimi din populație.

După ce au acordat independența Kuwaitului în 1961, britanicii își anunță, în 1968, decizia de a se retrage din Golf. Atunci, ei își propun să formeze o federație ce regrupează emiratele de pe Coasta Armistițiului, Qatar și Bahrain. Acestea din urmă refuză, astfel că în 1971 trei state dobândesc independența: Bahrain, Qatarul și Emiratele Arabe Unite.

Începând cu 1980, Războiul dintre Iran și Irak pune în evidență vulnerabilitatea micilor țări petroliere. În anul următor, în cadrul Consiliului de Cooperare din Golf, acestea se plasează sub protecția Arabiei Saudite, ea însăși legată de SUA. Invadarea Kuwaitului de către Irak, în august 1990, ridică în schimb o problemă de o anvergură atât de mare, încât mecanismele regionale sunt incapabile să-i răspundă.

KUWAITUL

Familia Sabah, originară din Arabia Centrală, preia în secolul al XVIII-lea controlul asupra Kuwaitului. Orașul se îmbogățește de pe urma comerțului maritim și va atrage în curând atenția britanicilor care semnează cu acesta un tratat secret în 1899. În 1913, un acord între Marea Britanie și otomani delimitează frontierele Kuwaitului. Ele vor fi repuse în discuție în 1920 de către Ibn Saud, care ar fi putut cuceri întreaga regiune fără vreo intervenție britanică. În 1922 sunt fixate noi frontiere, mai restrânse, și o „zonă neutră“ este instituită la sud.

Producția de petrol demarează în 1946. Rezervele efective ale Kuwaitului se situează, așadar, pe locul al doilea în lume după cele ale Arabiei Saudite. Din momentul în care Kuweitul devine independent în 1961, Irakul îi revendică teritoriul, susținând că, sub Imperiul Otoman, acesta depindea de Basra. Deoarece Kuwaitul este susținut politic de majoritatea țărilor arabe și militar de

KUWAIT

Statul Kuwait

Populație (estimare 2003) 2 520 000
Suprafață ..... 17 820 km^2
Capitală ..... Kuwait

Înainte de Războiul din Golf, kuwaitienii formau în jur de 40 % din populație. Ei erau formați trei sferturi din sunniți, și un sfert din șiiți. Dintre străini, palestinienii erau pe primul loc (între trei sute și patru sute de mii de persoane), urmați de indieni și de alte populații de origine asiatică.

Marea Britanie, Irakul recunoaşte noul stat în 1973. Dar se menţine o problemă legată de frontiera prost delimitată, iar Irakul, care nu are decât un acces foarte redus la Golf, cere în locaţie insulele Warba şi Bubyan.

Deşi Kuwaitul l-a susţinut împotriva Iranului, Irakul – reluând revendicările din 1961 – invadează ţara în august 1990 şi o anexează imediat. Ocupaţia irakiană este însoţită de mari distrugeri şi de un exod masiv al populaţiei străine. După Războiul din Golf (ianuarie-februarie 1991), emirul Jaber al-Sabah, refugiat în Arabia Saudită, revine la tron. În octombrie 1992, este ales un nou Parlament (precedentul fiind dizolvat în 1986).

BAHRAIN

Bahrain este în acelaşi timp o insulă (înconjurată de alte câteva de o mai mică importanţă) şi o oază. Portughezii au ocupat-o în secolul al XVI-lea, apoi perşii. Întemeietorul actualei dinastii o cucereşte în 1783. În secolul al XIX-lea, emirii din Bahrain poartă tratative cu britanicii, care transformă insula în principalul lor punct de sprijin în Golf. În anii ’20, aceştia se vor ocupa de administrarea ţării.

În momentul în care Marea Britanie anunţă, în 1968, retragerea sa din Golf, Iranul – ca şi între cele două războaie mondiale – revendică Bahrainul apoi se înclină în 1970 în faţa concluziilor ONU care recomandă independenţa. Aceasta va fi proclamată în anul următor. În anii ’80, totuşi, în rândul majorităţii şiite a populaţiei – se manifestă mişcări favorabile Republicii Islamice Iran – repede reprimate.

Emirul a încurajat o deschidere a regimului (monarhie absolută), urmând să-l transforme în monarhie constituţională în anul 2003.

Rezervele de petrol sunt astăzi pe cale să se epuizeze. De aceea, Bahrainul şi-a reconvertit economia mai ales spre activitatea bancară.

BAHRAIN
Statul Bahrain

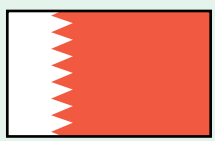

Populaţie (estimare 2003) 709 000
Suprafaţă . . . . . 678 km^2
Capitală . . . . . Manama

Bahrainezii formează aproape două treimi din populaţie. Ei sunt în majoritate şiiţi (în jur de 60 %), dar clasa conducătoare este sunnită. Trei sferturi dintre străini sunt de origine asiatică.

QATARUL

Peninsulă deşertică, Qatarul era „ţara uitată de Dumnezeu“. Tratatele impuse de britanici începând cu 1820 au consolidat autoritatea familiei domnitoare, stabilită în Qatar la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi, cel puţin în principiu, vasală a Imperiului Otoman. În 1916, un nou tratat a transformat Qatarul într-un cvasi-protectorat britanic.

Datorită petrolului (exploatat din anul 1949), populaţia Qatarului a trecut, în anii ’60, la un mod de viaţă citadin ultramodern. Independenţa sa datează din 1971. Mai mult decât celelalte ţări ale Golfului, Qatarul a mizat pe industrializare. În 2002 este prezentat un proiect de Constituţie, SUA instalând în apropiere de Doha comandamentul central al trupelor americane pentru Orientul Mijlociu.

QATAR
Statul Qatar

Populaţie (estimare 2003) 601 000
Suprafaţă . . . . . 11 440 km^2
Capitală . . . . . Doha

Qatarezii, musulmani wahhabiţi ca şi saudiţii, constituie între 20 % şi 25 % din populaţie. Două treimi din străini sunt de origine asiatică (mai ales pakistanezi şi indieni) şi o treime de origine arabă.

EMIRATELE ARABE UNITE

În regiunea cunoscută sub numele de Coasta Piraţilor, britanicii impun în 1853 emirilor şi şeicilor locali un armistiţiu perpetuu (după mai multe altele). Regiunea devine Coasta Armistiţiului (în engleză, *Trucial Oman*). Noi tratate vor întări apoi dominaţia britanică.

Emiratele sunt în prezent în număr de şapte, inegale ca mărime şi bogăţie. Cel mai întins, Abu Dhabi, era odinioară cel mai sărac, dar posedă cea mai mare parte a resurselor petroliere (exploatate din 1962). Venitul pe cap de locuitor a devenit, în câţiva ani, unul dintre cele mai ridicate din lume.

Dacă regiunea Abu Dhabi a fost creată din mai multe bucăți, Dubai este dimpotrivă, de multă vreme, un port activ, odinioară specializat în comerțul cu aur. În afară de Abu Dhabi, doar emiratele Dubai și Sharjah dispun de resurse petroliere. În 1971, Federația Emiratelor Arabe Unite s-a născut din două motive: emirul din Abu Dhabi s-a angajat să subvenționeze celelalte emirate și a încheiat cu emirul din Dubai un acord de partaj al puterii. Primul prezidează federația, iar al doilea conduce guvernul federal, instalat la Abu Dhabi.

EMIRATELE ARABE UNITE

Federația celor Șapte Emirate

Populație (2003) 3 000 000
Suprafață . . . . . 83 650 km^2
Capitală . . . . . Abu Dhabi

Autohtonii, în mare parte musulmani sunniți, formează în jur de un sfert din populație. Străinii, prezenți mai ales în Abu Dhabi, Dubai și Sharjah, se împart în asiatici (trei sferturi) și arabi (o cincime).

OMAN

Oman a dus mult timp o existență aparte și nu s-a alăturat decât târziu țărilor din Golf. De altfel, acestui lucru i s-au împotrivit multă vreme populația de pe coastă, îndreptată spre larg, și populația oazelor din interior, izolată de lumea exterioară.

În secolul al VIII-lea, omanezii din oaze (islamizați la puțin timp după moartea lui Mahomed), adoptă ibadismul, formă atenuată a kharigismului. (Doctrina ibadită implică alegerea unui imam, la care s-a trecut pentru prima oară la Nizua în 791.) Comerțul maritim omanez cunoaște o mare prosperitate între secolele al XIV-lea și al XV-lea. Dar, la începutul secolului următor, portughezii cuceresc Mascat, de unde vor fi alungați abia în 1650. În 1744, Ahmad ibn Said, după ce a respins o invazie persană, este ales imam și devine primul suveran al dinastiei Ben Said, conducătoare în Mascat și Oman, care mai domnește încă și astăzi.

Zanzibar, o posesiune a omanezilor, va avea o mare importanță în secolul al XIX-lea. Aceștia practică un comerț înfloritor, mai ales cu sclavi și dezvoltă culturile de cuișoare, sursă considerabilă de venituri. Între 1840–1856, Zanzibar este promovată capitală a sultanatului. După 1870, transportul naval și interdicția schimburilor comerciale ruinează comerțul omanez. În 1890, Zanzibar devine un protectorat britanic. În anul următor, sultanul din Mascat semnează un tratat cu Marea Britanie și îi cedează în 1854 insulele Kuria Muria (care vor fi restituite în 1967). În contrapartidă, Marea Britanie i-a permis să ia în stăpânire, în 1879, Dhofarul, pe care îl transformă într-o „colonie privată".

Ibadiții, totuși, contestă autoritatea sultanului. În 1913, aceștia aleg un imam. Asistența militară britanică îi permite sultanului să-și păstreze autoritatea asupra litoralului. Problema reapare o dată cu alegerea unui nou imam în 1954. În anul următor,

OMAN

Sultanatul Oman

Populație (estimare 2003) 2 850 000
Suprafață . . . . . 300 000 km^2
Capitală . . . . . Mascat

Omanezii formează în jur de trei sferturi din populație. Aceștia se împart în ibadiți (trei sferturi) și sunniți. Dintre străini, predomină indienii și pakistanezii.

izbucnește criza din Buraimi, oază pe care o revendică simultan Omanul, Abu Dhabi și Arabia Saudită. Aceasta din urmă îi susține pe ibadiți, dar britanicii îl sprijină pe sultan, care învinge în 1959. Patru ani mai târziu, triburile din Dhofar se revoltă la rândul lor, și beneficiază, începând cu 1967, de susținerea Yemenului de Sud. Doar intervenția militară iraniană (1971–1975), sprijinită de britanici, reușește să pună capăt rebeliunii.

În acest moment, sultanatul dispune (din 1967), de venituri din petrol. Mai mult, în 1970, o revoluție de palat l-a înlocuit pe sultan, care izolase Omanul în mod deliberat de lumea exterioară, cu fiul său, Qabus. De acum, țara începe să se modernizeze.

Yemen

Anticii cunoșteau Yemenul sub denumirea de Arabia Fericită (*Arabia felix*). Locuitorii săi vorbeau o limbă semitică numită „sudarabică", diferită de arabă. Cel mai puternic dintre regatele sudarabice

a fost cel din Saba, a cărui regină, conform Vechiului Testament, i-a făcut o vizită regelui Solomon.

Majoritatea populației (pe atunci în mare parte arabizată) s-a convertit la islamism în timpul vieții Profetului. După expansiunea arabă, Yemenul devine un ținut marginal unde șiismul, în versiunea sa zaidită, se fixează la sfârșitul secolului al IX-lea. Triburile din nord desemnează un imam, întemeietor al dinastiei Zaidite care va domni (cu întreruperi) din 893 până în 1962. Din secolul al XIII-lea până în al XV-lea, dinastia Rasulidă domnește în sudul țării și impune sunnismul. Clivajul religios între nord și sud s-a perpetuat până astăzi.

Otomanii ocupă sudul Yemenului între anii 1530 și 1630, apoi sunt nevoiți să cedeze teren zaidiților, a căror putere slăbește în secolul al XVIII-lea. Țările se vor fărâmița atunci într-o mulțime de mici emirate.

YEMEN

Republica Yemen

Populație (estimare 2003) 20 010 000
Suprafață . . . . . 531 000 km^2
Capitală . . . . . Sanaa

Populația se împarte în musulmani șiiți zaidiți (ceva mai mult de jumătate), numeroși mai ales în munții din nord, și musulmani sunniți.

BRITANICI ȘI OTOMANI. Britanicii cuceresc Adenul în 1839. Zece ani mai târziu, otomanii intră iar în Hodeida. Din moment ce deschiderea Canalului Suez (în 1869) le permite să transporte trupe, aceștia trec la cucerirea interiorului Yemenului. În 1873, britanicii ratifică împreună cu șeicii din împrejurimile Adenului tratate ce exclud influențele străine. În anii 1880 și 1890, dominația lor se extinde asupra Insulei Socotra și Hadramautului. În afară de colonia Adenului, care depinde de Bombay, britanicii stabilesc două protectorate, unul centrat pe sultanatul din Lahedj (*West Aden Protectorate*), celălalt pe sultanatul din Mukalla (*East Aden Protectorate*). Frontiera cu nord-vestul Adenului este stabilită de acord cu otomanii în 1902–1904. În 1911, aceștia din urmă recunosc, în zona de munte, autonomia *de facto* a imamului zaidit Yahya (la putere începând din 1904).

DE LA IMAMUL YAHYA LA RĂZBOIUL CIVIL. După înfrângerea otomanilor în 1918, imamul Yahya încearcă să-și extindă dominația. La nord, se

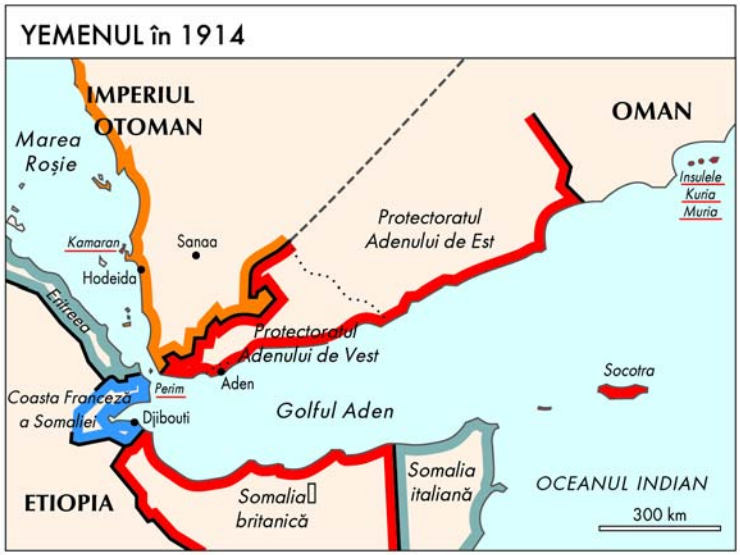

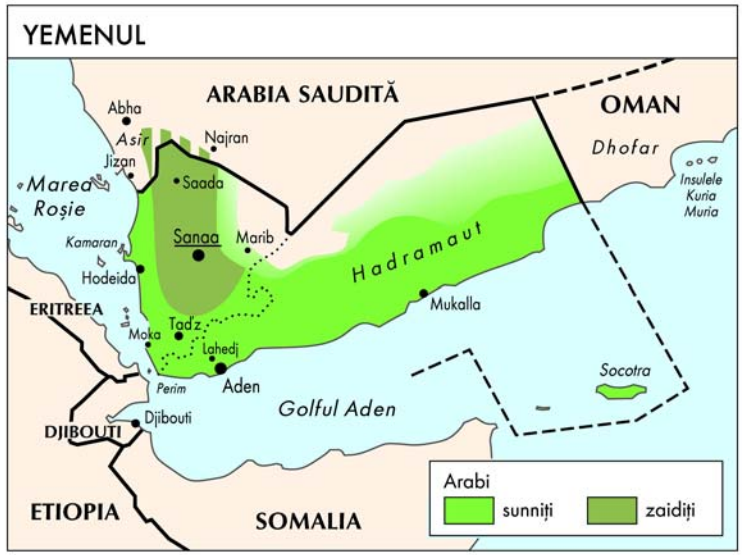

ORAȘELE DIN HADRAMAUT

Timp de secole, yemeniții din Hadramaut au migrat către țările riverane la Oceanul Indian, până în Malaysia. La reîntoarcerea în patrie, cei care au făcut avere au construit palatele, caracteristice azi pentru orașele din Hadramaut, cum sunt locuințele tradiționale yemenite, înalte uneori de douăzeci de etaje.

ciocnește de Ibn Saud, care ia în stăpânire Asirul în două etape (1920 și 1926). La sud, el refuză acordul pe care britanicii l-au propus în 1919 și continuă războiul până în 1928. Înfrângerea decisivă a imamului Yahya în fața saudiților datează din 1934. Acesta trebuie să semneze imediat cu Arabia Saudită tratatul din Ta'if (ce se reînnoiește la fiecare douăzeci de ani) care îi recunoaște posesia asupra Asirului, abandonând, în același timp, revendicările asupra protectoratelor din Aden. Deși menține țara la adăpost de influențele externe, imamul Yahya își va întări propria putere, ceea ce provoacă ostilitatea triburilor și a notabilităților. De altfel, la Cairo apare un început de opoziție modernistă în rândul emigraților yemeniți.

După ce imamul Yahya a fost asasinat în 1948, fiul său, Ahmad, reușește să se impună. Între 1958 și 1961, acesta acceptă o legătură federală cu Egiptul, în cadrul Republicii Arabe Unite. Dar, tensiunile se agravează: o săptămână după moartea sa, în septembrie 1962, o lovitură militară de stat duce la proclamarea republicii. Între cele două tabere izbucnește imediat un război civil. De partea republicanilor se află ofițerii (formați în Egipt), orășenii, majoritatea sunniților; de partea „regaliștilor", imamul Badr, fiul lui Ahmad, majoritatea notabilităților tradiționale și triburile zaidite. Primii sunt sprijiniți de armata egipteană; cei din urmă sunt finanțați de Arabia Saudită. Ca și otomanii înaintea lor, egiptenii nu vor ajunge să controleze decât litoralul și regiunea Taiz.

În 1967, după Războiul de Șase Zile, Egiptul se retrage. Luptele continuă până când zaiditii moderați vor câștiga și de o parte, și de alta. Compromisul pe care îl fac în 1970 menține republica, dar este vorba de un regim slab, unde triburile fac legea.

PLECAREA BRITANICILOR. În anii '50, britanicii încearcă să transforme cele două protectorate din Aden într-o federație; mai multe sultanate refuză să adere la acest proiect. În 1963, când izbucnește o rebeliune tribală, britanicii ripostează cu duritate, dar aceasta oferă Frontului de Eliberare Națională (FEN), înființat în același an, ocazia de a-și încerca forțele în războiul de gherilă. În 1966, Marea Britanie anunță că va evacua Adenul peste doi ani și încearcă să consolideze Federația, care s-a creat în cele din urmă. Dar FEN duce propria sa politică: în mai puțin de doi ani de lupte violente, ajunge să controleze majoritatea sultanatelor și emiratelor, constrânge guvernul Federației să demisioneze și se impune în Aden. Britanicii vor ceda puterea FEN-ului pe 29 noiembrie 1967. Republica Populară a Yemenului de Sud este proclamată a doua zi.

YEMENUL ȘI INSULELE SALE

Britanicii au anexat coloniei Aden Insula Perim, cucerită în 1851, Insulele Kuria Muria, cedate de sultanul Omanului în 1854 și Insula Kamaran, luată de la otomani în 1915. De altfel, Socotra, protectorat britanic din 1886, era inclusă în *East Aden Protectorate*. În 1967, Marea Britanie a restituit Insulele Kuria Muria sultanatului Oman, în ciuda protestelor Yemenului de Sud, care a primit, totuși, alte insule. Din 1972, ce-i drept, Yemenul de Nord a luat în stăpânire Kamaranul.

MARIB

Era, fără îndoială, capitala regatului Saba. Un baraj imens permitea irigarea regiunii. Coranul îi pomenește distrugerea, cauzată probabil de un cutremur. În 1986, datorită ajutorului financiar al Emiratelor Arabe Unite, un nou baraj a fost construit în aval de locul inițial. Dar, astăzi, Marib este sinonim înainte de toate cu petrolul: producția a atins zece milioane de tone în 1991. Alte zăcăminte au fost descoperite la sud-est de Marib, în fostul Yemen de Sud. Prezența petrolului în aceste regiuni relansează disputele teritoriale între Yemen și Arabia Saudită.

DE LA YEMENUL DIVIZAT LA REUNIFICARE. În Yemenul de Nord (Republica Arabă Yemen), regimul – dominat de armată – își afirmă autoritatea după preluarea postului de președinte, în 1978, de către colonelul Ali Abdallah Saleh. În Yemenul de Sud (devenit Republica Democratică și Populară Yemen în 1970), regimul se radicalizează: instaurarea unui partid unic ce se revendică din marxism-leninism, reformă agrară, laicizarea societății etc. RDPY susține rebeliunea Dhofarului împotriva sultanului din Oman. În 1979,

aceasta semnează cu URSS un tratat de prietenie și cooperare.

Având fiecare ca obiectiv reunificarea, cele două state yemenite se înfruntă. În 1972 izbucnește un conflict armat. Conferința de la Cairo îi pune imediat capăt și fixează primele jaloane ale unui proces de unificare, dar disputa se menține. În cele din urmă regimul din Yemenul de Sud se arată a fi cel mai fragil. Criza din ianuarie 1986 se transformă în război civil și face peste zece mii de morți și distrugeri considerabile în Aden. Sovieticii se vor retrage fără întârziere.

Reluate după 1986, convorbirile conduc la fuzionarea celor două state la 22 mai 1990. Deși noul regim este pluralist, cele două formațiuni politice dominante – Congresul General Popular al președintelui Saleh și Partidul Socialist Yemenit, fostul partid unic al Yemenului de Sud – își împart de fapt puterea. Descoperirea petrolului, începând cu 1984, îi îndeamnă pe conducători la optimism. Dar, invadarea Kuwaitului de către Irak în 1990 întunecă orizontul. În Războiul din Golf, Yemenul refuză să se implice alături de Arabia Saudită. Ca represalii, aceasta face viața extrem de grea celor 1,5 milioane de muncitori yemeniți pe care îi găzduiește. Două treimi dintre ei sunt nevoiți să revină în curând în țară.

Litigiile teritoriale cu saudiții reizbucnesc ulterior. Acestea se referă la Asir, Najran și Jizan, cedate în 1934 prin tratatul de la Ta'if, el însuși reînnoit în 1954, 1974 și 1995. În Marea Roșie, frontiera maritimă dintre cele două țări rămâne un punct de litigiu. De altfel, petrolul va provoca de aici înainte grave conflicte în zona deșertică, unde frontierele nu au fost niciodată fixate de comun acord.

Evreii și Israelul

DE LA ORIGINILE SIONISMULUI LA CREAREA ISRAELULUI. În timpul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, în diferite medii evreiești din Europa se conturează ideea potrivit căreia, oriunde vor merge, evreii se vor lovi într-o zi sau alta de antisemitism și că, prin urmare, aceștia au nevoie de un teritoriu care să le aparțină. Theodor Hertzl, un ziarist evreu ungur de limbă germană, va dezvolta această idee în 1896 în lucrarea sa *Der Judenstaat* („Statul evreilor", mai curând decât „Statul evreu") și o va susține până la moartea sa, în 1904. Acesta este punctul de plecare al sionismului (de la Sion, vechea cetate a Ierusalimului cucerită de David). Organizația Sionistă Mondială (OSM) s-a înființat la Basel în 1897. În proprii săi termeni, „sionismul aspiră la crearea în Palestina, pentru poporul evreu, a unui Cămin garantat prin dreptul public".

Palestina aparținea pe atunci Imperiului Otoman. (În 1880 au fost recenzați în jur de 25 000 de evrei, în parte descendenți ai evreilor din Spania – sau sefarzi – așezați în Galileea în secolul al XVI-lea.) Autoritățile otomane se tem ca emigrația evreiască să nu întărească și mai mult influența europeană, dar nu au nici un mijloc de a i se opune. Primul val de imigranți (1882–1903) vine mai ales din Rusia. Al doilea (1904–1914) vine din Rusia și Polonia și include numeroși socialiști, printre care David Ben Gurion, figură dominantă a vieții politice israeliene până în 1963. La izbucnirea Primului Război Mondial, în Palestina se află în jur de 80 000 de evrei.

Rolul decisiv revine atunci evreului Chaim Weizmann, din Marea Britanie (care va fi primul președinte al statului Israel, între 1949 și 1952). Activitatea sa îl determină pe Arthur Balfour, ministru al Afacerilor Externe al Marii Britanii, să semneze în 1917 o „declarație" favorabilă stabilirii unui Cămin național evreiesc în Palestina. În cadrul mandatului britanic asupra Palestinei, primirea imigranților este încredințată Agenției evreiești, ramură locală a OSM. Al treilea val, la începutul anilor '20, vine din Rusia, o dată cu cei vânați de Revoluție. În 1924, Washingtonul restrânge emigrarea spre SUA, în momentul în care guvernul polonez ia măsuri economice antievreiești. Acest lucru provoacă un al patrulea val, mai important decât precedentele. Dar apoi, fluxul se va reduce, astfel încât între 1927 și 1929, mai mulți evrei părăsesc Palestina decât sosesc.

Reluarea imigrației datează din 1933, anul ascensiunii lui Hitler la putere. În afară de evreii din Polonia și din alte țări ale Europei Centrale, încă majoritari, al cincilea val include numeroși evrei din Germania. În 1936, în Palestina se recenzează 400 000 de evrei, în cea mai mare parte aşkenazi (evrei de tradiție culturală germanică și, în mare, de limbă idiș). Începând cu 1939, autoritățile britanice impun limite severe imigrației.

Al Doilea Război Mondial bulversează totul în jur. Exterminarea a șase milioane de evrei de către naziști provoacă o vie reacție a opiniei internaționale, mai ales în Occident. Politica restrictivă a britanicilor nu mai poate fi menținută. După ce ONU a adoptat un plan de partaj (vezi p. 63), evreii din Palestina proclamă în 1948 statul Israel și îi impun existența pe calea armelor.

EVREII ÎN STATUL ISRAEL. În preajma nașterii Israelului, populația evreiască din Palestina era de 630 000 de persoane. La sfârșitul anului 1991, ea atinge 4 100 000, dintre care 2 160 000 de imigranți începând din 1948 (sporul natural contribuie, desigur, și el, la creșterea generală). Primul flux migrator major (700 000 de persoane) datează din anii 1948–1951. Acesta este format în parte din evreii din Europa Centrală și Orientală și, jumătate – este un fenomen nou –, din evreii din Orientul Mijlociu (Irak, Yemen, Egipt, Iran, Turcia). În anii '50, li se adaugă evreii din Maroc (260 000 în total) și din Tunisia. Evreii din Algeria (toți cetățeni francezi după decretul Crémieux din 1870) au ajuns, în schimb, în cea mai mare parte, în Franța. Ultimul mare val de imigranți vine din URSS. Inițiat la sfârșitul anilor '60, el va lua amploare la începutul anilor '90 (aproape 800 000 de persoane în total din 1968 până în 1999).

Trei straturi succesive compun astfel populația israeliană: aşkenazii, majoritari până în 1948; sefarzii, deveniți din 1965 la fel de numeroși ca aşkenazii datorită sporului de natalitate mai ridicat; în sfârșit, evreii de origine sovietică. Integrarea sefarzilor, diferiți cultural de aşkenazi, și în general mai săraci, a ridicat dificultăți care s-au

IERUSALIM

Pentru evrei și creștini, dar și pentru musulmani, Ierusalimul este un oraș sfânt. El include vechiul oraș – orașul sfânt propriu-zis – sau Ierusalimul de Est, și noul oraș, în cea mai mare parte creat după 1920, sau Ierusalimul de Vest.

Planul de partaj adoptat de ONU în 1947 acordă Ierusalimului și împrejurimilor statutul de zonă internațională. Între 1947 și 1967, Ierusalimul de Vest face parte din Israel, a cărui capitală devine în 1950, în timp ce Ierusalimul de Est, rămas sub control arab, este integrat Iordaniei în 1950. La 27 iunie 1967, Israelul anexează Ierusalimul de Est și organizează de îndată o municipalitate unică. (Anexarea Ierusalimului de Est de către Israel nu este recunoscută de comunitatea internațională.) Ierusalimul de Est adăpostea în 1997, 160 000 de israelieni și 210 000 de arabi.

ISRAEL

Statul Israel

Populație (estimare 2003) 6 430 000
Suprafață . . . . . 20 770 km²
Capitală . . . . . Ierusalim

REPARTIZAREA POPULAȚIEI
(estimare)

Evrei . . . . . 82 %
Arabi . . . . . 18 %

RELIGII

Evrei . . . . . 82 %
Musulmani (în mare parte sunniți) . . . . . 14 %
Creștini . . . . . 2,5 %
Druzi . . . . . 1,5 %

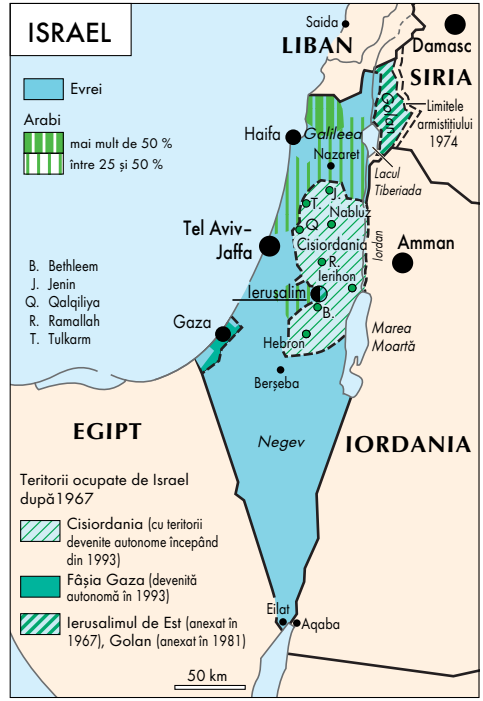

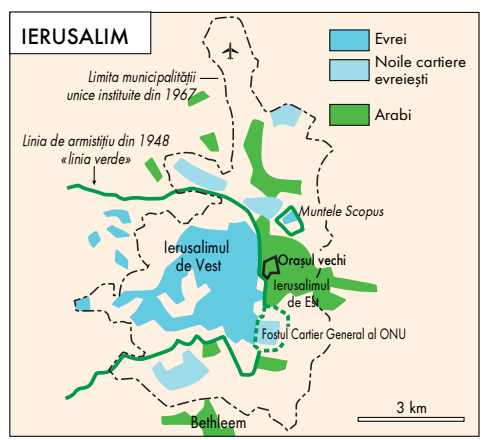

aplanat până la a doua generație, educată la fața locului în ebraică. Emigranții din fosta URSS ridică probleme asemănătoare.

DILEME. Statul Israel, proclamat în 1948 „în virtutea dreptului natural și istoric al poporului evreu și conform rezoluției Adunării Generale a ONU“, se confruntă în continuare cu o serie de dileme. Acesta recunoaște principiul libertății și al egalității pentru toți locuitorii țării, fără diferență de rasă, de limbă sau religie (ceea ce permite celor în jur de 1 000 000 de arabi ce trăiesc în Israel să aibă chiar naționalitate israeliană), dar în același timp se afirmă ca stat evreu, având chemarea de a-i primi pe evreii din lumea întreagă.

„Legea Reîntoarcerii“, votată în 1950, definește evreul ca fiind cel născut dintr-o mamă evreică sau care s-a convertit. Caracterul laic sau religios al statului este și el adus în discuție, provocând vii controverse, chiar printre israelieni.

Totuși, dilema cea mai gravă provine din absența unei definiri teritoriale a Israelului. Sioniștii anilor ’20 includeau aici, fără să stea pe gânduri, malul estic al Iordanului. Liniile de armistițiu fixate în 1948–1949 (pe care israelienii le numesc „linia verde“) au fost considerate până în 1967 provizorii, atât de către arabi, cât și de către – cel puțin probabil – autoritățile israeliene. Singurele frontiere recunoscute astăzi sunt cele cu Libanul („zona de securitate“ israeliană în sudul țării nu a implicat o revendicare teritorială), cu Egiptul (conform tratatului de pace din 1979) și cu Iordania (prin tratatul de pace din 1994). De altfel, limitele acestui *Eretz Israel*, „Pământ al Israelului“, rămân fluctuante. Anexând orașul vechi al

EVREII DIN ORIENTUL MIJLOCIU

Avându-i ca regi succesivi pe Saul, David și Solomon, primul regat ebraic durează din 1020 până în 930 î.Hr., apoi se scindează în două state: Israelul la nord, Iudeea la sud. În 722, asirienii devastează Israelul și deportează populația în Mesopotamia. În 586, babilonienii distrug Templul din Ierusalim și îi deportează, la rândul lor, pe evreii din Iudeea pe țărmurile Eufratului, iar restul se refugiază în Egipt. Începând cu 538, perșii ahemenizi autorizează întoarcerea evreilor în Palestina, care reconstruiesc Templul. După ce Alexandru a cucerit Imperiul ahemenid, evreii tind să se elenizeze, apoi în secolul al II-lea î.Hr., se revoltă și își recuceresc independența. Dar pentru puțină vreme, deoarece, în 63 î.Hr. Pompei intră în Ierusalim și transformă Palestina într-o provincie romană (care poate avea totuși, la rigoare, un „rege“, ca Irod). După revolta evreilor, Templul este nimicit în 70 d.Hr. O nouă revoltă duce la distrugerea Ierusalimului în anul 135.

De acum, diaspora va juca un rol preponderent. Originile sale sunt străvechi: numeroși evrei au rămas în Egipt, și mai ales în Mesopotamia. Începând cu secolul al V-lea, aceasta devine principalul leagăn al iudaismului, până când sărăcirea zonei, concomitent cu declinul califatului (vezi p. 52) îi împinge pe evrei către vest (Africa de Nord, Spania). În 1492, expulzarea evreilor din Spania (numiți sefarzi) declanșează o mișcare în sens invers: aceștia migrează către Imperiul Otoman și se stabilesc în orașe (în primul rând în Salonic, dar și în Constantinopol, Corfu etc). Alții se așază în Galileea. Autoritățile otomane îi primesc foarte bine pe evrei în măsura în care contrabalansează influența economică a grecilor și armenilor.

Cu toate acestea, la începutul secolului al XX-lea, evreii sunt relativ puțin numeroși în Orientul Apropiat: cam o sută de mii în Irak (mai ales la Bagdad); cam tot atâția în Egipt; în jur de 50 000 în Yemen (unde, datorită prezenței lor imemoriale, sunt percepuți ca arabi); câteva zeci de mii în Palestina. Comunități există, de asemenea, în Iran, în Caucaz, în Asia Centrală.

Războiul israeliano-arab din 1948 pune capăt mai multor secole de coabitare, în ansamblu pașnică. În anii următori, cea mai mare parte a evreilor din aceste țări se întoarce în Israel.

EVREII DIN FOSTA URSS

Sistemul sovietic distingea, din punct de vedere juridic, noțiunea de „cetățenie“ (sovietică) de cea de „naționalitate“ (etnică). Fără a avea o limbă proprie (folosirea limbii idiș, de altfel, se pierduse), evreii formau o naționalitate.

Conform recensământului din 1989, URSS număra 1 450 000 de evrei, dintre care 85 % în Rusia și în republicile europene (Ucraina, Belarus etc.).

În Caucaz se făcea deosebire între:

– evreii „propriu-ziși“ (rusofoni), în număr de 45 000, repartizați între Azerbaidjan (25 000, în majoritate în Baku), Georgia (10 000, în majoritate în Tiflis) și Daghestan (10 000);
– evreii „de la munte“ (19 000), împărțiți între Azerbaidjan și Daghestan;
– evreii georgieni (16 000).

În Asia Centrală:

– evreii „propriu-ziși“, în număr de 100 000, repartizați între Uzbekistan (65 000, dintre care două treimi la Taşkent), Kazahstan (19 000), Tadjikistan (10 000);
– evreii numiți din „Asia Centrală“ (36 000), cei mai numeroși în Uzbekistan (28 000). Evreii „propriu-ziși“ s-au așezat în Caucaz și în Asia Centrală în același timp cu rușii, de care nu se diferențiază prin nimic. Ceilalți sunt, dimpotrivă, autohtoni și formează comunități vechi de mai multe secole.

Ierusalimului în 1967 și proclamând această anexare ca fiind irevocabilă și sacră, Israelul a lăsat să se înțeleagă indirect că statutul Cisiordaniei (numită Iudeea-Samaria de către israelieni) și al Gazei, adică cel al Înălțimilor Golan (anexate în 1981), erau, până la un anumit punct, negociabile. În același timp, în fâșia Gaza (5 000 de coloni în 1999), în Cisiordania (400 000), în Golan (14 000) au fost implantate colonii evreiești.

Începând din anul 1993, acordurile semnate între Israel și Organizația pentru Eliberarea Palestinei (OEP) au oferit autonomie fâșiei Gaza și anumitor teritorii din Cisiordania și au dus la crearea unui nucleu al statului palestinian (vezi p. 67).

Popoarele caucaziene și armenii

Populația Caucazului în sens larg (republicile din Georgia, Armenia și Azerbaidjan și cele șapte republici din Ciscaucazia incluse în Rusia) se ridică la 23 de milioane de persoane. O treime vorbește limbi caucaziene (proprii regiunii), o treime, limbi indo-europene, și o treime, limbi turce. Printre limbile indo-europene, figurează limbi autohtone – armeana și osetina – și limbi alogene, în primul rând, rusa. Limbile turce au o dublă origine. Azera provine din invaziile turcomanilor, veniți din Asia Centrală pe la sudul Mării Caspice, începând cu secolul al XI-lea; limbile turce din Ciscaucazia aparțin populațiilor venite din stepe, prin nord. (Populațiile turce din Ciscaucazia, ca și osetinii, sunt tratate alături de celelalte populații din Caucaz; azerii figurează la capitolul consacrat populațiilor turce, p. 167.)

Limbile din Caucaz

Acestea sunt cele mai vechi limbi vorbite în regiune. Aria lor era, la origine, mai vastă, dar în prima jumătate a mileniului I î.Hr., populații indo-europene (armeni, iranieni) au împins populațiile caucaziene către nord. Restul iranienilor, după ce au încercuit Caspica la est și la nord, au invadat Ciscaucazia (din ei descind osetinii). Supuse astfel presiunilor vecinilor lor, populațiile caucaziene și-au găsit refugiu în regiunile muntoase, mai ales în lanțul caucazian și au rămas aici chiar și în timpul invaziilor turce.

Lingviștii repartizează limbile caucaziene în patru grupe numite caucaziene din sud (CS), caucaziene din nord-vest (CNV), caucaziene din nord-centru (CNC) și caucaziene din nord-est (CNE). Grupa caucaziană din sud nu mai include astăzi decât georgiana (4 milioane de vorbitori), care a progresat în defavoarea limbilor înrudite (svana, mingreliana, laza). Grupului din nord-vest (800 000 de vorbitori) îi aparțin mai ales abhaza și limba adâghe (sau cercheza, circasiana ori kabarda). Cecena și ingușa formează grupa din nord-centru (1,3 milioane de vorbitori). În sfârșit, grupa din nord-est (1,8 milioane de vorbitori) reunește limbile caucaziene din Daghestan. Acestea sunt în număr de aproape treizeci, dintre care opt scrise. Cele mai importante se numesc avara, lesghiana, dargwa.

Anumite limbi caucaziene prezintă particularități fonetice surprinzătoare. În georgiană, la începutul cuvântului pot figura 740 de grupe diferite de consoane. Ubâha – limbă din grupa

de nord-vest, studiată de Georges Dumézil, și ai cărei vorbitori se numără astăzi pe degetele de la o mână, nu are decât două vocale la douăzeci și patru de consoane.

Prima fază a cuceririi Caucazului de către ruși datează din timpul domniei Ecaterinei a II-a (1762–1796). Ea a constat din stabilirea de către cazaci a unei linii de apărare în Caucaz, de-a lungul fluviilor Kuban și Terek. Rușii înaintează apoi pe două trasee: prin centru, în direcția trecătorii Crucii și pe la est, în prelungirea Caspicii. În 1784, aceștia întemeiază Vladikavkazul. A doua fază se deschide în 1801, cu anexarea regatului Georgiei, legat printr-un tratat de Rusia în 1783.

Punând astfel piciorul în sud, rușii își asigură în mai puțin de treizeci de ani controlul întregii Transcaucazii. A treia fază privește populațiile de la munte (populațiile din Daghestan și Cecenia, pe de o parte, circasienii pe de alta), supuse între anii 1850 și 1860.

TRANSCAUCAZIA. Rușii administrează Transcaucazia ca pe un întreg, ce are Tiflisul drept capitală. Acest lucru nu duce la o fuzionare a populațiilor din regiune, ci înlesnește migrațiile. Numeroși armeni se stabilesc în Georgia și la Baku, unde, începând cu 1870, boom-ul petrolier atrage tot felul de oameni (care transformă zona într-un centru revoluționar cosmopolit). Când bolșevicii vin la putere în Rusia în noiembrie 1917, autoritățile din Transcaucazia refuză să li se ralieze acestora. Astfel, în aprilie 1918, se va naște efemera Republică Democratică Federativă a Transcaucaziei. Dar, o lună mai târziu, Georgia se va separa, urmată imediat de Azerbaidjan și de Armenia, care nu mai are de ales.

Bolșevicii preiau controlul asupra Azerbaidjanului, apoi al Armeniei în 1920 și al Georgiei la începutul anului 1921. În anul următor, aceștia vor institui Republica Socialistă Federativă a Transcaucaziei (RSFT), care are rolul de a unifica un ansamblu recalcitrant. Devenită inutilă, aceasta va fi suprimată în 1936, iar cele trei republici din Caucaz vor adera direct la URSS.

NORDUL CAUCAZULUI. Populațiile din nordul Caucazului au trăsături comune, mai ales atașamentul față de islamism (cu excepția osetinilor). Din modul lor de viață rezultă o organizare socială particulară, unde un rolul important este jucat de clanuri. Cu oamenii de la „șes", relațiile nu au fost deloc simple. Cazacii, mai ales, i-au alungat adesea pe munteni de pe pământurile lor.

Pe de altă parte, dacă este cazul, se manifestă o anumită solidaritate între populațiile de la munte. Astfel, după căderea regimului țarist, la Vladikavkaz se înființează o Adunare a Popoarelor din nordul Caucazului, unde se întâlnesc daghestanezi, ceceni, osetini și kabarzi. În martie 1918, bolșevicul georgian Grigori Ordionikidze întemeiază la Vladikavkaz o Republică Populară Socialistă a Sovietelor din Terek. Alungat din oraș în august de către cazaci, acesta revine cu sprijinul

GEOGRAFIA CAUCAZULUI

Lanțul muntos care se întinde din Peninsula Taman până la Peninsula Apheron se numește Caucaz sau „Marele Caucaz". Într-o accepțiune mai largă, Caucazul include întreg istmul care separă Marea Neagră de Marea Caspică. Termenii de Ciscaucazia și Transcaucazia sunt de origine rusă. Ciscaucazia desemnează teritoriile care, dinspre Rusia, se află dincoace de Marele Caucaz, iar Transcaucazia, cele situate dincolo, altfel spus actualele republici Georgia, Armenia și Azerbaidjan. Ciscaucazia, până la linia de piemont, aparține lumii stepelor. Marele Caucaz are o culme de 5 642 m (Muntele Elbruz). El este în același timp o barieră formidabilă și o fortăreață unde populații foarte diferite s-au adăpostit de invazii. La sud de Marele Caucaz se deschid două depresiuni. Cea mai mică, la țărmul Mării Negre, se bucură de o climă de o blândețe legendară (este Georgia de Vest). La est, cea mai întinsă, mai uscată, era odinioară o stepă. Ea este astăzi irigată în mare parte cu apele râului Kura. Între cele două se intercalează un prag cu clima temperată (aceasta fiind Georgia de Est).

cecenilor, apoi este alungat din nou în ianuarie 1919 de către Armata Voluntarilor (antibolșevici) comandată de Anton Denikin. Dar, acesta din urmă, legat prea mult de cazaci, se înstrăinează de populațiile de la munte. Înfrânt, de altfel, în Ucraina, el este nevoit, la începutul anului 1920, să lase Caucazul în mâinile Armatei Roșii. În ianuarie 1921, autoritățile sovietice instituie, în cadrul Republicii Federative a Rusiei, o Republică Autonomă a Muntenilor, rezultat al Adunării Popoarelor din nordul Caucazului, din 1917. Ea îi reunește pe kabarzi, pe balkari, pe osetini, ceceni și inguși. Cu toate acestea, din 1922, este redusă doar la osetini și inguși, iar în 1936 va dispărea.

Solidaritatea se va manifesta din nou, o dată cu crearea, în 1990, a „Confederației Popoarelor Muntene din Caucaz". Prezidată de un kabard, cu o armată cecenă, considerată ilegală de Moscova, aceasta va trimite totuși combatanți voluntari pentru a lupta în Abhazia în 1992 (vezi p. 104).

CAZACII

Numele de „cazac" și de „kazah" provin dintr-un cuvânt turc și înseamnă „om liber". Dar, cazacii – călăreți cu toții – erau de religie ortodoxă și de limbă rusă (cu excepția cazacilor zaporojeni, de limbă ucraineană și care au jucat un rol eminent în istoria Ucrainei). Formată din marginali (șerbi fugari și aventurieri de toate felurile), populația cazacă a evoluat la liziera Rusiei, în contact cu nomazii turcofoni. Aceasta se bucura de o mare libertate și își alegea singură căpeteniile (*hatman*).

Țarii au recurs la cazaci pentru a asigura expansiunea Imperiului Rus: cucerirea Siberiei de Vest în secolul al XVI-lea (vezi pag. 190), apoi înaintarea până la Pacific în secolul următor și încercuirea kazahilor în anii 1850 (vezi p. 153). Totuși, cazacii au fost foarte activi în Ciscaucazia, unde, la începutul secolului al XX-lea, erau cei mai numeroși: s-au numărat atunci 3 300 000 de cazaci pe Don, Kuban, Terek și în Astrahan, dintr-un total de 4 600 000 de cazaci ai Imperiului Rus.

Dezmembrarea URSS arată azi că, deși au renunțat la modul de viață tradițional, cazacii nu au dispărut deloc în calitate de comunitate militantă. Naționaliști ruși, ei nu ezită să revendice porțiunile din Kazahstan care făceau odată parte din teritoriile lor. La sfârșitul lui 1992, guvernul rus a preconizat să încredințeze unităților de cazaci sarcina de a menține ordinea în nordul Caucazului.

„Popoarele pedepsite"

Intrați în război împotriva URSS în iunie 1941, germanii invadează Ucraina, apoi Crimeea. În iulie 1942, Hitler ordonă o ofensivă în direcția

Stalingradului și o dublă ofensivă în Caucaz, de-a lungul Mării Negre până la Batumi și din nordul lanțului muntos până în Baku. Forțele germane progresează rapid în Ciscaucazia, dar nu cuceresc nici Groznâi, nici Vladikavkaz, și vor fi repede blocate la Marea Neagră. De altfel, începând din noiembrie 1942, bătălia de la Stalingrad se transformă pentru acestea într-o catastrofă. Astfel, germanii vor evacua, în cele trei luni care urmează, ceea ce au ocupat din Caucaz.

În timpul acestor operațiuni, germanii au de-a face cu populații care nu sunt de origine rusă: tătarii din Crimeea, calmucii și diferite populații din Caucaz (adâghei, cerchezi, karaceai, kabarzi, balkari, osetini, ingușii, ceceni). Fără prea mare succes, ei au încercat să recruteze din rândul acestor populații trupe auxiliare. În sens invers, s-au format mișcări de partizani ostile germanilor. Dar aceste lucruri nu au durat multă vreme (cel mult șase luni în nordul Caucazului).

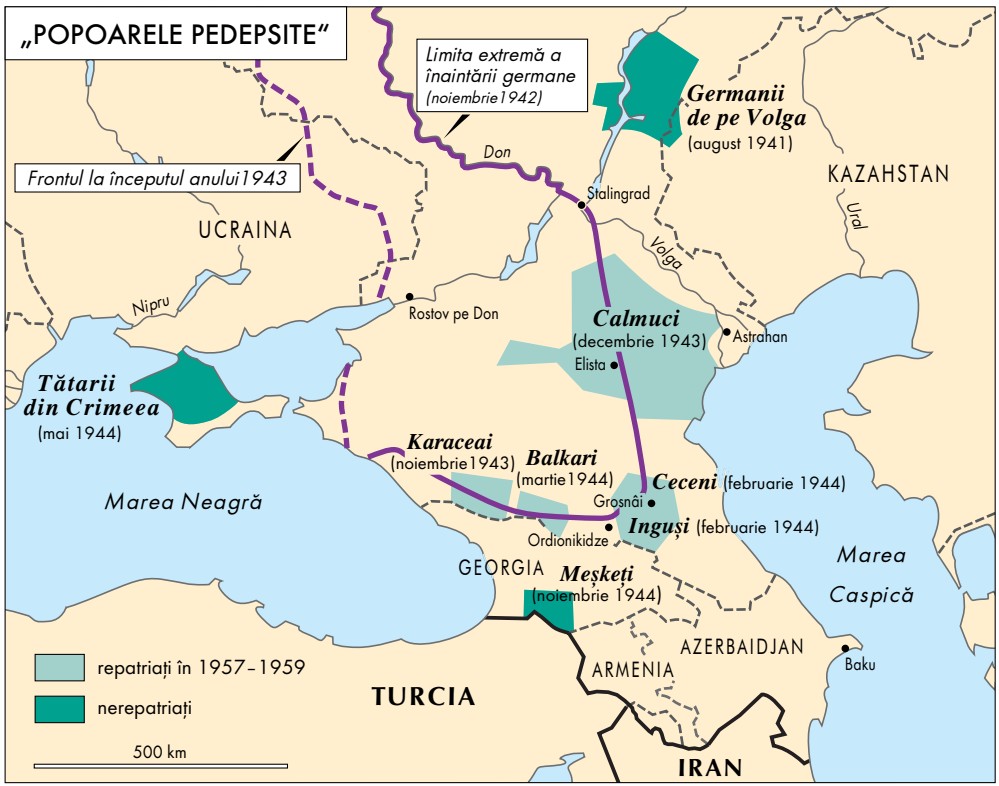

DEPORTĂRILE. Ca urmare a retragerii germanilor, Stalin ordonă deportarea în masă, în Kazahstan sau în Asia Centrală, a mai multor populații implicate. O asemenea soartă o vor avea karaceaii (noiembrie 1943), calmucii (decembrie 1943), cecenii și ingușii (februarie 1944) ca și tătarii din Crimeea (mai 1944). Operațiunile sunt conduse cu o foarte mare repeziciune: toți cecenii și ingușii (425 000 de persoane) sunt expediați într-o singură zi. Nici un membru al etniei vizate, indiferent de vârstă, statut etc., nu scapă deportării. În sfârșit, nu se oferă nici o informație și se instaurează o tăcere desăvârșită, ca și cum popoarele în cauză nu ar fi existat niciodată. Deși nu au avut contacte cu nemții, meșketii (georgieni în parte turcizați) vor fi deportați la rândul lor în noiembrie 1944 (vezi p. 103).

Populațiile deportate sunt așezate în „zone de populare speciale", izolate de populațiile vecine. Ele sunt supravegheate, își pierd drepturile civile, sunt private de învățământul în limbă proprie. Condițiile lor de viață sunt extrem de precare, iar mortalitatea, ridicată.

REABILITĂRILE. În 1956, Nikita Hrușciov, în raportul la cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, denunță deportarea calmucilor, a karaceailor, a balkarilor, a cecenilor și a ingușilor. La sfârșitul anului, un decret autorizează întoarcerea acestor populații acasă, ceea ce se va și întâmpla, în mare, în 1959. Dar soarta tătarilor din Crimeea, a meșketilor și a germanilor de pe Volga (deportați în august 1941), a rămas în continuare în suspans.

POPOARELE DE LA MUNTE

Popoarele din Caucazul Occidental

CIRCASIENII. Multă vreme, sub numele de circasieni au fost cunoscute popoarele ce vorbesc limbile din grupa caucaziană din nord-vest. În lumile arabă și musulmană, sclavii circasieni erau foarte apreciați. Aceștia au jucat uneori un rol eminent: mamelucii circasieni au domnit în Egipt de la sfârșitul secolului al XIV-lea până la cucerirea țării de către otomani. Istoria circasienilor în țara lor de origine nu este documentată în nici un fel. Înainte de sosirea rușilor, aceștia nu au cunoscut, se pare, nici ocupații străine, nici invazii. Societatea circasiană tradițională consta într-o juxtapunere de comunități, fără o autoritate superioară centrală. Circasienii practicau în exterior jaful, iar în interior, vendetta.

În sfera circasiană (acest nume nu se mai folosește decât cu titlu istoric), abhazii, așezați între Caucaz și Marea Neagră, au dus o existență aparte. Migrând către est (la contactul cu osetinii), kabarzii s-au individualizat în secolul al XIV-lea. Denumirea de „cerchezi“, devenită curentă în secolul al XIX-lea, este un dublet al „circasienilor“.

Karaceaii și balkarii (care vorbesc aceeași limbă) nu sunt, în schimb, circasieni, ci de origine turcă. Avându-i ca strămoși siguri pe cumani, aceștia ocupă văile din apropierea Elbruzului, cel puțin din secolul al XIV-lea. Kabarzii i-au convertit la islamism în secolul al XVIII-lea.

DE LA OTOMANI LA RUȘI. Circasienii întrețin relații cu tătarii din Crimeea care, în 1475, recunosc suzeranitatea otomană. La mijlocul secolului al XVI-lea, otomanii cuceresc, de altfel, Georgia de Vest. Astfel, între circasieni și Imperiul Otoman se stabilesc legături care vor dura până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Sub influența otomanilor și a tătarilor, circasienii adoptă islamismul începând din secolul al XVI-lea. Otomanii, pe de altă parte, vor converti la islamism majoritatea abhazilor care au fost creștinați în secolul al IV-lea în același timp cu georgienii.

ADÂGHEII, CERCHEZII, KABARZII

Aceștia vorbesc toți o aceeași limbă pe care o numesc adâghe. Ea prezintă trei dialecte ce corespund celor trei localizări actuale ale populației. Din motive istorice, cea din regiunea centrală are astăzi numele de cercheză, cel din regiunea orientală, numele de kabardă. Dialectul kabard servește drept limbă literară comună.

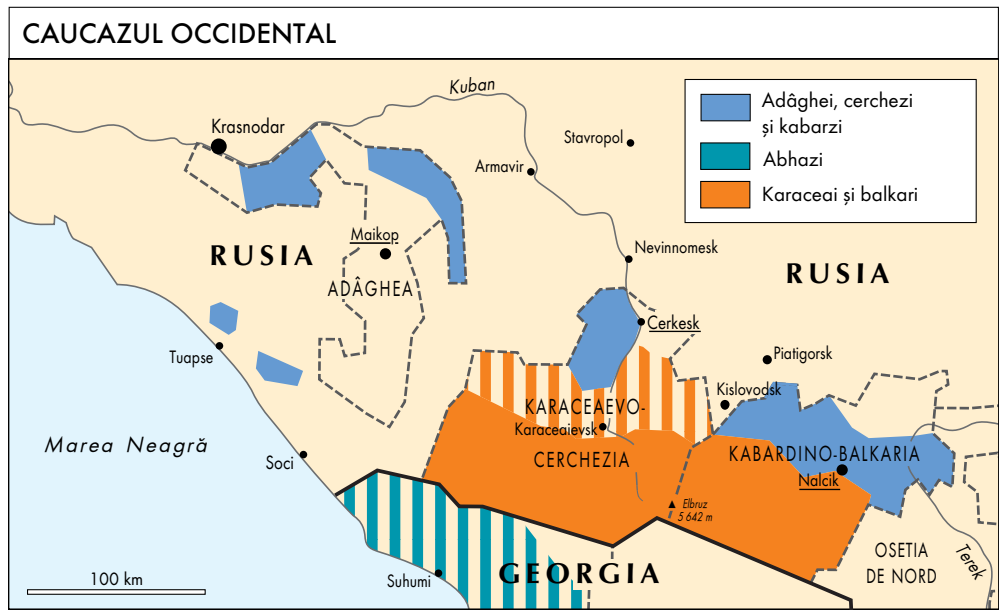

ADÂGHEEA

Republică în cadrul Federației Ruse

Populație (1989) 432 000
Suprafață ..... 7 600 km^2
Capitală ..... Maikop

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Ruși 294 000
Adâghei 95 000

RELIGII

Adâgheii sunt de tradiție musulmană sunnită.

După ce i-a înfrânt pe otomani, Rusia anexează hanatul tătar din Crimeea în 1783. „Linia cazacă", de-a lungul Kubanului, este stabilită în aceeași perioadă. În 1810, rușii – care înaintau dinspre Georgia – supun regiunile de pe coasta Abhaziei. Kabarzii acceptă suzeranitatea țarului în cursul anilor 1820. (Kabarzii întrețineau de multă vreme relații cu rușii. În 1561, țarul Ivan cel Groaznic s-a căsătorit, pentru a doua oară, cu o prințesă kabardă.) Rușii înaintează, de altfel, spre litoralul Mării Negre, unde populațiile abhaze se supun în 1829. Dar, centrul ținutului abhazian rămâne independent.

Rezistența condusă de Șamil în Caucazul Oriental (vezi p. 96) va acapara până în 1859 atenția rușilor, care se întorc apoi împotriva circasienilor, inclusiv a abhazilor. „Pacificarea" se încheie în 1864. Ea este însoțită de un exod masiv al circasienilor spre Imperiul Otoman, exod încurajat de ruși. Circasienii vor fi reașezați de către autoritățile otomane în Anatolia Orientală (unde în curând vor intra în conflict cu kurzii), în Cilicia, în Siria și în Balcani (Dobrogea, Bulgaria). În țara lor de origine, le vor lua locul coloniști ruși și ucraineni.

REGIMUL SOVIETIC. Armata Roșie preia controlul regiunii în 1920. Țările circasiene sunt încorporate Republicii Ruse, cu excepția Abhaziei, anexată Georgiei. Încadrați mai întâi în Republica Federativă a Muntenilor, kabarzii și balkarii dispun de o regiune autonomă în septembrie 1921 (ea va deveni republică autonomă în 1936). Regiunea autonomă a karaceailor și a cerchezilor datează din iunie 1922, cea a adâgheilor din iulie. Pe de o parte, asocierea karaceailor cu cerchezii, și pe de altă parte, a balkarilor cu kabarzii, nu ține, cum s-a afirmat adesea, de o voință de a „dezbina pentru a stăpâni", ci de considerații geografice; separați de masivul Elbruz, karaceaii și balkarii nu pot, într-adevăr, stabili relații directe.

KARACEAEVO-CERCHEZIA

Republică în cadrul Federației Ruse

Populație (1989) 415 000
Suprafață ..... 14 100 km^2
Capitală ..... Cerkesk

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Ruși 176 000
Karaceai 129 000
Cerchezi 40 000
Abazi 27 000

RELIGII

Karaceaii, cerchezii și abazii sunt de tradiție musulmană sunnită.

În august 1942, germanii înalță drapelul cu svastică pe piscul Elbruzului. În legătură directă cu tătarii emigrați, care pe atunci țeseau intrigi în favoarea „panturanismului", se înființează un Comitet Național al Caucazului de Nord, care are ca obiectiv unirea dintre karaceai și balkari. Înainte de sfârșitul anului, totuși, germanii evacuează regiunea. Deportarea în masă a karaceailor are loc în noiembrie 1943; cea a balkarilor, la 8 martie 1944. Motivul determinant pare să fi fost participarea anumitor conducători la mișcarea panturaniană. Cele două popoare nu se vor întoarce acasă decât în 1957. Iar, de vreme ce nimeni nu s-a mai gândit să ocupe văile de aici, acestea au revenit la starea de sălbăticie.

KABARDINO-BALKARIA

Republică în cadrul Federației Ruse

Populație (1989) 754 000
Suprafață ..... 12 500 km^2
Capitală ..... Nalcik

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Kabarzi 363 000
Ruși 241 000
Balkari 71 000

RELIGII

Kabarzii și balkarii sunt de tradiție musulmană sunnită.

SITUAȚIA ASTĂZI. În cadrul Federației Ruse, regiunile autonome ale adâgheilor și ale karaceai-cerchezilor au primit statutul de republică în 1992. Dar urmașii circasienilor, cu excepția kabarzilor, au devenit pretutindeni minoritari. Abazii, caucazieni din nord-vest, diferiți de adâghei-cerchezi-kabarzi și de abhazi, nu sunt astăzi în număr mai mare de 30 000 în total. La sfârșitul anilor '80, abhazii au intrat în conflict cu autoritățile din Georgia (vezi p. 104).

Osetinii

Venite din Asia Centrală și înconjurând Caspica pe la nord, populațiile iraniene – sciți, sarmați, apoi alani – domină în Ciscaucazia până la sosirea kazarilor (turci) în jurul anului 600. Numeroși alani se vor replia atunci în nordul Caucazului. Osetinii vorbesc o limbă ce provine direct din limba acestora.

Așezați de-a lungul singurei trecători practicabile (deși cu greu) prin Caucaz, osetinii asigură legătura între Ciscaucazia și Transcaucazia. La sud, vor fi creștinați foarte devreme, la inițiativa georgienilor. Pe celălalt versant al Caucazului, kabarzii convertesc o parte a osetinilor la islamism. Dar, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, misionarii ruși vor avea cea mai mare influență.

În 1774, Rusia trece la anexarea (de principiu) a ținutului osetin. În 1783, aceasta semnează cu regatul Georgiei un tratat de prietenie și asistență. Fortăreața din Vladikavkaz („Stăpâna Caucazului") a fost întemeiată în 1784, iar construirea „șoselei militare a Georgiei", de la Vladikavkaz la Tiflis, a fost dusă la bun sfârșit înainte de 1820. În același timp, rușii îi supun pe osetini, ca și pe o parte a ingușilor, care le țin piept de cealaltă parte a șoselei.

PERIOADA SOVIETICĂ. După prăbușirea regimului țarist, Vladikavkaz, ca poziție-cheie, este recucerit în mai multe rânduri. Bolșevicul Ordionikidze se confruntă cu mai multe răsturnări de situație, înainte ca Armata Roșie să o ia în stăpânire la începutul lui 1920. Până în 1936, osetinii și ingușii formează o aceeași regiune autonomă. O realipire îi va uni atunci pe inguși și ceceni, în timp ce ținutul osetin devine Republica Autonomă a Osetiei de Nord. (Pentru osetinii din Georgia, în 1922 a fost instituită o regiune autonomă a Osetiei de Sud). După deportarea cecenilor și a ingușilor, o parte a teritoriului republicii lor, la est de Vladikavkaz, este anexată Osetiei de Nord. Ea nu va fi restituită Ceceno-Ingușeției în 1957, dar o parte a ingușilor se va stabili din nou aici.

OSETIA DE NORD*

Republică în cadrul Federației Ruse

Populație (1989) 632 000
Suprafață . . . . . 8 000 km²
Capitală . . . . . Vladikavkaz

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI (1989)

Osetini 335 000
Ruși 189 000
Ingași** 33 000

RELIGII

Osetinii sunt în majoritate de tradiție creștin-ortodoxă. O minoritate se revendică de la islamul sunnit.

OSETINII DIN AFARA OSETIEI DE NORD (1989)

Georgia 164 000
Rusia 67 000

* Rebotezată Osetia de Nord-Alania în decembrie 1993.
** Minoritate expluzată din Osetia la sfârșitul anului 1992.

SCRIEREA LIMBII OSETINE

Primul text în osetină, tipărit cu caractere chirilice la Moscova, datează din 1798. În secolul al XIX-lea, alfabetele chirilic și georgian au fost utilizate concomitent. Autoritățile sovietice au optat în 1923 doar pentru alfabetul latin. Dar, în 1938, în Osetia de Nord se revine la alfabetul chirilic, și la cel georgian în Osetia de Sud, unde alfabetul chirilic va deveni la rându-i legal în 1954.

ȘOSEAUA MILITARĂ A GEORGIEI

Vestită ca fiind una dintre cele mai mari șosele din fostul Imperiu Rus, aceasta urmează, la sud de Vladikavkaz, cursul Terekului, care străpunge defileul Darial (de la Dar-i-Alan, „Poarta alanilor"). La ieșirea din defileu, se pătrunde în Georgia, dar șoseaua continuă să urce până la trecătoarea Crucii (2 384 de metri), dincolo de care clima devine în curând meridională. Itinerarul prezintă un mare interes strategic (și turistic), dar, fiind blocat de zăpezi în timpul iernii, nu joacă nici un rol economic.

Din moment ce frontiera septentrională tradițională a Georgiei nu a fost contestată de autoritățile sovietice, osetinii rămân divizați, așa cum au fost de două secole, între cei din nord și între cei din sud. În Georgia, confruntări armate i-au opus pe osetini autorităților din țară începând cu sfârșitul anului 1989. De altfel, în octombrie 1992, între osetini și inguși au izbucnit grave incidente în estul Vladikavkazului. Acestea au condus la expulzarea masivă a acestora din urmă din Osetia, cu asentimentul cel puțin tacit al autorităților ruse.

Popoarele din Caucazul răsăritean

Populațiile de la munte vorbesc o varietate de limbi caucaziene. Sate răsfirate (*aul*) le caracterizează habitatul. Turcii (cumâci și nogaizi) au venit din stepe și au rămas în vale. Înaintea rușilor, arabii au marcat cel mai profund regiunea. Darghinii, lakii, tabasaranii s-au convertit la islamism din secolul al VIII-lea. Islamizarea a cuprins apoi și popoarele avare și lesghiene și, în fine, cecene în secolul al XVI-lea. Mai mult, în secolul al XIX-lea, limba comună de cultură pentru toate aceste popoare nu era alta decât araba.

În 1784, rușii se instalează la Petrovsk. După ce au cucerit nordul Azerbaidjanului (pornind din Georgia), vor prelua controlul litoralului între Petrovsk și Dervent. Apoi vor supune sudul Daghestanului și, desigur, nordul ținutului cecen, unde înființează în 1819 fortăreața din Groznâi („cea Groaznică"). La sfârșitul anilor 1820, rămân nesupuse ținutul avar și cea mai mare parte a Ceceniei.

MURIDISMUL. Este vorba de o formă de sufism, revigorată în nordul Azerbaidjanului la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Deveniți stăpâni ai țării, rușii îi împrăștie pe adepți. Spre sfârșitul anilor 1820, unul dintre ei predică totuși în Daghestan și înflăcărează populațiile locale. Ca și alte mișcări sufi, muridismul asociază o componentă mistică unei ierarhii de maeștri și discipoli, fondate pe ascetism și spirit de sacrificiu. La început, nu era o mișcare războinică, dar în fața ambițiilor rusești, s-a transformat într-o redutabilă organizație de apărare.

Începând cu 1830, se succed trei imami murizi. Primul încearcă să ia în stăpânire Hunzakul, capitala hanatului avar, apoi se refugiază în *aulul* său natal, unde rușii îl vor ucide în 1832. Al doilea cucerește Hunzakul, dar moare asasinat în 1834, victimă a unei răzbunări. Atunci Șamil, fost adjunct al celor doi, devine imam. Fiu de nobili avari, s-a născut cu certitudine în 1796. Unei naturi autoritare accentuate, i se adaugă mari calități de organizator. Acesta se înconjoară de *naibi*, în același timp trupe de elită, judecători și poliție secretă, și dispune de o remarcabilă rețea de informații (aflând astfel ce se întâmplă la ruși). Mai mult, după ce a eliminat o mare parte a nobilimii daghestaneze, Șamil instaurează un regim extrem de autoritar, bazat pe *șaria*.

„RĂZBOAIELE MURIDE". Astfel vor numi rușii lunga lor luptă împotriva lui Șamil care, din punctul său de vedere, duce un „război sfânt", la care ar fi vrut să-i facă părtași pe toți musulmanii din Caucaz. Așa se face că un război colonial (*de facto*) va avea un caracter deosebit de îndârjit și sângeros.

Șamil încearcă mai întâi – în zadar – să-i ralieze la cauza sa pe circasieni. Totuși, în 1837, refuză oferta rusă a unui aranjament și se retrage la Ahulgo, poziție fortificată în nordul ținutului avar. Doi ani mai târziu, rușii asediază Ahulgo. Șamil reușește să fugă și să-și refacă armata datorită cecenilor, la care își stabilește noul cartier general, „Marele Aul". Lupte violente îi vor opune atunci pe ruși lui Șamil, care, din 1840, își restabilește autoritatea în Daghestan. Când rușii sfârșesc, în 1845, prin a cuceri (provizoriu) Marele Aul, Șamil este deja plecat. Se află acum la apogeul puterii, susținut de majoritatea avarilor și a cecenilor (ca și a țahurilor). În 1851, autoritățile ruse încredințează conducerea operațiunilor în Caucazul răsăritean lui Alexandr Bariatinski, ce inaugurează metode noi: interzicerea represaliilor,

deschiderea drumurilor, reconstrucția clădirilor distruse etc. Astfel se reduc treptat și spațiul controlat de Șamil, și resursele sale. În 1859, efortul de pătrundere metodică a lui Bariatinski dă roade: Șamil i se predă pe 25 august.

Spre deosebire de circasieni, avarii și cecenii, înfrânți de ruși, nu iau calea exilului decât în număr mic. E adevărat că Imperiul Otoman nu i-a atras niciodată. După predarea sa, Șamil este primit cu onoruri la Sankt-Petersburg, apoi este arestat la domiciliu în sudul Moscovei. Acesta va depune de bunăvoie un jurământ de supunere față de țar în 1866. Autorizat să meargă la Mecca, va muri la Medina în 1871. În Daghestan, situația rămâne tensionată: în 1877–1878 va fi zdrobită o mare răscoală.

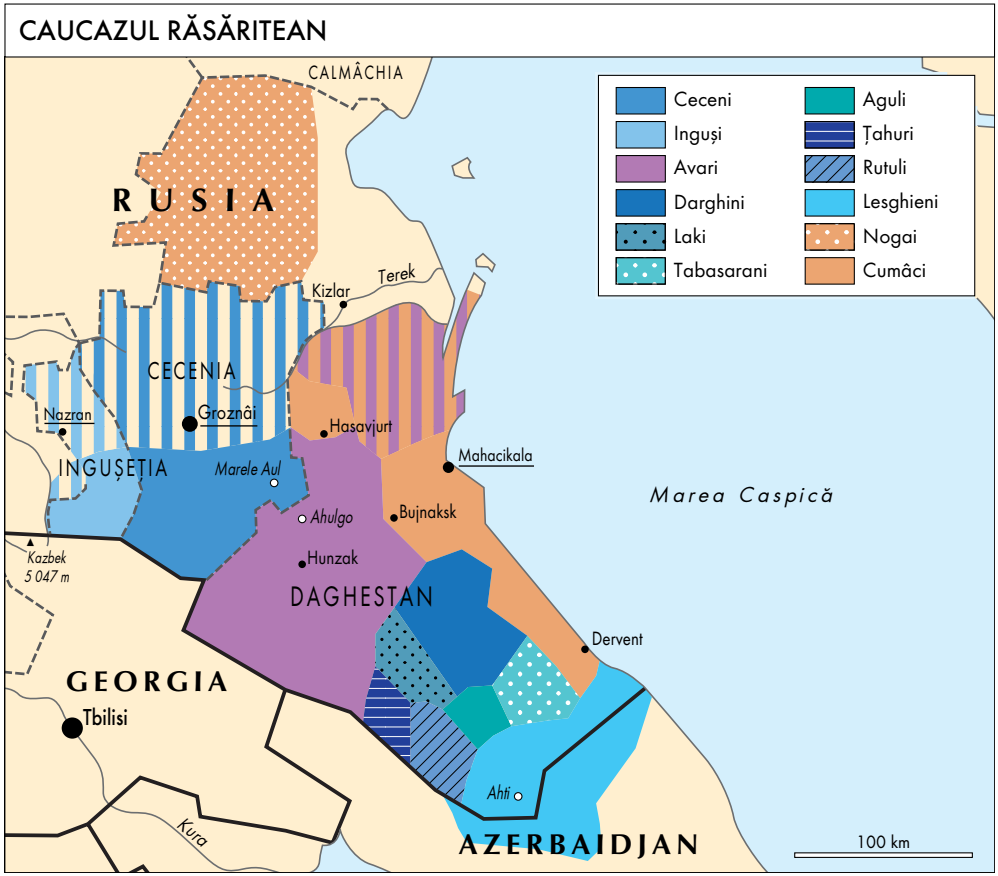

EVENIMENTELE DIN 1917–1920. Ceceni și daghestanezi vor participa la Adunarea Popoarelor din Nordul Caucazului ținută la Vladikavkaz în 1917. Dar, Daghestanul va trece în curând sub controlul liderilor religioși locali. O republică a Caucazului de Nord este proclamată la 11 mai 1918. Delegații săi semnează la Batumi un tratat cu otomanii. Forțele otomane, comandate de Nuri Pașa vor pătrunde în curând în Azerbaidjan și ajung la Petrovsk în noiembrie. Dar, în acest moment, guvernul otoman a semnat deja un armistițiu cu aliații, iar trupele sale trebuie să se retragă. Nuri Pașa este luat prizonier de către britanici. În 1919, armata lui Denikin reușește să preia controlul asupra Daghestanului, apoi este nevoită să îl abandoneze. Urmează o revoltă generală a daghestanezilor, în care Nuri Pașa (care a evadat) joacă un rol activ. În cele din urmă, Armata Roșie ocupă Daghestanul în primăvara anului 1920.

PERIOADA SOVIETICĂ. În cadrul Republicii Federative a Rusiei, în ianuarie 1921 se instituie o republică autonomă a Daghestanului. Unirea cecenilor și a ingușilor într-o singură republică autonomă datează din 1936. În ciuda accentului pe care îl pun pe „naționalități“, autoritățile sovietice se lovesc de o puternică rezistență care se exprimă în termeni religioși. Oprimarea instituțiilor musulmane, la începutul anilor ’20, nu are un efect prea mare, deoarece nu afectează confreriile sufi obișnuite să funcționeze ca societăți secrete. Noi revolte vor izbucni în anii ’30 și ’40. Ele explică, fără îndoială – mai mult decât „colaboraționismul“ – soarta rezervată cecenilor și ingușilor.

Din august până în decembrie 1943, germanii ocupă nord-vestul Ceceno-Ingușeției. Unii localnici poate că au colaborat cu aceștia, dar este sigur că milițiile locale au luptat împotriva ocupantului. În orice caz, în februarie 1944, toți cecenii și ingușii sunt deportați de cealaltă parte a Caspicii. Teritoriul republicii lor, suprimate, va fi împărțit între Rusia propriu-zisă (în cea mai mare parte), Osetia de Nord, Georgia și Daghestan. Reîntoarcerea cecenilor și ingușilor acasă, începând cu 1957 (anul reconstituirii Republicii Ceceno-Ingușeției), nu se petrece fără incidente, mai ales cu rușii, numeroși în Groznâi. În privința Daghestanului, cecenii și avarii își împart din nou, de comun acord, teritoriile ancestrale.

POPULAȚIILE DIN DAGHESTAN. Republică multietnică, Daghestanul i-ar fi putut include pe ceceni, prieteni de încredere ai avarilor. Dar autoritățile sovietice nu doreau să reconstituie o astfel de alianță. În schimb, decuparea Daghestanului în tot atâtea entități câte populații, ar fi dus la o fărâmițare imposibil de administrat.

Limbile vorbite în munții daghestanezi formează grupa caucaziană din nord-est. Acestea se repartizează în trei ansamble: avar, dargwa-lak și lesghian. Înainte de perioada sovietică, doar laka (din secolul al XVIII-lea) și avara (de la începutul secolului al XIX-lea) erau limbi scrise, cu caractere arabe. Acestea au fost, la fel ca și celelalte limbi daghestaneze, transcrise cu caractere latine între 1928 și 1938, apoi cu chirilice. Cu avara se înrudesc limbile andi, dido și vreo alte zece. Vorbitorii acestor limbi, pur orale, folosesc în scris avara și aparțin „naționalității" avare. Dargwa, limba (scrisă) a darghinilor, și laka au trăsături comune. Două limbi orale se înrudesc cu dargwa. În al treilea ansamblu, lesghiana și tabasarana sunt limbi scrise. În schimb, rutula, țahura și agula, deși corespund unor „naționalități", sunt limbi orale (în jur de 20 000 de vorbitori fiecare). O jumătate de duzină de alte limbi caucazice din nord-est, de mai mică importanță, completează tabloul.

Lesghienii ridică o problemă specială, deoarece astăzi sunt împărțiți între Daghestan și Azerbaidjan. În anii '20, într-adevăr, frontiera istorică (frontieră septentrională a Imperiului Persan, dinainte de secolul al XIX-lea) nu a fost pusă sub semnul întrebării.

CECENII ȘI INGUȘII. Uneori, aceștia mai sunt numiți, împreună, vainahi. Printr-un artificiu, limbile lor au fost separate în 1934. Distincția dintre unii și alții a fost făcută de istorie: ingușii, vecini cu osetinii, au suportat influența rușilor; cecenii, dimpotrivă, l-au susținut pe Șamil.

În septembrie 1991, generalul Djohar Dudaev preia puterea la Groznâi. Relațiile cu ingușii se degradează repede. În martie 1992, când Dudaev refuză să adere la Federația Rusă și proclamă independența Ceceniei, ingușii își formează propria republică, cu Nazran drept capitală și aderă la Federație.

În decembrie 1994, armata rusă intervine în Cecenia și bombardează puternic capitala Groznâi, care este parțial distrusă. Pe 9 august 1996, forțele separatiste cecene recuceresc Groznâi. La puțin timp, la Hasaviurt este semnat un acord care pune capăt războiului, consfințind înfrângerea umilitoare a trupelor rusești. În 1997, Aslan Mașhadov este ales președinte, dar societatea cecenă, dominată de șefii militari, dezbinată de conflict și împânzită de activiștii islamiști a devenit inguvernabilă. În octombrie 1999, sub pretextul unor atentate

DAGHESTAN

Republică în cadrul Federației Ruse

Populație (1989) 1 802 000
Suprafață . . . . . 50 300 km^2
Capitală . . . . . Mahacikala

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Avari 496 000
Darghini 280 000
Cumâci 232 000
Lesghieni 204 000
Ruși 166 000
Laki 92 000
Tabasarani 78 000
Azeri 75 000
Ceceni 58 000
Nogaizi 28 000

RELIGII

Populațiile din Daghestan sunt de tradiție musulmană sunnită.

AVARII DIN AFARA DAGHESTANULUI

Rusia 48 000
Azerbaidjan 44 000

DARGHINII DIN AFARA DAGHESTANULUI

Rusia 73 000

CUMÂCII DIN AFARA DAGHESTANULUI

Rusia 45 000

LESGHIENII DIN AFARA DAGHESTANULUI

Azerbaidjan 171 000
Rusia 53 000

NOGAIZII DIN AFARA DAGHESTANULUI

Rusia 46 000

CECENIA ȘI INGUȘEȚIA

(Datele de mai jos, singurele disponibile, sunt anterioare scindării în cele două republici)

Populație (1989) 1 270 000
Suprafață . . . . . 19 300 km^2
Capitala Ceceniei . . . . . Groznâi
Capitala Ingușeției . . . . . Nazran

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Ceceni 735 000
Ruși 294 000
Inguși 164 000

RELIGII

Cecenii și ingușii sunt de tradiție musulmană sunnită.

CECENII DIN AFARA CECENIEI ȘI INGUȘEȚIEI

Rusia 164 000
din care în Daghestan 58 000
Kazahstan 50 000

INGUȘII DIN AFARA CECENIEI ȘI INGUȘEȚIEI

Rusia 51 000
din care în Osetia de Nord 33 000*
Kazahstan 20 000

* Expulzați din Osetia la sfârșitul anului 1992.

sinucigașe săvârșite în Rusia și a unor raiduri ale islamiștilor în republica vecină Ingușeția, Moscova lansează un al doilea război în Cecenia. Acesta se desfășoară sub privirile indiferente ale comunității internaționale. Moscova își justifică acțiunea în numele luptei „împotriva terorismului".

GEORGIENII

Originile

Nu știm nimic despre istoria Georgiei până în secolul al VI-lea î.Hr. Începând cu secolul următor, perșii ahemenizi domină regiunea, până la sosirea lui Alexandru cel Mare, cu două secole și jumătate mai târziu. Se formează atunci regatul Colchidei (Georgia apuseană) sub influență greacă, în timp ce Iberia (Georgia răsăriteană) se organizează treptat. În secolul al II-lea î.Hr., romanii anexează Colchida, apoi transformă Iberia într-un protectorat.

Prin tradiție, sfânta Nino, captivă originară din Cappadocia, l-a convertit la creștinism, către 330, pe principele persan Mirian, care domnea pe atunci în Iberia. De la mijlocul secolului al IV-lea, întreaga Georgie a adoptat creștinismul. Un secol mai târziu, regele Iberiei, Wahtang Gorgassali (446–499) se revoltă împotriva suzeranității Imperiului Persan Sasanid. Din timpul domniei sale datează întemeierea Tiflisului și autonomia Bisericii georgiene. Bizantinii, care stăpânesc Georgia de Vest, își extind influența asupra întregii țări. La începutul secolului al VII-lea, Biserica georgiană adoptă pozițiile Bizanțului.

INVAZIILE ȘI VÂRSTA DE AUR. În 654, arabii invadează Georgia Răsăriteană și îi impun plata tributului. În secolul al IX-lea, Tiflis devine un emirat musulman. În același timp, se conturează o mișcare națională, o dată cu emanciparea condusă de regele Așot I, întemeietorul dinastiei Bagratide. În jurul anului 1000, bagratizii unifică Georgia, cu excepția Tiflisului. Dar, în anul 1060, turcomanii jefuiesc regatul, apoi încheie pace cu georgienii, în schimbul plății unui tribut.

Dintr-o țară ruinată, bagratidul David al IV-lea, numit Constructorul (1089–1125), va face un stat solid. Acesta își impune autoritatea asupra nobilimii și Bisericii, organizează administrația, recrutează o armată permanentă, recucerește Tiflisul în 1122 și ia în stăpânire Șirvanul. Tronul revine, în 1184, reginei Thamar, o personalitate puternică ce hotărăște să se căsătorească cu un prinț osetin, și nu georgian, cum era obiceiul. Thamar încurajează crearea unui stat (bizantin) la Trapezunt, triumfă în mai multe rânduri asupra selgiucizilor din Rum și întreține relații cu mamelucii din Egipt. Regatul său, inclusiv teritoriile anexe, se întinde asupra întregii Transcaucazii. Aceasta este vârsta de aur a Georgiei.

Începând cu anul 1238, mongolii își impun dominația, până când decăderea Ilhanatului mongol din Iran, la începutul secolului al XIV-lea, îi îngăduie lui George al VI-lea cel Ilustru (1314–1346) să restabilească unitatea regatului și să recucerească Tiflisul. Se conturează o renaștere georgiană, întreruptă în 1387 de Tamerlan, care distruge țara mai mult ca nimeni altul înainte. La mijlocul secolului al XV-lea, Georgia se fragmentează în mai multe state.

ÎNTRE IMPERIUL OTOMAN ȘI IMPERIUL PERSAN. Tratatul de la Amasya (1555) consfințește cuceririle realizate de cele două imperii la începutul

LIMBA ȘI LITERATURA GEORGIANĂ

Cel mai vechi text georgian cunoscut datează din a doua jumătate a secolului al V-lea, dar este foarte probabil ca limba să fi fost fixată în scris cu mai multe secole în urmă. Primul apogeu al literaturii georgiene corespunde „vârstei de aur“ (secolele XI–XIII). *Voinicul în piele de tigru*, poem epic de Șota Rustaveli, dedicat reginei Thamar, este opera cea mai cunoscută. Renașterea va marca apoi secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, numite uneori „vârsta de argint“. Începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, literatura georgiană își propune înainte de toate să apere cultura națională de invazia culturii ruse.

Limba georgiană dispune de propria scriere. Se disting un alfabet așa-zis „religios“, a cărui origine nu o cunoaștem și care nu mai este folosit din secolul al XVIII-lea, și un alfabet zis „militar“, apărut în secolul al XI-lea și care se mai folosește încă.

secolului: Georgia Răsăriteană revine Persiei safavide, Georgia de Vest, otomanilor, care vor anexa, de asemenea, Georgia Meridională. După ce au reluat ofensiva în 1578, otomanii și-au instaurat controlul în Georgia Răsăriteană până la contraatacul persan din 1603. Tratatul de la Amasya este confirmat, dar, atunci când Șahul Abbas (în 1614–1616) vrea să-și impună din nou autoritatea, georgienii îi răspund cu un adevărat război de partizani. Acesta va lua în sclavie mii dintre ei, dintre care o bună parte vor forma (împreună cu armenii și circasienii) noua sa armată. Prin urmare, Georgia Răsăriteană, guvernată de viceregi musulmani – patrioți georgieni, totuși – își va recăpăta treptat autonomia.

La începutul secolului al XVIII-lea, viceregele Wahtang al VI-lea încearcă să reia legăturile cu Apusul. Dar, începând cu 1721, revolta afghană declanșează în Persia o nouă tulburare, care îi determină pe otomani să intervină. În 1723, aceștia vor cuceri Georgia Răsăriteană. Nadir, ajuns la putere în Persia, va încerca imediat să-i respingă. Cu ajutorul georgienilor, va recuceri Tiflisul în 1735. În anul următor, otomanii acceptă reîntoarcerea la *statu quo ante*. O dată mai mult, Georgia a fost devastată de război. Nadir atribuie Hartlia unui bagratid, al cărui fiu, Irakli al II-lea (1762–1798), va domni, de asemenea, în Kahetia.

Georgia în Imperiul Rus

Prea izolat de Europa spre a mai primi ajutor, Irakli al II-lea ajunge să ceară protecția Rusiei. Tratatul semnat în 1783 stipulează că Georgia nu poate intra în război fără acordul prealabil al Rusiei. În contrapartidă, Rusia postează trupe în Georgia pentru a garanta securitatea țării. Aceste dispoziții nu îl împiedică pe Aga Muhammad (vezi p. 120) să devasteze Tiflisul în 1795. Succesorul lui Irakli al II-lea, mort în 1798, dispare, la rândul său, în 1800. La 16 februarie 1801, țarul Pavel I proclamă anexarea Georgiei. Regalitatea este abolită, pretendenții la tron, deportați, iar Biserica georgiană, plasată sub autoritatea Sinodului rus. Alexandru I, succesor al lui Pavel I, ce fusese asasinat, confirmă anexarea în septembrie 1801.

Supunerea țării, totuși, va dura câțiva ani. Rușii își asigură, printre altele, controlul în Georgia de Vest. Victorioși asupra otomanilor, ei vor obține, în 1829, Poti și districtele Ahalțih și Ahalkalaki. După 1830, nu mai rămâne de cucerit decât Svanetia.

REGIMUL ȚARIST. Mai întâi, acesta se arată autoritar: un rus, numit exarh al Georgiei în 1811, îl înlocuiește pe *catholicosul* georgian. O dată cu instalarea prințului Voronzov la Tiflis, începe să se contureze o nouă politică. Având titlul de vicerege, Voronzov administrează ansamblul Caucazului și al Transcaucazului între 1844 și 1854. Georgia va cunoaște atunci o reală dezvoltare economică și culturală. Nobilimea georgiană se integrează în viața socială rusă, studenți georgieni sunt acceptați la universități din Rusia. Rușii își vor consolida apoi poziția: în 1858, este supusă Svanetia; în 1878, otomanii cedează Imperiului Rus, între alte teritorii, cele din Batumi și Ardahan.

Ca și în alte părți ale imperiului, politica de rusificare autoritară pusă în practică la sfârșitul secolului al XIX-lea, va provoca în Georgia o reacție naționalistă. Totuși, rolul politic considerabil pe care îl va juca social-democrația (marxistă) diferențiază Georgia de vecinii ei. Înființarea

TIFLIS, ÎN GEORGIANĂ TBILISI

Tiflis este numele persan, adoptat în utilizarea internațională. În timpul sosirii rușilor, în jurul anului 1800, aici nu se aflau decât aproximativ 20 000 de locuitori (georgieni, armeni, persani, kurzi). În secolul al XIX-lea, i se adaugă o colonie rusă și Tiflis, sediu al viceregelui, redevine o adevărată capitală.

Oraș cosmopolit (în preajma Primului Război Mondial, primarul este un armean), Tiflis și-a pierdut acest caracter atunci când mulți armeni l-au părăsit, în 1918, în urma conflictului dintre Georgia și Armenia. Cu o populație de 1 250 000 de locuitori, el adăpostea încă, în 1989, în afară de două treimi georgieni, 12 % armeni și 10 % ruși.

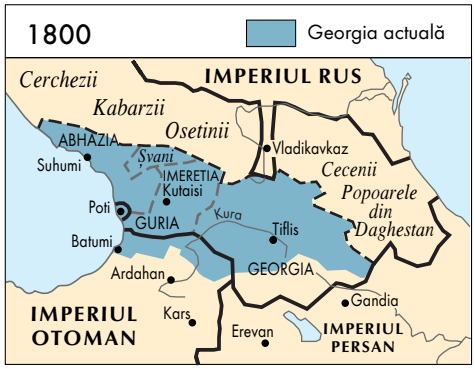

mișcării datează din anul 1892, fiind impulsionată de un tânăr intelectual de origine țărănească, Noe Iordania. În 1903, social-democrații georgieni optează în masă pentru menșevism. La alegerile din 1906, menșevicii obțin toate locurile Georgiei în prima Dumă a Imperiului Rus. Bolșevicii (printre care Stalin și Ordionikidze care vor reapărea mai târziu) sunt marginalizați.

Perioada intermediară (1917–1921)

În timpul Primului Război Mondial, luptele dintre ruși și otomani se desfășoară în afara Georgiei. În urma Revoluției ruse din martie 1917, la Tiflis este instaurat un „comitet special pentru Transcaucazia“. Doi dintre cei cinci membri sunt menșevici georgieni. În noiembrie 1917, acest comitet refuză să recunoască venirea la putere a bolșevicilor. O Adunare Constituantă (*Seim*) din Transcaucazia se reunește în februarie 1918 la Tiflis. Din 112 membri, 32 sunt georgieni (dintre care 30 de menșevici).

Transcaucazia, autonomă *de facto*, a semnat în decembrie 1917 un armistițiu cu otomanii. Dar, georgienii, care doresc pacea, se opun armenilor, hotărâți să reia lupta. Otomanii, pe de altă parte, negociază direct (alături de germani și de austro-ungari) cu sovieticii. Prin tratatul de la Brest-Litovsk (3 martie 1918), aceștia din urmă abandonează cuceririle rusești din 1878, adică Batumi, Ardahan și Kars (pe care, în orice caz, în acel moment, nu le mai controlează). În aprilie, otomanii iau Ardahanul, apoi Batumi. Georgienii semnează imediat un acord de încetare a focului. În același moment, *Seimul* proclamă independența Transcaucaziei, pe care otomanii o recunosc. În mai, se deschide o conferință de pace la Batumi, la care participă delegați din Transcaucazia, din Caucazul de Nord (vezi p. 97) și din Imperiul Otoman.

INDEPENDENȚA (1918–1921). La 26 mai 1918, la solicitarea georgienilor, *Seimul* se dizolvă, iar Georgia își proclamă independența, plasându-se sub protecția Germaniei. Semnând tratatul de la Batumi (4 iunie 1918), georgienii lasă otomanilor, în afară de Batumi, districtele Ahalțih și Ahalkalaki pe care Imperiul Rus le primise în 1829.

Câteva luni mai târziu, situația se schimbă. Otomanii și germanii, după armistițiile ce au marcat sfârșitul Primului Război Mondial, părăsesc Transcaucazia. Trupele aliate, în special cele britanice, le iau locul în noiembrie 1918. Batumi, Ardahan și Ahalțih sunt din nou atribuite Georgiei. În schimb, cu privire la Ahalkalaki și regiunile vecine, va izbucni un conflict armat între georgieni și armeni. În urma medierii britanice în aprilie 1919 se ajunge la un partaj dar relațiile dintre cele două popoare au avut de suferit: numeroși armeni părăsesc atunci Georgia.

În timpul perioade de independență (iunie 1918–martie 1921), guvernarea menșevică a Georgiei cunoaște o remarcabilă stabilitate. Se elaborează o Constituție și se inițiază reforma agrară. În timp ce țările vecine sunt devastate de război, economia georgiană rămâne prosperă. Viața culturală înflorește. Menșevicii întrețin relații strânse cu conducătorii europeni din Internaționala Socialistă. În general, Georgia se întoarce către Europa.

Britanicii mizează pe o victorie a rușilor albi ai lui Anton Denikin și părăsesc Tiflisul în septembrie 1919. A fost o greșeală, deoarece Armata Roșie îl înfrânge pe Denikin la sfârșitul anului 1919. Aliații recunosc *de facto* independența Georgiei (în ianuarie 1920), dar bolșevicii ajung la Baku în aprilie, cu intenția fermă de a recuceri întreaga Transcaucazie, cu toate că vor proceda în etape. În luna mai, semnnează cu Georgia un tratat de pace. Apoi își concentrează atenția asupra Azerbaidjanului, în continuare asupra Armeniei, și în cele din urmă asupra negocierilor cu naționaliștii turci. Georgia va fi în curând încercuită.

Georgia sovietică

La 16 ianuarie 1921, trupele bolșevice atacă Georgia. Grigori Ordionikidze conduce operațiunea. Pe 27, aliații recunosc *de iure* independența țării, dar este prea târziu. În februarie, turcii constrâng Georgia să le cedeze Ardahanul, în timp ce Armata Roșie intră în Tiflis, unde, pe 25, este proclamată Republica Socialistă Sovietică a Georgiei. Guvernul menșevic se refugiază la Batumi, apoi se îmbarcă pe navele aliaților. Tratatul din Kars (13 octombrie 1921) confirmă realipirea Ardahanului la Turcia, în timp ce Georgia păstrează orașul Batumi, sub rezerva unui statut autonom (este rațiunea de a fi a Republicii Autonome a Adjariei).

Georgienii „din exterior", veniți din Rusia, conduc sovietizarea țării. Dar, după trei ani de libertate și deschidere față de Europa, cea mai mare parte a georgienilor acceptă cu greu reîntoarcerea în fostul Imperiu Rus. Revolta din 1924 atrage după sine represalii teribile. Până în 1926, Ordionikidze, stabilit la Tiflis, conduce întregul aparat comunist din Transcaucazia. Georgianul Lavrenti Beria îi succedă în acest post între anii 1931 și 1938, apoi va deține controlul asupra afacerilor Georgiei (și ale Transcaucaziei în general). Ca și celelalte republici sovietice, Georgia suportă, în epoca lui Stalin, mai multe valuri de teroare, îndreptate mai ales împotriva elitei intelectuale.

GEORGIA POST-STALINISTĂ. „Destalinizarea" pe care o inaugurează în 1956 Nikita Hrușciov va lua în Georgia o formă imprevizibilă și dramatică. Pe 9 martie, ziua aniversării morții lui Stalin, Tiflis este paralizat de o grevă generală. Aici nu era vorba de venerarea memoriei lui Stalin, ci de manifestarea, cu această ocazie, a opoziției globale georgiene față de tot ceea ce se hotărăște la Moscova. În noaptea de 9 spre 10 martie, autoritățile sovietice apelează la intervenția trupelor speciale și la tancuri. Victimele sunt de ordinul sutelor.

Sub conducerea lui Mzhavanadze, comuniștii georgieni vor relua ulterior controlul asupra țării,

STALIN ȘI GEORGIA

Fiul unui cizmar georgian și al unei femei de origine osetină, Iosif Djugașvili s-a născut la Gori în 1879. Eliminat de la seminarul din Tiflis în 1899, devine bolșevic în 1904 și duce o viață de agitator, care amintește de tradiția georgiană a banditului justițiar. Organizează „exproprieri" (altfel spus, hold-up-uri) în folosul partidului. Lenin îl primește în Comitetul Central în 1912. Djugașvili adoptă atunci pseudonimul Stalin, adică „omul de oțel".

Funcția de secretar general al Comitetului Central – considerată pe atunci administrativă – îi este atribuită în 1922. Stalin o va transforma în cheia puterii sale. În același timp, se ocupă de chestiunea „naționalităților". Pe această temă, Lenin i se opune vehement, iar cu puțin timp înainte de moarte, în 1924, îl va considera prea „din topor" pentru funcțiile pe care le exercită.

Devenit atotputernic, Stalin se vrea înainte de toate, rusofon. Totuși, are câteva afinități cu unii dintre compatrioți (Ordionikidze și alții, apoi Beria), dar nu va arăta niciodată simpatie pentru naționalismul georgian, dimpotrivă.

SOARTA MUSULMANILOR DIN SUDUL GEORGIEI

În secolul al XVI-lea, atunci când otomanii au cucerit regiunile din sud-vestul Georgiei, acestea erau populate cu creștini care vorbeau limbi caucaziene (georgieni, adjari, lazi). Aceste populații au fost în majoritate convertite la islamism. Adjarii și lazii și-au păstrat limba, dar georgienii din regiunea Ahalțihului sau meșketii au adoptat limba turcă și au devenit șiiți. În secolul al XIX-lea, regiunile în chestiune au fost parțial cucerite de ruși, apoi în 1921 (tratatul din Kars), recuperate în parte de Turcia.

Începând cu această dată, aparțin Georgiei (deci URSS), ținutul adjar (în jurul orașului Batumi) și nordul ținutului meșket (în jurul orașuluiAhalțih).

Prin aplicarea tratatului din Kars, în 1922 s-a creat Republica Autonomă a Adjariei, care mai există încă. În 1926, au fost recenzați 71 000 de adjari. De limbă georgiană, aceștia nu au mai sunt, de atunci, numărați separat.

În 1926, meșketii erau recenzați ca turci. Pe 15 noiembrie 1944, aceștia au fost deportați în masă în Uzbekistan. Autoritățile sovietice păreau să dorească atunci să evite orice contact al populațiilor musulmane cu Turcia vecină. Lazii din Adjaria și kurzii din sudul Georgiei au fost deportați în aceeași perioadă, în total cam 200 000 de persoane, mai ales meșketi. Nici aceștia din urmă, nici ceilalți nu au beneficiat de reabilitarea „popoarelor pedepsite“ în 1957. Un mic număr de meșketi s-a reîntors până la urmă.

control temperat de o anumită relaxare în domeniul economic. Corupția se generalizează. Sistemul funcționează fără piedici politice, dar atinge o asemenea amploare, încât în 1972, Mzhavanadze va fi demis din funcție. Eduard Șevarnadze îi ia locul și face ordine. „Afacerismul georgian“ își păstrează însă reputația. În 1978, un proiect de revizuire a Constituției ce viza suprimarea limbii georgiene ca limbă de stat a republicii (în favoarea limbii ruse), provoacă o vie împotrivire. Pe 14 aprilie, zeci de mii de participanți manifestează la Tiflis. Șevarnadze calmează spiritele, iar limba georgiană își păstrează statutul. El se va bucura de o mare credibilitate, atât în Georgia, cât și la Moscova. Devenit ministru al Afacerilor Externe ale URSS în 1985, abandonează funcțiile pe care le deținea în țara sa natală.

DRUMUL CĂTRE INDEPENDENȚĂ. După plecarea lui Șevarnadze, mișcarea naționalistă se afirmă în continuare. Revendicările abhazilor duc la contra-manifestații. În aprilie 1989, Tiflisul este paralizat de o grevă cvasigenerală. La cererea comuniștilor georgieni, depășiți de situație, „trupele speciale“ intervin în noaptea de 9 spre 10. Șevarnadze, trimis imediat la fața locului, îi eliberează pe manifestanții arestați și îi demite pe principalii conducători.

În martie 1990, Parlamentul declară tratatele din 1921 și 1922, care fondau anexarea la URSS ca ilegale. După oficializarea multipartidismului în august, naționaliștii câștigă alegerile din octombrie-noiembrie 1990. Etapa următoare constă într-un referendum în virtutea căruia, la 9 aprilie 1991, Georgia își proclamă „restaurarea“ independenței, ceea ce înseamnă revenirea la statutul

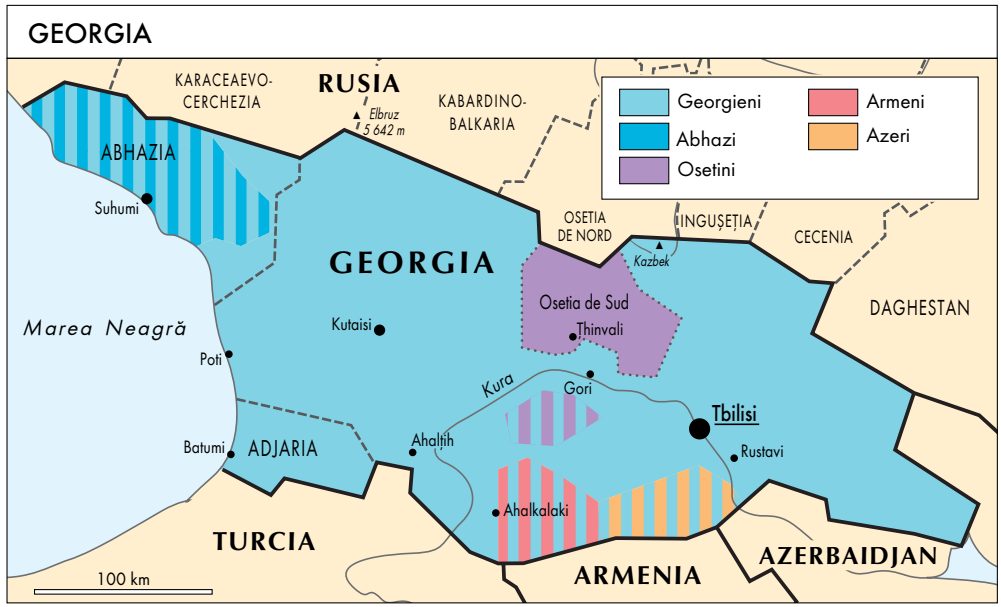

GEORGIA

Republica Georgia

Populație (estimare 2003) 5 130 000
Suprafață ..... 69 700 km^2
Capitală ..... Tbilisi (Tiflis)

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Georgieni ..... 70,1 %
Armeni ..... 8,1 %
Ruși ..... 6,3 %
Azeri ..... 5,7 %
Osetini ..... 3,0 %
Greci ..... 1,8 %
Abhazi ..... 1,8 %
Ucraineni ..... 1,0 %

RELIGII

Georgienii sunt de tradiție creștină ortodoxă.

GEORGIENII DIN AFARA GEORGIEI
(1989)

Rusia 131 000

din anii 1918–1921 (recunoscut *in extremis* de aliați la 27 ianuarie 1921). În mai 1991, naționalistul Zviad Gamsahurdia este ales președinte al Republicii prin sufragiu universal. Din august, acesta va instaura un regim dictatorial.

Georgia independentă

Ca împotrivire la dictatura președintelui Gamsahurdia, confruntări armate de o extremă violență au marcat ultimele luni ale anului 1991 la Tbilisi. Gamsahurdia fuge în ianuarie. În martie, Eduard Șevarnadze revine la conducerea țării. Este ales președinte al Parlamentului (adică șef al statului) prin sufragiu universal în octombrie 1992. Dar mai rămâneau în suspensie două chestiuni: cea a osetinilor și cea a abhazilor.

Cu două treimi din populație osetini, regiunea autonomă a Osetiei de Sud a solicitat în zadar, în octombrie 1989, statutul de republică autonomă (prefață la fuzionarea cu Osetia de Nord). În septembrie 1990, aceasta își proclamă independența. Două luni mai târziu, Parlamentul georgian suprimă regiunea autonomă. Prin urmare, se vor purta lupte între osetini, regrupați în Țhinvali (capitala), și georgieni. Începând cu jumătatea lui 1992, prezența (de acord cu guvernul georgian) unui batalion rus în regiune a permis reîntoarcerea la un calm relativ, cu toate că problema nu a fost încă rezolvată.

Abhazii sunt minoritari în Republica Autonomă a Abhaziei (18 % față de 46 % georgieni). Regimul sovietic le-a atribuit totuși un rol politic dominant, cu o majoritate lejeră în Parlament. În 1978, abhazii au cerut în zadar anexarea la Rusia și au proclamat suveranitatea Abhaziei în iulie 1990. Intrarea trupelor georgiene, la 14 august 1992, pune capăt acelui *modus vivendi* care se instaurase. Ofensiva georgiană este repede blocată de rezistența abhază. În iulie 1993 este semnat un fragil acord de încetare a focului.

ARMENII

Originile

Creat în secolul al IX-lea î.Hr., regatul din Urartu, situat pe Lacul Van, se întindea de la meandrele Eufratului până la Lacul Sevan și Lacul Urmia. Pe cât ne putem închipui, locuitorii lui vorbeau o limbă caucaziană. Regatul lor a dispărut către anul 600 î.Hr., fiind invadat de indo-europenii veniți din Anatolia, armenii, care, la rândul lor, cad sub loviturile mezilor, apoi ale perșilor. Elita armeană se iranizează. Alexandru cel Mare (356–323) nu ocupă Armenia. Aici, satrapii vor întemeia diferite dinastii. Tigran care aparține dinastiei Artaxiazilor și se va impune în 95 î.Hr., va domina întreaga regiune și va ajunge să se încline în fața romanilor. Mai mult sau mai puțin controlată de Roma, Armenia este până la urmă cuprinsă de anarhie. Câțiva membri ai dinastiei parte a Arsacizilor se instalează în valea mijlocie a Araxului, ceea ce accentuează iranizarea regiunii.

DE LA CREȘTINARE LA BAGRATIZI. La începutul secolului al IV-lea, regele arsacid Terdat al III-lea ridică creștinismul la rangul de religie oficială a Armeniei, sub influența partului Grigor (viitorul Sfânt Grigorie), care, după ce s-a refugiat în Cezareea Cappadociei, a îmbrățișat credința creștină. Grigorie, hirotonit *catholicos*, întemeiază Biserica armeană (numită și „gregoriană“).

În 390, Imperiul Roman și Imperiul Persan Sasanid își împart Armenia. Din ceea ce le revine, sasanizii înființează regatul vasal al Persarmeniei, administrat din 428 de un guvernator. La mijlocul secolului al V-lea, aceștia încearcă să impună religia mazdeeană, ceea ce duce la o răscoală a armenilor. Libertatea lor religioasă va fi recunoscută în 484. Relațiile armenilor cu Imperiul Roman de Răsărit nu sunt mai simple. În 555, Conciliul regional (armean) din Dwin respinge tezele adoptate de Conciliul din Calcedon (451) – la care armenii nu au participat – și rămâne la monofizism. Această decizie marchează ruptura Bisericii armene de Biserica ortodoxă greacă.

În anul 661, armenii acceptă tutela arabilor care, în ceea ce-i privește, le respectă libertatea de cult. Către anul 700, se instituie o provincie a Armeniei, cu o administrație arabă directă și permanentă. Nu fără revolte și deposedări, ea se va perpetua până în a doua jumătate a secolului al IX-lea.

În 884, capul familiei armene a Bagratizilor, la putere din secolul al IV-lea, este recunoscut ca rege al Armeniei (sub numele de Aşot I) de către calif și de către Bizanț. Deși urmașii săi (Bagratizii) nu au același talent, autoritatea *catholicoșilor* Bisericii armene le compensează slăbiciunile. Regatul Bagratid își are centrul în nordul Armeniei, între Kars și Lacul Sevan. Mai la sud, în regiunea Van, se întinde un alt regat armean, numit Vaspurakan. Armenia cunoaște o frumoasă dezvoltare economică și culturală până la invazia turcomanilor.

ARMENII DIN BIZANȚ. La vest de Eufrat, „Armenia Minor“ aparține de multă vreme Imperiului Bizantin (ex-Roman de Răsărit), care recrutează soldați de aici. Polyeuctos, imortalizat de Corneille, era un centurion armean din regiune. Autoritățile bizantine deplasează către vest populațiile din Armenia Minor, voluntari turbulenți, dar continuă să sosească noi contingente de armeni, ce fug din calea musulmanilor. De la mijlocul secolului al IX-lea până la începutul secolului al XI-lea, zece împărați de origine armeană domnesc în Bizanț, printre care Vasile I (867–886), supranumit Macedoneanul, deoarece era născut în Adrianopol. Împărații „macedoneni“ se sprijină pe armeni, dar urmașii lor, în anii 1020, îi atacă pe aceștia, îi învinge, apoi vor surghiuni un mare număr dintre ei în Cilicia.

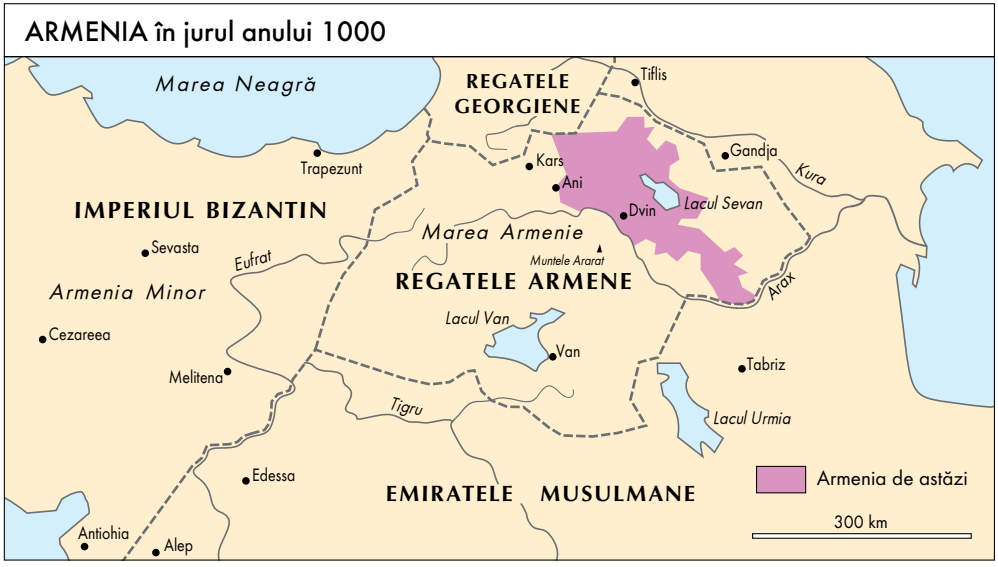

Invazii, migrații

Conduși de selgiucizi, turcomanii devastează Armenia la mijlocul secolului al XI-lea și o iau în stăpânire. Începând cu anii 1220, vor cădea ei înșiși în mâinile mongolilor. Dezvoltarea nomadismului, modul de viață al cuceritorilor, înapoiază agricultura, fapt de care profită turcomanii și kurzii. Numeroși armeni emigrează în Cilicia, Crimeea etc. Campaniile lui Tamerlan în regiune (1387–1402) se termină cu noi distrugeri. Întreaga Armenie va trece apoi sub autoritatea turcomanilor Kara Koyunlu, pe urmă a triburilor Ak Koyunlu.

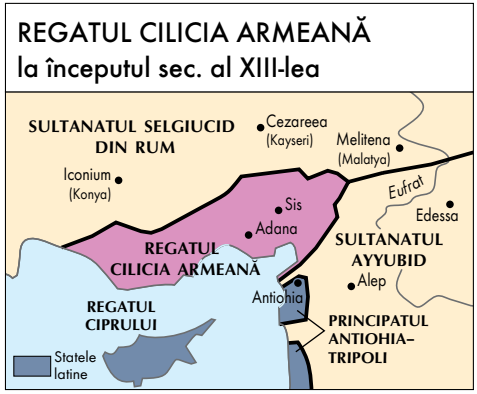

ARMENII ÎN CILICIA. După ce au traversat Anatolia, cruciații se stabilesc în 1097 la Antiohia și Edessa. Armenii din Cilicia, cu sprijinul acestora din urmă, opun rezistență bizantinilor. Astfel ia ființă Regatul Cilicia Armeană (supranumit și „Mica Armenie“). Clasa conducătoare armeană adoptă uzanțele nobilimii france, de care o unesc legături matrimoniale. Încep negocieri cu Roma, astfel încât, în secolul al XIII-lea, Biserica armeană ajunge să recunoască, cu anume reticență, primatul pontifical. Astfel, *catholicosul* se refugiază în apropiere de Edessa, apoi la Sis. Cucerit de mamelucii din Egipt, Regatul Cilicia Armeană se prăbușește în 1375. În secolul al XV-lea, valea mijlocie a Araxului redevine centrul de gravitate al Armeniei. Începând cu 1441, un nou *catholicos* își are sediul la Edjamiadzin, și deține primatul asupra celui din Sis. Legăturile cu Roma sunt rupte cu totul.

ÎNTRE SAFAVIZI ȘI OTOMANI. În secolul al XVI-lea, războaiele între Imperiul Otoman și Imperiul Persan Safavid distrug din nou Armenia. Tratatul de la Amasya (1555) atribuie o mare parte a țării otomanilor. După ce aceștia din urmă reiau ostilitățile, șahul Abbas contraatacă în 1603, ia în stăpânire Armenia răsăriteană și deportează numeroși armeni în împrejurimile Isfahanului. Acolo vor forma un oraș, „Noua Julfa“ (mulți dintre ei erau originari din Julfa, pe Arax).

Armenia va beneficia după aceea de un calm relativ. În Karabah, principii armeni își câștigă autonomia și rezistă în fața otomanilor, aflați din nou în război împotriva Persiei în anii 1720–1730. Totuși, în ansamblu, clerul (în frunte cu *catholicosul* din Edjimiadzin) este cel care, pe lângă armenii care nu au emigrat, joacă rolul de clasă conducătoare. În interiorul Imperiului Otoman, armenii formează un *millet*, plasat sub responsabilitatea patriarhului armean din Constantinopol.

Renașterea armeană

EMIGRANȚII. În secolele al XV-lea și al XVI-lea, negustorii armeni au pus stăpânire pe comerțul cu mătase iraniană, sprijinindu-se pe rețeaua coloniilor armene. Într-adevăr, invaziile turco-mongole i-au împins pe armeni să emigreze. Aceștia s-au alăturat comunităților create în timpul Bizanțului și au format altele noi. Le găsim la Constantinopol, în Tracia, în Macedonia, în Bulgaria, dar și în Transilvania, în Polonia (Lvov), în Crimeea (numită uneori „Armenia maritimă“), în Italia (Veneția, Roma, Livorno, Genova), în Franța (Marsilia). Julfienii (din Noua Julfa), joacă un rol considerabil în comerțul internațional. De altfel, există armeni activi și în India (Madras, Calcutta).

Această burghezie armeană emigrată, adeseori înfloritoare, păstrează legătura cu meșteșugarii armeni, numeroși în Constantinopol și în Anatolia Occidentală. Dar ea ignoră sărăcia țăranilor armeni, rămași în țară. Se instaurează astfel un decalaj între emigrație – care beneficiază de „renașterea“ armeană – și realitatea Armeniei propriu-zise.

LIMBA ARMEANĂ

În familia indo-europeană, limba armeană formează o ramură aparte. Ea a fost înzestrată, în secolul al V-lea cu un alfabet propriu, aflat încă în vigoare.

În cadrul emigrației se manifestă în secolul al XVII-lea o renaștere culturală (tipărirea unei Biblii armene la Amsterdam), și cu atât mai mult în secolul următor. Mehitar, un preot armean întemeietor în 1717 al unei comunități pe Insula St. Lazaro, în Veneția, joacă un rol esențial, încununat de publicarea unui *Dicționar al limbii armene* în 1749–1769. „Mehtariștii“ din Veneția și Viena îi vor continua opera. În sfârșit, secolul al XIX-lea cunoaște dezvoltarea – și generalizarea – armenei moderne, literare, derivate din limba vorbită.

Astăzi se diferențiază limba armeană occidentală și armeana orientală. Prima, vorbită încă în diaspora, continuă armeana din Constantinopol și este cea mai fidelă tradiției. A doua, folosită în Republica Armeană și în celelalte țări ale fostei URSS, derivă din dialectul regiunii Erevan și a evoluat în contact cu literatura și vocabularul rusesc.

ARMENII ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. La începutul secolului, aceștia sunt în jur de trei milioane în total, în cea mai mare parte supuși ai Imperiului Otoman și ai Imperiului Persan. Între zece și cincisprezece procente dintre armeni trăiesc în afara Armeniei. Grosul populației țărănești se repartizează într-o zonă vastă care se întinde de la Diyarbakir și Erzurum, în vestul Gäncă (Gandja), până la est, zonă căreia i se adaugă Cilicia. Armenii, totuși, nu sunt majoritari decât în regiunea Van. Pretutindeni, se amestecă cu turci, kurzi, georgieni, azeri etc. Mai mult decât un teritoriu, ceea ce a perpetuat unitatea armenilor este comunitatea de limbă și religie.

La începutul secolului al XIX-lea, rușii cuceresc teritoriile din nordul Araxului, controlate de Persia, având susținerea armenilor din regiune. Prin aplicarea tratatului ruso-persan din 1828 de la Turcmenceai, 50 000 de armeni din Persia se stabilesc în provinciile Erevan, Nahicevan și Karabah. Tratatul ruso-otoman de la Adrianopol (1829), care atribuie Rusiei districtele Ahalțih și Ahalkalaki, determină, la rândul său, emigrarea a aproape 100 000 de armeni veniți din Anatolia Orientală. Pe întreg parcursul secolului al XIX-lea, mișcarea dinspre Imperiul Otoman continuă. Astfel, se va forma o „Armenie rusească", din ce în ce mai diferită de „Armenia otomană".

În cadrul Imperiului Otoman, situația țăranilor armeni se degradează continuu în *Yerkir* („țara", adică Armenia istorică). Se instaurează un cerc vicios: armenii tind să emigreze, în timp ce autoritățile otomane instalează în regiune musulmani refugiați din Caucaz (circasieni etc.) sau din Balcani. Fragilul echilibru tradițional este rupt, iar nomazii kurzi urcă spre nord. Se instaurează nesiguranța. La Constantinopol, o dată cu fluxul de emigranți, numărul armenilor crește, dar, ca și în Smirna, este vremea occidentalizării și a reformelor. La începutul anilor 1860, liberalii obțin dotarea *milletului* cu o „constituție națională". Patriarhul devine un fel de monarh constituțional, flancat de o Adunare aleasă.

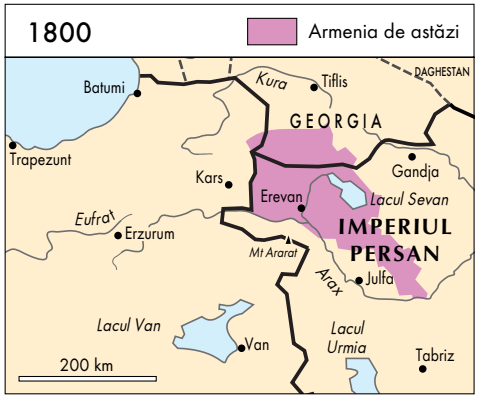

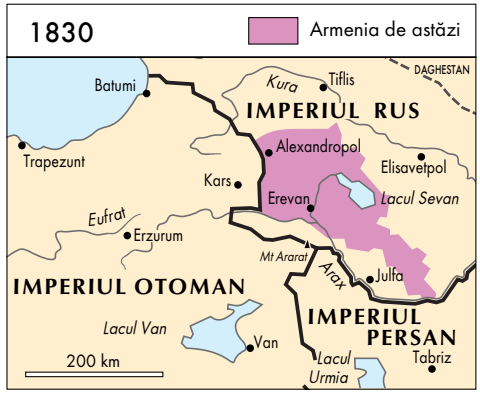

Ascensiunea naționalismului

În Războiul ruso-otoman din 1877–1878, trupele rusești comandate de generali armeni cuceresc Karsul. În 1878 (tratatul de la Berlin), Imperiul Otoman trebuie să cedeze Rusiei Karsul, Ardahanul și Batumiul. O treime din populația acestor teritorii este formată din armeni. Printre altele, tratatul stipulează reforme pentru provinciile otomane populate cu armeni, mai ales pentru „a le garanta securitatea împotriva circazienilor și kurzilor". Aceste dispoziții nu sunt aplicate, ci întreține în rândul armenilor iluzia că puterile europene vor interveni în favoarea lor. Otomanii, la rândul lor, vor resimți de acum chestiunea armeană ca pe o amenințare cu privire la frontiera orientală a imperiului.

În februarie 1914, Rusia regrupează în două regiuni administrative (Erzurum și Van) provinciile unde otomanii trebuie să realizeze reforme, regiuni plasate sub controlul inspectorilor generali europeni.

POLITIZAREA ARMENILOR. Două organizații revoluționare se nasc la inițiativa membrilor inteligheției armene din Caucaz: Partidul Henceak (socialist), înființat în 1887 la Geneva, și Partidul Dașnak, înființat în 1890 la Tiflis. Ideologiile acestora pendulează între două direcții – lupta de clasă și lupta națională – cu o puternică aplecare spre acțiunea revoluționară directă. În anii 1890, membrii Partidului Henceak provoacă răscoale în Anatolia Orientală. Sultanul Abdul Hamid trimite armata, și mai ales *Hamidiya*, cavaleria kurdă

organizată după modelul cazacilor din Rusia. Urmează doi ani de masacre (1894–1896). Armenii estimează un număr de 300 000 de morți. Aproape 100 000 de armeni se refugiază în Transcaucazia. În 1896, membrii Dașnak inițiază o acțiune împotriva sediului Băncii otomane din Constantinopol, iar comunitatea armeană din oraș va fi imediat supusă represaliilor. Sultanul suspendă constituția națională a *milletului*.

Burghezia armeană se arată ostilă partidelor revoluționare, atât în Imperiul Otoman, cât și în Imperiul Rus. Aici, aceasta s-a îmbogățit de pe urma comerțului și industriei. Armenii sunt pionierii activității petroliere din Baku, unde se formează, de asemenea, o clasă muncitoare armeană. Partidul Dașnak se radicalizează. În 1905–1906, ciocnirile dintre armeni și azeri, la Baku și în alte părți, se transformă în război civil. Liniștea revine începând cu 1908. În același an, armenii din Imperiul Otoman își pun mari speranțe în mișcarea Junilor Turci, dar, ca urmare a masacrării armenilor la Adana în 1909 (30 000 de morți), climatul se deteriorează din nou. Junii Turci, în ultimă instanță, sunt la fel de preocupați de integritatea imperiului ca și înaintașii lor.

Anii tragici

MASACRELE ȘI EXODUL DIN 1915. Declanșat de otomani pe 29 octombrie 1914, războiul împotriva Rusiei începe în regiunea inclusă între Lacul Van și Lacul Urmia. Populațiile locale – asirieni, armeni, kurzi – sunt implicate în confruntări. În aprilie 1915, la Van izbucnește o revoltă a armenilor. Guvernul otoman trece la arestări masive în rândul elitei armene din Constantinopol și ordonă deportarea tuturor armenilor din Anatolia Orientală. Notabilitățile armene locale sunt arestate și executate, după care se trece la strămutarea populației în condiții teribile, agravate și mai mult de răpirea femeilor și a copiilor și de masacrele săvârșite mai ales de către kurzi. Estimarea numărului victimelor se situează între 600 000 și 800 000. În iulie, doar 50 000 de supraviețuitori vor mai ajunge în Alep. Deoarece în luna mai trupele rusești au recucerit Vanul, cam 300 000 de armeni vor scăpa de dezastru în această regiune. În timpul verii, armenii din Cilicia (și din restul Anatoliei) vor fi la rândul lor deportați spre Siria și Mosul. Numărul morților este din nou considerabil. În același timp, trupele otomane recuceresc Vanul, iar armenii se refugiază în Transcaucazia. Dar, în septembrie, armatele rusești se reîntorc, iar musulmanii vor deveni, la rândul lor, victime ale masacrelor.

În 1916, rușii ocupă Erzurumul, Trapezuntul, Erzincanul. Războiul decimează populațiile musulmane locale. Într-o țară devastată, ostilitățile vor înceta efectiv, treptat, din august 1916 până la sfârșitul anului 1917. În aprilie 1917, autoritățile rusești vor permite refugiaților armeni să reintre în Anatolia Orientală. În jur de 150 000 dintre aceștia se restabilesc în regiunea Van, unde vor reuși să-și strângă o recoltă în timpul verii.

ARMENIA ÎN INTERVALUL TRANSCAUCAZIAN. În urma Revoluției ruse din 1917, Transcaucazia devine efectiv autonomă. Preocupați de securitatea

lor, armenii creează o forță militară proprie. În octombrie la Tiflis este instalat un Consiliu Național Armean. Atunci când bolșevicii preiau puterea în Rusia, autoritățile din Transcaucazia refuză schimbarea regimului, apoi semnează un armistițiu cu armata otomană în decembrie 1917. Forțele armene vor controla astfel zona care se întinde de la Van la Erzincan. În ianuarie 1918, se înființează Adunarea Constituantă (*Seim*) din Transcaucazia. Din 112 membri, 33 sunt armeni. Dar, atitudinea ce trebuie adoptată față de otomani este un factor de secesiune: armenii le sunt puternic ostili, în timp ce azerii le sunt favorabili, iar georgienii doresc pacea.

Otomanii vor rezolva dilema: în martie-aprilie, recuceresc toate pământurile până la Van și Kars. O dată mai mult, armenii se retrag către nord-est. În aprilie, *Seimul* proclamă independența Transcaucaziei, în timp ce otomanii continuă să înainteze, apropiindu-se periculos de mult de Erevan. Dar, la inițiativa Georgiei, Transcaucazia se revoltă în luna următoare, ceea ce constrânge Armenia să-și proclame independența. Armenii reușesc să oprească înaintarea otomanilor (victoria de la Sardarabad). Ei trebuie, totuși, să semneze în iunie la Batumi un tratat care cedează otomanilor porțiunea de cale ferată dintre Alexandropol și Julfa și autorizează trupele otomane să traverseze teritoriul armean pentru a ajunge în Azerbaidjan.

ARMENIA INDEPENDENTĂ (1918–1920). Din iunie 1918, otomanii se află în Azerbaidjan. În august, ei ridică problema Karabahului. O adunare locală, compusă în majoritate din armeni, refuză anexarea la Azerbaidjan, dar trebuie să cedeze în curând. Otomanii, după armistițiul de la Mudros (30 octombrie 1918), au fost obligați totuși să se retragă în spatele frontierelor din 1914, atunci când forțele britanice au ocupat poziții în Transcaucazia.

Armenii îi înfruntă pe vecinii lor. La sfârșitul lui 1918 izbucnește un conflict armat cu Georgia. Prin mediere britanică, în aprilie 1919, se ajunge la partajul teritoriilor contestate. (Frontiera armeno-georgiană astfel fixată mai este încă în vigoare.) Numeroși armeni din Georgia vor emigra apoi către Armenia. La vest, musulmanii din regiunea Kars proclamă în ianuarie 1919 un „guvern național provizoriu al Caucazului de Sud-Vest“. Britanicii revin și încredințează armenilor administrația Karsului. La est, în conflictul cu azerii, britanicii arbitrează la începutul lui 1919: Nahicevan revine Armeniei, iar Karabah, Azerbaidjanului.

CHESTIUNEA GENOCIDULUI

Evenimentele tragice din 1915 și din anii următori au fost calificate de armeni drept genocid. În 1987, Parlamentul european a adoptat o poziție asemănătoare, declarând, în mare, că refuzul guvernului turc de a recunoaște genocidul constituie o piedică în calea aderării Turciei la CEE. Dacă numărul victimelor constituie un obiect de controversă pentru istorici (care nu va fi rezolvată vreodată), nimeni nu contestă – nici măcar istoricii turci – că a fost considerabil. Diferendul dintre Turcia și o mare parte a opiniei internaționale se referă înainte de toate la responsabilitatea asupra evenimentelor. Armenii afirmă că guvernul otoman a trecut la exterminare cu bună știință (și că autoritățile naționaliste turce au adus la îndeplinire această politică). Turcii consideră că, în stare de război, guvernul otoman trebuia să strămute populația *a priori* favorabilă dușmanului (Rusia) și că această stare de război în sine a transformat operațiunea într-o tragedie. Ei mai adaugă faptul că, în timpul Primului Război Mondial, în Anatolia Orientală, au murit tot atâția (dacă nu mai mulți) musulmani (turci, kurzi etc.) câți armeni, ceea ce nu se poate contesta. *Selecția* care i-a lovit pe armeni rămâne însă un element caracteristic al oricărui genocid, dorit ca atare sau nu.

La drept vorbind, Armenia abia putea fi considerată un stat. Ea nu are nici administrație, nici capitală (Erevan era pe atunci un oraș neînsemnat), nici Constituție. Liderii Partidului Dașnak, majoritar, sunt înainte de toate militari. Musulmanii (aproape o treime din populația țării) se află în disidență. Populația armeană este formată pe jumătate din refugiați greu de adăpostit. Unei situații economice catastrofale i se adaugă epidemiile. Un ajutor american ajunge, din fericire, în Armenia, în cursul anului 1919.

CHESTIUNEA GRANIȚELOR ARMENIEI. La Conferința de Pace (Paris, 1919) participă două delegații: una reprezintă Armenia otomană (și înaltul cler), alta, Armenia eliberată. Pe lista de cereri se află Erzurumul și accesul la Marea Neagră, adică o extindere spre Cilicia. Aceste pretenții, considerate excesive, aduc deservicii cauzei armene. Ipoteza general admisă pe atunci era cea a unui mandat american în Armenia, cu atât mai mult cu cât comisiile de anchetă trimise la fața locului dau dovadă de circumspecție. Senatul american decide în mai 1920: va refuza mandatul. Tratatul de la Sèvres (august 1920), recunoaște Armeniei un drept asupra unei părți din Anatolia Orientală, fără să-i fixeze granițele, și apelează la arbitrajul președintelui Wilson. Realizat în noiembrie 1920, acest arbitraj va fi extrem de favorabil armenilor, dar atunci turcii vor fi recucerit tot teritoriul revendicat și chiar mai mult.

În iunie 1920, naționaliștii turci inițiază negocieri cu sovieticii. Aceștia din urmă obțin acceptul Armeniei pentru a tranzita pe teritoriul său un ajutor militar destinat kemaliștilor. Tratativele se vor referi apoi la fixarea granițelor estice ale Turciei. Turcii atacă Armenia, cuceresc în octombrie Karsul, iar în noiembrie, Alexandropol. Guvernul armean, descumpănit, va semna cu turcii în decembrie un tratat prin care le cedează Karsul și Nahicevanul. Dar, la momentul respectiv, o Republică Socialistă Sovietică a Armeniei fusese deja proclamată (pe 29 noiembrie 1920).

Armenia sovietică

Stăpâni în Baku în aprilie 1920, bolșevicii înaintează prin Azerbaidjan. Când au sosit la porțile Armeniei în toamna lui 1920, armenii, pe atunci la cheremul turcilor, nu aveau altă alegere decât să se alieze cu ei. După o ultimă revoltă a dașnakilor în februarie-aprilie 1921, stăpânirea sovietică va deveni totală.

Tratatul ruso-turc de la Kars (13 octombrie 1921) – pe care îl semnează, de asemenea, și RSS Armeană, – reglează chestiunea frontierelor și armenii suportă consecințele. În afară de Kars, Turcia primește teritoriul Igdirului (între Arax și Muntele Ararat), pe care rușii îl luaseră Persiei în 1828. Aceasta obține astfel o mică frontieră cu Nahicevan, pe care tratatul îl atribuie RSS Azerbaidjan, cu interdicția de a-l ceda unui alt stat (subînțeles, Armeniei). Chestiunea Karabahului nu figurează în tratat. Acesta va fi în curând atribuit în întregime Azerbaidjanului, o regiune autonomă a Karabahului Superior înființându-se la 7 iulie 1923.

În anii '20, Armenia va cunoaște o perioadă de „reîntoarcere la izvoarele" culturale. Dar, începând cu 1929, ca și în alte părți, colectivizarea antrenează rezistențe, deportări, foamete. Lupta împotriva „rămășițelor naționalismului" se transformă pe urmă în „teroare de masă". *Catholicosul* Khoren I este asasinat în 1938.

În 1945, Stalin exercită presiuni asupra Turciei, cerând mai ales reîntoarcerea la URSS a Karsului și Ardahanului. Contracarate de SUA, aceste presiuni vor fi cu bătaie lungă. Dar Armenia,

MATENADARANUL

Privați de o mare parte din teritoriul lor istoric (distrus, de altfel, de războaie), armenii se văd lipsiți de „locurile memoriei“. Iată de ce Matenaradanul, la origine bibliotecă a *catholicosului,* mutată la Erevan în 1939, a primit o asemenea importanță: aici se păstrează un număr considerabil de documente vechi, adevărată comoară a istoriei armene. Donațiile armenilor din diaspora îmbogățesc în continuare fondurile.

„mobilizată“ împotriva turcilor, va obține câteva avantaje. În iunie 1945 este ales un nou *catholicos* (locul era vacant din 1938). Printre altele, autoritățile sovietice fac apel la armenii din diaspora să se „repatrieze“. Peste 100 000 dintre ei se reîntorc în RSS Armeană în 1946–1948. Deziluzia va fi mare. Vor trebui, până la urmă, să aștepte anul 1956 pentru a fi autorizați să plece.

Cele trei decenii care urmează morții lui Stalin sunt marcate de un important spor demografic, o urbanizare rapidă și o industrializare brutală. Nivelul educației progresează rapid, într-o asemenea măsură încât se produce o „fugă a inteligențelor“ către Rusia, în lipsa unor suficiente posibilități la fața locului. (Armenii au deja o mare influență în cadrul clasei conducătoare sovietice, după cum arată exemplele lui Anastas Mikoyan, președintele Sovietului Suprem în 1964–1965, și ale fratelui său, Artion Mikoyan, constructorul avioanelor Mig.) În același timp, autoritățile republicii consacră mari eforturi salvării patrimoniului cultural armean. Naționalismul este revigorat și se exprimă la imensa manifestație care, în 1965, marchează cincizeci de ani de la genocid. În 1966 se creează Partidul Național Unit, ai cărui membri vor fi arestați și condamnați în anii ce urmează.

Armenia contemporană

CHESTIUNEA KARABAHULUI SUPERIOR. Cu toate că era populat în majoritate de armeni (77 % din populație în 1989), Karabahul Superior a fost anexat Azerbaidjanului la începutul anilor ’20 și i s-a acordat statutul de regiune autonomă. Problema, înăbușită cândva, reapare în 1988: la Erevan și Stepanakert, manifestanții strigă: „Un popor, o republică!“. În Armenia se creează un „comitet Karabah“, care va susține permanent realipirea Karabahului Superior la Armenia. Pe 28 și 29 februarie 1988, pogromuri antiarmene fac la Sumgait, la nord de Baku, zeci de victime. În iulie, Sovietul din Karabahul Superior votează realipirea la Armenia; Sovietul Suprem se opune, deoarece nu dorește în nici un caz să creeze un precedent (transferarea teritoriului unei republici către alta).

În decembrie 1988, când nordul Armeniei este devastat de un cutremur numărul victimelor se ridică la mai multe zeci de mii, poate la o sută de mii. Atunci autoritățile sovietice trec la arestarea conducătorilor din „comitetul Karabah“, apoi plasează Karabahul Superior sub autoritatea unei „comisii speciale“, prezidată de un rus. Dar, tensiunea dintre cele două republici se menține foarte ridicată. La mijlocul lunii ianuarie 1990, un pogrom

BISERICA ARMEANĂ GREGORIANĂ ASTĂZI

Numărul credincioșilor este estimat la cinci milioane de persoane, din care două treimi în fosta Uniune Sovietică. *Catholicosul* din Edjimiadzin își păstrează primatul. Cel din Sis, transferat la Alep în 1921, după recucerirea Ciliciei de turci (vezi p. 183), își are sediul la Antelias, la periferia Beirutului, începând cu anul 1930. Mai există alte două patriarhate: la Ierusalim (întemeiat în 1311) și la Istanbul (întemeiat în 1458–1461).

DIASPORA ARMEANĂ

Jumătate dintre armeni (dintr-un total de 6,5 milioane de persoane), trăiesc astăzi în afara Armeniei. Această „diaspora“ nu este totuși omogenă. Armenii din Georgia și Azerbaidjan descind în parte din populații implantate în Transcaucazia, în parte din populații care au migrat în timpul secolului al XIX-lea. Vin apoi descendenții diasporelor formate în sânul imperiilor cărora le aparțineau armenii. Este cazul armenilor din Turcia (cea mai mare parte în Istanbul), din Siria și din Liban, aflați pe vremuri în Imperiul Otoman; din Iran, odinioară în Imperiul Persan; din Rusia, din Ucraina, din Asia Centrală (Imperiul Rus, apoi URSS).

Marea diaspora (1,6 milioane de persoane), rezultat al tragediilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, se repartizează între Europa (aproape 400 000 de persoane) și continentul american (1 200 000). Armenii sunt în jur de 800 000 în SUA, 300 000 în Franța, 200 000 în Canada, 100 000 în Argentina.

ARMENIA

Republica Armenia

Populație (estimare 2003) 3 060 000
Suprafață ..... 29 800 km^2
Capitală ..... Erevan

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Armeni ..... 93 %
Azeri ..... 2,7 %
Kurzi ..... 1,8 %
Ruși ..... 1,6 %

RELIGII

În Armenia, armenii aparțin în majoritate Bisericii armene numite „gregoriană".

ARMENII DIN AFARA ARMENIEI
(ȚĂRI APROPIATE)

Rusia (1989) 532 000
Georgia (1989) 437 000
Azerbaidjan (1989)* 391 000
dintre care în Karabahul Superior 145 000
Siria (estimare) 110 000
Iran (estimare) 80 000
Liban (estimare) 80 000
Ucraina (1989) 54 000
Uzbekistan (1989) 51 000
Turcia (estimare) 50 000

* Din cauza conflictului dintre cele două țări, de atunci numeroși armeni au părăsit Azerbaidjanul și cvasi-totalitatea azerilor, Armenia.

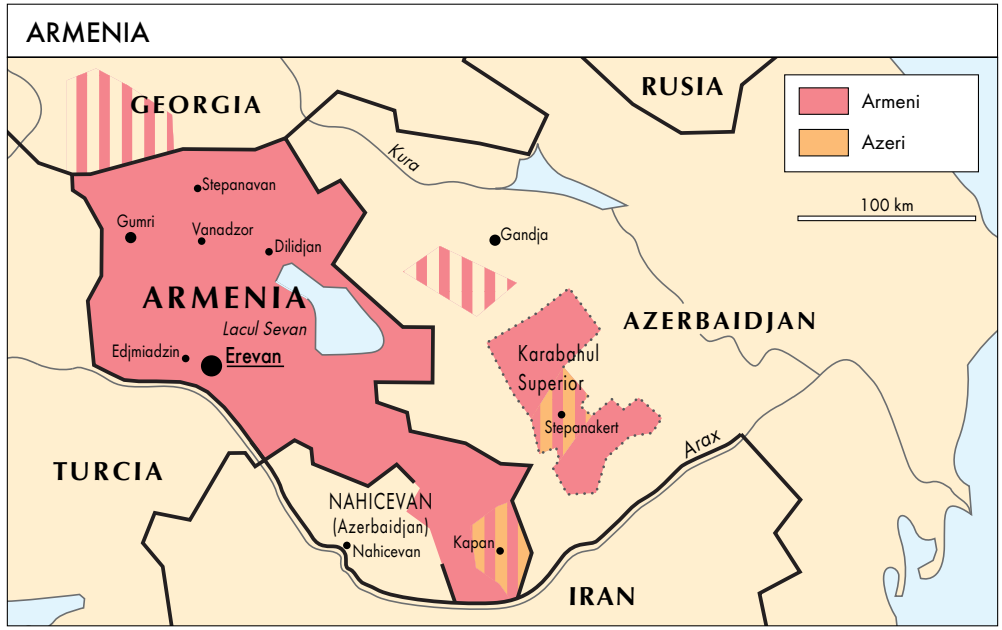

antiarmean face la Baku cel puțin șaizeci de morți. De această dată, trupele sovietice intervin (vezi p. 171).

INDEPENDENȚA ȘI CONFLICTUL CU AZERBAIDJANUL. În august 1990, Levon Ter Petrosian, fost membru al „comitetului Karabah", este ales președinte al Adunării Naționale (de fapt, șef al statului). Armenia se proclamă republică suverană, incluzând Karabahul Superior. Cetățenia sa este oferită tuturor armenilor care trăiesc în străinătate. După proclamarea independenței în septembrie 1991, Ter Petrosian este ales președinte al Republicii prin sufragiu universal luna următoare.

În ianuarie 1992, autoritățile din Baku suprimă regiunea autonomă și plasează Karabahul Superior „sub administrare directă", cu toate că nu au controlul asupra teritoriului. În conflictul care se declanșează Armenia este în avantaj. În luna mai, armenii reușesc să deschidă un culoar între Armenia și Karabahul Superior. În mai 1994 intervine un acord de încetare a focului, fără a se întrevedea o soluție politică. În 1998, Ter Petrosian este nevoit să demisioneze. Este urmat de Robert Kocearian, apoi în 2003 este reales în condițiile în care opoziția contestă conformitatea cu legea. În politica externă, Armenia se bazează în principal pe alian ța sa cu Rusia.

Popoarele iraniene

Noțiunea de iranian are o dublă semnificație: astăzi, pe de o parte, îi desemnează pe locuitorii Iranului, indiferent de limba maternă; pe de altă parte, desemnează un grup de limbi indo-europene vorbite în Iran și în diferite țări vecine.

LIMBILE IRANIENE. Istoria poate clarifica repartizarea lor geografică actuală. Către 1500 î.Hr., arienii – indo-europenii ce dominau în Asia Centrală – se scindează în două grupe.

Indo-arienii invadează nordul Indiei și își propagă limba, din care derivă sanskrita și mai multe limbi moderne ale Indiei (hindi, bengali etc.). Ceilalți, numiți iranieni (sau uneori irano-arieni), se împart, la rândul lor, în două grupe, în timpul primei jumătăți a mileniului I î.Hr. Grupa apuseană populează Podișul Iranian până la granița cu armenii. Grupa răsăriteană, menținându-se în Asia Centrală, se întinde în stepe și, înconjurând Caspica pe la nord, atinge Caucazul și Marea Neagră. În sfârșit, între secolele al IX-lea și al XIV-lea, două fenomene majore vor modifica acest tablou: înaintarea limbii persane către est până în Pamir; înaintarea limbilor turce către vest.

Cele două grupe – orientală și occidentală – s-au păstrat până astăzi.

1. Limbile din grupa răsăriteană vorbite odinioară în Asia Centrală (sogdia, horezmiana, bactriana) și în stepe (sasă, scitică) au dispărut în favoarea limbilor turce sau, către sud, a persanei. Derivă în prezent din grupa orientală: la est, paștuna și diferite limbi din Pamir; la vest, osetina, înrudită cu scitica. Acestea sunt limbile populațiilor de la munte care au putut rezista invaziilor.

2. Limbile din grupa apuseană includ, pe de o parte, persana (care are ca variantă tadjika), pe de altă parte, limbi foarte diferite din subgrupa „nord-occidentală" (cândva reprezentată de medică și partică). Astăzi, acestei grupe îi aparțin kurda, limbile și dialectele din vestul și nordul Iranului (lor, bahtiari, ghilani, mazandarani), ca și balucea, care își are originile în apropierea Caspicii.

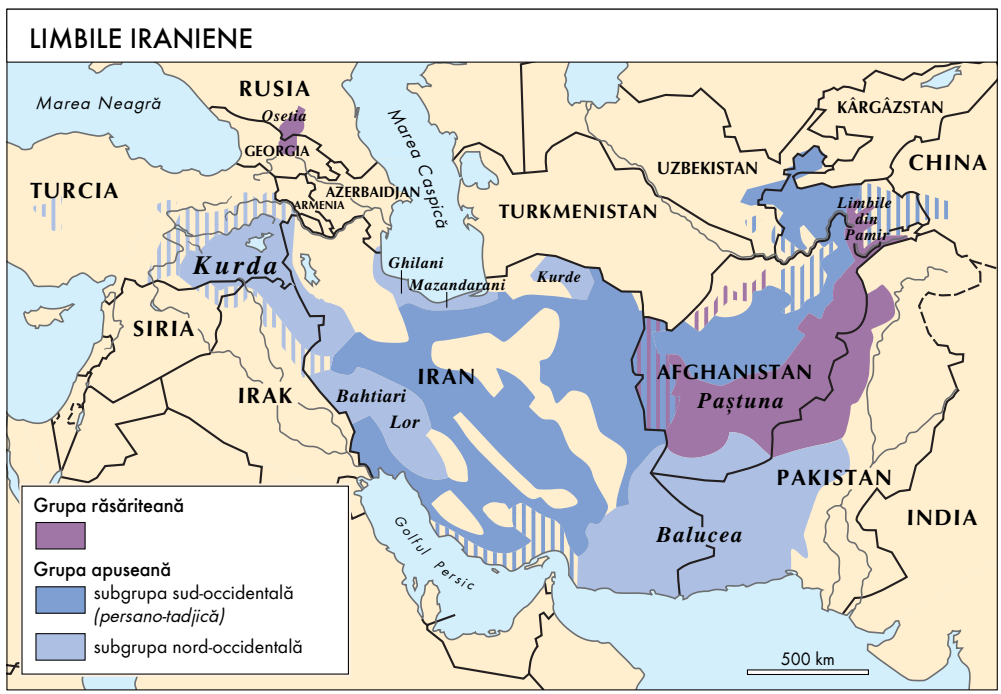

POPOARE ȘI STATE. Extinderea geografică a populațiilor iraniene (definite în funcție de criterii lingvistice) nu corespunde celei a statelor. Istoria persanilor propriu-ziși se identifică cu istoria Iranului (care, până în 1934, se numea Persia), cu rezerva că, în Iran, mai mult de jumătate din populație nu are persana ca limbă maternă. Situația păstunilor este la fel de paradoxală: creatori ai Afghanistanului în secolul al XVIII-lea, ei sunt minoritari în propria țară și mai puțin numeroși în aceasta decât în Pakistanul vecin. Kurzii se împart între Turcia, Iran, Irak și Siria; tadjicii, între Tadjikistan, Afghanistan și Uzbekistan; balucii între Pakistan și Iran; osetinii (tratați în lucrarea de față împreună cu populațiile din Caucaz), între Rusia și Georgia.

IRANUL ȘI PERȘII

Persia înainte de islam

În secolele al VII-lea și al VI-lea î.Hr., Imperiul Medic, primul mare stat iranian, își are capitala la Ecbatana (azi Hemadan). Către 550 î.Hr., un vasal al mezilor stabilit în Persia se revoltă și îi ia locul. Este vorba de Cirus cel Mare, primul împărat al dinastiei Ahemenizilor, care cucerește Babilonul în 539 î.Hr. Lui îi urmează Cambises, care anexează Egiptul, apoi Darius, întemeietorul Persepolisului. După ce Alexandru Macedon (334–323 î.Hr.) a cucerit Imperiul Ahemenizilor, se înființează colonii grecești până la țărmurile Indului și ale Oxusului. Lui Alexandru îi urmează diferite dinastii elenistice, printre care cea a seleucizilor, domnitoare în Iran, Mesopotamia și Siria. Parții, iranieni seminomazi din Khorasan, vor domina în epoca următoare. La mijlocul secolului al II-lea î.Hr., îi învinge pe Seleucizi și preiau controlul asupra Iranului, apoi al Mesopotamiei. Imperiul Partic va ajunge la apogeu câteva sute de ani mai târziu. Dar, luptele continue împotriva romanilor îl vor slăbi ulterior încetul cu încetul.

PERSIA SASANIDĂ. Dinastia Sasanidă, care i-a înlocuit pe parți în 224, este originară din Fars, cu alte cuvinte, persană. Cu toate acestea, capitala se află la Ctesifon, în Mesopotamia. Imperiul Sasanid va transforma în curând în religie oficială mazdeismul sau zoroastrismul (predicat de Zarathustra în secolul al VI-lea î.Hr.). Către sfârșitul secolului al V-lea, heftaliții, originari din Asia Superioară care erau indo-europeni sau turci, nu se știe exact, îi amenință pe sasanizi. Cu ajutorul turucilor (turci stabiliți recent în Asia Centrală), Chosroe I (531–579) îi înfrânge în jurul anului 560. Acesta va institui un stat centralizat și va organiza un sistem fiscal pe care arabii și-l vor atribui mai târziu. Dar, unul dintre urmașii săi lansează în 602 un război împotriva Imperiului Bizantin. Acesta durează până în 628 și slăbește Imperiul Sasanid.

În 637 la Qadisiyya (pe Eufrat), arabii înfrâng decisiv armata sasanidă și trec imediat la cucerirea Iranului. Fapt semnificativ, cea mai puternică rezistență o vor întâmpina în Fars.

Iranul în fața invaziilor

Sub presiunea arabă, Imperiul Sasanid, lovit în nucleul său, care era Mesopotamia, se va prăbuși în câțiva ani (în timp ce Imperiul Bizantin nu pierde decât provincii exterioare – Siria și Egiptul – și supraviețuiește). Expansiunea foarte tenace a islamismului întâlnește cu atât mai puține obstacole cu cât zoroastrismul, religie oficială extrem de ritualistă, nu avea o susținere populară. În schimb, limba persană rezistă în fața arabei și, amintirea epocii sasanide, nu se șterge din memoria colectivă.

GENEZA LIMBII PERSANE

Limba ahemenizilor este numită „persană veche“, și avea ca leagăn Persida. Provenită din persana veche, „persana de mijloc“ (sau *pahlavi*) era limba sasanizilor. În aceeași epocă, o altă limbă iraniană, sogdiana, domina în Asia Centrală. După cucerirea arabă, persana de mijloc rămâne cea mai vie în Khorasan și Transoxiana. Aici, ea a dat naștere limbii persane clasice, al cărei prim mare scriitor a fost poetul epic Firdusi (940?–1020?), un khorasanez. Persana clasică (sau *farsî*) devine apoi, până în secolul al XIX-lea, o mare limbă de cultură, recunoscută și utilizată ca atare atât de către turcii selgiucizi și otomani, cât și de Marii Moguli ai Indiei sau de hanii uzbeci.

Persana contemporană este o formă modernizată a persanei clasice. În Iran este limba folosită la Teheran, pe care învățământul și presa au oficializat-o treptat. Persana din Afghanistan (numită *darî*) este cunoscută ca fiind mai pură, deoarece a evoluat mai puțin. Limba vorbită în Tadjikistan (numită tadjică) a suportat, în secolul al XX-lea, influența limbii ruse.

Caracterele arabe, adoptate în persana clasică, rămân în vigoare, cu toate că nu se potrivesc deloc unei limbi indo-europene. În anii ’20, Reza Șah a dorit să adopte alfabetul latin, dar a trebuit să renunțe pentru a nu-i îndepărta pe cei credincioși.

Califii omeiazi (661–749) administrează Iranul ca și cum ar fi dependent de Irak. Dar Khorasanul, bastion al islamismului în fața turcilor, tinde să se emancipeze. Amestecați cu populațiile iraniene autohtone (convertite la islamism mai mult ca în alte părți), numeroșii coloni arabi au moștenit de aici un spirit de pionierat, valoarea războinică și dorința ca toți musulmanii să fie tratați în mod egal. Astfel, când în Irak se urzește planul răsturnării omeiazilor, la el se asociază și marea parte a khorasanezilor. În 749, forța lor militară asigură victoria „revoluției“ care aduce la putere dinastia Abbasidă. Schimbarea dinastiei este însoțită de o deplasare a centrului de gravitate a califatului în direcția Iranului. În administrația abbasidă, perșii vor juca un rol din ce în ce mai mare.

EMANCIPAREA IRANIENILOR. Tahirizii, guvernatori semi-independenți ai Khorasanului în secolul al IX-lea, sunt khorasanezi de origine arabă foarte legați încă de califat. Nu la fel stau lucrurile cu safarizii care, în 873, îi elimină pe tahirizi, luând în stăpânire capitala, Nișapur. Nativi din Seistan, de origine modestă (*saffar* înseamnă căldărar), safarizii sunt persani și susțin că se trag din sasanizi. Totuși, plătesc tribut califului, chiar dacă neregulat. În schimb, califul le recunoaște autoritatea asupra Farsului, Isfahanului, Seistanului, Sindului. În 898, acesta le atribuie Transoxiana, ceea ce le va cauza pieirea. Într-adevăr, această regiune era pe atunci în mâinile altor iranieni, samanizii, care opun rezistență și iau în stăpânire Khorasanul. Samanizii nu recunosc decât autoritatea religioasă a califului. Puternici pe toată întinderea secolului al X-lea, aceștia încurajează în Buhara (capitala lor) și în celelalte orașe din Transoxiana și Khorasan o viață intelectuală intensă care se traduce prin dezvoltarea unei literaturi în limba persană.

CONFEDERAȚIA BUIDĂ. În timp ce Curtea Samanizilor strălucește, califatul din Bagdad se cufundă în anarhie. De vidul de putere din Iranul Central vor profita iranienii din Daylem. În această regiune de munte din sud-estul Caspicii, islamismul tocmai începe să pătrundă, sub impulsul misionarilor șiiți. Cei trei fii ai unui daylemian pe nume Buya intră în slujba unui principe local iranian și antimusulman convins. Acesta sfârșește asasinat, dar cei trei frați – convertiți la islamism – își continuă drumul. Unul dintre ei pune, în 934, stăpânire pe Fars; un altul intră în Bagdad în 945, iar califul îi acordă puteri depline; al treilea, în 947, se impune la Ray și Isfahan.

În sistemul organizat de buizi, familia lor deține autoritatea supremă, formând astfel un fel de confederație. Emirul din Fars, care din capitala sa, Șiraz, guvernează regiunea cea mai bogată, este și cel mai puternic. Dar, el nu este întotdeauna cel care poartă titlul de *șahinșah* („rege al regilor“), onorat de către buizi pentru a-și mări prestigiul pe lângă populațiile iraniene. La sfârșitul secolului al X-lea, disputele religioase dintre sunniți și șiiți și conflictele în rândul buizilor înșiși le subminează autoritatea. Doar Farsul mai rămâne prosper, până când kurzii din Zagros, la presiunile turcilor selgiucizi, îl invadează în anii 1040.

SULTANATUL TURC SELGIUCID. În preajma anului 1000, samanizii s-au prăbușit în fața ghaznevizilor (foști mercenari turci stabiliți în Afghanistan) și a karahanizilor (turci veniți din Asia Superioară). Și unii, și ceilalți au solicitat participarea militară a turcilor musulmani originari de pe țărmul Mării Aral, numiți selgiucizi, deoarece aveau în frunte pe descendenții unei căpetenii pe nume Selgiuk. După ce i-au zdrobit pe ghaznevizi în apropiere de

GEOGRAFIA IRANULUI. Podișul iranian are drept granițe, la sud-vest, Munții Zagros; la nord, Elburzul, care prelungește la vest Munții Kopet Dag; la est, înaltele masive din Afghanistan. Partea centrală a Podișului, la sud-vest de Teheran, regiunea aflată la nord de Kopet Dag și litoralul Golfului Persic sunt deșertice. La altitudini intermediare se întind stepe și zone favorabile culturilor neirigabile sau celor irigabile. Doar litoralul sudic al Mării Caspice, cu foarte multe ploi, dispune de o vegetație naturală abundentă. Trei regiuni favorizate, dar periferice, au jucat în istoria Iranului un rol de prim rang: Farsul, Khorasanul și Azerbaidjanul. Farsul (formă arabizată pentru „Persia") se numea Persida în Antichitate. Aici a fost leagănul limbii persane și centrul țării înainte de cucerirea ei de către arabi. Khorasanul va deveni apoi important. El includea, până în secolul al XVIII-lea, orașele Merv (azi în Turkmenistan) și Herat (azi în Afghanistan). Stepele din Khorasan i-au atras foarte devreme pe nomazii turci din Asia Centrală, dar care s-au așezat în număr mare în Azerbaidjan, până ce au turcizat populația autohtonă. Alte regiuni au rămas periferice: sud-vestul semidesertic, regiune a balucilor; litoralul Caspicii, ferit de năvălirile nomade datorită vegetației dese și care, până în zilele noastre și-a păstrat caracteristicile, mai ales lingvistice. Istoria Iranului a fost multă vreme cea a unui drum de legătură între Asia Centrală și Mesopotamia. Acesta trecea prin Merv și Nișapur, continua cu flancul sudic al Elburzului, apoi ajungea în Zagros prin „Porțile Asiei", pentru a sosi în Mesopotamia. A fost ultimul tronson al „drumului mătăsii" venit din China și a fost, de asemenea, un drum al invaziilor, folosit de la vest la est de către arabi și mai târziu, în sens invers, de către turci și mongoli. Teheran, devenit capitală la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se află pe acest itinerar, la răscrucea spre Azerbaidjan și la egală distanță de Fars. Situația sa rezumă istoria Iranului.

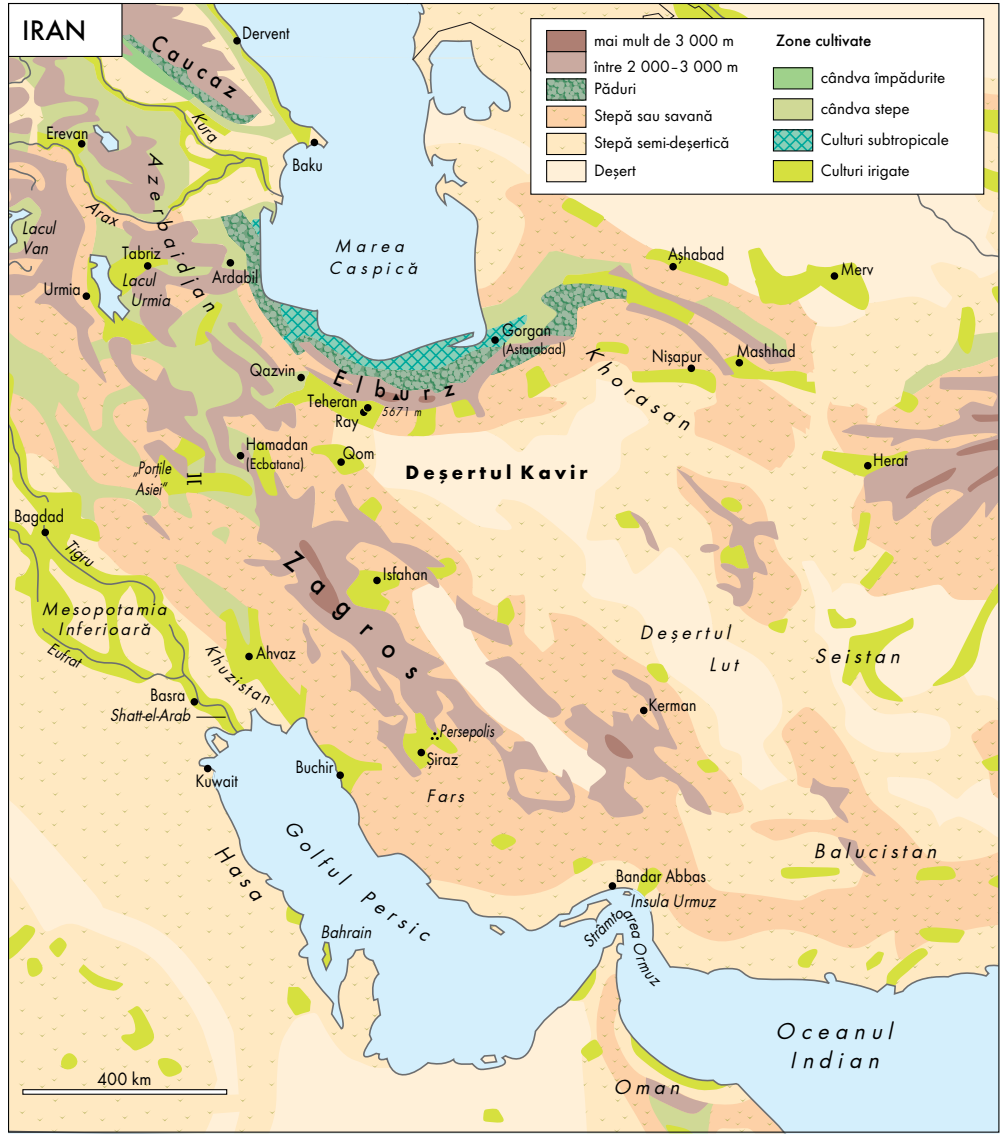

Merv în 1040, selgiucizii trec la cucerirea Iranului. Căpetenia lor, Tugril Beg, intrat în Bagdad în 1055, este proclamat sultan de către calif.

Deși este întemeiat de nomazi, sultanatul selgiucid ia forma unui stat organizat: bandele turbulente de turci, respinse în Anatolia, sunt înlocuite de sultani cu o armată de mercenari, turci și ei, dar disciplinați. Aceștia încredințează colectarea de impozite unei birocrații persane conduse de un vizir de același neam și aleg Isfahanul drept capitală. Pe scurt, sultanatul selgiucid adoptă cultura persană. În ceea ce-i privește pe turcii care au năvălit în Iran, se pare că au găsit destule pământuri disponibile pentru a nu-i nedreptăți pe sedentarii iranieni. Se instaurează astfel un echilibru, care va rămâne o caracteristică a țării.

În secolul al XII-lea, puterea selgiucidă slăbește. Ghurizii, originari din Afghanistan, iau în stăpânire cea mai mare parte din Iranul răsăritean. La începutul secolului următor, șahul Horezmului (căpetenie turcă, în ciuda titlului său persan) invadează Iranul și dezastrul nu va întârzia să se producă.

INVAZIILE MONGOLE. Din cauza unui incident care îi pune în conflict cu șahul din Horezm, mongolii se lansează în 1219 în urmărirea sa și, sub conducerea lui Tului, fiul lui Genghis-Han, devastează Khorasanul și nordul Iranului. Numeroase orașe sunt rase de pe fața pământului (Merv, Ray, Balh, Herat, Nișapur) și populația masacrată, în timp ce sistemele de irigație sunt fie distruse, fie abandonate de țăranii care au putut fugi. Astfel, regiuni agricole bogate se transformă în stepă. Teroarea domnește până la retragerea armatei lui Tului, în 1223. Apoi căpeteniile mongole rămase în Iran vor lua în stăpânire pământuri din Azerbaidjan.

În 1253, un nepot al lui Genghis-Han, Hulegu, este trimis în Iran pentru a anihila ordinul Asasinilor (vezi p. 52) și pentru a supune califatul abbasid. O dată duse la îndeplinire aceste misiuni, Hulegu se proclamă *ilhan* și formează, în avantaj propriu, un stat (Ilhanatul) care înglobează Iranul și Irakul, cu centrul în Azerbaidjan. Primii urmași ai lui Hulegu se arată, ca și acesta, ostili islamismului. De aceea vor încuraja creștinismul și budismul și nu ezită să ceară birocrației persane – încă în funcțiune – să aplice impozite zdrobitoare populației țărănești musulmane, fapt ce provoacă un nou recul al agriculturii. Pradă certurilor pentru succesiune, Ilhanatul se destramă după 1335.

Pentru a se afirma, dinastiile locale iraniene profită de situație: muzafarizii, seniori în Yazd, cuceresc Kermanul, Farsul și Isfahanul; kerții, din Herat, domină o mare parte a Iranului răsăritean. În vestul Khorasanului, sarbadarii, „revoluționari" șiiți, formează un stat care își va păstra independența din 1337 până în 1381.

TAMERLAN ȘI TIMURIZII. Turcofon musulman, Tamerlan ia în stăpânire Transoxiana în 1370 și își stabilește capitala la Samarkand. Apoi se va angaja în campanii militare neîncetate, până la moartea sa, în 1405. Primele sale atacuri împotriva Iranului datează din 1381. Ca și mongolii, se folosește de teroare: dacă orașele pe care a hotărât să le supună nu se predau fără rezistență, recurge la jaf, distrugeri și masacre. Sute de mii de persoane sunt luate în sclavie. Diferitele populații din Iran nu sunt totuși lovite în același mod. Sedentarii – orășeni sau țărani –, în mare parte iranieni, au enorm de suferit; elitele persane sunt decimate, iar dinastiile autohtone, nimicite. În schimb, nomazii, pe care mobilitatea îi face mai puțin vulnerabili, rezistă năvălirii. Așa se întâmplă cu turcii (și mongolii) stabiliți în țară în cursul veacurilor precedente.

Urmașii lui Tamerlan (numiți Timurizi) nu vor păstra în mod durabil decât Iranul răsăritean și Transoxiana unde reușesc să stabilească, în secolul al XV-lea, un calm relativ. Primul dintre ei, șahul Ruh (mort în 1447), mută capitala de la Samarkand la Herat. În acest oraș și în altele se dezvoltă o viață artistică și literară care face să se vorbească de o „Renaștere timuridă". Fapt semnificativ, este vorba de o renaștere bilingvă: turca ciagatai, limba maternă a timurizilor, și persana, al cărei prestigiu cultural rămâne intact, vor fi la fel de favorizate.

La vest, dislocarea Ilhanatului a încurajat în secolul al XIV-lea apariția grupărilor tribale, printre care cea a mongolilor djalairizi care, pentru o vreme, a dominat Azerbaidjanul și Irakul. Slăbiți de Tamerlan, djalairizii sunt înfrânți în 1410 de turcomanii așezați pe malul Lacului Van, numiți Kara Koyunlu. Aceștia din urmă își vor forma în deceniile următoare un imperiu, care, având capitala în Tabriz, include Anatolia orientală, Irakul și jumătate din Iran. În 1467, rivalii acestora, gruparea Ak Koyunlu, vin și îi înlocuiesc. Istoria grupărilor Kara Koyunlu și Ak Koyunlu poate fi luată ca punct de plecare pentru istoria azerilor (vezi p. 167), dar ea deschide, de asemenea, un nou capitol în istoria Iranului: cel al Imperiului Persan Safavid, întemeiat de turcomani.

Imperiul Persan Safavid

Luându-și, fără îndoială, numele de la șeicul kurd Safi al-Din (1252–1334), ordinul religos (musulman) safavid, cu centrul în Ardabil, în Azerbaidjanul Oriental, va deveni treptat bogat și puternic. La mijlocul secolului al XV-lea, unul dintre conducători, Djoneyd, visează să îl transforme în organizație militantă. În acest scop, va recruta adepți în Anatolia Orientală din rândul turcomanilor, care văd în el aproape un personaj de natură divină. Fiul său, Haydar, îi succedă în 1460. Acestuia i se atribuie inventarea tichiei roșii cu douăspreze pliuri care va da partizanilor safavizilor porecla de Kâzâl Baș sau „Capete roșii". (Referirea la cei douăspreze imami ai șiismului duodeciman pare să fi fost imaginată mai târziu.) Relațiile safavizilor cu gruparea Ak Koyunlu, mai întâi prietenești, vor deveni tensionate: Haydar moare în 1488 într-o ambuscadă; fiul său mai mare va avea, în 1494, o soartă asemănătoare. Al doilea fiu al lui Haydar, Ismail, va fi de atunci o încarnare a legitimității safavide. El se refugiază în Ghilan, pe lângă un principe șiit.

ȘAHUL ISMAIL. Turc pe linie maternă, poate de origine kurdă prin tată, Ismail nu este ușor de caracterizat: deși scrie poeme în turca azeri, cunoaște, de asemenea, persana și araba. Educația primită a fost șiită, dar, cel care îl inspiră este bunicul său, Djoneyd: ca și el, va exercita o adevărată fascinație asupra turcomanilor.

Deoarece gruparea Ak Koyunlu a pierit în războiul civil, Ismail trece în fruntea kâzâl başilor, cucerește Tabrizul în 1501 (este în vârstă de paisprezece ani!), se proclamă șah și decretează șiismul duodeciman religie oficială și obligatorie. Întemeiat astfel pe principiile sale, Imperiul safavid se lovește de două forțe sunnite: uzbecii, ce invadează Khorasanul, și otomanii. Șahul Ismail îi va învinge pe primii la Merv în 1510 (din craniul căpeteniei lor, Muhammad Șaybani, mort în luptă, va face o cupă pe care o dăruiește sultanului otoman). La vest, pericolul este de altă natură. Safavizii recrutează kâzâl başi din rândul triburilor turcomane din Anatolia pe care, în același timp, otomanii se străduie să le supună. Conflictul duce în 1514 la bătălia de la Cealdiran, iar șahul Ismail va primi o grea înfrângere. Otomanii ocupă Tabrizul pentru câteva luni și vor reveni în mai multe rânduri până în secolul al XVIII-lea. Această amenințare constrânge Imperiul Safavid să se mute spre est: centrul său de gravitate, situat la origine în Azerbaidjanul turcoman, va trece încetul cu încetul pe teritoriu persan.

ORMUZ

Insula Ormuz (sau Hormoz), la intrarea în Golful Persic, era în secolul al XIV-lea marele centru al mărfurilor provenite din India. Cucerită de Albuquerque în 1508, ea a fost una dintre pozițiile-cheie ale imperiului maritim portughez și acumulase o bogăție legendară. Șahul Abbas o ocupă în 1622 cu sprijinul unei flote engleze și transferă activitatea comercială pe continent, la Bandar Abbas. Ormuz redevine atunci ceea ce este și azi, adică o insuliță semideșertică.

Statul întemeiat de șahul Ismail se sprijină pe un triplu aspect: militar, birocratic și religios. Kâzâl başii, repartizați în triburi (afșar, kajar etc.), formează forța militară. Birocrația persană este o contrapondere pentru kâzâl başi. Rolul șiismului duodeciman este mai greu de aproximat. Impus *manu militari* de către un șah care la început avea o legitimitate religioasă, șiismul nu era religia persanilor (șahul Ismail a trebuit să cheme teologi șiiți din Bahrain, Irak, Liban), nici a kâzâl başilor, a căror heterodoxie avea mai ales o amprentă turcă anteislamică. Acest lucru nu a împiedicat șiismul să devină o trăsătură a culturii iraniene și, fără îndoială, un factor de coeziune națională.

DE LA ȘAHUL ISMAIL LA ȘAHUL ABBAS. La moartea șahului Ismail, în 1524, fiul său Tahmasp nu are încă vârsta de a domni. Uzbecii vor ocupa imediat Khorasanul. Zece ani mai târziu, otomanii invadează Azerbaidjanul și cuceresc Bagdadul. După ce au recuperat Tabrizul în 1535, Tahmasp îi alungă în 1537 pe uzbeci din Khorasan. Otomanii persevează totuși în anexarea tuturor regiunilor turcomane și în distrugerea puterii safavide șiite. În 1548, aceștia se află din nou în Azerbaidjan, dar strategia pământului pârjolit practicată de Tahmasp nu le mai permite să rămână aici. Astfel, în 1555, vor semna tratatul din Amasya, în virtutea căruia safavizii păstrează Azerbaidjanul, iar otomanii, Irakul.

Moartea lui Tahmasp în 1576 provoacă certuri între kâzâl başi, ceea ce îi determină pe otomani să invadeze Persia apuseană și pe uzbeci să ia din nou în stăpânire Khorasanul. Nepotul lui Tahmasp, Abbas, proclamat șah în 1587, negociază cu otomanii: o pace semnată în 1590 le acordă întregul Azerbaidjan, cu excepția Ardabilului,

JEAN CHARDIN (1643–1713)

Dintr-o familie de bijutieri, francezul Jean Chardin – care vorbea persana – a stat în Persia între 1666 și 1667, apoi între 1672 și 1677. Nu există o descriere mai bună a Persiei safavide decât opera sa în zece volume. Hughenot persecutat, acesta a emigrat în 1681 în Anglia, unde a devenit sir John Chardin și a fost înmormântat în abația Westminster.

spațiu privilegiat al ordinului safavid. Șahul Abbas va putea atunci să-i atace pe uzbeci, a căror dinastie Șaibanidă se prăbușește în 1599. Frontiera se stabilizează în apropiere de Oxus la începutul secolului al XVII-lea. Șahul Abbas se reîntoarce apoi împotriva otomanilor, pe care îi zdrobește în 1605 în apropiere de Tabriz.

În același timp cu restaurarea frontierelor Imperiului Safavid, șahul Abbas îi modifică organizarea internă. Resursele pe care Kâzâl bașii le luau din provincii sunt în mare parte transferate coroanei. Șahul Abbas realizează astfel două lucruri deodată: slăbește căpeteniile kâzâl bașe, adeseori separatiste, și pune la punct mijloacele pentru a întreține o armată sigură. După cum se obișnuia în Orientul Mijlociu din secolul al IX-lea, aceasta este formată din sclavi (altfel spus, mameluci), pe care șahul Abbas îi „recrutează“ din rândul creștinilor din Caucaz. În acest scop, vor fi purtate campanii în Armenia (1603–1604) și în Georgia (1614 și 1616). Căpeteniile mameluce, convertite la islamism, câștigă în importanță, devenind, de exemplu, guvernatori de provincie.

Succesorii șahului Abbas (mort în 1629), beneficiază de o lungă perioadă de pace, după un război împotriva otomanilor, marcată în 1639 de tratatul de la Zuhab (atunci se schițează în mare liniile de graniță dintre Iran și Irak). Dar, în lipsa unei amenințări exterioare, șahii vor lăsa armata safavidă să decadă, lipsită de echipament și ineficientă.

Crizele din secolul al XVIII-lea

REVOLTA AFGHANĂ ȘI ȘAHUL NADIR. Intoleranța religioasă a șahului Sultan Husayn declanșează în teritoriul afghan controlat de Imperiul Safavid o serie de revolte pe care guvernatorul (un georgian) nu va reuși să le stăpânească. În 1721, căpetenia afghană Mir Mahmud mărșăluiește spre Isfahan. Armata safavidă, superioară numeric, dar prost condusă, este împrăștiată la Gulnadabad în 1722. Mahmud cucerește Isfahanul și îl determină pe sultanul Husayn să abdice în favoarea sa. Stăpânirea afghanilor va fi efemeră: Mahmud va fi asasinat în 1725, iar sucesorul său, răsturnat de Nadir Khan în 1729. În acest timp, otomanii au invadat vestul țării, în timp ce rușii – un lucru nou – ocupau provinciile caspice.

Membru al tribului kâzâl baș al afșarilor, implantat în Khorasan, Nadir Khan se aliază de formă cu un pretendent safavid, constituie o armată de afghani și kâzâl bași (rivalii celor care îl susțineau pe Mahmud), își neutralizează concurenții din tribul kâzâl baș al kajarilor și își asigură, în jurul anului 1730, controlul asupra Persiei. Campaniile sale îi conving pe otomani să se retragă în spatele frontierelor fixate în 1639 (atunci, rușii evacuează, de asemenea, țara). Nadir se proclamă șah în 1736, apoi își orientează ambițiile către est, până spre Delhi, pe care îl devastează în 1739 și de unde adună o imensă pradă de război. În anul următor, uzbecii din Buhara și Khiva se predau, la rândul lor.

Marele comandant militar, Nadir Șah nu se dovedește un om politic de talent. Tentativa sa de a pune capăt heterodoxiei șiismului transformându-l într-o a cincea *madhhab* (școala juridică) a sunnismului întâmpină o puternică opoziție în întreaga țară. Este asasinat de kâzâl bași în 1747.

DE LA ZANZI PÂNĂ LA KAJARI. La moartea lui Nadir, armata sa se dezmembrează. Afghanii se reîntorc în țara lor sub conducerea lui Ahmad Khan, ce va întemeia în curând Afghanistanul independent. Afșarii nu păstrează decât Khorasanul, condus de șahul Ruh până în 1796. În alte părți domnește haosul, din care se desprinde până la urmă autoritatea lui Karim Khan. Acesta aparține tribului iranian al zanzilor, așezat în sudul Hamadanului. Karim este astfel primul suveran al Persiei care, din secolul al XI-lea, are o origine autentic iraniană. Mai mult, el se mulțumește cu titlul de *vakil* (regent), lăsând unui safavid-marionetă titlul de șah. Karim alege drept capitală Șiraz, reinstaurează șiismul duodeciman și asigură țării un sfert de secol de calm.

Moartea lui Karim, în 1779, aruncă din nou țara în anarhie. Succesorii săi din Șiraz nu au competența sa. Astfel, se va impune un membru al tribului kâzâl baș al kajarilor, rivali ai afșarilor din Khorasan. Căpetenia lor, Aga Muhammad, stabilește capitala la Teheran în 1786, cucerește Isfahanul în anul următor, apoi Șirazul în 1792. După ce

CAPITALE

Iranul și-a căutat multă vreme capitala. Fără să abandoneze Ecbatana mezilor, ahemenizii au întemeiat Persepolisul în provincia lor de origine. Din motive strategice, parții au luat Ctesifonul (la doi pași de Bagdadul de azi), pe care sasanizii l-au păstrat. După cucerirea arabă, capitale de cultură arabă au înflorit mai la vest: Nișapur pentru tahirizi, Buhara pentru samanizi. Buizii au oferit Șirazului o mare strălucire. Turcii selgiucizi au ales Isfahanul. Ilhanii mongoli i-au preferat Tabrizul, unde dinastiile turcomane (Kara Koyunlu și Ak Koyunlu) le-au succedat în final, în timp ce timurizii domneau în Herat. Din Tabriz, amenințat de otomani, safavizii au trecut la Qazvin, apoi la Isfahan, oraș drag șahului Abbas. După ce afghanii au devastat Isfahanul, khorasanezul Nadir Șah se stabilește la Mashhad, înainte ca hanul Karim să aleagă Șiraz. Alegerea definitivă – Teheran – îi aparține în 1786 întemeietorului dinastiei Kajarilor. Trebuie spus totuși că imamul Khomeyni a condus Iranul, din 1979 până la moarte, zece ani mai târziu, nu din Teheran, ci din orașul sfânt șiit Qom.

l-a trimis la moarte pe ultimul suveran zand în 1794, se proclamă șah la Teheran în 1796. Între timp, invadează Georgia. Pentru a-și extinde autoritatea la ansamblul țării, îl va elimina în sfârșit pe șahul afșar Ruh care, în Khorasan, stăpânea comorile aduse din India de către Nadir. Asasinat în 1797, Aga Muhammad – spre deosebire de predecesori – își plănuise succesiunea: nepotul său va urca de îndată pe tron. Dinastia Kajarilor va domni în Iran până la începutul anilor 1920.

Persia kajarilor

STABILIREA FRONTIERELOR. După ce rușii au cucerit, la începutul secolului al XIX-lea, nordul Azerbaidjanului, tratatul din Gulistan (1813) ratifică un fapt împlinit. Doisprezece ani mai târziu, perșii trebuie să cedeze Rusiei hanatele Nahicevan și Erevan (tratatul de la Turkmenceai, 1828). Frontiera cu Imperiul Otoman, trasată în linii mari în 1639, este fixată într-un mod precis începând cu 1847 (tratatul din Erzurum).

La est, perșii vor să recucerească Heratul, căzut în secolul al XVIII-lea în mâinile afghanilor. După o primă tentativă în 1833–1834, aceștia asediază orașul în 1837 cu sprijinul consilierilor ruși. În anul următor, britanicii cuceresc insula Karg, în Golful Persic, și îl amenință pe șah cu războiul. Asediul va fi ridicat imediat. Dar, perșii se încăpățânează: profitând de certurile dintre principii afghani, intră în Herat în 1852 și din nou în 1856. Britanicii, de această dată, debarcă în Bușir, iar Persia trebuie să renunțe definitiv la Herat. Sub egida lor, frontiera dintre Persia și Afghanistan este fixată în 1863. În 1870, britanicii vor stabili, printre altele, o frontieră care atribuie Persiei Balucistanul de Vest.

La nord-est, șahul Persiei se consideră ca suzeran al turkmenilor. De fapt, nu este deloc așa,

iar aceștia din urmă jefuiesc în continuare Khorasanul și iau sclavi, vânduți la Khiva și Buhara. Rușii îi supun pe turkmeni între 1873 și 1881. În 1882, Persia recunoaște noua frontieră și renunță simultan la Merv, pe care Rusia o va anexa doi ani mai târziu.

SLĂBICIUNEA STATULUI, INTERVENȚIILE STRĂINE. În secolul al XIX-lea, Persia nu reușește să se modernizeze. Motivul principal este slăbiciunea statului. Guvernatorii provinciilor se comportă ca adevărați suverani autonomi. Resursele modice de care dispune guvernul nu îi permit punerea pe picioare a unei armate eficiente, ambiție care, în cazul otomanilor, reprezintă în aceeași perioadă resortul esențial al modernizării. Nici aristocrația, dornică să-și păstreze privilegiile, nici birocrația, închisă în tradițiile sale multiseculare, nici ulemalele, care se tem de influențele străine, nu aspiră la schimbare. De altfel, Rusia nu dorește o Persie puternică ce i-ar amenința teritoriile din Caucaz și Asia Centrală, în timp ce Marea Britanie se mulțumește cu acest *statu quo*. Nimic nu ilustrează mai bine acest blocaj general al dezvoltării ca absența unei căi ferate în Persia până la începutul Primului Război Mondial.

În 1905 izbucnește o mișcare ostilă față de reformele fiscale inițiate, la cererea guvernului, de către un expert belgian. Manifestanții sunt orășeni, mai ales lucrători la bazar, din Teheran și Tabriz, și care i-au atras de partea lor pe ulemale. Subordonată în curând de către o minoritate de intelectuali, mișcarea duce la convocarea unui *Madjilis* (parlament) care votează o constituție. Șahul încearcă să se delimiteze de aceasta, dar în 1909 trebuie să se încline în fața unei coaliții neașteptate, care, ajunsă la Teheran, îl constrânge să abdice. Pe de o parte, este vorba de țărani răsculați din Ghilan, pe de altă parte, de bahtiari (nomazi iranofoni). Aceștia din urmă își iau partea leului în noua împărțire a puterilor. *Madjilis*-ul va fi – cu sprijinul rușilor – dizolvat în 1911 de către un guvern format din bahtiari și diferite notabilități.

Persia se prezintă acum mai divizată ca niciodată. La 30 august 1907, Rusia și Marea Britanie au ajuns la un acord în termenii căruia fiecare dintre cele două puteri dispune de o zonă de influență. Începând cu anul 1908, la Tabriz staționează trupe rusești. Marea Britanie se mulțumește, în sud-west, cu o zonă de o mai mică întindere, dar concesionarea exploatărilor petroliere în sudul țării este atribuită în 1901 supusului britanic William Knox d'Arcy. În 1908 se descoperă petrol la Masjed-Suleiman. În anul următor, o conductă ajunge în Abadan și se creează Anglo-Persian Oil Company (APOC). Concesiunea acordată unei societăți ruse în nordul Persiei în 1896 nu se bucură de același noroc.

PERSIA ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. Deși neutră, Persia nu este scutită de conflict. Otomanii îi atacă pe ruși în Azerbaidjan; agenți germani, în sudul țării, ridică triburile împotriva britanicilor. Naționaliștii persani se arată favorabili Puterilor Centrale și caută să ajungă la un acord cu acestea. Dar, rușii

BABISM ȘI BAHA'ISM

Sayyed Ali Muhammad, născut la Șiraz către 1820, inițiază în 1844 o critică severă a ulemalelor, cerând mai multă dreptate socială. Partizanii săi îl recunosc ca *Bab* („prag"), altfel spus, „cale de acces" către „imamul ascuns" al șiiților. Mișcarea va lua o mare amploare, transformându-se în rebeliune în nordul țării. Șahul va ordona o represiune feroce și trimiterea la moarte a Babului la Tabriz, în 1850.

Babul are, totuși, discipoli, printre care Baha Allah (1817–1892), care trăiește în exil în Imperiul Otoman începând din 1852. În 1863, Baha Allah se proclamă profetul a cărui sosire o vestise Bab, și întemeiază o nouă religie, baha'ismul, impregnată de egalitarism și pacifism. Baha'iștii vor fi ținta unor persecuții repetate, la cererea ulemalelor, și vor fi considerați de către Republica Islamică eretici care vor trebui reintegrați cu forța în islam.

îi resping pe otomani și ocupă Teheranul, în timp ce britanicii mobilizează o mică armată în sud-est. În 1917, rușii se retrag. Astfel, Marea Britanie, victorioasă asupra otomanilor în Irak, va deține în 1918 controlul militar al întregii țări.

Lordul Curzon, ministrul britanic al Afacerilor Externe, semnează, în 1919, cu Persia un tratat ce instituie un cvasi-protectorat. Teheranul vede în aceasta o garanție împotriva ambițiilor sovietice. Dar, Londra se arată rezervată, cu atât mai mult cu cât în 1920 trupe sovietice vin în ajutorul unei revolte în Ghilan, numită a djangalilor. Conducătorii persani hotărăsc atunci să negocieze cu Moscova. În virtutea tratatului semnat cu Persia la 26 februarie 1921, sovieticii se angajează să evacueze țara. Britanicii vor face același lucru (tratatul din 1919 nu va fi niciodată ratificat). În orice caz, la 21 februarie, o lovitură de stat a adus la putere oameni noi, printre care colonelul Reza Khan.

Iranul dinastiei Pahlavi

Născut în 1878 în Mazandaran, Reza Khan este căpetenia brigăzii cazace persane care, înființată în anii 1870, a fost reorganizată de ruși după 1907, apoi de britanici în 1920. Ministru al Războiului în 1921, prim-ministru în 1923, Reza Khan își propune în primul rând să formeze o armată eficientă și să asigure autoritatea puterii centrale. Mișcarea autonomistă din Azerbaidjan fusese deja reprimată în 1920. În Ghilan, alianța djangalilor și a comuniștilor susținuți de sovietici reușește să proclame republica în iunie 1921. Câteva luni mai târziu, Reza Khan recucerește provincia, apoi se întoarce spre Khorasan, unde certurile dintre triburi (între kurzi și foști kâzâl-bași) nu se vor domoli decât în 1926. În Kurdistan, revolta declanșată în 1919 va fi înăbușită în 1922. Căpetenia arabă, care, datorită susținerii britanice, controla Arabistanul, este obligată să i se supună lui Reza Khan în 1924. Rebotezată Khuzistan, provincia va fi de atunci colonizată de perși. Reza Khan încearcă, printre altele, să reducă puterea bahtiarilor.

În același timp, Reza Khan concentrează puterea în mâinile sale. Confruntat cu opoziția ulemalelor, va renunța la instituirea unei republici, dar în 1925 determină *Madjilisul* să destituie dinastia kajară și să îl numească regent. La 25 aprilie 1926, se încoronează șah cu numele dinastic de Pahlavi. Noul regim se sprijină pe armată și pe marii proprietari de pământuri, care își mențin privilegiile. Șahul Reza are ambiția să reformeze societatea (instituirea unui învățământ laic și de tribunale civile, adoptarea veșmintelor europene, interzicerea purtării vălului). În domeniul economic, efortul se îndreaptă asupra industriei și căilor de comunicație. În 1934, țara primește oficial numele de Iran, cel de Persia devenind simbolul paseismului.

IRANUL ÎN CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL. Pentru a se sustrage influențelor sovietice și britanice, șahul Reza a apelat la capital și experți germani. În 1941, Moscova și Londra, dorind să stabilească legături *via* teritoriul iranian, cer expulzarea germanilor. Șahul refuză, iar trupele sovietice și britanice invadează Iranul la 25 august. Reza abdică în favoarea fiului său, Muhammad Reza (va muri în exil la Johannesburg în 1944). În 1942, printr-un tratat semnat cu guvernul de la Teheran, Aliații se angajează să evacueze țara în cel mult șase luni după sfârșitul războiului.

Înlăturarea șahului Reza și a regimului de ocupație înviorează viața politică. Rivalizează trei grupări: tânărul șah și partizanii acestuia; notabilitățile naționaliste, regrupate începând cu 1944 în Frontul Național; Partidul marxist Tudeh, înființat în 1941, susținut de URSS și legat de autonomiștii de origine azerbaidjană și kurdă. La sfârșitul anului 1945, este instalat un guvern autonom din Azerbaidjan cu sprijinul Tudeh (vezi p. 170). La

puțin timp după aceea, la Mehabad este proclamată o republică populară kurdă (vezi p. 129). Prim-ministrul iranian, Gavam as-Sultaneh, protestează și acordă sovieticilor, în schimbul retragerii trupelor, o vastă concesiune petrolieră, cu condiția ratificării acestei decizii în *Madjilis*. În luna mai 1946, sovieticii se retrag din Iran, dar acordul nu va fi niciodată ratificat. (Trupele britanice au părăsit țara la începutul anului.) În noiembrie, autoritățile iraniene reiau controlul în Azerbaidjan și Kurdistan.

MOSSADEGH ȘI CHESTIUNEA PETROLULUI. După îndepărtarea amenințării sovietice, atenția se îndreaptă asupra veniturilor din petrol, problemă majoră a puterii. Guvernul, susținut de șah, negociază, în 1949, un nou acord cu Anglo-Iranian Oil Company, dar *Madjilis*-ul refuză să-l ratifice, apoi, într-un climat de nemulțumire crescândă, va vota în 1951 naționalizarea petrolului. Muhammad Mossadegh, susținut de Frontul Național și principalul adversar al acordului din 1949, devine prim-ministru și organizează Compania Națională a Petrolului Iranian (CNPI). Anglo-saxonii ripostează boicotând petrolul iranian ceea ce provoacă serioase dificultăți economice în Iran, dar nu clatină intransigența lui Mossadegh. Confruntarea finală cu șahul are loc în 1953. Pe 19 august, manifestații ostile față de Mossadegh, pregătite de CIA, permit autorităților militare, la rândul lor subordonate șahului, să treacă la arestarea acestuia. Mossadegh va sta trei ani la închisoare, apoi va fi arestat la domiciliu până la moartea sa, în 1965.

IRANUL ȘAHULUI MUHAMMAD REZA. Chestiunea petrolului se reglementează în 1954. CNPI, menținută, cedează exploatarea unui consorțiu internațional pe o durată de 25 de ani. Veniturile sunt împărțite în mod egal între Iran și consorțiu. În același timp, influența economică și militară a SUA devine preponderentă. În 1955, Iranul aderă la Pactul de la Bagdad – alianță defensivă împotriva URSS – semnat deja de Irak, Turcia, Marea Britanie și Pakistan. Acest pact, după retragerea Irakului în 1958, va da naștere la *Central Treaty Organization* (CENTO), patronată de SUA.

Ca și tatăl său, șahul Muhammad Reza dorește să modernizeze radical Iranul și să-și afirme puterea. Începând cu 1962, va exercita el însuși puterea, lansând „Revoluția albă", a cărei primă fază constă într-o întinsă reformă agrară. Producția agricolă stagnează, deoarece țăranii nu erau pregătiți pentru astfel de răsturnări. O parte dintre ei va spori numărul celor aflați în cartierele sărace din Teheran și din alte orașe. Dar creșterea producției petroliere îl îndeamnă pe șah să se arate din ce în ce mai ambițios. După ce se inițiază un nou acord cu consorțiul, în 1973, investițiile industriale și importurile vor cunoaște o dezvoltare fără precedent, la fel ca și achizițiile militare. Paralel, se accentuează autoritarismul regimului. Dar, expansiunea – prea rapidă pentru capacitățile țării – încetează în 1976 și apare inflația.

Nemulțumirea crește în rândul clasei de mijloc și a populațiilor urbane, cele mai afectate de eroziunea monetară. Sunt acuzate măsurile restrictive ale statului (abuzurile Poliției secrete sau Savak) și degradarea moralității. Corupția, luxul afișat de o minoritate beneficiind de occidentalizarea dezlănțuită, concesiile prea mari făcute intereselor străine, sunt resimțite ca tot atâtea nedreptăți și ofense aduse islamului. Într-un asemenea context, idealul șiit – lupta împotriva oprimării, domnia dreptății – își regăsește forțele. Tocmai prin propovăduirea decăderii dinastiei Pahlavi (opresorii) și instaurarea unei republici islamice (justă prin definiție), va căpăta ayatollahul Ruhollah Khomeini un ascendent asupra populației iraniene. De altfel, acesta susține ideea că ulemalele trebuie să se angajeze primele în lupta politică, iar nu să se refugieze în apolitism. (Exilat în Turcia în 1964, Khomeini s-a stabilit în Irak în 1965. Expulzat din țară în octombrie 1978, va găsi apoi azil la periferia Parisului.)

EȘECUL „ARIANISMULUI"

Adoptând numele dinastic de Pahlavi (cu referire la limba epocii sasanide), Reza Șah dorea să reînnoade legăturile cu trecutul anteislamic pentru a întemeia un nou naționalism. Decizia de a reboteza Persia în „Iran" („țara arienilor", nume dat strămoșilor populațiilor iraniene) urma aceeași logică. Muhammad Reza duce această politică prin sărbătorirea cu mare pompă, în 1971, a aproximativ 2500 de ani de la întemeirea Imperiului Ahemenid. Dar, populația iraniană nu s-a atașat de aceste momente festive. Naționalismul său – foarte real, cum a arătat războiul împotriva Irakului – se exprimă, în schimb, în mod spontan în cadrul specificului șiit.

Republica islamică

După ce Khomeini a fost atacat în presă, izbucnesc răscoale în Qom, în ianuarie 1978 și agitația

se răspândește și în celelalte orașe ale țării. La Teheran, în septembrie, armata deschide focul asupra mulțimii, făcând un număr considerabil de victime. Șahul îl numește prim-ministru pe Șapur Bakhtiar (unul dintre conducătorii Frontului Național) și părăsește țara în ianuarie 1979 (va muri în iulie 1980 la Cairo). Bakhtiar dorește să instaureze un regim democratic și se declară ostil unei republici islamice. Este prea târziu. Khomeini, întorcându-se la Teheran pe 1 februarie, ia imediat puterea și îl numește prim-ministru pe Mehdi Bazargan, un fost colaborator al lui Mossadegh. Frontul Național se raliază acestuia, armata se predă, iar Bakhtiar se refugiază în străinătate.

INSTAURAREA REPUBLICII ISLAMICE. În timp ce „comitetele" preiau controlul terenului și tribunalele islamice pronunță condamnări în grabă, un referendum va aproba, în martie 1979, principiul unei republici islamice, concept pe care integriștii îl vor împinge foarte departe. Adoptată în decembrie 1979, noua Constituție instituie într-adevăr – alături de funcțiile obișnuite – titluri specifice: un imam și călăuză supremă (Khomeini va deține această funcție pe viață); un consiliu de supraveghere format din ulemale cu drept de veto asupra legilor votate de Madjilis considerate neconforme islamului; o miliție („pasdaranii"), deja activă din luna mai și care nu va întârzia să dubleze armata propriu-zisă.

Faza revoluționară durează până în 1982. Ea este marcată, din 1979, de reprimarea răscoalelor în rândul minorităților sunnite: turkmenii din regiunea Gurgan, arabii din Khuzistan, kurzii. În noiembrie 1979, ocuparea ambasadei SUA duce la căderea lui Bazargan. Abolhassan Bani Sadr, un alt fost colaborator al lui Mossadegh, ales președinte al Republicii în ianuarie 1980, trebuie, la rândul său, să cedeze presiunilor integriștilor în mai 1981 și să se exileze. Partidul Revoluției Islamice, înființat în 1979, preia monopolul puterii (certurile dintre facțiuni vor lua totuși o asemenea amploare, încât Khomeini îl va dizolva în 1987). Începând cu jumătatea lui 1981, pasdaranii duc o luptă nemiloasă împotriva Mujahedinilor Poporului, formațiune islamică marxizantă înființată în 1966 și care, la început, susținuse revoluția. Dar, războiul declanșat de Irak în septembrie 1980 impune Republicii Islamice o problemă mult mai gravă.

RĂZBOIUL ÎMPOTRIVA IRAKULUI. Retragerea britanicilor din Golf l-a îndemnat pe șah să ducă în regiune o politică externă activă, cu asentimentul SUA. Pentru acest lucru stau mărturie intervenția iraniană în Oman, la începutul anilor '70 și acordul semnat cu Irakul la Alger în 1975 cu privire la Shatt-el Arab. Dar, acest acord – care fixa frontiera pe talvegul fluviului și nu pe țărmul

O REVOLUȚIE URBANĂ

Ca și în 1906, „bazarul" (comercianți mici și mijlocii legați prin tradiție de ulemale) și studenții au format avangarda revoluției din 1979. Dar, cea care a oferit grosul manifestanților a fost populația proaspăt emigrată la oraș, trăind în condiții de viață precare. (În 1960, o treime din populația iraniană trăia la oraș; în 1979, jumătate, iar în 1989, trei sferturi.) Revoluția islamică a fost, așadar, în multe privințe, rezultatul unei urbanizări accelerate, ea însăși un produs al dezvoltării dezlănțuite dorite de șah. Bazarul, extrem de pragmatic când este vorba de economie, îl susține acum pe Rafsandjani. În schimb, rigoriștii, continuă să se sprijine pe populația urbană săracă.

IERARHIA ȘIITĂ

Șiismul se distinge de alte forme ale islamismului prin aspectul său ierarhic, ce decurge din infailibilitatea recunoscută primilor imami. În așteptarea celei de-a doua sosiri a „imamului ascuns", dorința șiiților la o (sau mai multe) „călăuză (e)" rămâne încă foarte vie. În secolul al XVIII-lea, o controversă a opus, în cadrul șiismului duodeciman, două tendințe. Una considera că în absența „imamului ascuns", era mai bine să se urmeze tradiția Profetului și a primilor imami. Cealaltă afirma, dimpotrivă, că *ijtihadul* (efort de interpretare personală a legii musulmane), putea și trebuia să fie practicat de către *mujtahizi*, ulemale recunoscute ca apte de către egalii lor. Al doilea punct de vedere a avut câștig de cauză în Persia în secolul al XIX-lea. *Mujtahizii*, printre care se disting ayatollahii („semnele lui Dumnezeu"), au ajuns astfel să formeze o ierarhie de „interpreți" autorizați.

Khomeini a făcut un pas înainte, predicând intervenția directă a *mujtahizilor* în viața politică, în numele capacității lor de a interpreta lumea contemporană în lumina islamului. De aici rezultă că *mujtahidul* cel mai competent (și cel mai venerat) poate deveni călăuza supremă (imam) a națiunii și că acest rol este înscris în Constituție.

IRAN

Republica Islamică Iran

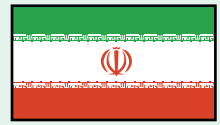

Populație (estimare 2003) 68 920 000
Suprafață ..... 1 648 000 km^2
Capitală ..... Teheran

REPARTIZAREA POPULAȚIEI

(estimare 1990)

Persani 50%
Azeri 20%
Kurzi 89%
Ghilani 5,4%
Lorsi 4,3%
Mazandarani 3,6%
Baluci 2%
Arabi 2%
Bahtiari 1,6%
Turkmeni 1,4%

RELIGII

Musulmani șiiți ..... până la 85%
Musulmani sunniți ..... între 12–15%

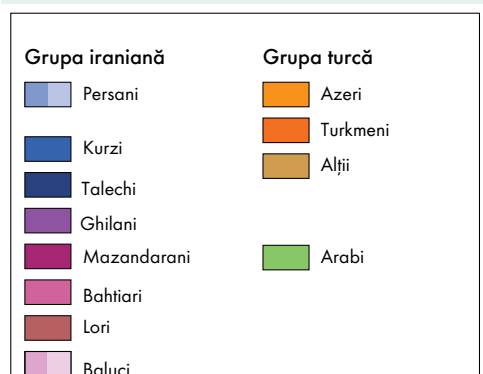

iranian, cum fusese convenit în 1937 – a marcat un pas înapoi pentru Irak. În 1980, Saddam Hussein consideră că a sosit vremea să-şi ia revanşa, adică să cucerească Khuzistanul, recunoscut ca provincie arabă.

O dată trecut efectul surprizei, rezistenţa armatei iraniene şi a pasdaranilor împiedică Irakul să obţină vreo victorie decisivă, iar în 1982 se revine la *statu quo ante*. Iranul decide totuşi să continue războiul. În februarie 1986, iranienii cuceresc Fao, la gura fluviului Shatt-el-Arab. La rândul lor, irakienii bombardează oraşele iraniene. În sfârşit, şi unii şi alţii vor ataca navele care, în Golf, deservesc porturile inamice. Acest lucru determină SUA să accepte asigurarea protecţiei navelor Kuwaitului (pe atunci pro-irakian). Din ce în ce mai izolat, Iranul acceptă în 1988 rezoluţia Consiliului de Securitate ONU care ceruse, cu un an înainte, încetarea luptelor. Opt ani de război au făcut un milion de morţi, dintre care 60 % pentru partea iraniană.

DE LA RAFSANDJANI LA KHATAMI. După moartea lui Khomeini, pe 4 iunie 1989, se afirmă doi bărbaţi: Ali Khamenei, care îi succede ca imam şi călăuză supremă, şi Haşemi Rafsanjani, ex-preşedinte al Madjilisului, ales preşedinte al republicii în iulie. Rafsandjani se străduie să modereze regimul şi să pună economia pe picioare. Alegerile din aprilie 1992 marchează un regres net al rigoriştilor. Alegerea la preşedinţia Republicii a lui Mohammad Khatami, la 23 mai 1997, a marcat o altă etapă, salutată de reformatori şi modernişti.

În ciuda unui al doilea mandat (2001), speranţele lor vor fi spulberate.

LIMBILE VORBITE ÎN IRAN

Mai puţin de jumătate din populaţia Iranului are persana ca limbă maternă. Limbile iraniene din zona Caspică (ghilani, mazandarani) şi Zagros (lor, bahtiari), pur orale, nu se vorbesc decât în Iran. Vorbitorii acestora utilizează persana ca limbă scrisă şi de cultură. Kurda şi balucea, alte limbi iraniene, sunt, în schimb, scrise şi proprii unor populaţii care nu trăiesc în Iran. Aproape un sfert din populaţia Iranului vorbeşte limbi turce, printre care azeri şi turkmena. Alte limbi turce sunt vorbite de populaţii răsfirate pe Podişul Iranian (kaşkai, în Fars, de exemplu). Minoritatea de limbă arabă, cândva dominantă în Khuzistan, a fost în mare parte strămutată în marile oraşe din interior în timpul războiului împotriva Irakului.

Anumite minorităţi lingvistice formează, de asemenea, minorităţi religioase (sunnite şi non-şiite): kurzii, balucii, turkmenii.

K U R Z I I

Kurzii sunt descendenţii triburilor de limbă iraniană stabilite în Kurdistanul de astăzi, cu mai multe secole înaintea Erei creştine. Modul de viaţă transhumant al crescătorilor de vite şi structura tribală foarte fărâmiţată nu au evoluat prea mult de-a lungul veacurilor. Până în secolul al XIX-lea, nici o putere nu a reuşit să-i supună în mod durabil.

Kurzii şi vecinii lor până în anul 1918

Înglobaţi în califatul arab în secolul al VII-lea, kurzii vor fi treptat convertiţi la islamism. În secolul al X-lea, ei profită de destrămarea califatului pentru a întemeia state, dintre care unele, deşi de dimensiuni modeste, vor cunoaşte o reală prosperitate. Invaziile turcomanilor şi mongolilor, apoi distrugerile lui Tamerlan, nu îi vor afecta pe kurzi decât în mod indirect, constrângându-i la izolare. În schimb, în primii ani ai secolului al XVI-lea începe un conflict între două puteri – Imperiul Otoman şi Persia – care va hotărî istoria kurzilor până în zilele noastre.

În 1515, sultanul otoman Selim I duce o campanie în Kurdistan. Dar, decât să încerce o cucerire, preferă să îi plătească pe liderii kurzi (sunniţi ca şi otomanii) în schimbul alianţei lor

împotriva șahului safavid (șiit) din Persia. Numiți „guvernatori“ ereditari, liderii kurzi păstrează o totală autonomie, deși recunosc suzeranitatea sultanului. Tratatul din Amasya (1555) delimitează influențele safavidă și otomană. De fapt, centrul Kurdistanului formează o zonă-tampon, căpeteniile kurde de pe versantul estic recunoscând – nominal – suzeranitatea șahului. Otomanii vor ataca, prin urmare, Persia în mai multe reprize, încercând să destabilizeze acest echilibru, dar fără succes durabil. În ceea ce-i privește, șahii încearcă să-și impună autoritatea în Kurdistanul răsăritean. Mii de familii kurde sunt deportate în Khorasan pentru a face față uzbecilor și turkmenilor. Descendenții lor mai trăiesc încă aici.

OTOMANI ȘI KURZI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. În anii 1830, otomanii trec la consolidarea pozițiilor pe care le au în Kurdistan. Șase emiri își împart puterea, în condiții precare, deoarece trebuie să conducă triburile kurde care se luptă între ele. Emiratele vor fi suprimate unul câte unul. Ultimul, Sulaimaniya, cade în 1850. Acest lucru permite otomanilor să semneze cu Persia un tratat la Erzurum (1847), care vizează transformarea într-o adevărată frontieră a liniei schițate cu trei secole mai devreme (munca pe teren nu va fi terminată decât în 1913). Dar, în același timp, dispare modul de organizare al triburilor kurde care, deși instabil, avea meritul de a exista. Confreriile sufi (mai ales Nakşibendiyya) vor juca de acum în Kurdistan un rol de federalizare.

Otomanii caută mai întâi să „normalizeze“ relațiile kurzilor cu țăranii creștini (armeni și asirieni). Crescători de vite transhumanți, kurzii consideră că pământurile pe care practică iernatul le aparțin. De aceea iau o parte din recoltă de la țăranii creștini (care cultivă aceste pământuri pe vreme bună) și cer să fie găzduiți gratuit în timpul iernii. Abuzurile îndeamnă autoritățile otomane să pună capăt acestui sistem, dar kurzii, pe ici, pe colo, găsesc pretexte pentru a jefui satele creștine, în numele „drepturilor“ lor anterioare. Invaziile ruse din 1855–1856 și 1878 agravează problema. Armenii caută protecție pe lângă Rusia și distanța dintre musulmani și creștini se mărește. O parte a populației kurde va ajunge totuși să se sedentarizeze în cursul secolului al XIX-lea.

Domnia lui Abdul Hamid al II-lea (1876–1909) pune accentul pe securitatea frontierelor răsăritene ale Imperiului Otoman. Formate în 1891 pe principiul regimentelor de cazaci din Rusia, *hamîdiyle*, ce recrutează mai ales kurzi, răspund unui triplu obiectiv: să participe la lupta împotriva rușilor în cazul unor noi atacuri, să mențină ordinea în Anatolia Orientală, să-i disciplineze pe kurzi, canalizând energia celor mai combativi. Dar, rezultatele nu vor fi cele scontate. Dimpotrivă, în anii 1890 confruntări grave îi opun pe armeni kurzilor (vezi p. 107).

Cea mai mare parte a ținuturilor kurde ce țin de Imperiul Otoman rămâne sub controlul acestuia în timpul Primului Război Mondial. Totuși, luptele dintre otomani și ruși vor opune în curând o tabără musulmană unei tabere creștine. Apare astfel o prăpastie definitivă între kurzi, pe de o parte, și armeni alături de asirieni, pe de altă parte, (deportați în masă în 1915, vezi p. 108) (vezi p. 72). Expulzați din regiunea Hakkari de către otomani în 1915, aceștia din urmă se vor alătura coreligionarilor din Urmia, în Persia. În martie 1918, căpetenia kurdă Simko întinde o capcană patriarhului lor, Mar Șimun, și îl asasinează. Asirienii ripostează, masacrându-i pe kurzi și azeri. Otomanii îi vor constrânge să evacueze Urmia în august.

YEZIȚII

De limbă kurdă, yeziții formează o sectă atât de îndepărtată de originile sale islamice, încât musulmanii îi numesc „adoratori ai diavolului“. Ei se revendică (deși într-un mod mitic) de la califul omeiad Yazaid, care i-a masacrat pe fiul lui Ali, Hussein și mica sa trupă la Karbala, în 680. Yeziții au ajuns la apogeu între secolele al XII-lea și al XIV-lea, după care istoria lor nu va mai fi decât o lungă serie de persecuții. Comunitățile supraviețuitoare trăiesc grupate în două masive muntoase în apropiere de Mosul (Șaihan și Djebel Sindjar).

Chestiunea kurdă între 1919 și 1975

SOARTA KURZILOR DIN FOSTUL IMPERIU OTOMAN. În noiembrie 1918 (după armistițiul semnat cu otomanii), britanicii intră în Mosul pe care îl ocupă drept gaj în contul prevăzutei dezmembrări a Imperiului Otoman. Printre teritoriile ce urmau a fi desprinse, Kurdistanul – fără nici o altă precizare – va fi menționat pentru prima dată pe 30 ianuarie 1919. Aliații, în planul lor de partaj, uitaseră anterior de kurzi. Interesele cu privire la teritorii sunt, în 1919, contradictorii. Britanicii doresc

să creeze în Mesopotamia un stat arab pe care să-l controleze, și care să includă Mosul și zăcămintele de petrol din împrejurimi. Armenii primesc acceptul aliaților pentru formarea unui vast stat, care să includă regiunea Van, unde trăiesc numeroși kurzi. Naționaliștii turci, sub conducerea lui Mustafa Kemal, proclamă în 1919 că liniile de armistițiu din 30 octombrie 1918 constituie frontierele noului lor stat. Cu alte cuvinte, ei revendică Mosulul și cea mai mare parte a regiunilor kurde.

Kurzii nu au un organ reprezentativ care să se exprime în numele lor. În Anatolia Orientală, aceștia fac front comun cu turcii împotriva armenilor. În regiunea Mosul, rezistă în fața britanicilor. Aliații se întorc împotriva notabilităților kurde emigrate și descoperă că acestea nu sunt, în teritoriu, ascultate de nimeni. Astfel, tratatul de la Sèvres, semnat la 10 august 1920 cu autoritățile otomane aflate încă la putere în Constantinopol, le lasă acestora teritoriile incluse între Armenia și Mosul, stipulând că, după un an de la ratificarea tratatului,

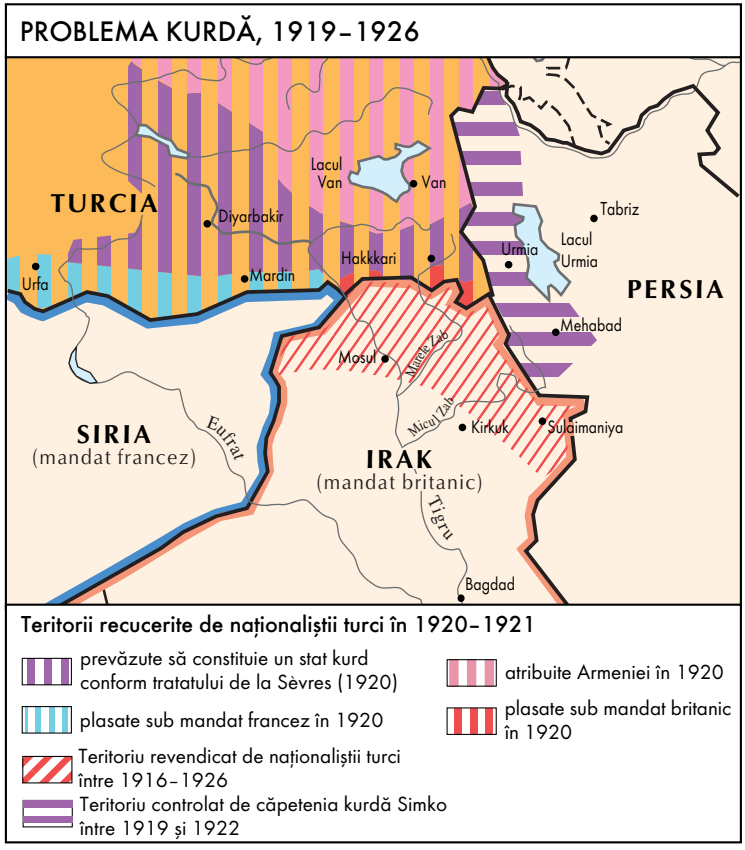

kurzii vor putea obține din partea Societății Națiunilor crearea unui stat independent în regiune.

Tratatul de la Sèvres nu va fi niciodată ratificat. În orice caz, începând cu sfârșitul anului 1920, turcii kemaliști controlează Armenia și teritoriile din sudul Lacului Van. Mai rămân ținuturile kurde din regiunea Mosul, pe care ar dori să le anexeze. Tratatul de la Lausanne, semnat cu noua Turcie pe 24 iulie 1923, lasă în suspensie problema Mosulului. Negocierile stagnează până ce, în Turcia, va izbucni în 1925 o mare revoltă a kurzilor. În anul următor, Societatea Națiunilor va include definitiv regiunea Mosulului în mandatul acordat britanicilor asupra Irakului, cu condiția ca populația kurdă să beneficieze de un statut autonom.

ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE. Visul unui Kurdistan independent a fost unul trecător. În Kurdistanul răsăritean, căpetenia kurdă Simko va trebui, în 1922, să fugă din fața armatei lui Reza Khan. În 1926 va relua lupta și va muri într-o ambuscadă în 1930. Reza va putea, de acum, cu brutalitatea sa obișnuită, să „pacifice" Kurdistanul iranian.

În partea irakiană, o răscoală condusă de șeicul Mahmud Barzandji, căpetenie kurdă cu tabăra în Sulaimaniya, a fost înăbușită de britanici în 1922. Apoi, atmosfera se detensionează și vor fi luate măsuri în vederea învățării limbii kurde în 1926. Totuși, între căpeteniile kurde și conducătorii arabi irakieni se instaurează o neîncredere reciprocă. După anunțarea retragerii britanicilor (mandatul va lua sfârșit în 1932), șeicul Mahmud va conduce o nouă revoltă, înăbușită de armata irakiană în 1931. Conducerea rezistenței kurde trece în mâinile familiei Barzani, originară din nordul extrem al Irakului și care aparține facțiunii Nakșibendiyya. Barzanii sunt neutralizați, la rândul lor, de armata irakiană în 1936. Dar, situația kurzilor devine în anii '20 mai grea în Turcia. Preocupat cu formarea neîntârziată a națiunii turce, Mustafa Kemal neagă specificitatea kurdă. În 1924, este interzisă folosirea publică a limbii kurde. De altfel, efortul de laicizare a societății se traduce, printre alte măsuri, prin interzicerea confreriilor sufi. Kurzii, odinioară supuși loiali ai unui sultan musulman ca și ei, nu se identifică cu noua republică turcă. De aceea, tocmai în numele islamismului, va izbucni, în 1925, o răscoală în rândul kurzilor din tribul Zaza, în regiunea vestică a lacului Van. Căpeteniile lor, membri ai partidului Nakșibendiyya, sunt prinși și executați. Dar vor urma alte revolte, provocate de strămutarea forțată a kurzilor în Anatolia Centrală și de Vest. Bilanțul represiunii, între cele două războaie, este estimat la 250 000 de morți și un milion de persoane „strămutate". Începând cu 1932, regimul nu mai cunoaște, în mod oficial, decât „turci de la munte". Mai târziu, se va da explicația că așa-zișii kurzi erau de fapt, în cea mai mare parte, turci „kurdizați".

În 1937, Turcia, Irakul și Iranul (ca și Afghanistanul) semnează pactul de la Saadabad, care prevede o coordonare a luptei împotriva „bandelor înarmate" în regiunile frontaliere. Kurzii sunt primii vizați.

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ȘI URMĂRILE SALE. Din 1941 în Iran vor staționa trupe britanice și sovietice. Sudul Kurdistanului iranian se află în zona de ocupație britanică, iar nordul, în zona sovietică. La Mehabad (în zona sovietică), kurzii înființează în 1942 asociația Komala. Deoarece Partidul Democrat din Azerbaidjan a venit la putere la Tabriz în noiembrie 1945 cu sprijinul sovieticilor (vezi p. 170), Komala se transformă în Partidul Democrat al Kurdistanului (PDK). În

REPUBLICA DE LA MEHABAD

Din punct de vedere ideologic, republica din Mehabad nu avea legătură cu socialismul și nu punea sub semnul întrebării structurile tradiționale ale societății kurde. Din punct de vedere militar, aceasta dispunea de propriile forțe (peșmergașii lui Barzani). La Mehabad nu existau trupe sovietice. Mai curând decât independența, aceasta revendica, în cadrul Iranului, o reală autonomie politică și culturală: gestionarea Kurdistanului de către o adunare provincială aleasă prin sufragiu universal, folosirea limbii kurde în școli și administrație. (Când republica s-a prăbușit, primele manuale școlare în kurdă erau în curs de tipărire.) În sfârșit, ea avea în frunte, în persoana lui Qadi Muhammad, un intelectual care, în afară de kurdă, vorbea persana, araba, turca și engleza.

Acesta a căutat neîncetat un limbaj comun cu guvernul iranian, în acest scop, mergând chiar la Teheran în august 1946. Dar, interlocutorii săi nu doreau cu nici un chip să acorde autonomie, nici kurzilor, nici altcuiva. Pe 31 martie 1947, Qadi Muhammad a fost spânzurat în piața publică la Mehabad. Teheranul l-a înfățișat întotdeauna, de atunci, ca pe un tâlhar, la fel ca și pe căpetenia kurdă Simko din anii '20.

ianuarie 1946, este proclamată o republică autonomă kurdă, avându-l în frunte pe Qadi Muhammad. Forțele lui Mustafa Barzani, alungate din Irak în 1945, îi furnizează o mică armată. Totuși, sovieticii se hotărăsc să evacueze Iranul în luna mai. Acest lucru permite guvernului iranian să-și regrupeze forțele. Qadi Muhammad încearcă în zadar să negocieze cu Teheranul. În decembrie 1946, armata iraniană pune capăt republicii de la Mehabad. Cât despre Barzani, acesta reușește să ajungă în URSS, unde va rămâne până în 1958.

PDK din Irak (PDKI), înființat în august 1946, adoptă în lipsa lui Barzani poziții progresiste. Din această perioadă datează divergențele dintre șefii de trib, sufii tradiționaliști și partizanii unei reforme radicale a societății kurde. În Turcia, venirea la putere în 1950 a Partidului Democrat (non-„kemalist“) permite notabilităților kurde să participe la viața politică, deși specificul kurd va rămâne un subiect tabu.

DE LA REVOLUȚIA IRAKIANĂ LA ACORDUL DE LA ALGER. Kurzii primesc favorabil regimul generalului Kassem, provenit din revoluția irakiană din 1958. Barzani se întoarce din URSS. În 1960, PDKI intră în legalitate. Kassem, se pare că urmărește înainte de toate reformele (printre care, o reformă agrară de care căpeteniile kurde tradiționale se tem), în timp ce pe kurzi îi interesează doar autonomia (în care Kassem nu are încredere, ca și predecesorii săi). În 1961, Kassem îi arestează pe conducătorii PDKI și îi atacă pe partizanii lui Barzani. Dar acesta reușește în 1962 să preia controlul asupra drumului care leagă Rowanduz de frontiera iraniană, pe care îl va menține până în 1975.

În 1964, în timp ce majoritatea membrilor PDKI rămâne fidelă lui Barzani, o minoritate progresistă, condusă de Jalal Talabani, adoptă secesiunea. Ea va deveni, în 1976, Uniunea Patriotică din Kurdistan (UPK). Autoritățile irakiene lansează în 1965 o mare ofensivă împotriva partizanilor. Dar în zadar, deoarece pe drumul Rowanduzului, Iranul îl aprovizionează pe Barzani cu armament. (În contrapartidă, Barzani s-a angajat să nu destabilizeze Kurdistanul iranian și chiar să coopereze, în caz contrar, la represiunea în această regiune.)

Lider în Irak începând cu 1968, Partidul Baas lansează, la rândul său, o zadarnică ofensivă, apoi va iniția negocieri cu kurzii, care duc la acordul din 11 martie 1970. Aprobat în principiu de PDKI, acordul prevede crearea unei regiuni autonome kurde, dar nu îi definește granițele, subordonate realizării prealabile a unui recensământ. Însă autoritățile irakiene profită de perioada de tranziție (1970–1974) instaurată prin acord pentru a muta forțat populațiile kurde, mai ales pentru a nu include Kirkuk în regiunea autonomă. Acestea vor încerca, de altfel, să îl asasineze pe Barzani. În 1974, după ce kurzii refuză să semneze acordul definitiv, Bagdadul va promulga unilateral legea asupra autonomiei și luptele reîncep.

La 6 martie 1975, la Alger, Iranul și Irakul semnează un acord în virtutea căruia Irakul acceptă revendicările iraniene cu privire la Shatt-el-Arab, în timp ce Iranul își retrage sprijinul dat partizanilor. Rezistența kurdă se va prăbuși imediat. Barzani se repliază în Iran (va muri în SUA în 1979). Autoritățile de la Bagdad trec la măsuri dure: distrugerea a sute de sate de-a lungul frontierei, regruparea kurzilor în „sate strategice“ de-a lungul drumurilor.

Chestiunea kurdă, începând din 1975

Republica Islamică Iran, instaurată în 1979, se opune oricărei forme de autonomie kurde: liberală în materie de limbă, ea se arată de neclintit cu privire la unitatea politică a comunității musulmane, fundament al puterii sale. În plus, PDKI și UPK consideră oportună alianța cu aceasta și se întorc împotriva PDK din Iran. (Acesta din urmă, subminat de dispute ideologice, va pierde constant teren în cursul anilor ’80.)

Când Saddam Hussein declanșează în 1980 războiul împotriva Iranului, PDKI rămâne aliatul Teheranului. UPK, dimpotrivă, va încerca în 1983 să negocieze cu Bagdadul. Dar, autoritățile irakiene dau dovadă de o brutalitate crescândă: arestări și execuții masive (8 000 de membri ai clanului Barzani dispar în 1983), distrugerea sistematică a satelor, deportarea a jumătate de milion de kurzi în sudul Irakului. În 1987, mizând pe o viitoare cădere a lui Saddam Hussein, întreaga rezistență kurdă din Irak se regăsește alături de forțele iraniene, care vor opera de acum pe teritoriul irakian. Dar, situația militară se întoarce în favoarea Irakului. În martie 1988, printr-un atac cu arme chimice, armata irakiană îi alungă pe

iranienii din orașul Halabja. Același tip de arme va fi folosit împotriva kurzilor, chiar și după acordul de încetare a focului, acceptat de Teheran la 20 august 1988. În jur de 250 000 de kurzi din Irak se refugiază spre Turcia și Iran. Autoritățile irakiene încheie distrugerile începute în anii 70: la mijlocul lui 1989, nu a mai rămas nici măcar un singur sat kurd pe o fâșie de 40 de kilometri de-a lungul și de-a latul frontierei.

KURZII DIN TURCIA. Situația stabilită în anii '50 era următoarea: notabilitățile kurde (șefii de trib, căpeteniile sufi etc.) participau la jocul politic aducând diferitelor partide voturile supușilor lor; în schimb, obțineau posturi (eventual, ministeriale) sau credite pentru pământuri etc. În contrapartidă, dogma unității națiunii turce rămânea intangibilă, iar limba kurdă, proscrisă. Pe termen lung, acest sistem prezenta un dublu pericol. Întemeiat pe clientelism, excludea orice politică a dezvoltării eficiente. Opus celei mai mici revendicări culturale (și *a fortiori* autonomiste), acesta nu putea lua în calcul evoluția mentalităților care urmau să provoace luptele duse de kurzii din Irak începând din anul 1961.

În anii '70, apare o discrepanță între notabilități și o minoritate intransigentă întruchipată de Partidul Muncitorilor din Kurdistan (PKK), marxist-leninist, întemeiat în 1977. PKK susține independența Kurdistanului (și nu un statut autonom, spre deosebire de PDKI). Lovitura militară de stat din 1980 (ca și cele din 1960 și 1971) acordă prioritate menținerii ordinii: jumătate din armata turcă va staționa de aici înainte în Kurdistan. Cu toate acestea, începând cu 1984, atentatele comise de PKK se înmulțesc. Patru ani mai târziu, valul de aproape 100 000 de kurzi din Irak, fugind din calea armelor chimice, pune în evidență contradicțiile politicii de la Ankara, care refuză să le acorde statutul de refugiați.

URMĂRILE RĂZBOIULUI DIN GOLF. După invadarea Kuwaitului, conducătorii kurzi din Irak se alătură

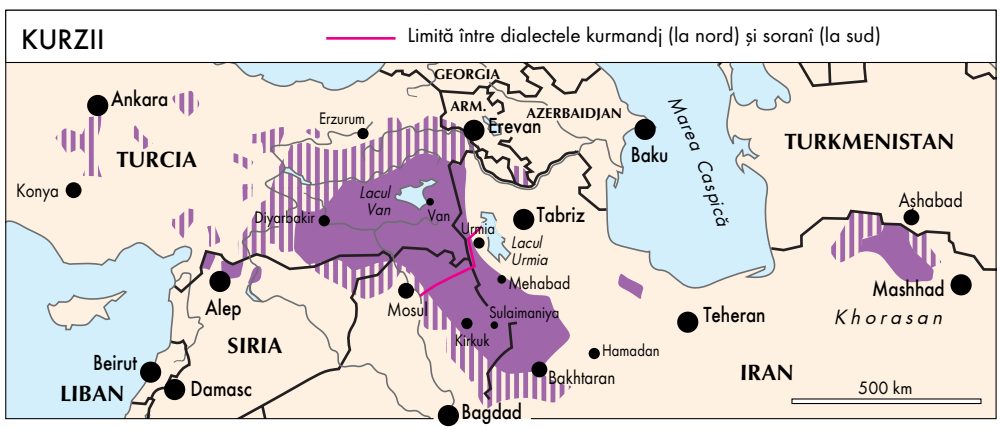

REPARTIZAREA GEOGRAFICĂ A KURZILOR

Nici în Turcia, nici în Iran, recensămintele nu precizează repartizarea etnică a populației. În Irak, ultimele informații de acest tip datează din 1957. Va trebui atunci să ne mulțumim cu estimări, cu atât mai nesigure cu cât marile mișcările de populație, spontane sau forțate au afectat populația kurdă de un sfert de secol.

Numărul total al kurzilor s-ar situa astăzi între 20 și 25 de milioane. Ei sunt în mare parte musulmani sunniți. Minorități ale kurzilor șiiți trăiesc în sudul Kurdistanului iranian.

	Numărul kurzilor
Turcia	13 335 000
Iran	6 000 000
Irak	4 000 000
Siria	970 000
Armenia	64 000

În Turcia, peste două milioane de kurzi s-au stabilit în Anatolia Centrală și în orașele din vestul țării.

Majoritatea kurzilor din Iran mai trăiește încă în proximitatea frontierelor cu Turcia și Irak. Taberele kurde din Khorasan și Elburz au la origine implantări strategice hotărâte de diferiți șahi (mai ales șahul Abbas la începutul secolului al XVII-lea). În anii '80, mișcarea de gherilă și reprimarea acesteia i-au îndemnat pe numeroși kurzi să fugă din Kurdistan. Ei se află astăzi, în mare parte, la Teheran.

Regimul lui Saddam Hussein a strămutat forțat jumătate de milion de kurzi în sudul Irakului. Ceilalți kurzi irakieni s-au regrupat, se pare, în cea mai mare parte, în Kurdistanul „liber" (așa cum există *de facto* din mai 1992).

Kurzii din Siria formează o minoritate frontalieră.

LIMBA KURDĂ

Aceasta nu este unificată. Cele două dialecte principale se numesc kurmandji și soranî. Primul este vorbit în Turcia, Siria, în Caucaz, în Irak la nord de Marele Zab și în nordul Kurdistanului iranian; al doilea, mai la sud, în Irak și Iran; ca atare, se predă în școlile din Kurdistanul irakian. În întreaga regiune la nord de Diyarbakir, kurzii vorbesc un alt dialect, zaza.

Poezia kurdă în dialect kurmandji a apărut în secolul al XVII-lea; cea în dialect soranî, în secolul al XIX-lea. Dar, dezvoltarea unei literaturi datează mai cu seamă din perioada interbelică, în special în Irak și Armenia.

În Irak și Iran, limba kurdă se scrie cu caractere arabe; în Turcia (în măsura în care este autorizată) și în Siria, cu caractere latine.

partidelor de opoziție irakiene (favorabile autonomiei kurzilor) pentru a condamna gruparea Baas în decembrie 1990. După înfrângerea trupelor irakiene, în februarie 1991, kurzii se revoltă. Dar, Garda Republicană a lui Saddam Hussein preia controlul asupra teritoriului și kurzii vor pleca din Kirkuk în martie. În luna următoare, temându-se de un nou atac cu arme chimice, un milion și jumătate de kurzi se refugiază spre Turcia și Iran. În aceste condiții, pentru a evita eventualele probleme cu Turcia, o forță aliată (americani, britanici și francezi) pătrunde în Kurdistanul irakian. Sub protecția acesteia, kurzii sunt îndemnați să se întoarcă acasă. În iulie, aliații se retrag, deși nu renunță la raidurile aeriene, pornind din Turcia, la nordul paralelei de 36º. Astfel, Kurdistanul irakian va reuși să scape, din aprilie 1991, de sub autoritatea Bagdadului. La alegerile din mai 1992, PDKI (condus de Massud Barzani, fiul lui Mustafa Barzani) a obținut același număr de voturi ca UPK (condus de Jalal Talabani). Acestea au avut scopul de a permite kurzilor să se administreze singuri, fără a prejudicia viitorul lor statut.

CHESTIUNEA KURDĂ ASTĂZI. În Iran, rezistența kurdă s-a dezmembrat din cauza represiunii exercitate de Republica Islamică. În contextul plurietnic al Iranului, chestiunea kurdă este una dintre atâtea altele. Teheranul nu poate acorda kurzilor autonomie politică fără a declanșa revendicări similare printre baluci, turkmeni, azeri etc. În schimb, Republica Islamică (spre deosebire de tradiția kemalistă) nu neagă specificitatea culturală kurdă. Tot astfel stau lucrurile în Irak, unde în ciuda ferocității regimului, limba și cultura kurde au rămas extrem de vii. Situația nu este mai puțin paradoxală în Turcia. Kurzii erau gata, din 1950, să facă jocul Republicii Turce, cu condiția libertății de exprimare. Dar, pentru că nu le-a recunoscut la timp nici măcar existența (utilizarea publică a limbii kurde nu este autorizată decât din aprilie 1991), un regim relativ democratic se confruntă cu un terorism virulent, devenit în 1992 o adevărată luptă de gherilă care utilizează Kurdistanul irakian drept loc de refugiu. Arestarea liderului PKK, Abdullah Öcalan în 1999, condamnarea sa la moartea și apelul acestuia la încetarea luptei armate au marcat o etapă nouă, fără a fi găsită, însă, o soluție politică.

PAȘTUNII ȘI AFGHANISTANUL

La porțile Indiei

Paștunii (sau afghanii) sunt cunoscuți ca populație din jurul anului 1000. Dar de când ocupă ei regiunile de la sud de Hindukuș? Nu se știe. Este sigur însă, că din acea perioadă, formau triburi muntenești ce țineau la independența lor, războinice și puse pe jefuirea regiunilor vecine, mai ales către India. Arabii au pătruns în teritoriile lor la mijlocul secolului al VII-lea, iar dacă nu le-au supus, i-au convertit cel puțin la islamism.

GHAZNEVIZII ȘI GHURIZII. Samanizii – iranieni așezați în Buhara în secolul al X-lea – utilizează mercenari turci. Unul dintre ei, aflat în conflict cu stăpânii săi, se stabilește în Ghazni, la sud de Kabul. Este originea dinastiei ghaznevizilor, turci de cultură iraniană care, o dată cu Mahmud (999–1030) ating apogeul puterii. Cele șaptesprezece expediții pe care le conduce în India îl transformă într-unul dintre cei mai mari jefuitori ai istoriei. Iar în armatele sale există numeroși afghani. Aceștia găsesc astfel o primă ocazie de

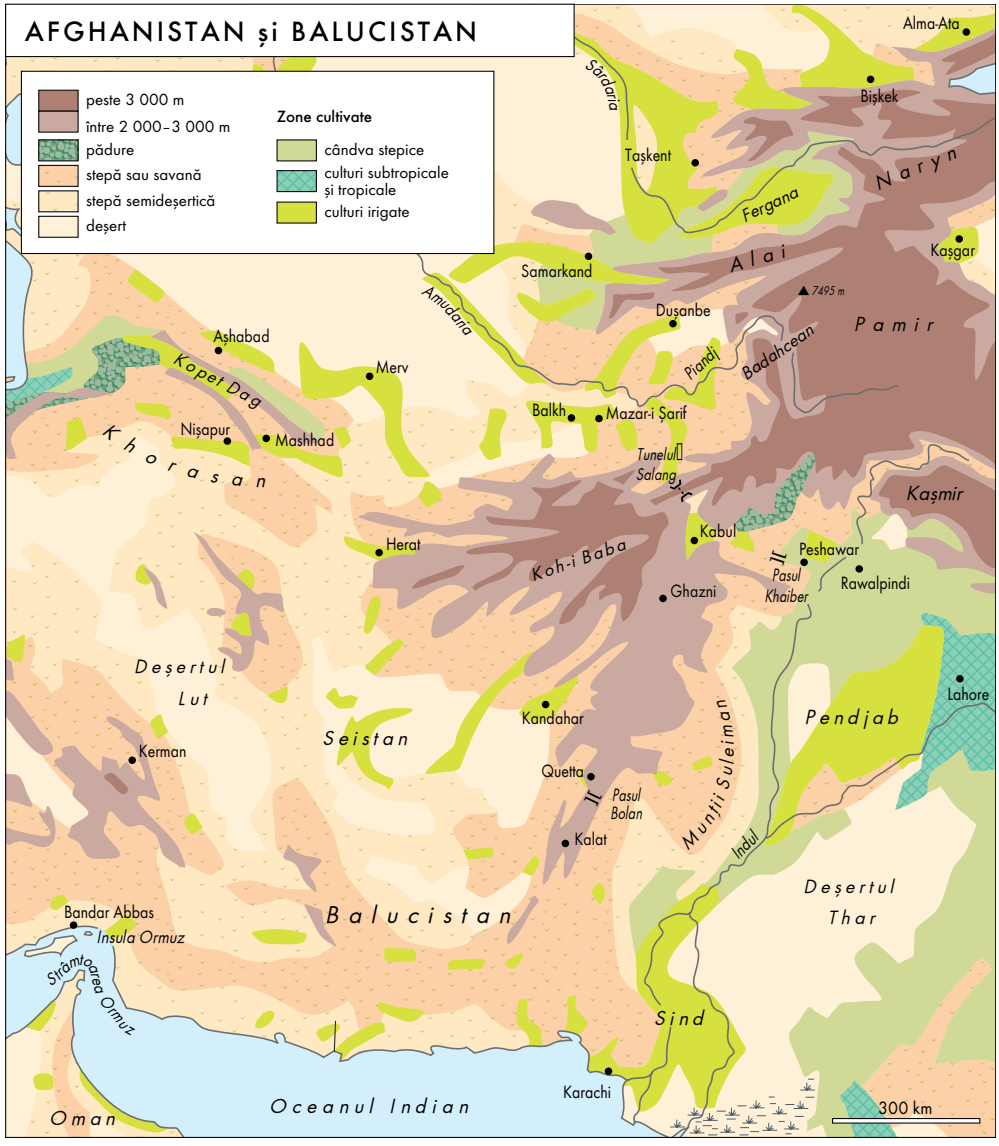

GEOGRAFIA AFGHANISTANULUI. Afghanistanul se formează în jurul Hindukușului, barieră muntoasă accesibilă prin centru, în anotimpurile calde, datorită diferitelor trecători a căror importanță strategică a rămas neschimbată. Din 1964, tunelul rutier Salang face posibilă comunicarea dintre cei doi versanți din Hindukuș unsprezece luni din douăsprezece. Ca și în alte părți din Asia Centrală, viața tinde să se concentreze în oaze care se alimentează cu apă din munți. Pe pantele acestora și până la marginile deșertice din sud și din vest se întind stepele pe unde treceau – cel puțin înainte de 1979 – populațiile nomade. Patru regiuni formează osatura Afghanistanului.

1. Regiunea păstună inițială înconjoară zona intermediară între Koh-i Baba și Balucistan și ajunge în Pakistan, în Munții Suleiman. Principalul oraș al zonei este Kandahar.

2. La vest, oaza Herat și împrejurimile făceau parte, până în secolul al XVIII-lea, din provincia iraniană Khorasan.

3. La nord de masivele muntoase, ceea ce se numea odinioară Bactriana aparține, din punct de vedere geografic, Asiei Centrale, precum Tadjikistanul, care se află pe țărmul opus al Amudariei. Mai multe văi permit agricultura irigată. Mazar-i Șarif a devenit capitală în locul Balkhului (Bactria, în Antichitate, de unde și Bactriana).

4. La sud-est de trecătorile din Hindukuș, regiunea Kabulului ocupă o poziție strategică cu atât mai crucială cu cât oferă acces la câmpia Indului, *via* faimoasele trecători din Khaiber (Khyber Pass, în engleză). În afară de aceste patru regiuni, anumite zone retrase au avut multă vreme o viață aparte. Așa se întâmplă cu masivele muntoase din centrul țării, domeniu al hazarilor (*Hazaradjat*) sau cu acelea din nord-estul Kabulului, care îi adăpostesc pe nuristani. Seistanul, împărțit astăzi între Afghanistan și Iran, a fost o regiune agricolă prosperă, înainte ca Tamerlan, în secolul al XIV-lea, să o devasteze în întregime.

Pe scurt, Afghanistanul reunește regiuni care, cândva, erau adesea izolate unele de altele. El este un rezultat al istoriei moderne, și nu al geografiei.

înavuțire pe care nu o vor uita atât de repede. Datorită bogățiilor luate din India, Ghazni devine o metropolă ce rivalizează cu Bagdadul. Dar alți turci, selgiucizii, îl înfrâng pe fiul lui Mahmud, în 1040, în apropiere de Merv. Ghaznevizii se repliază în India (unde numeroși afghani își constituie domenii funciare) și părăsesc Ghazni în favoarea orașului Lahore.

În 1150, Alauddin, principe în Ghur (la jumătatea drumului dintre Herat și Kabul), distruge Ghazni. Către sfârșitul secolului al XII-lea, gurizii trec, la rândul lor, la cucerirea Indiei și încredințează funcția de vicerege în Delhi unei căpetenii mameluce de origine turcă ce se proclamă sultan. Gurizii dispar, dar sultanatul din Delhi va rămâne puternic până la mijlocul secolului al XIV-lea, în ciuda caracterului său paradoxal: este un stat musulman de cultură persană într-o țară hindusă, condus de turci, secondați de afghani.

MONGOLII ȘI TAMERLAN. Între 1219 și 1223, mongolii devastează regiunile din nordul Hindukușului. Ele vor rămâne sub autoritatea lor, ca și Kabulul, până în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Destrămarea hanatelor mongole îi va permite apoi lui Tamerlan să se impună. În afară de Seistan, distrus în 1383, regiunile învecinate cu Hindukuș nu sunt afectate de dominația acestuia. De altfel, afghanii vor participa la expediția pe care Tamerlan o conduce în India în 1398. Sultanatul din Delhi era atunci pradă disensiunilor interne. În 1334, clanul afghan al lozilor s-a revoltat împotriva sultanului și a trebuit să ia drumul Afghanistanului (numit astfel pentru prima dată în cronica ce relatează evenimentul). Dar, sultanatul va rămâne la fel de bogat. Armata lui Tamerlan devastează Pendjabul, cucerește Delhi, pe care îl incendiază și se întoarce în 1399, încărcată cu pradă de război. Pentru exercitarea puterii în numele său, Tamerlan îl numește la Delhi pe unul dintre generalii săi, Khizir Khan, un turc iranizat. După moartea lui Tamerlan în 1405, afghanii se împotrivesc lui Khizir Khan, pe care îl vor înfrânge la mijlocul secolului al XV-lea: căpetenia lozilor devine sultan în Delhi, în timp ce restul afghanilor stăpânesc în Bengal.

BABUR. Născut în 1483 în Fergana, Babur se trage din Tamerlan după tată și din Genghis Han după mamă. Limba sa maternă este turca ciagatai, limbă în care își va scrie memoriile, intitulate *Babur Name*, „Cartea lui Babur", una dintre operele esențiale ale literaturii turce. Babur visează înainte de toate să cucerească Samarkandul, apoi ia în stăpânire Kabulul în 1504. În anii următori, anexează Bactriana și regiunea Kandahar și devine interesat de India. După câteva atacuri, cucerirea este începută în 1525. În anul următor, Babur înfrânge la Panipat, la nord de Delhi, armata sultanului Ibrahim Lodi. Imperiul lui Babur – numit mai târziu al Marelui Mogul – se va întinde în curând până în Bengal. Babur moare în 1530.

Expansiunea paștunilor

Până la începutul secolului al XVIII-lea, vestul Afghanistanului de astăzi, inclusiv Heratul, aparține Imperiului Persan; Kabul și Ghazni sunt în mâinile Marilor Moguli; la nord, uzbecii încearcă să-și impună dominația. La sud de Hindukuș, Marii Moguli și perșii își dispută Kandaharul – până când aceștia din urmă îl cuceresc în 1649 – dar nici unii, nici alții nu îi vor supune cu adevărat pe muntenii afghani. De altfel, afghanii sunt activi în India: din 1538, un uzurpator afghan, Șir Șah Sur, îl alungă pe fiul lui Babur, care va trebui să aștepte anul 1556 pentru a reocupa tronul.

Pe cât s-a putut constata, între secolele al XVI-lea și al XVII-lea, populația se repartizează în modul următor: la vest, mai ales în Herat, aceasta este în cea mai mare parte de origine persană și șiită; la nord, se amestecă turcii și tadjicii, iranienii de limbă persană, sunniți, ca și turcii. La Kabul, tadjicii sunt cei mai numeroși. La sud de Hindukuș – și doar aici – domină afghanii propriu-ziși sau paștunii, de asemenea sunniți. Puternica lor creștere demografică din secolul al XVII-lea îi deosebește de populațiile vecine.

REVOLTA AFGHANĂ ȘI NADIR ȘAH. La începutul secolului al XVIII-lea, șiismul militant al șahului Persiei provoacă ostilitatea paștunilor. Mir Wais, șeful tribului paștun al ghilzailor, predominant în Kandahar, trece în fruntea revoltei. Pentru a restabili ordinea, șahul numește ca guvernator al Kandaharului un georgian, Gurjin, care trece la o represiune severă și îl exilează pe Mir Wais în Isfahan. Dar acesta din urmă, după ce a reintrat în grațiile șahului, se întoarce în Kandahar, iar Gurjin moare asasinat. Șahul îi va înarma apoi împotriva ghilzailor pe rivalii săi dintotdeauna, abdalii, trib

paștun așezat în Herat. Fiul lui Mir Wais, Mir Mahmud, îi învinge pe abdali și va căuta imediat să-și extindă cuceririle către vest. În 1721, mărșăluiește spre Isfahan, înfrânge armata șahului la Guldanabad și cucerește capitala persană după șapte luni de asediu. Șahul abdică și îi lasă tronul.

Regatul ghilzailor nu durează: Mahmud moare asasinat în 1725, iar succesorul său, în 1730. Între timp, un turcoman din Khorasan, Nadir Khan, exercită în realitate puterea. Pentru a reduce forța afghană, îi atrage pe abdali de partea sa împotriva ghilzailor, îi elimină pe aceștia din urmă din Persia și cucerește Kandaharul în 1738. Ghilzaii sunt alungați de pe pământurile lor și înlocuiți cu abdali. În anul următor, Nadir pornește o expediție în India, la care participă foarte mulți afghani. Jaful din Delhi – fără îndoială cel mai mare pe care l-a cunoscut orașul – este însoțit de masacre teribile. Nadir se întoarce cu o imensă comoară (printre care și diamantul Koh-i-Noor, azi una dintre bijuteriile Coroanei Angliei). Când Nadir va muri asasinat în 1747, abdalul Ahmad, care avea comoara în grijă, își însușește cea mai mare parte și ia, în fruntea cavaleriei paștune, drumul Kandaharului.

IMPERIUL AFGHAN ȘI DESTRĂMAREA ACESTUIA. Ahmad, în ciuda celor douăzeci și cinci de ani ai săi, are serioase atuuri: o forță armată și bogății. Va lua titlul de șah și cel de *Durr-i Durrani*, „Perla perlelor“. (De atunci, abdalii se numesc durrani.) Apoi, Ahmad îi adună pe paștuni, pornind o epopee militară inspirată de cea a lui Nadir. Vreo cincisprezece ani mai târziu, Imperiul Afghan înglobează, în afară de ținutul paștun, jumătatea răsăriteană a Khorasanului, ținutul sudic al Amudariei și întreg bazinul Indului. Dar este o construcție fragilă: de îndată ce expansiunea încetează și comoara se risipește, reapar certurile între clanurile paștune. Lui Ahmad, mort în 1772, îi urmează fiul său, Timur care, pentru a scăpa din strânsoarea clanurilor, transferă capitala de la Kandahar la Kabul. După moartea lui Timur în 1793, izbucnesc conflictele între principii rivali și Imperiul Afghan se destramă: emirul din Buhara preia controlul ținutului sudic al Amudariei; sikhii, stăpâni în Pendjab din 1799, intră în Peshawar, iar perșii atacă Heratul.

Între britanici și ruși

Secolul al XIX-lea este perioada „Marelui Joc“, o mare partidă de șah inițiată în Asia Centrală între ruși și britanici. Primii urmăreau să exercite o anumită presiune asupra Indiei, pentru a-i deturna pe britanici de la afacerile europene; ultimii urmăreau să mențină, între ruși și India (respectiv căile maritime spre aceasta) o serie de state-tampon. În Afghanistan, britanicii vor alterna expedițiile militare, extrem de costisitoare, cu atribuirea de subsidii suveranilor, care le vor fi, astfel, obligați. Afghanii, dezbinați prin tradiție, vor trebui să adopte, la rândul lor, o anumită disciplină, fie și numai pentru a rămâne stăpâni la ei acasă.

PRIMUL RĂZBOI ANGLO-AFGHAN. Durranul Dost Muhammad, emir al Kabulului din 1826, dorește să ia Peshawarul de la sikhi, și caută sprijin. În acest scop îi consultă pe ruși. Aceștia din urmă, influenți în Teheran, îi îndeamnă în 1837 pe perși să asedieze Heratul, stăpânit pe atunci de un principe paștun rival față de Dost Muhammad. În același timp, aceștia trimit o misiune la Kabul. Britanicii debarcă trupe pe malul persan al Golfului, ceea ce îl convinge pe șah să ridice asediul asupra Heratului. Plănuiesc apoi, cu acordul

KOH-I-NOOR

Cea mai prestigioasă bijuterie a Coroanei Angliei, diamantul *Koh-I-Noor* („munte de lumină“) a aparținut cândva Marilor Moguli. Nadir Șah, după ce a cucerit Delhi, a pus mâna pe el în 1739. Apoi diamantul a făcut parte din comoara adusă de afghanul Ahmad Khan în Kandahar. Dar unul dintre urmașii săi, Mahmud Khan, alungat în 1818 din Pendjab de către Ranjit Singh, maharajah al sikhilor, a trebuit să lase diamantul acestuia din urmă. După moartea lui Ranjit Singh în 1839, britanicii au purtat două războaie împotriva sikhilor în anii 1840 și le-au anexat regatul (Pendjab și Kașmir). *Koh-i-Noor* a fost apoi preluat de Compania engleză a Indiilor Orientale ca „indemnizație de război“. În 1976, Pakistanul și India au cerut oficial, și una, și cealaltă, restituirea diamantului.

O altă comoară a Marilor Moguli răpită de Nadir Șah, „Tronul păunilor“ – din aur masiv încrustat cu pietre prețioase – a căzut în 1747 în mâinile șahului Rukh, care domnea în Mashhad. După ce Aga Muhammad l-a învins și trimis la moarte pe șahul Rukh, tronul a fost mutat la Teheran și formează astăzi piesa de rezistență a muzeului din capitala iraniană.

sikhilor, să-l repună pe tron pe şahul Shudja, care domnise între 1803 şi 1809 şi care se refugiase în India. În 1839, o expediţie britanică pătrunde în Kandahar, ia cu asalt Ghazni şi ajunge la Kabul, de unde Dost Muhammad fugise.

Un contingent britanic se instalează la porţile capitalei, împreună cu soţii, copii şi servitori, în timp ce şahul Shudja pare să-şi exercite puterea în mod normal. Dost Muhammad se predă britanicilor, care îl exilează în Indii. Totuşi, prezenţa străinilor îi indispune pe afghani. În 1841, izbucneşte la Kabul o revoltă în timpul căreia responsabilii britanici îşi găsesc moartea. Astfel, în ianuarie 1842, nu mai rămâne decât plecarea din ţară cu arme şi bagaje. Dar, pe drumul de întoarcere, între Kabul şi Djalalabad, toţi – bărbaţi, femei, copii – sunt masacraţi de afghani: 16 000 de victime, un singur supravieţuitor, acesta fiind cel mai mare dezastru pe care l-au cunoscut britanicii în secolul al XIX-lea. Primul Război anglo-afghan se termină în anul următor cu o expediţie de represalii împotriva Kabulului, la puţin timp după asasinarea şahului Shudja.

ŞIR ALI ŞI DOST MUHAMMAD. Britanicii îşi schimbă politica: Dost Muhammad, considerat a fi singurul capabil, îşi regăseşte tronul şi primeşte sarcina suplimentară de a împărţi resursele între triburi pentru a-şi întări autoritatea. Nu mai există nici un britanic pe pământ afghan şi Coroana este reprezentată de un musulman indian. În contrapartidă, Dost Muhammad îşi aliniază politica externă la cea a Marii Britanii şi rupe orice relaţii cu ruşii. Stăpân la el acasă, Dost Muhammad încearcă să reconstituie Afghanistanul. Deşi îi lasă pe britanici, care au cucerit Pendjabul de la sikhi, să se instaleze în 1849 în Peshawar, în 1855 recuperează Kandaharul, apoi ţărmul sudic al Amudariei în 1859. După ce şahul Persiei a ocupat Heratul în 1856, o nouă debarcare a britanicilor îl va constrânge în anul următor să renunţe la acesta. Dost Muhammad va anexa oraşul în 1863.

În timpul domniei fiului său, Şir Ali (1863–1879), ruşii cuceresc Turkestanul şi, deveniţi „protectori" ai emiratului de Buhara, se află la porţile Afghanistanului începând cu 1868. În 1873, Şir Ali cere britanicilor un tratat de alianţă, dar se loveşte de un refuz. El nu mai poate rezista apoi presiunilor ruşilor, care trimit o misiune militară la Kabul, în 1878. La puţin timp după aceea, forţele britanice pătrund în Afghanistan.

AL DOILEA RĂZBOI ANGLO-AFGAN. Şir Ali, ale cărui trupe au fost împrăştiate, moare în februarie 1879. În mai, fiul său Yakub, noul emir, semnează cu britanicii tratatul din Gandamak, ce atribuie Imperiului Indiilor teritorii din apropierea Peshawarului (printre care trecătoarea Khaiber) şi transformă Afghanistanul într-un protectorat. În septembrie, la Kabul izbucneşte o răscoală şi reprezentanţa britanică este ucisă. Trupele britanice vor recuceri capitala, dar Yakub abdică şi este exilat în India. De atunci, nu mai există un stat afghan. Viceregele Indiilor propune o împărţire: Heratul ar reveni Persiei, Kabul şi Kandahar ar forma două emirate sub protectorat britanic. Din nou trebuie găsiţi emiri... Însă afghanii trec de

partea lui Ayub (fratele lui Yakub) care, cu tabăra în Herat, duce o rezistență înverșunată.

Răspunsul vine din Turkestan, în persoana lui Abdur Rahman. Văr cu Yakub, acesta trăia în exil la Samarkand. La începutul anului 1880, rușii îl îndeamnă să-și încerce norocul și îi promit ajutor. După ce a ajuns în Hindukuș, Abdur Rahman se proclamă emir al Kabulului în iulie. Până la urmă, reușește concomitent să-i trădeze pe ruși, să-i convingă pe britanici să mizeze pe el și să obțină respectul afghanilor. În același timp, Ayub, după ce a învins un detașament britanic la Maiwand (aceasta reprezentând o pagină de glorie a istoriei afghane), cucerește Kandaharul. Nedorind să reînnoiască experiența din 1841, britanicii părăsesc Afghanistanul, nu fără a fi recucerit Kandaharul în numele lui Abdur Rahman.

DOMNIA LUI ABDUR RAHMAN. Ca și Dost Muhammad, Abdur Rahman primește regulat fonduri și arme și acceptă ca britanicii să se ocupe cu Afacerile străine (un musulman indian reprezintă din nou Imperiul Britanic la Kabul). Din timpul domniei sale datează organizarea Afghanistanului modern, prin afirmarea uneori brutală a autorității statului și trasarea definitivă a frontierelor.

Din 1881, Abdur Rahman îl alungă pe Ayub care se refugiază în Persia. Conducător al pașTunilor, Abdur Rahman – „emirul de fier" – va încerca apoi să asigure controlul întregii țări. În nordul populat cu uzbeci și tadjici, va implanta sistematic colonii de pașTuni. Pentru a canaliza turbulența ghilzailor, îi va stârni, în numele *jihadului*, împotriva kazarilor șiiți, dintre care un mare număr, deposedați de pământuri, vor fi vânduți ca sclavi în anii 1880. (Coranul interzice luarea ca sclavi a musulmanilor, dar sunniții din Asia Centrală i-au considerat întotdeauna pe șiiți necredincioși.) Între 1895–1896, îi supune pe kafiri și le impune islamul.

STABILIREA FRONTIERELOR. După cucerirea Pandjehului de către ruși în 1885, o comisie anglo-rusă se însărcinează, la sfârșitul anilor 1880, să fixeze frontiera nordică a Afghanistanului. La vest și la sud, frontiera cu Imperiul Indiilor este fixată unilateral de către britanici la începutul anilor 1890. Este „linia Durand" (stabilită de sir Mortimer Durand), care consacră împărțirea teritoriilor pașTune. Abdur Rahman nu are mijloacele de a se opune. Sub presiunea rușilor, Afghanistanul trebuie, în 1895, să cedeze emirului din Buhara Badahșanul de Sus, de pe țărmul drept al Piandjului, dar îi atribuie „fâșia Wakhan", mică zonă-tampon între Imperiul Rus și Imperiul Indiilor.

Habib Allah, fiul lui Abdur Rahman (mort în 1901), atenuează politica autoritară inaugurată de tatăl său. Dar, neutralitatea probritanică și refuzul său, în timpul Primului Război Mondial, de a ceda apelurilor germane și turce îi nemulțumesc pe naționaliștii afghani. El moare asasinat în februarie 1919.

Afghanistanul independent

Lui Habib Allah îi succedă fratele său, Aman Allah, care denunță imediat acordurile anglo-afghane. Profitând de starea insurecțională din Pendjab, generalul afghan Nadir încearcă să răscoale triburile pașTune din Imperiul Indiilor. Dar această tentativă are urmări considerabile. După ce bombardierele britanice au distrus instalațiile militare din apropiere de Kabul, afghanii cer un armistițiu. Prin tratatul din Rawalpindi (8 august 1919), Marea Britanie recunoaște totuși independența Afghanistanului, dar încetând să-i mai ofere subsidii. În 1920, sovieticii se angajează să ofere un ajutor anual Afghanistanului.

Aman Allah inițiază un program de occidentalizare, făcând referire la Mustafa Kemal și apelând la germani pentru a contracara influențele sovietice și britanice. Anumite reforme – mai ales emanciparea femeilor – provoacă ostilitate, iar câteva triburi se revoltă. În 1929, Aman Allah fuge din Kabul, în timp ce o căpetenie tadjică, Habibullah Halakani (Bacchae i-Saqao), vine la tron pentru nouă luni. Generalul Nadir restabilește situația: cu sprijin britanic, recrutează trupe din rândul pașTunilor din Imperiul Indiilor și recucerește Kabulul. Deoarece Bacchae i-Saqao a fost executat, Nadir – care este membru al familiei domnitoare – se va proclama rege. El reinstaurează autoritatea statului, dar va fi asasinat în 1933. Fiul său, Zahir, lasă un unchi la putere, autoritar și conservator. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Afghanistanul refuză propunerile de alianță ale germanilor, în speranța de a obține din partea Marii Britanii concesii teritoriale după război.

CHESTIUNEA PAȘTUNISTANULUI. În 1945, când se pune problema retragerii britanicilor din India, conducătorii afghani cred că a venit vremea unei „reunificări" a pașTunilor. În acest scop, cer

PAȘTUNII DIN PAKISTAN

Chemați în 1946 să aleagă prin referendum fie menținerea unității Indiilor, fie crearea unui stat al Pakistanului, paștunii de la frontiera de nord-vest, ca buni musulmani, au optat pentru Pakistan. Guvernul afghan a afirmat imediat că acest lucru nu înseamnă nimic, deoarece paștunii nu au fost întrebați nici cu privire la eventualitatea independenței, nici cu privire la unirea cu Afghanistanul. În principiu, litigiul subzistă încă. Dar, de fapt, paștunii din Pakistan (numiți patani) nu și-au mai manifestat de atunci dorința schimbării statutului.

Mai multe motive justifică această atitudine. Patanii formează armata pakistaneză, putere politică majoră a țării, și aceasta la toate nivelurile (mareșalul Ayyub Khan, conducător al Pakistanului între 1958 și 1969, era un patan). Cât despre pendjabi, etnie majoritară, aceștia au avut grijă să-i lase pe patani să se ocupe de frontiera de nord-vest. Având o poziție de forță într-o țară relativ bogată, patanii nu sunt secesioniști.

independența teritoriilor paștune din fostul imperiu, ca preludiu la o apropiere de Afghanistan. (Termenul de „Paștunistan“ desemnează, în funcție de context, teritoriile paștune din fostul imperiu sau realipirea acestora la Afghanistan.) Dar, responsabilii politici indieni, hinduși și musulmani se opun și, din 1946, paștunii din fostul imperiu se pronunță în favoarea unei aderări la Pakistan, pe atunci în curs de formare (va deveni independent la 15 august 1947). Relațiile dintre Afghanistan și noul său vecin vor fi multă vreme tensionate.

În 1953, prințul Ali Muhammad Daud, văr cu regele și apărător al Paștunistanului, vine în fruntea guvernului. Răfuielile sale cu Pakistanul îl îndeamnă să se apropie de Uniunea Sovietică. Deoarece SUA, aliate militare ale Pakistanului începând cu 1954, au refuzat să echipeze armata afghană, Daud încredințează această problemă URSS, care va reuși astfel să formeze ofițeri superiori afghani pe teritoriul ei. Totuși, cauza Paștunistanului nu pare să înregistreze vreun progres. Mai mult, aceasta întâmpină, în interiorul Afghanistanului, ostilitatea celorlalte etnii care sunt deranjate de șovinismul lui Daud. În 1963, regele Zahir îl determină să demisioneze.

DE LA LIBERALIZARE LA RĂZBOI. Dotat cu o Constituție în 1964, Afghanistanul se liberalizează întrucâtva. Între sovietici și americani se instaurează o emulație: primii construiesc șoseaua din nord, prin tunelul Salang; ultimii amenajează legătura Kabul-Herat *via* Kandahar. Dar, aristocrația paștună continuă să monopolizeze puterea, în timp ce se dezvoltă o contestație politică organizată (în 1965 este înființat Partidul Comunist Afghan). Foametea care se abate în 1972 și pe deasupra, scandaloasele deturnări de fonduri alimentare, anunță sfârșitul experienței. O lovitură de stat, susținută de mai mulți responsabili comuniști, îl constrânge în 1973 pe rege la exil. Afghanistanul devine republică, al cărei președinte este Daud.

Noul regim, dictatorial, încearcă să se distanțeze de URSS, orientându-se către țările musulmane petrolifere. Dar este prea târziu: în aprilie 1978, o lovitură militară de stat de inspirație comunistă îl răstoarnă pe Daud, masacrat împreună cu toată familia.

Regimul comunist și invazia sovietică

DICTATURA KHALQ-ULUI. „Revoluția Saurului“ (*Saur*, „taur“ , desemnează luna în timpul căreia a avut loc lovitura de stat), atribuie puterea singurului Partid Democratic al poporului afghan (comunist), divizat de la începuturile sale în două clanuri cunoscute sub numele ziarelor acestora: *Khalq* („Poporul“) și *Parșam* („Drapelul“). Khalq, condus de scriitorul Muhammad Taraki (un ghilzai), are trecere mai ales în rândul profesorilor și al armatei. Parșam, condus de Babrak Karmal (un durrani), are o susținere mai burgheză și se prezintă de bunăvoie ca „revizionist“. În iulie, activiștii Khalq-ului câștigă teren: Karmal este numit ambasador la Praga. Khalq-ul instaurează un regim al terorii: delațiuni, arestări arbitrare, tortură. Pentru a-i atrage de partea sa pe țăranii săraci, inițiază în grabă, la începutul lui 1979, o reformă agrară care, deoarece destramă țesutul social tradițional, se lovește de o opoziție masivă. În orice caz, țăranii afghani sunt convinși că termenul de „comunist“ înseamnă „cel care îl reneagă pe Dumnezeu“ (de la cuvântul paștun *kum*, „Dumnezeu“, și de la negația persană *nist*).

Primele acțiuni de gherilă, în Nuristan, datează din primăvara lui 1979. Deși înarmat intensiv cu arme sovietice, Khalq-ul nu mai controlează, la mijlocul anului 1979, decât orașele și drumurile.

INVAZIA ȘI REZISTENȚA. Armatele sovietice, formate din 85 000 de soldați, pătrund în Afghanistan în decembrie 1979. Karmal este imediat

POPOARELE DIN AFGHANISTAN

Limbi și religii. Statutul de limbi oficiale îl au paștuna și persana. Folosirea paștunei, care regresase în fața hegemoniei culturale a limbii persane, a fost reintrodusă în administrație și învățământ la mijlocul secolului al XX-lea. Persana are în Afghanistan numele de *darî* („limbă de curte"), deoarece era limba curții regale de la Kabul. Faptul de a numi persana *darî* le permite de altfel afghanilor să întrețină iluzia unei diferențe față de limba oficială a Iranului. De fapt, *darî* este mai cizelată decât persana din Teheran și se vorbește cu un accent diferit. *Darî* este, prin definiție, limba tadjicilor, dar este, de asemenea, cea a hazarilor și a aimacilor. Într-un mod mai general, joacă rolul de *lingua franca* în întregul ținut.

Majoritatea populației se revendică de la sunnism. Proporția șiiților reprezintă un subiect de discuție. Aceasta este, fără îndoială, mai aproape de 20 % decât de 10 %. Hazarii sunt șiiți duodecimani. Anumiți tadjici din Munții Badahșanului sunt ismaeliți.

Paștunii. Întemeietori în secolul al XVIII-lea ai Afghanistanului independent, paștunii și-au impus dominația celorlalte populații și au colonizat pământuri care nu le aparțineau până atunci, mai ales în vestul, nordul și centrul țării. Chiar numele de „afghan" a fost multă vreme sinonim cu cel de „paștun". Din 1919, el se aplică oficial tuturor locuitorilor țării, ceea ce nu îl împiedică pe țăranul tadjic să-i numească afghani doar pe paștuni.

Tadjicii. Sunt numiți astfel persanofonii din Asia Centrală – în cea mai mare parte sunniți – în opoziție cu turcofonii sau cu paștunii. În Afghanistan, aceștia sunt mai numeroși în nord-est (în vecinătatea conaționalilor lor din Tadjikistanul ex-sovietic) și la Kabul. Persanofonii din regiunea Herat, numiți mai curând herați decât tadjici, aparțineau până în secolul al XVIII-lea Imperiului Persan. Având *darî* ca limbă maternă, cetățenii tadjici au ajuns repede la un înalt nivel de cultură, ceea ce explică rolul lor eminent în cadrul clerului și administrației. La nivel înalt, în schimb, s-au lovit întotdeauna – cel puțin până la începutul anilor '90 – de paștunii predominanți.

Hazarii. Aceștia sunt oropsiții Afghanistanului. Se admite, de regulă, că se trag din nomazii mongoli așezați în Hazaradjat în secolul al XIII-lea. Trăsăturile lor fizice sunt în orice caz mongoloide, deși vorbesc o specie de persană numită *hazâragi*. Sub pretextul luptei împotriva necredincioșilor, paștunii i-au supus prin forță pe hazari (șiiți), în anii 1880 și le-au acaparat cele mai bune pământuri. Reabilitați din punct de vedere juridic în 1919, hazarii au rămas totuși destulă vreme niște paria. Emigrați la Kabul, practicau cele mai grele meserii. Solidaritatea șiită le-a permis totuși să rămână o comunitate destul de bine sudată.

Turcofonii. Uzbecii sunt cei mai numeroși. În mare parte țărani, trăiesc pe lângă tadjicii din nordul țării. Uzbecii se trag din populațiile turce care, începând cu secolul al XVI-lea (poate chiar mai devreme), au atins Amudaria. Turkmenii, în mare parte, au venit din URSS în anii '20, ca refugiați. Kârgâzii care nomadizau în „fâșia Wakhan", după ce au fost expulzați de ocupantul sovietic în anii '80, au fost, la cererea lor, reașezați în Turcia.

Aimacii. Nu se cunoaște originea acestor seminomazi care populează munții din jurul Heratului. Aceștia, în calitate de persanofoni sunniți, își spun mai degrabă „tadjici", dar modul de viață și obiceiurile (femeile aimace nu poartă văl) îi fac aparte. *Aymaq* înseamnă „trib", iar *Ciahâr Aymâq*, „cele patru triburi", adică Djamshêdî, Taymanî, Taymouri și Firuzkuhi (sau Hazâra din Qal'ayé Nao).

Nuristanii. Limba lor, indo-iraniană, prezintă caractere arhaice, iar tipul lor fizic are curioase trăsături „nordice". În munții din sud-estul Kabulului, ei erau încă, în secolul al XIX-lea, independenți și idolatri. Astfel, musulmanii îi numeau *kafer*, „păgâni". Între 1895–1896, de teamă să nu trezească interesul misionarilor creștini veniți din Indii, emirul afghan Abdur Rahman cucerește regiunea și impune islamismul. Kafiristanul devine Nuristan („țara luminii"), iar kafirii, nuristani. De cealaltă parte a frontierei, în Pakistan, mai trăiesc câteva mii de kafiri păgâni autentici.

Alte minorități. În sudul Afghanistanului, trăiesc balucii. În câteva sate din jurul Heratului și Mazar-i Șarif mai trăiau încă, înainte de 1979, populații de limbă mongolă, așezate aici din secolul al XIII-lea. În sfârșit, sunt numiți „kâzâl bași" persanofonii șiiți, mai ales orășeni, bine reprezentați în mod tradițional în comerț și în profesiunile liberale.

instalat la putere. Acesta va fi înlocuit în luna mai 1986 de Muhammad Najibullah, până atunci șef al poliției secrete. Începând cu 1980, forțele sovietice trec la „neutralizarea“ zonelor strategice (orașele și căile de comunicație), distrugând sistematic satele. Acest lucru determină un exod masiv al populației, ruina economiei agricole și o divizare a țării în două domenii pretutindeni învecinate: cel al ocupantului și – cel mai ingrat – care aparține gherilei.

Prin forța lucrurilor – și a tradițiilor tribale – rezistența va fi multă vreme slabă, disparată și necoordonată. Excepțiile cele mai notabile – deoarece își vor afla prelungirile zece ani mai târziu – sunt în număr de trei. Integriștii din *Hezb-i-Islami*, conduși de paștunul Gulbuddin Hekmatyar, beneficiază de susținerea integriștilor pakistanezi și se remarcă prin brutalitatea metodelor (asasinarea celorlalți rezistenți afghani). Aceștia ajung să reprezinte o forță importantă, deși izolată. Hazarii se organizează foarte repede,

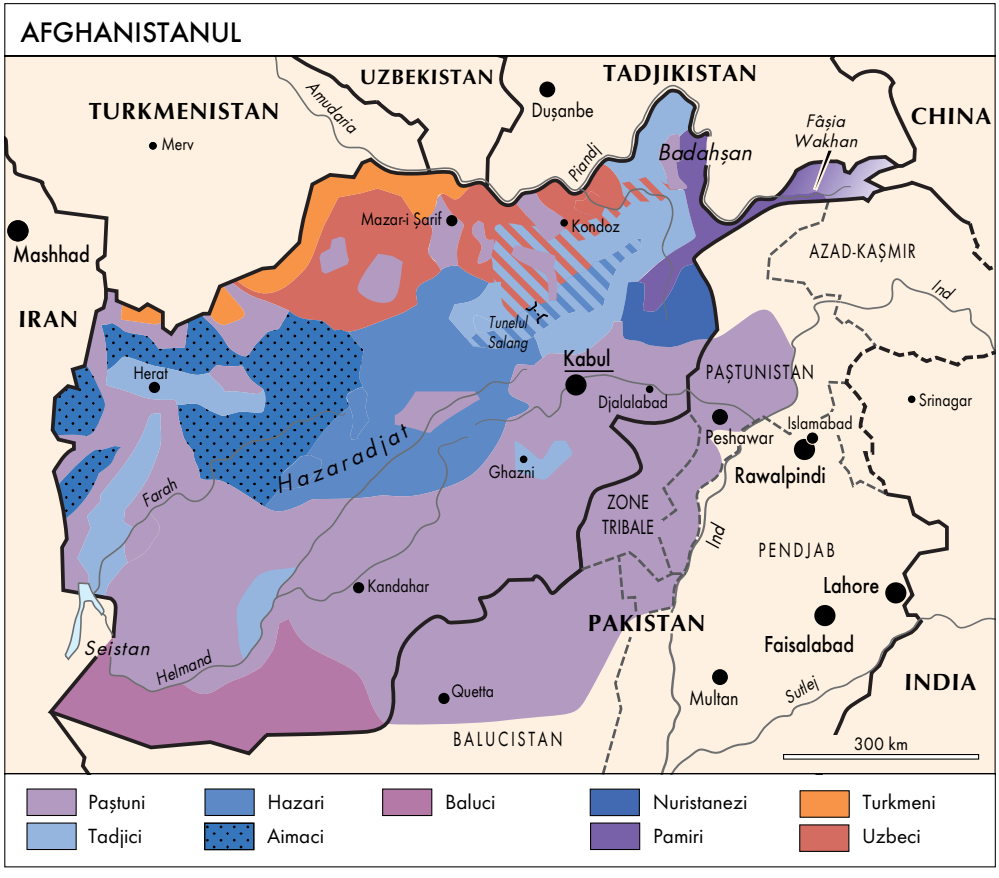

AFGHANISTAN

Republica Afghanistan

Populație (estimare 2003) 23 900 000
(din care mai multe milioane, refugiate în străinătate)
Suprafață ..... 652 000 km^2
Capitală ..... Kabul

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(estimare 1979)

Paștuni 44%
Tadjici (inclusiv herați) 26%
Hazari 9,3%
Uzbeci 8,7%
Aimaci 5%
Turkmeni 3,3%
Baluci și braui 2%
Nuristani 0,6%

RELIGII

Musulmani sunniți ..... între 80 % și 90 %
Musulmani șiiți ..... între 10 % și 20 %

PAȘTUNII DIN AFARA AFGHANISTANULUI
(fără refugiați)

Pakistan (estimare 2000) 21 000 000

având drept obiectiv obținerea unui statut autonom. Aceștia îi atrag pe aimaci de partea lor și cooperează cu rezistența din nord. În sfârșit, tadjicul Ahmad Șah Massud, deși rămâne legat de *Jamiat-i-Islami* (concurentă cu *Hezb-i-Islami*), duce în nord o politică de succes ce tinde să coordoneze acțiunea diferitelor grupări de rezistență.

De la 400 000 înainte de invazia sovietică, numărul afghanilor refugiați în străinătate ajunge la peste trei milioane în 1983 și la cinci milioane la sfârșitul anilor '80. Din acest total, trei milioane se află în Pakistan, iar ceilalți, în mare parte, în Iran. Șefii formațiunilor de opoziție față de regimul comunist (în număr de șapte, fără șiiții hazari, excluși din joc), stabiliți în Peshawar, încearcă în 1978 să formeze un „Front". Dar acestea vor continua să se certe, cu atât mai mult cu cât autoritățile pakistaneze, care intermediază tranzitarea livărilor de arme către mișcarea de rezistență, întreține rivalitățile cu bună știință.

UN RĂZBOI CARE NU SE MAI TERMINĂ. Punctul de cotitură a războiului se situează în 1986, când rezistența este în sfârșit dotată cu rachete antiaeriene eficiente și când Mihail Gorbaciov inițiază *perestroika.* Negocierile duse la Geneva cu SUA sub egida ONU duc la un acord în luna mai 1988. Retragerea trupelor sovietice se încheie în februarie 1989. Totuși, războiul se prelungește, deoarece, pe de o parte, sovieticii continuă să furnizeze ajutor economic și militar regimului de la Kabul, iar pe de alta, rezistența nu dezarmează. Abia o dată cu prăbușirea URSS, la sfârșitul anului 1991, regimul comunist ia sfârșit.

În cucerirea Kabulului, în aprilie 1992, combatanții regrupați în jurul comandantului Massud vor juca un rol esențial. Aceștia îi au ca aliați pe hazarii șiiți, dar și milițiile uzbece ale lui Abdul Rașid Dostom, care l-au susținut mai înainte pe Najibullah. Hezb-ul condus de Hekmatyar le este, în schimb, cu totul ostil. Astfel se înăsprește opoziția dintre „oamenii nordului" (tadjici și uzbeci) – predominanți la Kabul în 1992 – și pașt uni.

De altfel, pentru a pune piedici Teheranului, care îi susține pe hazari, Arabia Saudită susține Hezb-ul. Pakistanul îi ajută când pe unii, când pe alții.

REGIMUL TALIBAN ȘI PRĂBUȘIREA LUI. Văzut mai întâi ca un factor de stabilitate de către SUA, regimul *talibanilor* îl adăpostește totuși pe sauditul Osama Ben Laden, șeful unei rețele teroriste internaționale. Pe 9 septembrie 2001, Massoud este asasinat. Două zile mai târziu au loc atentatele de la World Trade Center din New York și Pentagon, atribuite imediat de Washington lui Ben Laden. Urmează o intervenție militară americană în Afghanistan care, în două luni, înlătură regimul *talibanilor*. Este instituită o putere multietnică sub egida ONU, care desfășoară o forță internațională de asistență și securitate (ISAF). Controlul teritoriului de către noua putere este totuși foarte limitat, iar situația rămâne extrem de instabilă, în ciuda prezenței forțelor americane și aliate.

B A L U C I I

BRAUII ȘI BALUCII. La puțin timp după anul 660, atunci când arabii au pătruns în Balucistanul de astăzi, regiunea nu fusese afectată în nici un fel de migrația popoarelor indo-europene. Populația sa autohtonă – din care se trag brauii – era înrudită cu dravidienii, populațiile pe care arienii le-au împins treptat spre sudul Indiei începând din jurul anului 1500 î.Hr. Trecerea arabilor, atrași repede prin sudul văii Indului, nu a avut drept consecință decât convertirea populațiilor locale la islamism.

Balucii sunt menționați pentru prima oară în istorie la începutul secolului al XI-lea, când Mahmud din Ghazni îi „alungă" în apropiere de Kerman. Originari de pe țărmul Caspicii, aceștia au întreprins deja o migrație spre sud-vest, pe care invazia turcomanilor în Iran o va accelera începând cu mijlocul secolului al XI-lea. Din această perioadă datează implantarea balucilor în regiunea care va purta apoi numele de Balucistan.

Cu toate acestea, brauii nu vor fi eliminați. Dimpotrivă, se instaurează o simbioză, în Balucistanul răsăritean, între baluci și aceștia. Prizonierii de pe urma atacurilor intertribale conduc treptat la un melanj etnic. În același timp, modul de viață asemănător într-o țară cu resurse foarte limitate, va naște în rândul diferitelor triburi ideea că ele formează un fel de comunitate.

BALUCISTANUL INDEPENDENT. În secolul al XVII-lea, o căpetenie braui, Mir Ahmad Khan, va reuni sub autoritatea sa întreaga zonă muntoasă a Balucistanului răsăritean, până la Quetta în nord, pe care o cucerește de la paștuni. Capitala ei este la Kalat. Între 1738 și 1739, hanul din Kalat, Abdullah, descendent din Ahmad, participă la campaniile duse în Afghanistan și în India de suveranul Persiei, Nadir Șah și își află moartea. Fiul său, Nasir este un apropiat tovarăș de arme al lui Nadir Șah (ca și afghanul Ahmad Abdali în aceeași perioadă). La începutul anilor 1740, Nasir se întoarce la Kalat și obține de la Nadir titlul de beilerbei al Balucistanului, vasal al șahului. În 1747, când Nadir moare asasinat, Nasir proclamă independența.

Deși este braui, așadar membru al unei etnii deja minoritare la acea vreme, Nasir domnește asupra întregului Balucistan timp de patruzeci și opt de ani, îi asigură liniștea și o relativă prosperitate. Acest succes se datorează calităților sale militare și talentului său de diplomat, după cum arată relațiile cu Afghanistanul vecin. Suveranul afghan Ahmad Șah ia în stăpânire Kalatul, Nasir îi salvează independența, promițându-i ajutor militar, mai ales împotriva Persiei. Cele două țări devin de atunci aliate. Nasir moare în 1795. Succesorul său nu are aceleași aptitudini, astfel încât autoritatea beilerbeiului se va destrăma destul de repede. Balucistanul redevine o juxtapunere de triburi rivale.

ÎMPĂRȚIREA BALUCISTANULUI. În timpul primului Război anglo-afghan (1839–1843), britanicii cântăresc importanța strategică a pasurilor din Bolan și nu le străbat decât după ce le-au plătit bine pe căpeteniile baluce din împrejurimi. Astfel, după ce au anexat Sindul în 1843, aceștia hotărăsc să-și extindă influența în Balucistan, negociind cu șefii de triburi.

În aceeași perioadă, șahul Persiei, sătul de atacurile balucilor în provincia Kerman, decide să cucerească țara. Este un demers dificil, căruia britanicii îi pun capăt în 1870, trasând, de acord cu Persia, frontiera care taie Balucistanul în două. Balucistanul iranian nu va trece totuși sub

BALUCII ȘI BRAUII ASTĂZI

Numărul lor este estimat la un total de cinci milioane, dintre care un milion de braui. O parte a balucilor și brauilor din Afghanistan s-a refugiat în Balucistanul pakistanez. Balucii și brauii sunt musulmani sunniți. În Balucistanul iranian, o particularitate religioasă se adaugă astfel unei particularități lingvistice, față de persanii șiiți. În jur de 30 000 de baluci sunt recenzați în Turkmenistan, în împrejurimile Mervului, unde au venit ca nomazi în anii ’20.

REPARTIZAREA BALUCILOR

Pakistan (estimare 1990) 2 700 000
Iran (estimare 1990) 1 200 000
Afghanistan (estimare 1979) 150 000

REPARTIZAREA BRAUILOR

Pakistan (estimare 1990) 800 000
Afghanistan (estimare 1979) 150 000

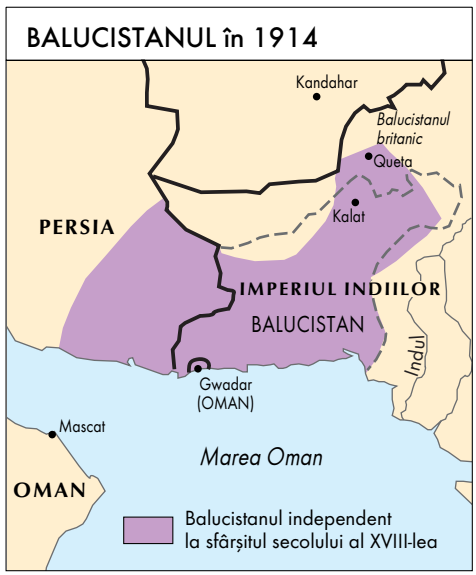

controlul efectiv al guvernului de la Teheran decât în anii 1930.

În 1876, britanicii obțin de la hanul din Kalat regiunea Quetta. Restul Balucistanului rămâne în mâinile căpeteniilor tradiționale, cărora li s-a cerut, pur și simplu, să respecte în cadrul imperiului Indiilor *pax britannica*. Acest sistem nu va mai evolua apoi deloc.

BALUCISTANUL PAKISTANEZ. De la crearea Pakistanului în 1947, apar mișcări de gherilă care cer independența. Situația se agravează în timpul regimului mareșalului Ayub Khan (1958–1969), care, în numele principiului *Pakistan One Unit*, suprimă provinciile tradiționale. Restabilirea acestora, în 1969, facilitează încetarea focului. Dar, secesiunea Bangladeshului, în 1971, transformă autonomia provinciilor într-o chestiune extrem de delicată. De teama reluării gherilei, prim-ministrul Ali Bhutto dizolvă în 1973 guvernul provincial al Balucistanului. Revolta izbucnește imediat. Îi vor trebui patru ani armatei pakistaneze pentru a rezolva situația. Generalul Zia ul-Haq, la putere între 1977 și 1988, veghează la stabilirea în Balucistan a unei rețele strategice de drumuri, amenințând în același timp cu spectrul unei posibile intervenții sovietice. Perspectiva unui Balucistan independent, evocată încă de câțiva lideri politici din exil, pare astfel să-și fi pierdut orice credibilitate.

TADJICII

Sunt numite „tadjice“ populațiile care au ca limbă maternă persana (sau o variantă a persanei) și care trăiesc în Asia Centrală sau în Afghanistan. În Imperiul Persan Sasanid, *tazik* însemna „arab“, de la numele orașului Taiz, în Yemen, ocupat pe atunci de perși. Locuitorii din Asia Centrală i-au numit apoi *tazik* pe cuceritorii arabi, iar cuvântul a ajuns, în secolul al VIII-lea, să-i desemneze pe musulmani, și mai ales pe musulmanii sedentari (în acea perioadă, în cea mai mare parte iranofoni), în opoziție cu nomazii, majoritar turcofoni. Deoarece limbile turce au progresat mult în cazul sedentarilor din Asia Centrală, mai ales în perioada hanatelor uzbece, apelativul de „tadjic“ a desemnat până la urmă partea neturcizată a populației.

TADJICII DIN PAMIR ȘI PAMIRII

În văile din Badahșanul de Sus, pe malul drept al Piandjului (în Tadjikistan) și pe malul stâng (în Afghanistan), trăiesc „tadjicii din Pamir“ – pe care doar modul lor de viață de la munte îi distinge de tadjicii de la câmpie – și populațiile cunoscute sub denumirea colectivă de „pamiri“, care vorbesc limbi iraniene orientale. Pamirii au, de altfel, particularitatea că aparțin, din secolul al XI-lea, ramurii ismaelite a islamului. Regiunea autonomă a Badahșanului de Sus a fost înființată în 1925 pentru a ține cont de aceste trăsături culturale, dar, de fapt, nici una dintre limbile din Pamir nu are o tradiție scrisă și doar tadjica – limbă de circulație de veacuri – se predă în școli. Pamirii nu au fost recenzați separat. Numărul lor total este estimat la maximum o sută de mii, dintre care jumătate în Tadjikistan.

LIMBA TADJICĂ

Până la începutul anilor ’20, tadjicii aveau ca limbă literară persana clasică (scrisă cu caractere arabe). În conversațiile uzuale, ei foloseau diferite dialecte ale aceleiași limbi. Trecerea de la alfabetul arab la alfabetul latin, în 1930, a fost însoțită de introducerea formelor dialectale în limba scrisă, astfel încât a putut apărea o limbă „tadjică“ ca fiind diferită de persană. În 1940, alfabetul chirilic a înlocuit alfabetul latin și, în întreaga perioadă sovietică, limba tadjică, ruptă de restul „persofoniei“, și-a modernizat vocabularul cu cuvinte rusești.

ÎNTRE UZBECI ȘI AFGHANI. La mijlocul secolului al XVIII-lea, tadjicii din regiunea Hudjand (Khudjand) se află sub autoritatea hanului uzbec din Kokand, iar cei de pe cele două țărmuri ale Amudariei sub autoritatea hanului uzbec din Buhara. Exact în aceeași perioadă, căpetenia afghană Ahmad Șah cucerește cea mai mare partea a teritoriilor din sudul Amudariei. Succesorii săi, totuși, nu au păstrat aceste cuceriri. În 1793, noul suveran al Buharei (care a luat titlul de emir) ia în stăpânire Balkh. Teritoriile de pe malul stâng al Amudariei nu vor fi integrate în Afghanistan decât în timpul domniei lui Abdur Rahman (1880–1901). Pe țărmul celălalt, emiratul Buharei (protectorat al Rusiei din 1868) anexează între 1877 și 1878 teritoriile tadjice din Karategin și Darvaz, iar rușii, începând cu

1891, cuceresc Pamirul. În 1895, aceştia îi determină pe britanici să atribuie Badahşanul (la est de fluviu), până atunci sub suzeranitate afghană, emiratului din Buhara.

Un astfel de partaj al domeniului tadjic reflectă un *modus vivendi* la care au ajuns puterile rusă şi britanică la sfârşitul secolului al XIX-lea. În nici un caz fluviul Amudaria (sau Piandj cum este numit în amonte) nu formase înainte o frontieră „naturală". Dimpotrivă, clanuri şi familii s-au găsit de atunci rupte în două. Acest lucru nu îi împiedică pe tadjici ca, de o parte şi de alta a frontierei, să trăiască în secolul al XX-lea evenimente foarte diferite.

TADJIKISTANUL SOVIETIC. În Imperiul Rus, oraşele persanofone Hudjand şi Samarkand fac parte din guvernoratul Turkestanului. Ţinuturile tadjice din apropierea Amudariei, supuse emirului din Buhara, rămân provincii unde accesul se face greu, sunt înapoiate, şi de care rușii nu se preocupă deloc. Începând din 1919, revolta basmacilor împotriva noii puteri sovietice se extinde (vezi p. 154). „Pacificarea" se va încheia, în Badahşanul de Sus abia în 1925.

„Delimitarea naţională" realizată în 1924 în Asia Centrală sovietică instituie o Republică Autonomă (RSSA) Tadjică, inclusă în Republica

TADJIKISTAN

Republica Tadjikistan

Populaţie (2003) 6 250 000
Suprafaţă ..... 143 100 km^2
Capitală ..... Duşanbe

REPARTIZAREA POPULAŢIEI
(1989)

Tadjici 62%
Uzbeci* 26%
Ruşi* 7,6%
Tătari 1,4%
Kârgâzi 1,3%

RELIGII

Tadjicii sunt de tradiţie musulmană sunnită.

TADJICII DIN AFARA TADJIKISTANULUI

Afghanistan (estimare 1979) 3 900 000
Uzbekistan (1989) 934 000
Kârgâzstan (1989) 34 000
China (Xinjiang) (estimare) 30 000

* O mare parte a colonilor ruşi (dintre care jumătate locuiau la Duşanbe) a părăsit ţara în 1992. Numeroşi uzbeci au fost de altfel expulzaţi din regiunile de sud, dar nu, se pare, şi din regiunea Hudjand, unde sunt aproape jumătate de milion.

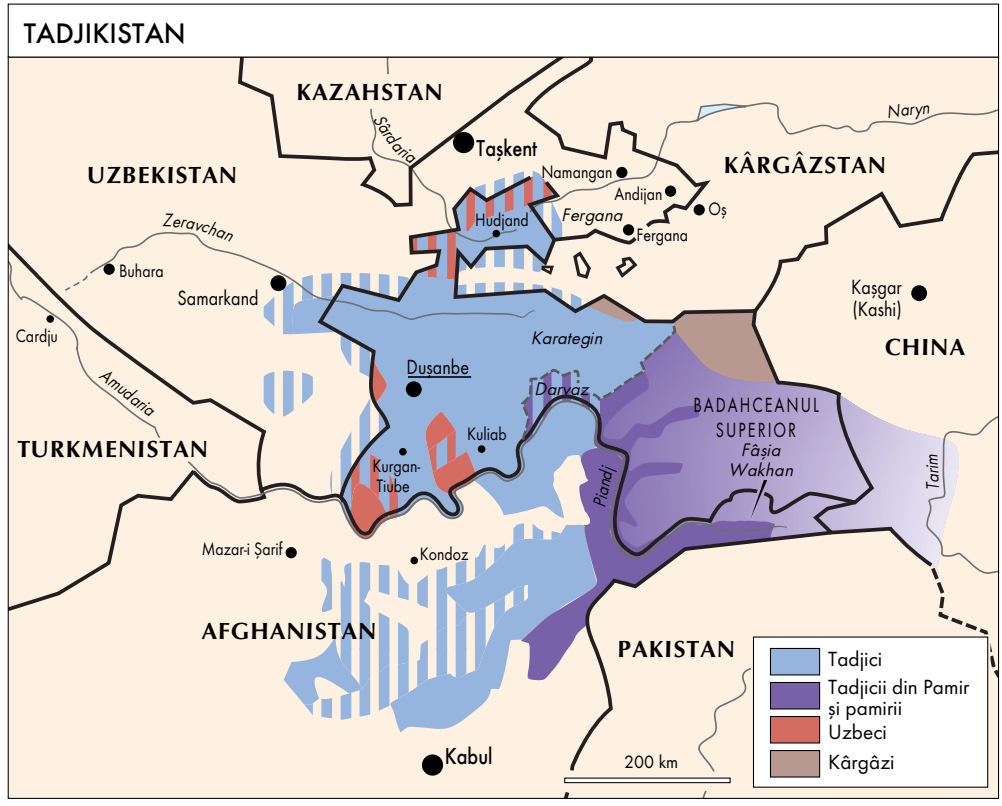

(RSS) Uzbekistan. Datorită componenței sale etnice particulare, Badahșanul de Sus devine o regiune autonomă în 1925. Lucrurile s-ar fi putut opri aici și s-ar fi putut forma o republică „uzbeco-tadjică" bilingvă, după cum indica mersul istoriei. Dar acest lucru nu era compatibil cu dogma stalinistă a „naționalităților" și a trebuit, așadar, pentru a se crea o republică tadjică separată, să se despartă populații foarte bine sudate.

RSS Tadjikistan, înființată în 1929, include – în afară de fosta RSSA Tadjică – regiunea Hudjand, despărțită de restul țării de un lanț muntos. Deși frontiera ce a rezultat din acest decupaj este extrem de șerpuitoare, mai multe sute de mii de tadjici se află în Uzbekistan de la început și aproape tot atâția uzbeci, în Tadjikistan. Chestiunea capitalelor este la fel de delicată. Fiecare dintre cele două republici dorește prestigiosul Samarkand, capitala Uzbekistanului din 1924. Până la urmă, Tadjikistanul primește o capitală nou-nouță, construită pe locul târgului din Dușanbe (literal, „piața de luni") și care poartă, între 1929 și 1961, numele de Stalinabad. Cât despre capitala Uzbekistanului, aceasta este transferată la Taşkent în 1930.

La fel ca Uzbekistanul și Turkmenistanul, Tadjikistanul va deveni în curând o republică „producătoare de bumbac". Dar, poziția sa periferică a făcut ca și astăzi să fie cel mai puțin dezvoltată dintre fostele republici sovietice, cu cea mai mică proporție a populației urbane.

TADJIKISTANUL INDEPENDENT. În noiembrie 1991, Rahmon Nabiev, comunist „brejnevist" îndepărtat de la putere în 1985, reușește să fie ales președinte al Republicii. Opoziția, care îi reunește pe democrați și islamiști, nu întârzie să se manifeste. Țara se împarte în două tabere: cea a procomuniștilor, puternici în Hudjand (cartierul general al lui Nabiev) și la Kuliab; cea anticomunistă, stabiliți în Kurgan-Tiube și Dușanbe, unde pun mâna pe putere în septembrie. Dar, forțele rusești din Tadjikistan (și cele din Uzbekistanul vecin) îi susțin pe partizanii lui Nabiev. În noiembrie 1992, procomuniștii cuceresc Kurgan-Tiube, iar în decembrie preiau controlul în Dușanbe. Mai multe zeci de mii de opozanți se refugiază în Afghanistan. După cinci ani de război civil, la 27 iunie 1997 este semnat un acord între cele două fațiuni, sub egida ONU și patronajul Rusiei și Iranului. Refugiații se întorc din Afghanistan, dar se instalează o pace precară.

ARTA COVORULUI

Acesta este un exemplu – printre altele – de simbioză culturală între turcofoni, de origine nomadă, și persanofoni, de tradiție citadină și foarte rafinați.

Pe cât se poate constata, arta covorului s-a născut în lumea stepelor. Cel mai vechi covor păstrat datează din secolul al V-lea î.Hr. El a fost descoperit în mormântul înghețat al unui șef de trib în Siberia răsăriteană, în apropierea frontierei mongole. Motivele sale, care amintesc de arta persană ahemenidă, dau mărturie de vechimea schimburilor culturale de-a lungul Asiei Centrale. În afară de câteva fragmente regăsite în Xinjiang, istoria covorului nu va fi cunoscută decât din secolul al XIII-lea, datorită pieselor păstrate în Konya.

Într-un mod destul de schematic, distingem patru tipuri de covoare: tribale sau sătești, artizanale, de curte, de atelier. Primele sunt mai întâi obiecte utilitare, asigurând un minimum de confort nomazilor care trăiesc în corturi. Cusute, devin saci în care își transportă bunurile. Dar mai joacă și un rol în viața comunității, cu ocazia ospețelor sau a căsătoriilor, ca daruri sau elemente de decor etc. Astfel, acestea prezintă dintotdeauna motive tradiționale, ori sacre, caracteristice fiecărui trib (covoarele sunt țesute de femei, iar tradiția se transmite de la mamă la fiică). Covoarele artizanale, derivate din primele, sunt de aceeași factură, dar cu scopul de a fi vândute, adaptează motivele tradiționale gustului clienților sau, eventual, copiază motive elaborate în ateliere. Covoarele de curte sunt covoare de lux ale căror motive, extrem de sofisticate, sunt elaborate de artiști care le desenau pe cartoane. Covoarele de atelier (sau covoare „de oraș"), mai puțin luxoase și destinate unei clientele mai largi, sunt confecționate după aceleași principii.

Din punct de vedere istoric, motivele covoarelor tribale au servit ca punct de plecare elaborării de covoare comandate la Curtea safavizilor, a otomanilor, a mamelucilor din Egipt, a Marilor Moguli. În sens invers, covoarele artizanale au reluat treptat motivele elaborate la Curte: se instaurează astfel un du-te vino între cele două surse de inspirație. Pentru a răspunde unei cereri europene din ce în ce mai mari, confecționarea covoarelor de atelier a cunoscut începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea o dezvoltare considerabilă în Persia, la Tabriz și în alte părți (aceasta este originea „covoarelor persane"). Alte țări s-au angajat pe același drum, mai ales Turcia, Pakistan și India. Astfel, covoarele artizanale autentice (și, *a fortiori*, tribale, deoarece se mai produc încă) și-au recâștigat faima. Semn al timpurilor, Turkmenistanul independent a ales să pună pe drapel motive ale covoarelor tradiționale.

Popoarele turce

Chiar dacă se încearcă azi să se atribuie numele de „turci“ doar celor ce vin din Republica Turcia, limbile turce sunt în număr mult mai mare decât limba acestora. Împreună cu graiurile mongole și tunguse (dintre care cea mai cunoscută este manciuriana), limbile turce aparțin familiei de limbi zise „altaice“, deoarece li se atribuie o origine geografică comună în zona Munților Altai, în Mongolia Occidentală.

Istoria turcilor, începând cu secolul al VI-lea, este cea a unei lente expansiuni către vest, fără să se poată face diferența, în ultimă instanță, între migrația propriu-zisă și asimilarea (sau „turcizarea“) populațiilor supuse. Iată de ce nu mai există azi un „tip rasial turc“, în timp ce mongolii nu s-au schimbat din punct de vedere fizic. Aceștia din urmă, într-adevăr, deși au încercat în secolul al XIII-lea să cucerească lumea, conduceau armate formate înainte de toate din turci. Astfel, popoare despre care s-a spus că se trag din mongoli – tătarii din Rusia, de exemplu –, vorbesc astăzi limbi turce.

SCRIEREA LIMBILOR TURCE. Prima limbă literară turcă – uigura veche – utiliza un alfabet derivat din alfabetul sogdian (sogdiana era o limbă iraniană din Asia Centrală). Literatura uigură, de inspirație creștină nestoriană, apoi budistă, a înflorit în Turkestanul răsăritean între secolele al IX-lea și al XV-lea. În jurul anului 1000, o dată cu convertirea la islam a numeroși turci din Transoxiana și Kașgaria, apare o literatură turcă musulmană, într-o limbă apropiată de uigura veche, dar transcrisă cu caractere arabe. Aceasta este originea dialectului turc numit „ciagatai“ (de la numele dinastiei mongole care domnește în Turkestan începând cu secolul al XIII-lea). Aceasta este, până la sfârșitul secolului al XVI-lea, marea limbă literară turcă, pe care o utilizează, de exemplu, Babur. În secolul al XIV-lea, limba turcilor otomani (sau osmanlîi), transcrisă, de asemenea, cu caractere arabe, are, la rândul ei, o frumoasă carieră.

Alfabetul arab, sărac în vocale, nu se potrivește deloc limbilor turce, vocalice, la fel ca limbile indo-europene, dar caracterul său sacru se impune în cadrul islamului, așa cum se impune și persanei. Limbile turce care vor deveni, prin urmare, literare (uzbeca, tătara), îl vor adopta și ele, cu excepția limbii ciuvașe care, în secolul al XVIII-lea, va fi transcrisă cu caractere chirilice. Pentru a laiciza tânăra republică turcă, Mustafa Kemal decide în 1928 adoptarea alfabetului latin. În aceeași perioadă (1927–1930), autoritățile sovietice aleg, de asemenea, acest alfabet pentru limbile turce din URSS, apoi decid, între 1939–1940, să treacă la alfabetul chirilic tocmai pentru a facilita învățarea limbii ruse de către turcofoni.

În Xinjiangul chinez, transcrierea limbii uigure (moderne) evoluează încă și mai rapid: trecerea de la alfabetul arab la alfabetul chirilic în 1956, apoi la alfabetul latin în 1959; întoarcerea la alfabetul arab în 1981 pentru a dezamorsa ostilitatea elitelor musulmane față de regim.

Chestiunea alfabetelor este unul dintre aspectele actuale ale luptei pentru influență între Turcia și Iran, care are alfabet arab. Optând în 1992 pentru alfabetul latin, Azerbaidjanul ex-sovietic a ales să se apropie mai mult de Turcia decât de Iran.

LIMBILE TURCE

Specialiștii nu au căzut de acord cu privire la o clasificare a limbilor turce. Admisă de cei mai mulți, clasificarea numită *Fundamenta*, le repartizează după cum urmează:

- Grupa meridională: turca din Turcia (sau osmanlî), azera, turkmena, găgăuza și diferitele limbi din Podișul Iranian (kaşkai etc.).
- Grupa răsăriteană: uzbeca, uigura.
- Grupa septentrională: iakuta, tuviniana, hakassa, altaiana.
- Grupa centrală: kazaha, kârgâza, karakalpak, nogai.
- Grupa apuseană: tătara (de pe Volga), başkira, kumâca, tătara din Crimeea, karaceai-balkara.
- Diferită: ciuvașa.

LIMBILE TURCE

POPOARELE TURCE DIN ASIA CENTRALĂ

De la origini la invaziile mongole

Pentru a intra în istoria Asiei Centrale, trebuie să urmăm drumul mătăsii, inaugurat în primul mileniu al Erei creștine și care va fi folosit (chiar dacă din ce în ce mai puțin) până în secolul al XV-lea. Pornind din China, acesta trecea printre Deșertul Gobi și contraforturile Tibetului, prin regiunea care astăzi poartă numele de Gansu. Apoi, pentru a se putea ocoli Deșertul Takla-Makan și spre a se ajunge în Kașgar se putea alege, din oază în oază, între două trasee: unul în prelungirea piemontului meridional al Munților Tian Shan, celălalt, piemontul Podișului Tibetan. La vest de Kașgar, traseul devia prin pasuri care duceau spre Sogdiana sau Bactriana. Apoi intra în Merv, traversa Iranul și ajungea la Mediterană, în Antiohia.

În jurul anului 500 – cu puțin înainte ca turcii să intre în scenă – toate țările prin care se trecea, la vest de Gansu și până în Iran, erau populate cu indo-europeni: agno-kuceeni în oazele septentrionale din bazinul Tarimului, khotanezi (iranieni budiști) la sud de Takla-Makan, sogdieni (ei înșiși iranieni) în regiunea Kașgarului și în Sogdiana.

NOMAZII DIN ASIA SUPERIOARĂ. În nordul regiunilor traversate de drumul mătăsii se aflau nomazii. O parte dintre ei vorbeau limbi altaice și pot fi considerați proto-turci sau proto-mongoli. Alții sunt întrucâtva misterioși, ca hunii (ajunși în Europa în secolul al IV-lea). Organizate în triburi, aceste populații tindeau să formeze, după împrejurări, grupuri cu geometrie variabilă. Un trib victorios atrăgea și altele în urma sa și dădea numele întregului. În caz contrar, grupul se destrăma, până la formarea unui nou grup, cu un alt nume. Hunii, grup în mișcare, nu au format niciodată un „popor". Grupările conduse de turci au variat mult, la rândul lor; cel puțin, erau formate întotdeauna în majoritate din triburi turce. Reunind triburile în acest mod, către mijlocul secolului al VI-lea, turcii, originari din Altai, au reușit să-și extindă dominația asupra unei mari părți din Asia Centrală.

TURCII ȘI UIGURII. În 546, turcii cuceresc Mongolia. Apoi iau în stăpânire bazinul Tarimului și, aliați cu împăratul persan sasanid Chosroe I, îi înfrâng pe heftaliți și anexează Sogdiana. Dar chinezii, potrivnici nomazilor prea puternici, reușesc în 582 să-i separe pe turcii răsăriteni de cei apuseni. Un secol mai târziu, turcii răsăriteni unifică triburile turce. Din această perioadă datează inscripțiile de pe valea Orhonului, în Mongolia Centrală. Descifrate în 1893, acestea sunt cele mai vechi texte cunoscute în limba turcă.

În 744, turcii răsăriteni sunt înfrânți de turcii uiguri. La acea vreme, două puteri domină Asia Centrală: arabii, stăpâni în Transoxiana de la începutul secolului, și chinezii, influenți în Fergana și regiunea Tașkentului. Însă, un incident va pune capăt cuceririlor. După ce un guvernator chinez l-a executat pe regele Tașkentului, fiul său face apel la turcii karluci și la arabii din Transoxiana. Chinezii vor fi înfrânți la Talas în 751. De

GEOGRAFIA TURKESTANULUI.

Denumirea de Turkestan, folosită curent până la Primul Război Mondial, desemna o vastă regiune ce se întindea de la granițele cu Mongolia până la Marea Caspică. Se făcea diferența pe atunci între „Turkestanul chinez" (pe care chinezii îl numeau deja Sinkiang sau Xinjiang) și „Turkestanul rus", denumit, începând cu anii '20 „Asia Centrală sovietică". Astăzi, întreaga regiune poartă numele de „Asia Centrală", doar că teritoriile situate în nordul Tibetului, adică Xinjiang și Mongolia sunt denumite „Asia Superioară". Cu toate acestea, Turkestanul, literal „țara turcilor" este încă o puternică realitate istorică. Geografia Turkestanului se organizează în jurul unor mari lanțuri muntoase: lanțul Tian Shan, lung de 2 500 de kilometri, cu un vârf de 7 439 metri, se articulează la sud cu Alai și Pamir. De o parte și de cealaltă se întind deșerturile: la est, în bazinul Tarimului, Deșertul Takla-Makan; la vest, Kâzâlkum („Deșertul roșu") și Karakum („Deșertul negru"). Mai la nord, din Mongolia până în Ucraina, se desfășoară stepe uriașe. O astfel de geografie se pretează prin tradiție la două moduri de viață: cel de agricultor, în oazele apărute la poalele munților din care izvorăște apa, înainte de a se pierde în nisipuri sau pietriș, și cel de crescător de vite nomad. Dar, dacă stepele din nord au putut primi nomazi într-un număr foarte mare, cele care vin în contact cu muntele și deșertul apar neînsemnate. La fel stau lucrurile cu „platourile", adesea greu de atins, ale marilor masive. Astfel, majoritatea turcilor, după ce au pătruns în regiunile centrale ale Turkestanului, au trebuit să aleagă între sedentarizare (ceea ce au făcut mulți dintre ei) sau a porni să-și croiască un drum mai la vest, în Iran, în Azerbaidjan, în Anatolia...

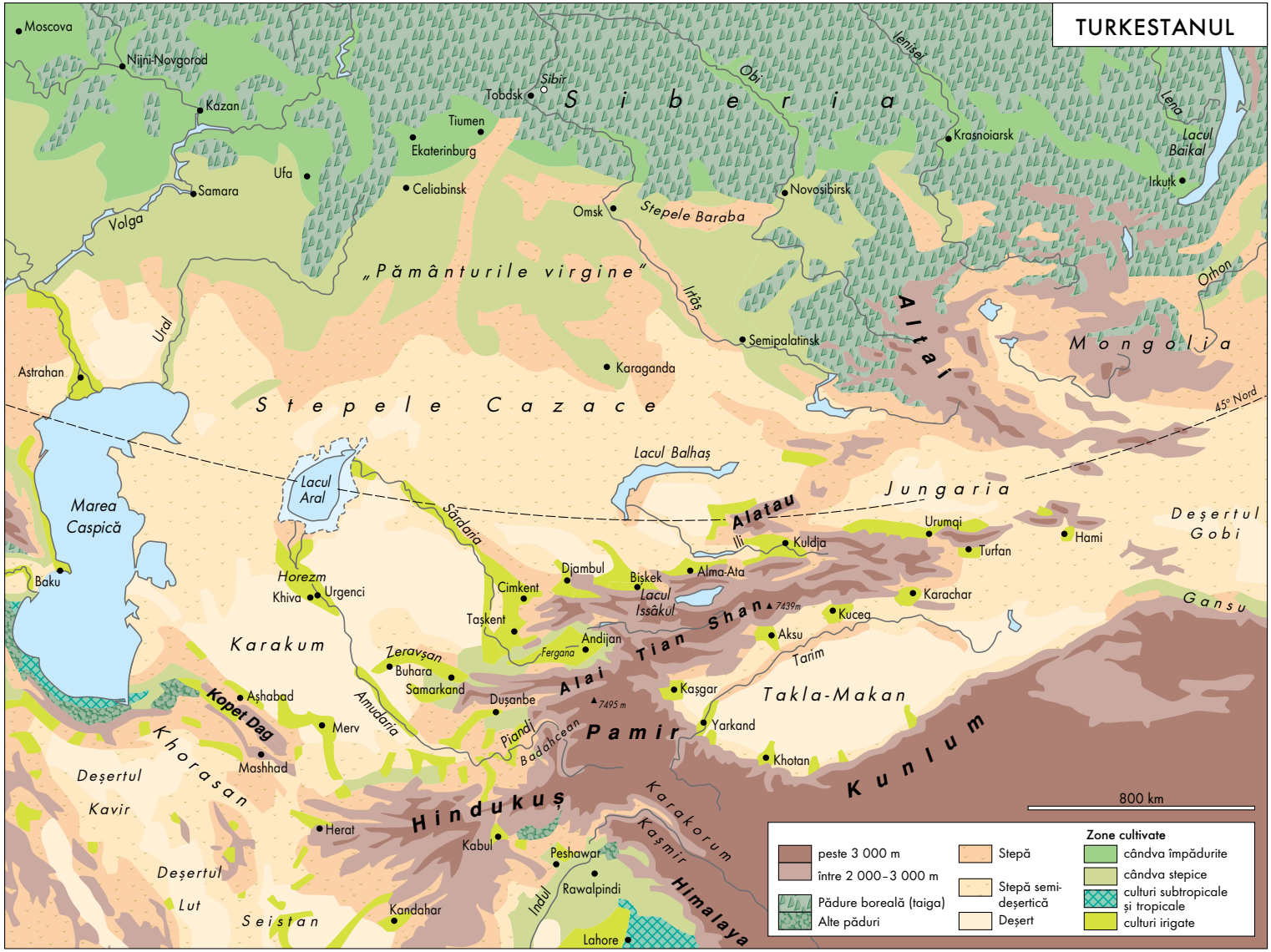
TURKESTANUL
Moscova
Nijni-Novgorod
Kazan
Ufa
Samara
Volga
Ural
Astrahan
Tobolsk
Sibir
Tiumen
Ekaterinburg
Celiabinsk
Omsk
Novosibirsk
Krasnoiarsk
Irkutk
Ienisei
Obi
Lena
Lacul Baikal
Stepele Baraba
„Pământurile virgine"
Irtâș
Semipalatinsk
Karaganda
Altai
Mongolia
Orhon
Stepele Cazace
45° Nord
Lacul Balhaș
Jungaria
Alatau Ili
Kuldja
Urumqi
Turfan
Hami
Deșertul Gobi
Gansu
Lacul Aral
Sărdaria
Marea Caspică
Baku
Horezm
Khiva
Urgenci
Djambul
Biskek
Alma-Ata
Cimkent
Taşkent
Lacul Issâkul
Tian Shan
7439m
Karachar
Kucea
Aksu
Karakum
Fergana
Andijan
Zeravșan
Buhara
Samarkand
Tarim
Alai
Kașgar
Takla-Makan
Aşhabad
Kopet Dag
Amudaria
Dușanbe
7495 m
Merv
Pamir
Yarkand
Piandj
Badahcean
Khotan
Kunlum
Khorasan
Mashhad
Deșertul Kavir
Herat
Hindukuș
Kabul
Karakorum
Kașmir
Himalaya
Peshawar
Rawalpindi
Indul
Deșertul Lut
Seistan
Kandahar
Lahore
800 km
Zone cultivate
peste 3 000 m
între 2 000–3 000 m
Pădure boreală (taiga)
Alte păduri
Stepă
Stepă semi-deșertică
Deșert
cândva împădurite
cândva stepice
culturi subtropicale și tropicale
culturi irigate

atunci, se vor replia către est și nu vor mai reveni în forță în regiune decât în secolul al XVII-lea. Karlucii obțin întâietate în fostul domeniu al turucilor apuseni.

Imperiul uigurilor, al căror teritoriu corespunde celui al Mongoliei de astăzi, ocupă un loc eminent în istoria culturală a turcilor. În 762, *kaghanul* (căpetenia supremă a uigurilor), care i-a întâlnit în China pe maniheenii de limbă sogdiană, se convertește și îi primește în capitala sa. Atunci este elaborat un alfabet pentru limba turcă, derivat din alfabetul sogdian. Literatura în turca uigură va cunoaște după aceea mai multe veacuri de vitalitate. Imperiul uigur se prăbușește în 840, când popoarele răsculate fac apel la kârgâzi, turcofoni așezați în bazinul superior al Ieniseiului. Numeroși uiguri ajung în oazele de la sud de Tian Shan, unde se amestecă cu agno-kuceenii. Ei se vor dezvolta, mai ales în regiunea Turfan, până în perioada mongolilor, cel puțin. Cât despre kârgâzi, ei vor fi înfrânți în 924 de ofensiva khitanilor și se vor întoarce de unde au venit.

KARAHANIZII ȘI SELGIUCIZII. Sunt numiți karahanizi – de la titlul luat de suveranul lor (*kara han*, „hanul negru"), membrii unui grup de turci care, la mijlocul secolului al X-lea, preia controlul asupra teritoriilor la nord de Tian Shan și în vestul bazinului Tarim. Capitala lor se află la Balasaghun, în apropierea Lacului Issâk-Kul. Din această perioadă datează islamizarea Kașgariei. În anul 999, karahanizii pun capăt domniei iranienilor samanizi cucerindu-le capitala, Buhara, și anexând Transoxiana (care, de atunci, se va turciza). Apoi, ei vor trebui să-i înfrunte, la vest, pe turcii selgiucizi, iar la est, pe khitani.

Turcii selgiucizi provin dintr-o grupare de triburi cunoscute sub denumirea de Oguz. Către 985, tribul Kinik se așează la gurile Sârdariei. Selgiuk, căpetenia lor, se convertește la islamism. Kinicii intervin în luptele din Transoxiana și în Khorasan. În 1040, li se deschid porțile Iranului. Nepotul lui Selgiuk, Tugril Beg, întemeiază în 1055 dinastia Selgiucizilor din Iran sau Marii Selgiucizi (cea a selgiucizilor din Rum, altfel spus din Anatolia, va fi întemeiată ceva mai târziu de unul dintre verii acestuia). Din secolul al XII-lea, Imperiul Marilor Selgiucizi se destramă.

KARAHITAII ȘI ȘAHII DIN HOREZM. Khitanii, proto-mongoli expulzați din nordul Chinei, îi înlătură în anii 1130 pe principii karahanizi, cuceresc Kașgarul și Khotanul și vasalizează Transoxiana. Imperiul astfel fondat, numit al karahitailor („Hitanii negri"), are ca limbă oficială chineza. Fără îndoială că acest lucru a dus la tensiuni între ei și populațiile musulmane pe care tocmai le-au supus. Se pare totuși că hanul karahitailor, instalat la Balasaghun, s-a mulțumit cu plata unui tribut de către principii autohtoni rămași la fața locului.

Șahii din Horezm sunt emiri turci care și-au luat un titlu persan. Unul dintre ei, în 1193, a cucerit Khorasanul. Ala ad-Din Muhammad, șah al Horezmului începând cu anul 1200, cucerește Iranul răsăritean, Afghanistanul și Transoxiana. Dar, acest imperiu – a cărui armată este formată în mare parte din cumani sosiți din stepele din nordul Caspicii – este o construcție fragilă pe care mongolii o vor anihila în curând.

SOGDIANA, TRANSOXIANA, BACTRIANA

Sogdiana era la origine o satrapie a Imperiului Persan ahemenid, cu capitala la Maracanda (Samarkand). Locuitorii săi, sogdienii, vorbeau o limbă iraniană diferită de cea a perșilor. O dată cu sosirea turcilor, istoricii numesc această regiune Transoxiana – țara de dincolo de Oxus – deoarece, cu toate că și-a schimbat adesea stăpânii, ea nu va mai fi niciodată propriu-zis „sogdiană". Bactriana, o altă satrapie, avea capitala la Bactria (azi Balkh, în Afghanistan). Ea corespundea bazinului superior al Oxusului, care astăzi se numește Amudaria.

Mongolii și Tamerlan

GENGHIS-HAN ȘI EXPANSIUNEA MONGOLĂ. În Mongolia, după plecarea hitanilor, puterea s-a împărțit între triburi, unele de limbă turcă (acestea sunt cele mai numeroase), altele considerate „proto-mongole", deoarece limba mongolă nu va fi scrisă (și deci atestată) decât începând cu anii 1220. Născut în 1167 (?), Temujin încearcă să unească triburile proto-mongole. Organizator și șef militar remarcabil (din această perioadă datează constituirea viitoarei armate mongole), acesta își atinge scopul în anii 1190, apoi supune pe rând triburile turce. În 1206, se proclamă *Cinghiz Kaghan*, „kaghan universal", titlu francizat în Ginghis Han. Din

acest moment, el se află în fruntea unei forțe militare extrem de puternice, conduse și încadrate de mongoli, dar ale cărei trupe (este vorba, desigur, de cavalerie) sunt în mare parte turcești.

Uigurii se aliază cu mongolii pe care am putea spune că îi civilizează: limba mongolă va fi scrisă mai întâi în alfabet uigur. În 1218, mongolii pătrund în Imperiul karahitailor. Populația, majoritar musulmană, îi primește favorabil, deoarece aceștia se arată toleranți din punct de vedere religios. Genghis-Han cucerește astfel un imperiu care se învecinează cu cel al șahului din Horezm. Însă, în același an, guvernatorul horezmian din Otrar, pe Sârdaria, îi execută pe negustorii veniți din Mongolia pe care îi acuză (probabil pe bună dreptate) de spionaj. Un ambasador trimis de mongoli pentru a cere despăgubiri va avea aceeași soartă. Represaliile poruncite de Genghis-Han vor lua proporții înspăimântătoare. Transoxiana este invadată, iar Samarkandul, distrus (1220). În Horezmul devastat, mongolii schimbă cursul Amudariei pentru a inunda ce a mai rămas din capitala regiunii, Urgenci (1221), apoi distrug Khorasanul, Bactriana și nordul Iranului.

ÎMPĂRȚIREA IMPERIULUI MONGOL. Genghis-Han moare în 1227, după ce a împărțit imperiul, fără a-i pune în discuție unitatea de principiu, în *ulus* atribuite descendenților săi. Stepele din vestul Irtâșului îi revin fiilor lui Djuci, fiul mai mare al lui Genghis-Han, mort cu puțin timp înaintea tatălui său; stepele incluse între Irtâș și centrul Mongoliei, ca și ținutul uigur, revin celui de-al treilea fiu al lui Genghis-Han, Ogodai (care va purta titlul de Mare Han din 1229 până la moarte, în 1241); stepele din Mongolia răsăriteană și Manciuria, sunt date, la fel ca și China, celui de-al patrulea fiu al său, Tului; cel de-al doilea fiu, Ciagatai, primește fostul teritoriu al karahitailor, Transoxiana și nordul actualului Afghanistan.

După moartea Marelui Han Mongka, în 1259, Imperiul Mongol se dislocă în hanate rivale. Cel mai slab dintre ele este cel al ciagataizilor, atașați modului de viață nomad (pe care îl practică în Munții Tian Shan și în stepele din nord). În 1334, Transoxiana, musulmană de multă vreme și controlată de diferiți emiri turci, se separă de centrul hanatului („Mogulistanul"), încă slab islamizat. Un ciagataid energic, Tugluk Timur (1347– 1363), convertit la islamism, reușește să unească din nou cele două țări. Dar, tocmai atunci începe cariera lui Tamerlan, originar din Transoxiana.

TAMERLAN. Timur Lenk, „Timur cel Șchiop", francizat în Tamerlan, s-a născut în 1336 în sudul Samarkandului, într-un clan turcofon și musulman. După ce i-a slujit guvernatorului din Transoxiana (fiul lui Tugluk Timur), hotărăște să acționeze pe cont propriu, aliind mai multe triburi, mai mult sau mai puțin nomade și pozând în apărător al transoxianezilor din calea „barbarilor" din Mogulistan. În 1370, devine stăpân al Transoxianei, cu capitala în Samarkand. Tot restul vieții (Tamerlan moare în 1405) și-l va dedica unor războaie interminabile, duse cel mai adesea cu o cruzime fără seamăn. În ce scop? Nu știm. Analfabet, dar după spusele contemporanilor, extrem de inteligent, chiar cultivat, geniu militar fără rival (nu a cunoscut nici o înfrângere), Tamerlan rămâne o enigmă.

În 1379, Tamerlan anexează Horezmul, care s-a ridicat din propriile ruine. Dar, deoarece horezmienii l-au susținut pe Tohtamâș, hanul Hoardei de Aur și dușmanul cel mai de temut al lui Tamerlan, acesta rade orașul Urgenci de pe fața pământului în 1388 (imediat se va cultiva orz pe acest loc) și deportează în masă locuitorii în Transoxiana. Relațiile cu Mogulistanul sunt de o altă natură. Fiindcă prestigiul familiei lui Genghis Han este încă foarte mare, Tamerlan recunoaște, din devoțiune, autoritatea nominală a unui suveran ciagataid (mulțumindu-se, în ceea ce-l privește, cu titlul de „mare emir"). Însă ciagataizii din Mogulistan nu recunosc autoritatea lui Tamerlan. Cele opt expediții pe care le duce împotriva acestora între 1371 și 1400 nu schimbă nimic, deoarece, ca niște buni războinici nomazi, știu să nu se lase prinși.

Moartea lui Tamerlan deschide un secol de tranziție. Șahul Ruh (1405–1447), primul dintre urmașii săi (Timurizii), alege Heratul drept capitală și domnește în Iranul răsăritean, în Horezm și Transoxiana. Apoi izbucnesc certuri pentru succesiune. În același timp, în stepe apar trei noi „confederații nomade": la vest, uzbecii și, respectiv, cazacii; la est, oirații (sau mongolii apuseni).

Hanatele uzbece

Șaibanizii, descendenți din Șaiban, unul dintre nepoții lui Genghis Han, controlează la sfârșitul secolului al XIV-lea stepele din nordul Mării Aral. Triburile pe care le conduc, turcofone ca și aceștia, și-au luat denumirea de uzbece. În secolul al XV-lea,

șaibanidul Abul-Khayr încearcă să instaureze un stat uzbec în Transoxiana. Dar alte triburi turcofone (și o parte a propriilor trupe) se opun și se instalează între Sârdaria și Lacul Balhaș. Aceasta este originea kazahilor.

Nepotul lui Abdul-Khayr, Muhammad Șaibani, relansează în 1500 expansiunea uzbecă și ocupă Buhara, Samarkand și Fergana. În Khorasan, totuși, se ciocnește de safavidul Ismail Șah, suveran în Persia din 1501, care îl înfrânge la Merv în 1510. Teritoriul uzbec va avea apoi tendința să se despartă în hanate rivale. Șaibanidul Abdullah Khan, care domnește în Buhara, reușește să-i unească pe toți uzbecii sub autoritatea sa, începând cu 1583 și să ocupe Khorasanul și Seistanul, dar safavidul Abbas Șah va interveni până la urmă. În 1599, puterea șaibanidă decade.

SEDENTARIZAREA UZBECILOR. Instaurarea, în secolul al XVI-lea, a unei puteri șiite în Persia ridică o barieră – care nu existase până atunci – între Turkestan, rămas sunnit, și Orientul Mijlociu. Începând de atunci, populațiile din Asia Centrală se vor autoizola. Dezvoltarea legăturilor maritime între Extremul Orient și Occident accentuează această relativă izolare. În cea mai mare parte, uzbecii se vor sedentariza. În secolul al XVII-lea, felul lor de a vorbi se impune în Horezm, Fergana și Transoxiana, unde o importantă parte a populației va rămâne totuși persanofonă (i se va spune mai târziu „tadjică"). În orice caz, contemporanii îi deosebesc înainte de toate pe nomazi (uzbeci nesedentarizați, turkmeni etc.) de sedentari, numiți sarți, indiferent de limbă.

După căderea Șaibanizilor, dinastia Djanizilor, originară din Astrahan, se stabilește la Buhara. În Horezm (a cărei capitală este mutată de la Urgenci la Khiva la începutul secolului al XVII-lea), va continua să domnească o altă ramură a Șaibanizilor. La începutul secolului al XVIII-lea, un alt Șaibanid transformă din nou Fergana în centrul unui hanat independent, cu capitala la Kokand. Hanatele uzbece se luptă adeseori între ele. Cele din Khiva și Buhara vor suporta în plus ofensiva turkmenilor, puși întotdeauna pe jaf. (Turkmenii sunt „turcomani", rămași între Lacul Aral și Caspică, în timp ce verii lor au dominat de secole în Azerbaidjan și Anatolia.) O renaștere apare totuși la orizont la sfârșitul secolului al XVIII-lea. La Buhara, mankiții, care și-au luat titlul de emiri și i-au înlocuit pe Djanizi în 1785, reușesc să instaureze un stat organizat și stabil. La Khiva, noua dinastie a Kungraților (începând cu 1804), își consolidează și ea puterea. Se dezvoltă schimburile comerciale cu Rusia, renaște viața urbană, sunt îmbunătățite sistemele de irigație: la începutul secolului al XIX-lea, societățile turkestaneze sunt mai puțin arhaice decât va afirma apoi propaganda rusă.

Turkestanul răsăritean

La începutul secolului al XVII-lea, oirații (sau mongolii apuseni), stabiliți în stepele din preajma Altaiului, exercită o puternică presiune asupra vecinilor. În anii 1610, unii dintre ei pornesc într-o migrație care îi conduce dincolo de Volga Inferioară. Urmașii lor, calmâcii, trăiesc și astăzi acolo (vezi p. 193). Cei rămași pe loc au fost apoi cunoscuți sub numele de jungari. Aceștia îi resping către est pe cazaci, care vor cere până la urmă protecția rușilor. În secolul următor, certurile pentru succesiune din rândul jungarilor le permit chinezilor (conduși din 1644 de puternica dinastie manciuriană Qing) să intre în capitală, Kuldja, apoi să cucerească bazinul râurilor Ili și Tarbagatai. Jungarii vor fi masacrați sau deportați în Manciuria. Imediat după aceea, o revoltă a musulmanilor din oaze îi determină pe chinezi să anexeze întregul bazin al Tarimului. Aceștia au recucerit, astfel, în Asia Centrală, pozițiile pe care au trebuit să le abandoneze la sfârșitul secolului al VIII-lea.

Rușii porniți în cucerirea Asiei Centrale

ÎNAINTAREA ÎN STEPE. Expansiunea rusă în Siberia pornește de la liziera taigalei, evitând confruntările cu marile popoare nomade. Primele intervenții ale rușilor în stepele Asiei Centrale datează de la începutul secolului al XVIII-lea, când cazacii, atacați de jungari, le cer ajutorul. În 1716, sub domnia lui Petru cel Mare, rușii pornesc în două expediții. Una urmează cursul Irtâșului, unde se stabilește o *certa*, linie de poziții fortificate (Semipalatinsk este înființat în 1718). Cealaltă,

pornită din nordul Caspicii, se transformă în catastrofă: 6 000 de soldați vor pieri în deșert, masacrați în 1717 din ordinul hanului din Khiva. Rușii vor schimba tactica: în același timp cu consolidarea *certei* de pe fluviul Ural (Orenburg este înființat în 1743), ei profită de rivalitățile dintre cazaci pentru a-i aduce sub protectorat, provocând revolte, până la mijlocul secolului următor.

Pentru a-i elibera pe comercianții ruși luați și vânduți ca sclavi, se inițiază o expediție în 1839 împotriva Khivei, dar aceasta eșuează, blocată din cauza căderilor masive de zăpadă. Rușii hotărăsc atunci să treacă la operațiuni navale. La începutul anilor 1850, mici nave de război, transportate pe bucăți, vor fi lansate la apă în Marea Aral. Flotila rusă înaintează pe Sârdaria și fortifică țărmurile. În același timp, kazahii porniți din Irtâș îi înfrâng pe autohtonii revoltați și întemeiază în 1855 Vernâi („Credincioasa"), astăzi Alma-Ata. De acum, ei sunt încercuiți, iar Turkestanul, ușor de atins. Mai rămâne să fie convinsă China să renunțe la suzeranitatea (teoretică) asupra teritoriilor din sudul și vestul Lacului Balhaș, fapt ce duce la tratatul de la Ciuguceak (1864).

CUCERIREA TURKESTANULUI. Aceasta începe în 1865 cu luarea Tașkentului. Motive complexe i-au determinat pe ruși să se angajeze într-o astfel de întreprindere: abolirea sclaviei în hanate, dorința de a împiedica pătrunderea britanicilor, accesul la producția de bumbac, inițiativele luate de generalii ruși. În orice caz, ofensiva înaintează cu atât mai repede cu cât hanatele nu opun decât o rezistență slabă. În 1867, generalul rus von Kaufmann devine primul guvernator general al Turkestanului, cu capitala în Tașkent. Acesta va exercita o putere absolută până la moarte, în 1882. În 1868, Samarkand este separat de hanatul Buharei, care devine un protectorat rusesc, iar hanatul Kokand se supune. În 1873, hanatul din Khiva, vasalizat, la rândul său, trebuie să cedeze Rusiei țărmul drept al Amudariei. O revoltă în Fergana, în 1875, va duce la anexarea hanatului din Kokand în anul următor.

Marea Britanie îi convinge pe ruși, în 1873, să lase Afghanistanul ca un stat-tampon. În contrapartidă, rușii vor avea mână liberă în Turkmenia. Ei vor anexa imediat țărmul estic al Caspicii și vor iniția pornind din portul Krasnovodsk, construirea căii ferate numite „Transcaspiana". Campania împotriva turkmenilor, începută în 1877, se soldează cu zdrobirea acestora la Gok Tepe. În 1884, rușii anexează Mervul, în defavoarea britanicilor. În anul următor, cuceresc oaza Pandjeh, care se află totuși pe teritoriu afghan. O comisie anglo-rusă va stabili frontiera septentrională cu Afghanistanul în 1887. Dar lucrurile nu se opresc aici, deoarece, în 1891, rușii se lansează în cucerirea Pamirului, de unde îi alungă pe afghani și chinezi, care pretind că au drepturi în zonă. Frontiera cu Afghanistanul este fixată, pe această latură, în 1895.

De la Turkestanul rusesc la Asia Centrală sovietică

Rușii vor stabili în Asia Centrală un regim colonial. În stepele cazace, țăranii ruși sosesc în valuri spre a valorifica pământurile cultivabile. În Turkestanul propriu-zis, rușii asigură un cadru militar, administrativ și comercial și nu se stabilesc în număr mare decât în câteva orașe, începând cu Taşkentul. Impactul economic al prezenței lor nu este mai puțin considerabil: cultivarea bumbacului se dezvoltă rapid, în defavoarea culturilor alimentare. Hanatele din Buhara și Khiva, cu teritoriul micșorat, sunt plasate sub un regim de protectorat. Suveranii – controlați de agenți politici ruși – rămân la fața locului.

Când izbucnește Revoluția rusă din martie 1917, musulmanii reformiști, puțini la număr și ca adepți, nu au mijloacele de a se impune. Bolșevicii, în schimb, s-au înstăpânit repede în Taşkent, cu sprijinul populației ruse locale, și au instituit o republică sovietică a Turkestanului. Începând cu 1919, dominația lor se ciocnește totuși de o puternică revoltă musulmană, numită a basmacilor, care ia forma unei gherile. Dar, în lipsa coeziunii și a obiectivelor politice clare, mișcarea se va stinge de la sine. Din 1920, emirul din Buhara și hanul din Khiva sunt detronați, proclamându-se aici republicile populare. În 1923, autoritățile sovietice controlează ansamblul Asiei Centrale. Distrugerile cauzate de operațiunile militare, dezorganizarea totală a economiei și foametea au pus la grea încercare rezistența populației.

„DELIMITAREA NAȚIONALĂ". Inițiată începând cu 1924 sub autoritatea lui Stalin, „delimitarea națională" înlocuiește republicile Turkestan, Buhara și Horezm (fostă Khiva) – ale căror granițe erau moștenite din perioada țaristă – cu noi entități teritoriale. Decupajul se bazează pe o distincție între populațiile nomade (turkmeni, kazahi, karakalpaci, kârgâzi) și populațiile sedentare (sarții). Dar se referă, de asemenea, la criterii lingvistice,

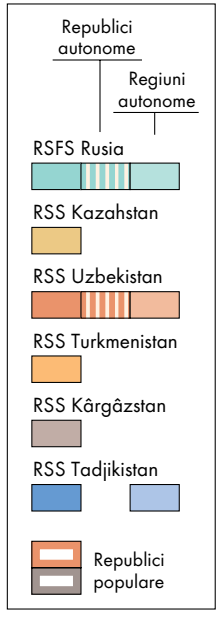

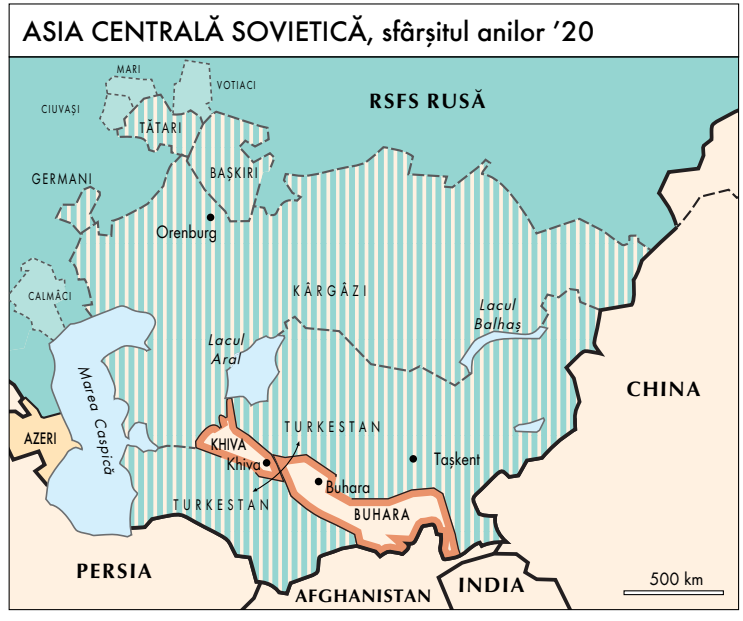

ceea ce face ca, printre sarți, să se facă diferența între uzbeci (turcofoni) și tadjici (persanofoni). În anii ’30, vor apărea, după diferite ajustări, republici care, în 1991–1992, vor deveni independente.

„Delimitarea națională“ exprimă oare dorința divizării popoarelor musulmane din Asia Centrală? Fără îndoială, cu atât mai mult cu cât aceste popoare nu mai fuseseră „unite“ înainte. Se pare, mai ales, că aceasta ține de un sistem și că a încercat cu obstinație să transpună, într-un mediu nepotrivit, conceptul născut în Occident al unei „identități naționale“ înscrise într-un teritoriu delimitat. Însă, faptul de a trasa frontiere între nomazi și sedentari, unii cutreierând stepele, alții stabiliți în oaze, reprezintă o loterie. Mai mult, în rândul sedentarilor, turcofonii se amestecă de foarte multă vreme cu persanofonii. Era, așadar, inevitabil ca „delimitarea națională“ să ducă la frontiere contorsionate și ca, din acest motiv, nici una dintre republicile create să nu fie omogenă din punct de vedere etnic.

PERIOADA STALINISTĂ. Inițiată în 1928, colectivizarea agriculturii provoacă exoduri masive, ale kazahilor în China, ale turkmenilor, uzbecilor și tadjicilor spre Afghanistan. (Acestui exod i se va pune capăt între 1945 și 1950 prin ridicarea unei linii de sârmă ghimpată cu posturi de pază dispuse pe o distanță de 10 000 de kilometri, de la Marea

ENVER PAȘA ȘI BASMACII

Născut în 1882, Enver Pașa a fost unul dintre conducătorii „Junilor turci“, apoi ministru de Război al Imperiului Otoman între 1914 și 1918. Refugiat în Germania, intră în relații cu Moscova și participă la Congresul Popoarelor din Orient de la Baku, în 1920. Însărcinat de sovietici cu căutarea unei soluții la revolta basmacilor, sosește în anul următor la Buhara, dar schimbă imediat tabăra, trecând în fruntea rebelilor, sau cel puțin a unei părți dintre aceștia. Megalomania lui Enver Pașa a rămas legendară: își semna documentele în calitate de „Comandant-șef al tuturor armatelor musulmane, ginere al califului și reprezentant al Profetului“ și visa la un stat musulman ce ar fi regrupat Turkestanul, Afghanistanul și Iranul. La puțin timp după ce ocupă Dușanbe moare într-o ambuscadă la 4 august 1922.

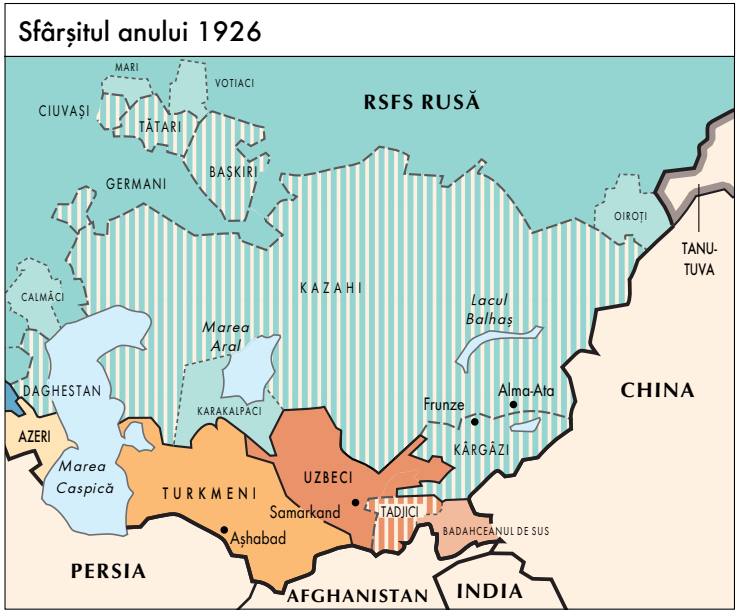

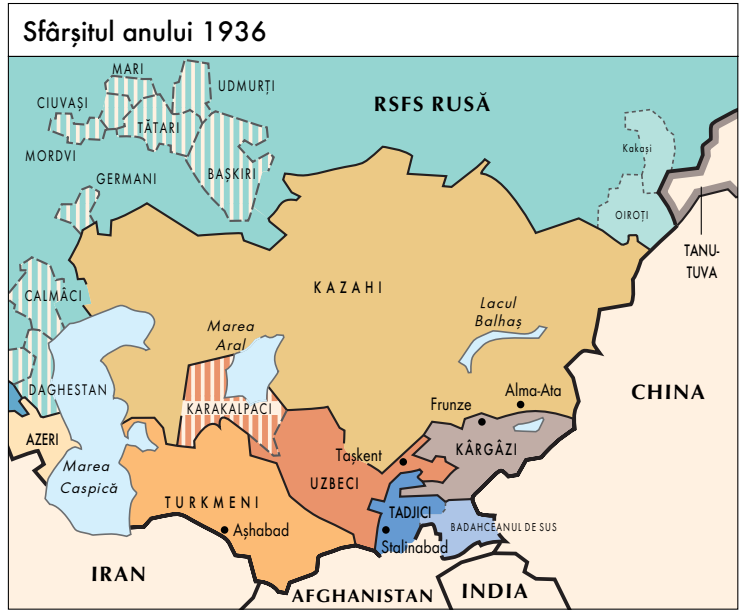

Caspică până în Mongolia.) Elitele autohtone, intelectuali și politicieni, care apăruseră în anii ’20, devin victimele, în decursul deceniului următor, unei eliminări sistematice. Astfel că, de fapt, republicile sunt conduse de acum de ruși. Dorința de a „sovietiza“ populația este însoțită de o luptă împotriva islamismului (interzicerea învățământului religios, suprimarea tuturor instituțiilor islamice), dar aceasta se traduce, de asemenea, printr-un intens și rodnic efort de alfabetizare în limbile naționale reînnoite (educația primară devine obligatorie în toată Asia Centrală în 1930).

Din perioada stalinistă datează și deportările în Asia Centrală ale populațiilor originare din alte regiuni ale URSS: coreeni din împrejurimile Vladivostokului în 1937, germani de pe Volga în 1941, tătari din Crimeea și meșheți din sudul Georgiei în 1944. Aceste strămutări forțate complică și mai mult o situație etnică extrem de încurcată.

DE LA MOARTEA LUI STALIN LA INDEPENDENȚĂ. După 1950, modernizarea Asiei Centrale a constat mai ales în irigarea de noi terenuri pentru cultivarea bumbacului în condiții, în principiu, raționale. Au fost întreprinse lucrări uriașe, cum ar fi săparea „Marelui canal turkmen“, care schimbă parțial cursul Amudariei spre Turkmenistan, sau irigarea „noilor oaze“ din vestul Taşkentului, care captează debitul Sârdariei. Totuși, gestionarea apelor pentru irigație presupune o mare rigoare. Însă certurile locale, clientelismul și corupția au dus la un imens eșec, pe care falsificarea rezultatelor de producție nu a făcut decât să îl agraveze. Consecințele ecologice sunt catastrofale: privată de o mare parte din aprovizionarea sa cu apă, Marea Aral și-a redus suprafața cu peste 30%. A trebuit să se aștepte anul 1986 pentru ca primele măsuri corectoare să fie luate. Astăzi, prioritatea sa este aceea a unei bune gestionări a apei și a

CONFRERIILE SUFI

Musulmanii din Asia Centrală sunt în principiu, în cea mai mare parte, sunniți. Totodată, sufismul a jucat – și mai joacă încă – un rol considerabil în regiune. La origine, caracterul său mistic, chiar panteist, pare să fi sedus populațiile turce mai mult decât islamismul „ortodox“. Acestea puteau astfel să intre în prestigioasa comunitate musulmană fără să renege, totuși, șamanismul de care mai erau legate. Dar, sufismul nu este doar o modalitate de abordare a religiei (care, în versiunile sale cele mai populare, nu se deosebește prea mult de superstiție), ci în același timp și creuzetul unor comunități multiple. Sufismul, într-adevăr, este practicat sub conducerea unui maestru (șeic) și implică treceri inițiatice. Astfel s-au născut organizații ierarhizate și ramificate – confreriile sufi – care, legate adesea de corporații și practicând întrajutorarea, au devenit un motor esențial al societății.

Confreriile s-au transformat ușor în societăți secrete. Astfel, ele au jucat un rol important în lupta împotriva dominației străine: rezistența turkmenilor la Gok Tepe în 1881, răscoala de la Andijan, în Fergana, din 1898, revolta basmacilor începând cu 1919. Într-un mod mai general, confreriile sufi, omniprezente, au menținut coeziunea comunității musulmane în fața dezmembrării instituțiilor islamice ortodoxe și a propagandei antireligioase.

Trei mari confrerii sufi s-au născut în Asia Centrală: Nakcibendiyya, cea mai puternică până astăzi, întemeiată la Buhara în secolul al XIV-lea, Kubrawiya și Yasawiya, mai vechi.

DECUPAJUL TERITORIAL AL FOSTEI URSS

Inițiat în anii ’20, acesta se baza pe o clasificare a popoarelor în „națiuni“, „naționalități“, și „grupuri etnice“.

Anumite națiuni, datorită poziției lor geografice, puteau, în principiu, să se desprindă de URSS. Acestea formau republici socialiste sovietice (RSS), care, ipotetic, trebuiau să aibă o frontieră comună cu străinătatea sau un port la o mare deschisă. (În ansamblu, tătarii, situați în centrul Rusiei, nu puteau să formeze o RSS.) Atât timp cât sistemul sovietic a fost dominat de Partidul Comunist, un asemenea drept la secesiune, înscris în Constituție, era teoretic. Dar, tocmai acesta a permis, în 1991–1992, tuturor RSS să acceadă la independență fără contestații majore.

Celelalte națiuni formau republici socialiste sovietice autonome (RSSA), anexate unei RSS sau Republicii Federative Sovietice a Rusiei (RSFSR). Aceste republici nu au avut (și încă nu au) vocație pentru a deveni independente. Totuși, dacă statul rus poartă azi numele de „Federația Rusă“, este pentru a se ține seama de sus-numitele republici în așteptarea unei noi Constituții. În alte părți, de asemenea, (republicile Abhazia și Adjaria în Georgia, a karakalpacilor în Uzbekistan), statutul lor specific este pe cale să evolueze.

„Naționalitățile“ mai puțin numeroase și „grupurile etnice“ nu beneficiază, astăzi ca și ieri, decât de o autonomie culturală, în cadrul „regiunilor autonome“ sau al „districtelor autonome“.

înlocuirii culturii bumbacului cu a monoculturilor alimentare. Urgența este cu atât mai mare cu cât populația autohtonă a crescut considerabil, datorită unei natalități foarte ridicate.

Prăbușirea URSS a luat prin surprindere republicile din Asia Centrală. Devenite brusc independente în 1991–1992, acestea se confruntă cu grave probleme economice. În același timp, a apărut, fără îndoială, un adevărat naționalism, de la „delimitarea națională“ din 1924, în fiecare din cele cinci republici. Astfel, pe ici, pe colo, se pune deja problema minorităților, și o repunere în discuție a frontierelor, ca în Iugoslavia, constituie un risc evident.

Kazahii

Kazahii („oameni liberi“ în turcă, de unde vine, de asemenea, numele rusesc de „cazac“) au la origine triburi turce nomade care, în secolul al XV-lea, se regrupează în apropierea Lacului Balhaș. În secolul al XVII-lea, kazahii se organizează în trei „hoarde,“: „Hoarda cea Mare“ se află în Semirecia, la sud de Lacul Balhaș; „cea Mijlocie“, între Lacul Balhaș și Marea Aral; „cea Mică“, între Marea Aral și fluviul Ural. La începutul secolului al XVIII-lea, în fața atacurilor jungarilor, unele căpetenii kazahe îi cheamă pe ruși în ajutor, și astfel, Mica Hoardă trece sub protectoratul Rusiei în 1731, iar cea Mijlocie și o parte din cea Mare, cam cu zece ani mai târziu.

KAZAHI SAU KÂRGÂZI?

Mult timp a stăruit o mare confuzie, cel puțin printre europeni (inclusiv ruși), cu privire la kazahi și kârgâzi, botezați în cel mai bun caz kirghizo-kazahi sau kazaho-kirghizi. La începutul anilor ’20, kazahii au intrat într-o RSSA denumită oficial „kârgâză“, în timp ce kirghizii aveau dreptul la o regiune autonomă, zisă a karakârgâzilor (kârgâzii „negri“). Terminologia nu a fost clarificată definitiv decât în 1925. Kazahii, la rândul lor, nu și-au dat niciodată un alt nume.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, cucerirea rușilor – însoțită deja de o infiltrare de coloni – provoacă revolte. Dar, tot în aceeași perioadă, tătarii de pe Volga (negustori, cler) se răspândesc în stepe. Aceștia îi convertesc pe kazahi la islamism (doar familiile conducătoare erau până atunci musulmane) și joacă un rol atât de mare, încât tătara devine *lingua franca* în regiune. Autoritățile ruse, în același timp, își întăresc pozițiile: acestea îl detronează pe hanul Hoardei Mijlocii în 1822, pe conducătorul celei Mici în 1824, iar pe cel al Marii Hoarde în 1848. În anii 1850, rușii preiau controlul în Semirecia, dar în 1868 izbucnește iar o revoltă.

KAZAHII ÎN TIMPUL IMPERIULUI RUS. Relațiile cu Rusia se îmbunătățesc până la urmă: aristocrația kazahă se arată receptivă la cultura rusă, în parte ca reacție împotriva dominației tătare. Dar, imensitatea pământurilor pe care kazahii le consideră ca fiind ale lor vor atrage coloni, începând cu Semirecia. După crearea, în 1896, a unei agenții pentru colonizarea rusă, mari valuri de imigranți ajung pe pământurile cultivabile din nordul și din vestul stepelor kazahe. În 1912, un milion și jumătate de ruși și ucraineni se stabilesc aici și formează deja 40 % din populație. Kazahii rămân în teritorii din ce în ce mai reduse, constrânși astfel la sedentarizare, sau împinși către stepele aride din sud și din vest. Organizarea lor tradițională se destramă. În 1905, se naște o mișcare naționalistă kazahă (*Alach Orda*, de la numele unei hoarde mitice). Ea se opune colonizării și rusificării, promovând în același timp reformele sociale.

În 1916, decizia guvernului rus de a mobiliza 240 000 de musulmani din Asia Centrală pentru

POPULAȚIA KAZAHSTANULUI ASTĂZI

Dintre toate statele care au rezultat după destrămarea URSS, Kazahstanul are populația cea mai compozită. Nici o etnie nu este majoritară, nici kazahii înșiși (40%), nici rușii (38 %). Dar, proporțiile diferă în funcție de regiuni. În nord, unde se practică agricultura intensivă și industria grea, populațiile de origine europeană (ruși, ucraineni, bieloruși, polonezi, germani), formează mai mult de două treimi din total, 28 % fiind kazahi. În vestul încă stepic și slab urbanizat, raportul este aproape invers: kazahi 60 %, europeni 35 %. În sud, la granița cu Kârgâzstan și Uzbekistan, kazahii reprezintă aproape jumătate din populație, iar europenii abia o treime. Restul îl formează uzbecii (regiunea Cimkent), uigurii (regiunea Alma-Ata), coreenii. Totuși, chiar și în Alma-Ata, două treimi din locuitori sunt de origine europeană, în mare parte ruși, și mai puțin de un sfert sunt kazahi.

formarea „batalioanelor de muncă“ (în condițiile în care, la vremea respectivă, erau respinși de la serviciul militar) provoacă o teribilă revoltă. Rușii ripostează cu violență: kazahii masacrați se numără cu zecile de mii; alții se refugiază în Jungaria chineză.

KAZAHSTANUL SOVIETIC. În decembrie 1917, naționaliștii din *Alach Orda* proclamă o regiune autonomă cu capitala în Semipalatinsk. Prinsă în războiul dintre Armata Roșie și armatele albe, rezistența kazahilor este distrusă doi ani mai târziu. Pe 26 august 1920, se formează o RSSA (numită pe atunci „kârgâză“ și nu kazahă), în cadrul Republicii Sovietice a Rusiei. Capitala acesteia se află la Orenburg, apoi la Kâzâl Orda până în 1929. „Delimitarea națională“ din 1924 încorporează în republică Semirecia (cu noua capitală, Alma-Ata) și exclude Orenburgul. RSSA devine RSS în 1936.

Interzisă la începutul anilor ’20, implantarea de noi coloni ruși se reia fără întârziere. În compensație, câteva măsuri îi favorizează pe cei mai săraci dintre crescătorii de animale kazahi. Dar, colectivizarea, inițiată în 1928, se traduce printr-o redistribuire completă a turmelor și prin sedentarizare forțată. Acest lucru duce la o scădere catastrofală a șeptelului și, mai ales, la o rezistență îndârjită a populației, care duce la execuții, la deportări masive și la o nouă migrație către China. La sfârșitul anilor ’30, kazahii nu formează decât 30 % din populația republicii.

Sosirea populațiilor deportate (coreenii în 1937, germanii de pe Volga în 1941) accentuează dezechilibrul. Ultimul mare val de migrații are loc începând cu 1954, când Nikita Hrușciov, pentru a

crește potențialul agricol sovietic, decide valorificarea „pământurilor virgine“ din Kazahstan, altfel spus a tuturor pământurilor cultivabile care nu erau colonizate încă. Încă o dată, cei nou-sosiți sunt mai ales ruși și ucraineni. Nordul Kazahstanului se apropie astfel de Siberia vecină (alcătuire etnică, structură socială), astfel încât, către 1960, Moscova vizează o redecupare teritorială. În schimb, sudul Kazahstanului se înrudește din toate punctele de de vedere cu celelalte republici din Asia Centrală.

KAZAHSTAN

Republica Kazahstan

Populație (estimare 2003) 15 430 000
Suprafață ..... 2 717 300 km^2
Capitală ..... Alma Ata

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Kazahi 40%
Ruși 38%
Germani 5,8%
Ucrainieni 5,4%
Uzbeci 2%
Tătari 2%
Uiguri 1,1%
Belaruși 1,1%
Coreeni 0,6%
Azeri 0,5%
Polonezi 0,3%

RELIGII

Kazahii sunt de tradiție musulmană sunnită.

CAZACII DIN AFARA KAZAHSTANULUI

China (Xinjiang) (1982) 910 000
Uzbekistan (1989) 808 000
Rusia (1989) 636 000
Turkmenistan (1989) 88 000

KAZAHSTANUL INDEPENDENT. În decembrie 1991, cazacul Nursultan Nazarbaiev a fost ales președinte al Republicii prin sufragiu universal, iar Kazahstanul își proclama independența. Nazarbaiev își consolidează și extinde continuu puterea. Acesta menține relații bune cu Rusia (care va continua să folosească baza spațială de la Baikonur), trecând totodată la „kazahizarea“ aparatului de stat, indirect, prin obligația de a cunoaște limba națională (kazahii sunt bilingvi, spre deosebire de ruși). În 1999, capitala este mutată de la Alma-Ata la Astana (fostul Țelinograd) în centrul țării.

POPULAȚIA DIN KÂRGÂZSTAN ASTĂZI

Kârgâzii formează ceva mai mult de jumătate din populația republicii lor, rușii (și ucrainenii) un sfert, iar uzbecii, o minoritate notabilă (13 %). În zonele muntoase care ocupă cea mai mare parte a teritoriului, kârgâzii sunt foarte numeroși, chiar dacă în jur de 200 000 de ruși (în mare parte agricultori) s-au stabilit în preajma Lacului Issâk-Kul și pe valea Narinului. În jurul albiei Ferganei, tăiată de Kârgâzstan pe alocuri, se concentrează uzbecii, mai mult de jumătate de milion în total (la 130 000 de kârgâzi în Fergana uzbecă). În regiunea Bișkek, recent colonizată (începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea), kârgâzii nu formează decât o treime din populație, iar rușii (și ucrainenii), aproape jumătate, restul incluzându-i pe germani, kazahi, tătari și uiguri. Chiar și în orașul Bișkek se află 56% ruși, la 23 % kârgâzi.

Kârgâzii

Kârgâzii intră în istorie în anul 840 când înfrâng Imperiul Uigur, care se întindea pe teritoriul Mongoliei de azi. Aceștia veneau, așadar, din regiunea Ieniseiului Superior și erau, fără îndoială – chinezii îi descriu ca înalți și blonzi – indo-europeni turcizați. Stăpânirea lor durează mai puțin de un secol: în 924, khitanii îi resping în țara lor de origine.

Cu privire la ce a urmat nu prea există documente. Triburi kârgâze încep să migreze, din acea perioadă, în direcția Tian Shanului. Li se alătură, în secolul al XVII-lea, triburile care, rămase pe Ieniseiul Superior, trebuie să cedeze teren rușilor (hakașii prezenți astăzi în regiune se trag din kârgâzii ce nu au emigrat, amestecați cu alte populații locale). În aceeași perioadă, kârgâzii se aliază cu kazahii împotriva jungarilor. Atunci începe progresiva lor convertire la islamism (ce nu se va încheia decât în secolul al XX-lea). Trecuți sub suzeranitatea teoretică a chinezilor în anii 1750, kârgâzii duc o existență independentă până când, către 1830, hanatul din Kokand reușește să-i vasalizeze. Apoi vin rușii, care, în 1864 (tratatul din Ciuguceak cu China), stabilesc frontiera estică a imperiului lor astfel încât să includă cea mai mare parte a ținutului kârgâz. O dată cu anexarea hanatului din Kokand în 1876, kârgâzii devin supuși ai țarului.

KÂRGÂZSTANUL. „Delimitarea națională“ din 1924 instituie o regiune autonomă a „karakârgâzilor“ (kârgâzi pur și simplu începând cu anul următor), care devine RSSA în 1926, apoi RSS zece ani mai târziu. Frontierele republicii, în principiu, trec pe sub poalele munților, domeniu prin excelență al kârgâzilor. Acestea înconjoară, așadar, bazinul Ferganei și includ lanțul Alai, care domină ținutul tadjic (de unde și serioase conflicte cu privire la sursele de apă). Pentru dotarea Republicii Kârgâze cu centre urbane, s-a hotărât totuși să i se anexeze Oș, vechi oraș al Ferganei, ca și oaza Bișkek, care a fost transformată în capitală (ea a avut între 1925 și 1990 numele de Frunze – de la generalul Armatei Roșii născut aici). Sub președinția lui Askar Akaiev, Kârgâzstanul și-a proclamat independența în 1991. Datorită afinităților etnice și culturale, acesta și-a îndreptat atenția mai ales asupra Kazahstanului decât asupra celorlalte republici din Asia Centrală.

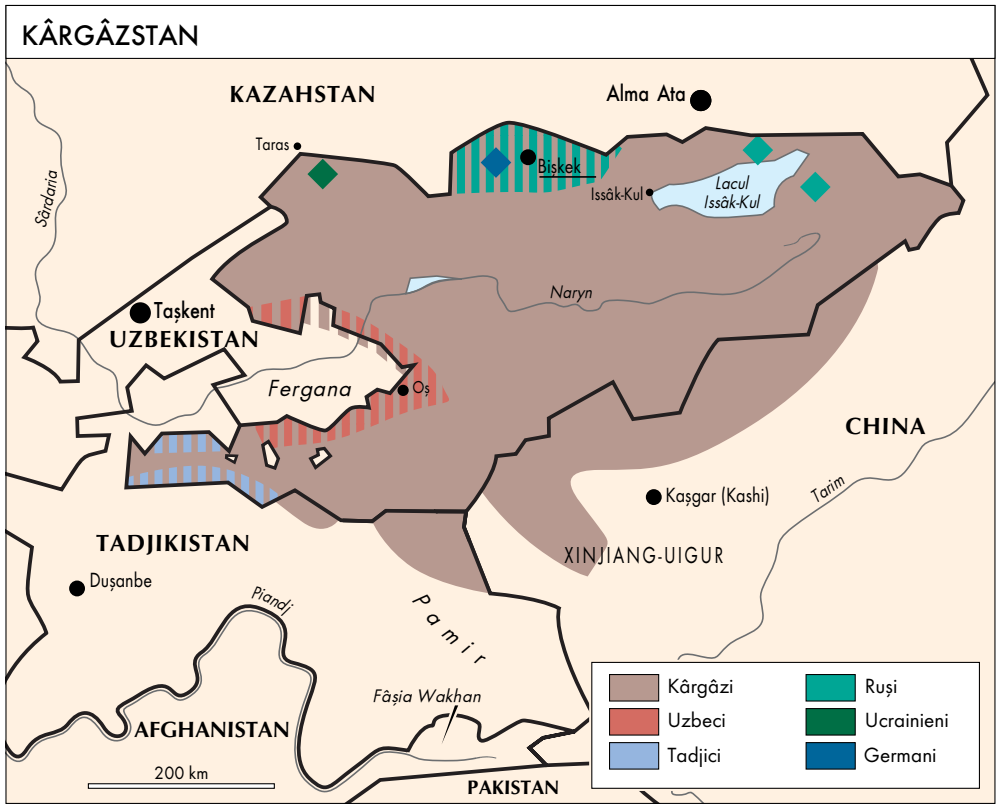

KÂRGÂZSTAN

Republica kârgâză

Populație (estimare 2003) 5 140 000
Suprafață ..... 198 500 km^2
Capitală ..... Bișkek

REPARTIZAREA POPULAȚIEI
(1989)

Kârgâzi ..... 45 %
Ruși ..... 19 %
Uzbeci ..... 11 %
Ucraineni ..... 2 %
Germani ..... 2 %
Tătari ..... 1,6 %

RELIGII

Kârgâzii sunt de tradiție musulmană sunnită.

KÂRGÂZII DIN AFARA KÂRGÂZSTANULUI

Uzbekistan (1989) 175 000
China (Xinjiang) (1982) 120 000
Tadjikistan (1989) 65 000

Uzbecii

Republica Uzbekistan, înființată în 1924, grupează regiunile cele mai populate ale fostelor hanate din Khiva, Buhara și Kokand (vezi p. 152).

DE LA TURKESTANUL RUS LA REPUBLICILE POPULARE. Cucerirea de către ruși, începând din

1865 (luarea Taşkentului) duce la instalarea a două tipuri de regim politic. În guvernoratul Turkestanului (care include Taşkentul, Fergana, Samarkand), rușii practică administrarea directă. În emiratul Buharei și hanatul din Khiva, aflate sub protectorat, ierarhiile tradiționale conservatoare (administrativă și religioasă) se mențin. Pretutindeni, însă, prezența rușilor determină transformări economice. Apare o burghezie turkestaneză, care se arată receptivă la ideile novatoare ale mișcării jadidiste, introduse în Taşkent și în Buhara de comercianți și intelectuali tătari (vezi p. 191). Ulterior anului 1908, după modelul „Junilor turci" din Constantinopol, mișcarea „Junilor buhari" își fixează obiective antirusești, panislamiste și reformiste.

În aprilie 1917, un congres îi reunește la Taşkent pe turkestanezi și pe tătari. Majoritatea înclină spre o alianță cu democrații din Rusia împotriva ierarhiilor musulmane conservatoare și îmbrățișează ideea unui stat islamic unit cu statul rus. Dar, în octombrie 1917, bolșevicii iau în stăpânire Taşkentul și înlătură de la putere elita intelectuală musulmană, considerată „neproletară". Din luna

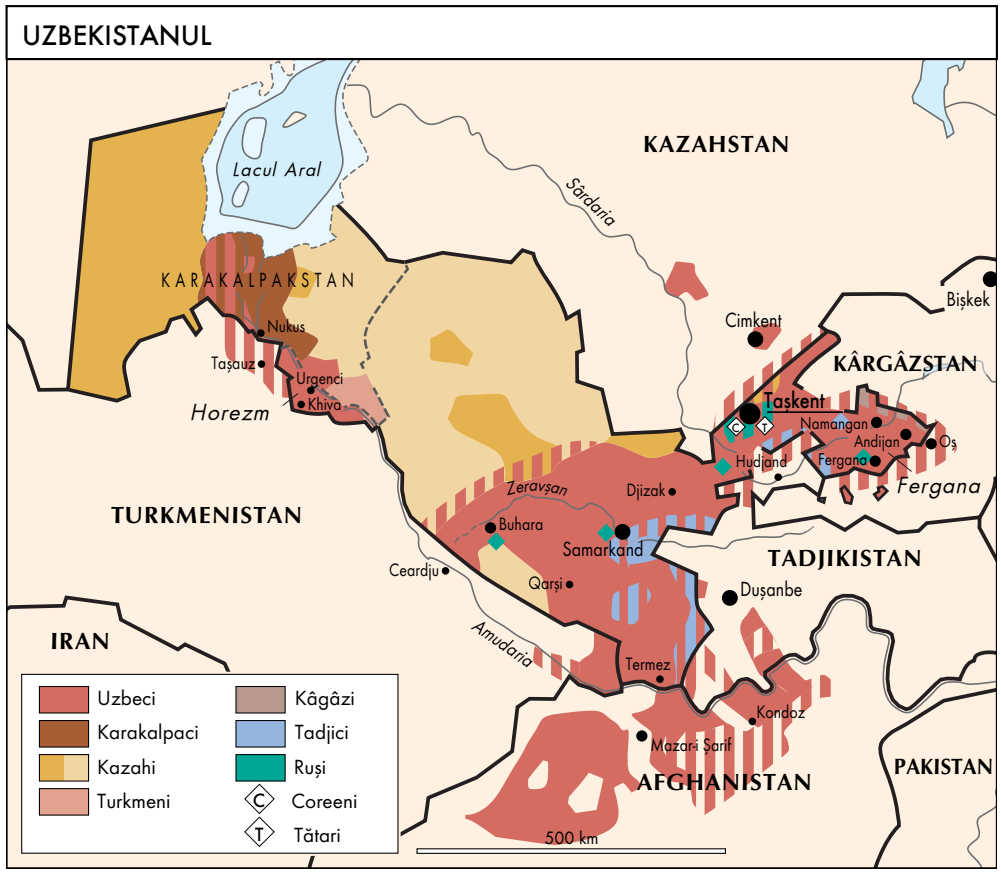

UZBEKISTAN

Republica Uzbekistan

Populație (2003) 26 090 000
Suprafață . . . . . 447 400 km²
Capitală . . . . . Taşkent

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI (1989)

Uzbeci . . . . . 71,4 %
Ruși . . . . . 8,3 %
Tadjici . . . . . 4,7 %
Kazahi . . . . . 4,1 %
Tătari . . . . . 2,4 %
Karakalpaci . . . . . 2,1 %
Tătari din Crimeea . . . . . 0,9 %
Coreeni . . . . . 0,9 %
Kârgâzi . . . . . 0,9 %
Ucraineni . . . . . 0,8 %
Turkmeni . . . . . 10,6 %
Turci (meșheți) . . . . . 0,5 %

RELIGII

Uzbecii sunt de tradiție musulmană sunnită.

UZBECII DIN AFARA UZBEKISTANULUI

Afghanistan (estimare) 1 500 000
Tadjikistan (1989) 1 198 000
Kârgâzstan (1989) 550 000
Kazahstan (1989) 332 000
Turkmenistan (1989) 317 000
Rusia (1989) 127 000

SAMARKAND

Capitală antică a Sogdianei, Marakanda sau Samarkand este cucerită de arabi la începutul secolului al VIII-lea. Distrusă de mongoli, devine în 1370 capitala lui Tamerlan, care ridică aici o serie de monumente. Orașul îi revine apoi nepotului lui Tamerlan, Ulug Beg. Astronom, poet, muzician, acesta domnește de la 1409 la 1449 și ridică una dintre cele două madrase din Registan sau „Piața Nisipului". Cea de-a doua madrasa datează din secolul al XVII-lea.

Eclipsat de Buhara, Samarkand redevine important o dată cu anexarea rusă din anul 1868, când primește statutul de oraș european. De tradiție culturală persană mai curând decât turcă și adăpostind și azi o puternică minoritate persanofonă, Samarkand este considerată de numeroși tadjici drept „adevărata" lor capitală.

următoare la Kokand s-a proclamat un stat islamic autonom. Sovietul din Taşkent va lansa împotriva acestuia o expediție în februarie 1918 (Kokand este cucerit), apoi instituie în luna aprilie o RSSA a Turkestanului. Îngrijorați de excesele de „șovinism" ale rușilor instalați după cucerire, bolșevicii vor face totuși concesii islamismului, astfel încât mai mulți șefi ai mișcării jadidiste intră în Partidul Comunist.

În 1919, revolta numită a basmacilor – a „tâlharilor" – izbucnește în Fergana și cuprinde sudul Turkestanului, până în Turkmenia. Participă musulmani din toate straturile societății. După primele înfrângeri, basmacii își recapătă forța în 1921, când turcul Enver Paşa vine în fruntea acestora. Dar el este ucis în anul următor, iar basmacii decad ca urmare a diviziunilor interne și a noilor concesii ale autorităților sovietice. O rezistență sporadică va dura până la începutul anilor '30.

La Buhara, în 1917, musulmanii novatori au cerut în zadar reformă. În septembrie 1920, cu ajutor militar rusesc, cei mai hotărâți dintre ei îl detronează pe emir și întemeiază „o republică populară sovietică" ce declară totuși că va respecta islamismul. Republica populară, în care au pătruns în curând comuniști ruși și tătari, va fi integrată în URSS în 1924. La Khiva, scenariul este același: proclamarea republicii populare a Horezmului în 1920, anexarea la URSS în 1923.

TRASAREA FRONTIERELOR. În forma sa inițială (1924), Republica Uzbekistan excludea teritoriile karakalpacilor, dar cuprindea o republică autonomă tadjică. Gândite pentru a delimita teritoriul populațiilor sedentare într-un mediu consacrat nomadismului, frontierele Uzbekistanului pun în evidență dificultatea unei astfel de întreprinderi. La granița cu zonele irigate, populațiile tind să se amestece, iar orașele sunt locuri de schimb. Așadar, a fost nevoie de un compromis. Albia Ferganei a fost atribuită Uzbekistanului, dar piscurile care o înconjoară au fost în mare parte incluse în republica kârgâzilor – nomazi munteni – ca și orașul Oș, pentru ca aceștia din urmă să poată dispune măcar de un centru de o anumită importanță. La fel s-a procedat și în Horezm: turkmenii au obținut o parte din acesta, printre care orașul Taşauz. Un astfel de tip de împărțire pune, desigur, tot atâtea probleme pe câte rezolvă, mai ales când vine vorba de repartizarea surselor de apă. Este mai ales cazul Ferganei.

Înființarea efectivă în 1929 a unei RSS a tadjicilor, diferită de cea a uzbecilor, a ridicat probleme cu mult mai mari, de data această fiind vorba de trasarea unei limite între populațiile sedentare strâns legate între ele, în toată partea centrală a fostei Transoxiana. Soluția a constat în atribuirea de districte întregi uneia sau alteia dintre republici, în funcție de populația majoritară persanofonă sau turcofonă. În consecință, districtul Hudjand, situat la intrarea în Fergana, a fost atribuit Tadjikistanului, ceea ce adaugă o notă de extravaganță frontierelor cu Uzbekistanul. De asemenea, din același motiv, fiecare dintre cele două republici conține o puternică minoritate formată din membrii celeilalte etnii.

KARAKALPACII

Limba lor se înrudește cu cea a kazahilor. Supuși presiunii acestora din urmă, părăsesc Sârdaria Inferioară, apoi ajung, în secolul al XVIII-lea, în Delta Amudariei, unde cad sub loviturile hanului din Khiva. „Delimitarea națională" din 1924 le acordă karakapalcilor o regiune autonomă care devine în anul următor o RSSA (în cadrul Republicii Federative a Rusiei). În 1936, această RSSA este alipită la Uzbekistan din motive geografice.

Karakalpacii sunt azi principalele victime ale catastrofei ecologice provocate de proasta gestionare a apelor din Asia Centrală: Delta Amudariei seacă, producția agricolă și șeptelul se reduc, țărmurile Mării Aral – odinioară bogată în pește – s-au retras cu vreo cincizeci de kilometri.

POPULAȚIA DIN UZBEKISTAN ASTĂZI

Uzbecii (71 % din populație) sunt majoritari în toate regiunile, cu excepția Taşkentului (47 %) și în Karakalpakstan (33 %). Rușii, la fel ca și tătarii și ucrainenii, s-au așezat mai ales în Taşkent și împrejurimi ca și în câteva orașe importante: Samarkand, Buhara, Fergana. Kazahii formează minorități frontaliere în apropierea Taşkentului, în Kâzâlkum, în nordul Buharei și în Karakalpakstan. Proporția tadjicilor formează în schimb obiectul unor controverse. Recensământul din 1989 a numărat mai puțin de un milion, în cea mai mare parte în Samarkand, în extremitatea sudică a republicii și în Fergana. Dar, autoritățile din Dușanbe afirmă că tadjicii ar fi cu mult mai numeroși dacă nu ar fi trecut printr-o „uzbekizare“ forțată, mai ales în școli, sau dacă nu ar fi cedat presiunilor pentru a se declara, în timpul recensământului, uzbeci în loc de tadjici. În rândul populațiilor deportate (vezi p. 91), Uzbekistanul numără mai ales tătari din Crimeea (regiuni din Taşkent și Samarkand), coreeni (regiunea Taşkentului) și meșheți, mai dispersați.

UZBEKISTANUL INDEPENDENT. Sub președinția lui Islam Karimov, Uzbekistanul și-a proclamat independența în 1991. Începând încă din anul următor, Islam Karimov trece la instalarea unui regim autoritar și represiv. El interzice în curând partidele democratice și laice, opunându-se cu brutalitate islamiștilor, extrem de activi în Fergana. Aceștia din urmă, cu baze de refugiu în Tadjikistan și Afghanistan, redevin amenințători după 1997. Islam Karimov este astfel nevoit să se apropie de Rusia și SUA. După intervenția armată a SUA în Afghanistan în 2001 (vezi p. 141) Uzbekistanul are rol de platformă pentru trupele americane.

Turkmenii

Turkmenii se trag din triburile turce oguz sosite de dincolo de Marea Aral, care au migrat spre sud-vest începând cu sfârșitul secolului al X-lea. Unele dintre aceste triburi, numite și turcomane, au ajuns în Azerbaidjan și Anatolia; ele îi au astăzi ca descendenți (îndepărtați) pe azeri și pe turcii din Turcia. Alții nu au trecut de Kopet Dag. Dar, limbile lor sunt strâns înrudite.

Începând cu secolul al XVI-lea, turkmenii, prinși în conflictele dintre Persia safavidă și hanatele uzbece din Buhara și Khiva, sunt loviți când de unii, când de alții; cel puțin atunci când, dimpotrivă, nu pornesc atacuri devastatoare în Khorasan sau Horezm. Modul lor de viață, la origine pur nomad, se schimbă totuși, din cauza aridității din ce în ce mai mari a Karakumului. La începutul secolului al XIX-lea, majoritatea turkmenilor s-au stabilit deja în sudul țării (piscul Kopet Dag, oaza Merv, valea Amudariei) sau la marginile Horezmului. Dar ei nu și-au abandonat totuși obiceiurile: chiar și în 1861, piețele din Buhara și Khiva sunt inundate cu mii de sclavi persani ca urmare a unui atac turkmen în Khorasan.

TURKMENII ÎN IMPERIUL RUS. În 1870, rușii fortifică Krasnovodsk, care va deveni în curând punct de plecare al unei căi ferate cu direcția est. Campania de supunere a turkmenilor începe în 1877. Rușii, după o gravă înfrângere în 1879, iau în stăpânire tabăra fortificată din Gok Tepe (la vest de Aşhabad) în 1881 și îi masacrează pe membrii puternicului trib turkmen Tekke, inspirat în rezistența sa de șeicul sufi Kurbanmurat. Merv se predă fără luptă în 1884, ca urmare a intrigilor duse de Alihanov, un colonel al armatei ruse, musulman însă (era de origine lesghiană). În 1885, rușii cuceresc oaza Pandjeh, care aparține în principiu Afghanistanului.

De acum ușor accesibilă printr-o cale ferată, provincia transcaspiană (cum se numea pe atunci Turkmenia) cunoaște o foarte rapidă dezvoltare a cultivării bumbacului. În același timp, turkmenii se vor sedentariza, în vreme ce noile autorități încurajează expansiunea unui islamism mai ortodox decât sufismul cândva dominant. (Mormintele șeicilor sufi mai sunt încă și azi în Turkmenistan o atracție pentru pelerini.)

TURKMENISTANUL SOVIETIC ȘI INDEPENDENȚA. În iulie 1918, o răscoală îi alungă pe bolșevicii care încercaseră să preia controlul în Aşhabad. Imediat se instaurează un guvern independent, sprijinit de trupele britanice venite din Persia. După retragerea acestora, Armata Roșie se impune la începutul anilor ’20. „Delimitarea națională“ (1924) instituie RSS a Turkmenistanului care, în afară de provincia transcaspiană, include teritorii aparținând fostelor hanate din Buhara (valea mijlocie a Amudariei) și din Khiva (la vest de Horezm).

Începând din 1928, colectivizarea duce la exodul a vreo sută de mii de turkmeni spre Afghanistan. Transformarea cea mai importantă a Turkmenistanului se datorează săpării, începând din 1954, a Marelui canal turkmen, care schimbă parțial cursul Amudariei în direcția Mervului și Așhabadului și permite irigarea mai multor sute de mii de hectare. Prelungirea sa până la Marea Caspică a fost abandonată.

INDEPENDENȚA. Separmurad Niazov, prim-secretar al Partidului Comunist din Turkmenistan din 1985, este ales președinte înainte de proclamarea independenței în octombrie 1991. Acesta instaurează rapid un regim dictatorial marcat de cultul personalității sale. În politica externă, se distanțează de Rusia apropiindu-se totodată de Iran și SUA. Dar, exportul de gaze naturale, principala resursă a țării, se izbește de dificultățile transportului. Degradarea relațiilor cu Washingtonul (din cauza nerespectării drepturilor omului) îl determină pe S. Niazov să se apropie din nou de Moscova începând din 2000.

Uigurii

Numele de uigur, devenit desuet în secolul al XV-lea, reînvie în anii ’20 în URSS pentru a desemna minoritățile originare din Turkestanul răsăritean, fiind adoptat apoi de autoritățile chineze. Uigurii de origine, cei din secolele VIII–XIII, au adus cultura turcă la apogeu, mai întâi în Mongolia, apoi în oazele din nordul Tarimului. Islamizate treptat și sporite cu nou-sosiți, populațiile sedentare din Turkestanul răsăritean s-au închis în sine în secolele următoare. Se făcea diferența între turpanlici (din Turfan), aksuluci (din Aksu), kașkalici (din Kașgar), yakanlici (din Yarkand) care vorbeau dialecte diferite, aceste dialecte nefiind derivate din uigura veche, ci apropiate de dialectele uzbece. Uigurii de azi, unificați cultural în secolul al XX-lea, se diferențiază prin modul lor

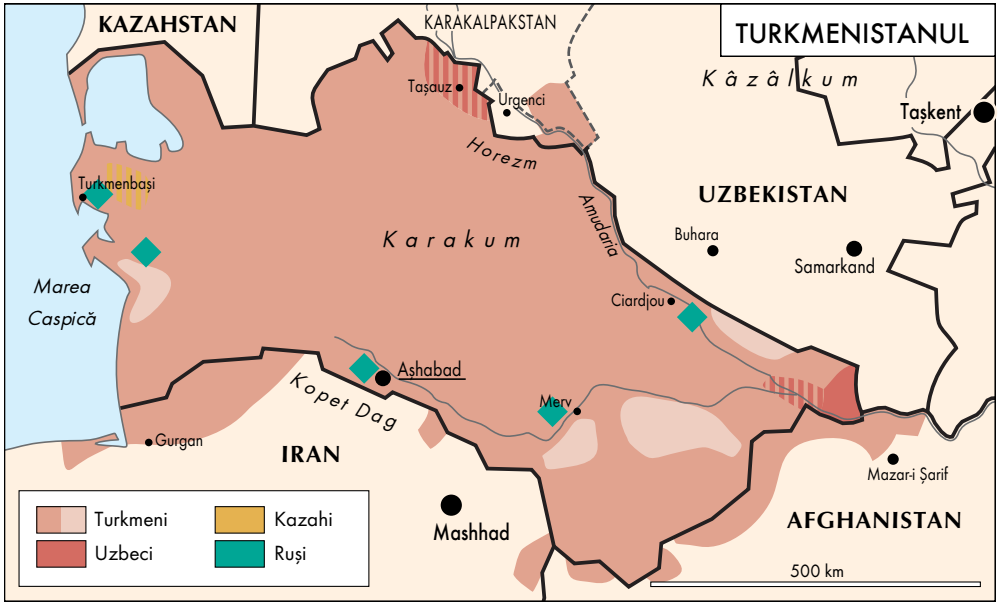

TURKMENISTAN

Republica Turkmenistan

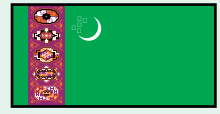

Populație (estimare 2003) 4 870 000
Suprafață . . . . . 488 100 km^2
Capitală . . . . . Așhabad

REPARTIZAREA POPULAȚIEI
(1989)

Turkmeni 72%
Ruși 9,5%
Uzbeci 9,0%
Kazahi 2,5%

RELIGII

Turkmenii sunt de tradiție musulmană sunnită.

TURKMENII DIN AFARA TURKMENISTANULUI

Iran (estimare) 800 000
Afghanistan (estimare) 300 000
Uzbekistan (1989) 122 000

de viață sedentar, spre deosebire de cel al altor populații turcofone din Xinjiang (kazahi, kârgâzi). În această privință, ei formează perechea răsăriteană a uzbecilor.

DE LA CHINEZI LA RUȘI. După ce chinezii au cucerit Turkestanul răsăritean în secolul al XVIII-lea, i-au dat numele de Xinjiang, „Noul teritoriu" (francizat în Sinkiang). Emigranți chinezi (mai ales huii, chinezi musulmani) se instalează imediat în regiune. În 1825–1828, turcofonii din Kaşgar şi din Yarkand se revoltă. Răscoala cea mai gravă izbucnește în 1865, sub conducerea lui Yakub Beg. La începutul anilor 1870, întreg bazinul Tarimului și oazele din sudul Tian Shanului se alătură rebeliunii. Yakub Beg este recunoscut ca „emir al Kaşgariei" de către sultanul din Constantinopol. În același timp, se străduie să-i stârnească pe britanici împotriva rușilor, care îi sunt ostili. O misiune britanică ajunge în Kaşgar în 1873. Dar, contraofensiva chineză din 1877–1878 pune capăt aventurii și este însoțită de represalii sălbatice.

Rusia a profitat de evenimente pentru a ocupa bazinul superior al Iliului în 1871. La presiunea britanicilor, va trebui să îl restituie în 1882, dar își păstrează în Xinjiang privilegiile comerciale și consulatele, care vor juca un rol politic din ce în ce mai mare.

AUTORITATEA SOVIETICĂ. În urma revoluției chineze (1911), Yang Zengxin, un „senior al războiului", devine guvernator al Xinjiangului. Menajându-i în egală măsură pe chinezi și pe musulmani, reușește să mențină liniștea și semnează, în 1924, un tratat comercial cu URSS. Lui Yang, asasinat în 1928, îi succedă Jin Shuren, care devine repede nepopular. Răscoalele și ambițiile rivalilor săi se transformă în 1931 într-o încăierare generală. Se opun atunci: armata lui Ma Zhongying, un hui (chinez musulman) care, asistat de consilieri turci și japonezi, vrea să reconstituie imperiul lui Tamerlan; separatiștii uiguri care proclamă o „republică a Turkestanului răsăritean, în bazinul Tarimului; un guvernator numit de autoritățile de la Nanjing; în sfârșit, armata lui Sheng Shicai, fost conducător naționalist chinez susținut de rușii albi repliați în Xinjiang la începutul anilor '20. Autoritățile sovietice optează pentru Sheng, deoarece se tem de ambițiile panislamice ale lui Ma Zhongying.

După ce îl înfrânge în 1933, Sheng reia politica lui Yang, împăcându-se cu uigurii. În același timp, autoritatea sovietică va crește: Sheng aderă la Partidul Comunist al URSS. În 1940, sovieticii obțin, pentru o perioadă de cincizeci de ani, exploatarea întregului subsol din Xinjiang. După ce s-a apropiat de guvernul naționalist chinez în 1942, Sheng abandonează puterea în 1944. Imediat, izbucnește o revoltă a uigurilor și a kazahilor (numeroși în nordul Xinjiangului) care duce la proclamarea unei republici a Turkestanului răsăritean, susținută de URSS. În fruntea mișcării se află uigurul Saifudin, care și-a făcut studiile la Taşkent. Sovieticii vor semna totuși în 1945 un acord cu China, ce stipulează că Xinjiangul va rămâne chinez. Patru ani mai târziu, toți conducătorii din Xinjiang, începând cu Saifudin, se aliază împotriva comuniștilor chinezi victorioși. Saifudin va continua să exercite un rol politic eminent în regiune până în 1978.

REGIUNEA AUTONOMĂ XINJIANG-UIGUR. Din 1949, politica autorităților chineze cu privire la minoritățile naționale s-a schimbat continuu. Fazele de recunoaștere au alternat cu cele de denunțare a „naționalismului" și a „separatismului". La începutul anilor '90, tendința mergea spre reconciliere. Pe de altă parte, poziția de principiu a Beijingului nu s-a schimbat deloc: China este un stat unitar care nu cuprinde în cadrul său „republici", spre deosebire de fosta URSS. Astfel, statutul Xinjiang-Uigurului, adoptat în 1955, este cel de „regiune autonomă".

Pentru China, Xinjiangul are o importanță economică și strategică de prim ordin (în apropiere de Lob Nor, în partea estică a bazinului Tarimului, au loc, începând cu 1964, teste pentru arme nucleare). Mai rămânea, așadar, să se înlăture restul de influență sovietică, să se întărească specificul chinez al regiunii și să se obțină, într-un mod sau altul, asentimentul populațiilor autohtone.

În 1954, URSS renunță la privilegiile miniere obținute în 1940, dar își păstrează consulatele, care însuflețesc o „Ligă a cetățenilor sovietici" la care aderă și numeroși kazahi, uiguri etc. din Xinjiang. Deoarece în 1962 au loc incidente în bazinul Iliului, consulatele sovietice și granița sunt închise. Relațiile tradiționale de vecinătate între Xinjiang și Kazahstan vor fi reluate abia la sfârșitul anilor '80.

Sinizarea Xinjiangului a fost energică. În 1949, chinezii propriu-ziși (han) formau 6 % din

populația regiunii; în 1957, 10 %; în 1982, 40 %. Mulți dintre emigranții han sunt orășeni, care se adaugă „soldaților-muncitori“, făcând parte din „Corpul de producție și construcție“ al armatei din 1954 până în 1974 și, din nou, din 1982.

Populațiile autohtone nu au obținut o satisfacere reală a revendicărilor decât începând cu anii ’80. Prima, din 1981, a constat într-o întoarcere la alfabetul arab pentru limbile uigură și kazahă, ce fuseseră transcrise în caractere chirilice (între 1956–1959), apoi latine. Această revenire la tradiție a fost însoțită de concesii față de islamism: deschiderea unui institut de teologie islamică la Urumqi; tipărirea la Beijing a unei traduceri a *Coranului* în limba uigură. La sfârșitul anilor ’80, în Xinjiang se numărau aproape 17 000 de moschei, dintre care 150 doar în orașul Kașgar.

POPULAȚIA XINJIANGULUI ASTĂZI. În afară de orășeni de toate profesiile, hanii sunt agricultori, stabiliți mai ales în regiunea Ili, la vest de Urumqi și în oazele de la poalele Tian Shanului. Huii (chinezi musulmani) sunt în majoritate orășeni. Uigurii mai formează încă fondul populațiilor din oaze, dar sunt din ce în ce mai prezenți în orașe. Numeroși kazahi, ca și kârgâzii, practică încă în continuare transhumanța. Mongolii, crescători de animale și ei, se trag din jungarii care au supraviețuit masacrelor din secolul al XVIII-lea. Bazinul Iliului îi adăpostește, în sfârșit, pe dongxiangi, musulmani de limbă mongolă și pe xibi (manciurieni), și unii, și ceilalți trăgându-se din colonii implantați de dinastia Qing.

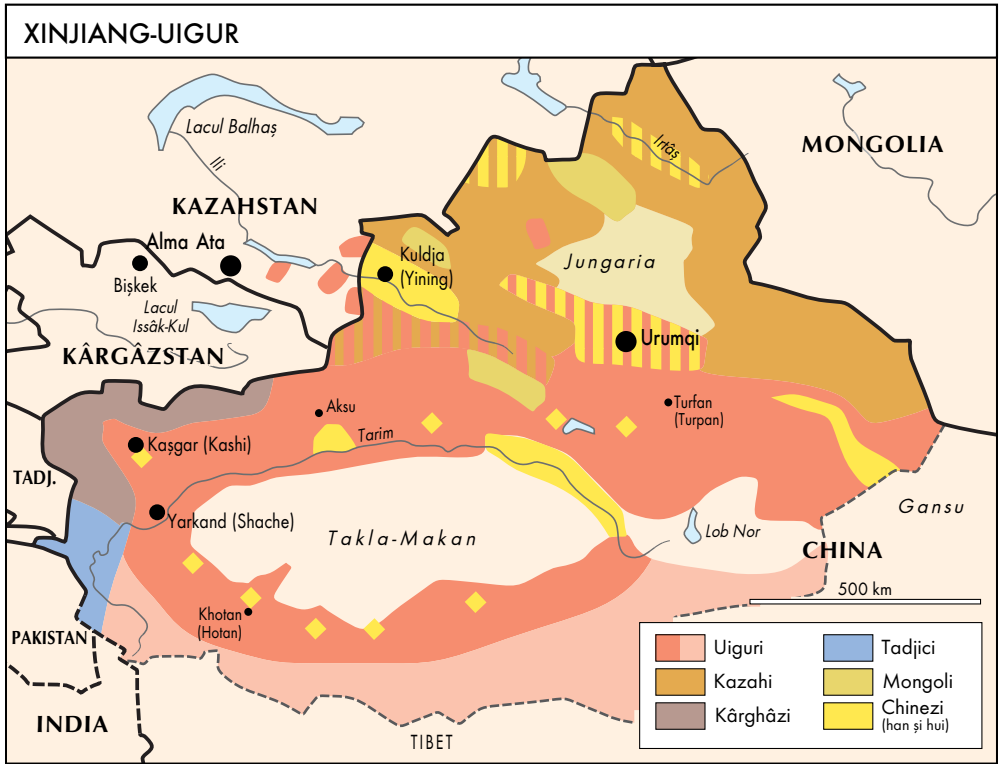

XINJIANG-UIGUR

Regiune autonomă din cadrul Republicii Populare Chineze

Populație (estimare 2000) 8 150 000
Suprafață ..... 1 646 800 km^2
Capitală ..... Urumqi

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(estimare 1988)

Uiguri ..... 43 %
Chinezi han ..... 43 %
Kazahi ..... 6,8 %
Chinezi hui ..... 4,3 %
Kârgâzi ..... 0,8 %
Mongoli ..... 0,8 %

RELIGII

Uigurii, kazahii, huii și kârgâzii sunt de tradiție musulmană sunnită; mongolii sunt de tradiție budistă „lamaistă“.

UIGURII DIN AFARA XINJIANGULUI (1989)

Kazahstan 185 000
Kârgâzstan 37 000
Uzbekistan 36 000

AZERII

Numele Azerbaidjanului provine de la cel al generalului persan Atropates care a creat în această regiune un regat în perioada lui Alexandru cel Mare. Înainte de anul 1000, ținutul era populat, în centru și sud, de etnii iraniene, la vest, de kurzi și armeni, la nord, de etnii caucaziene. Integrat în Imperiul Persan Sasanid, în secolul al III-lea, Azerbaidjanul trece după 650 în mâinile arabilor, care nu îl mai colonizează. În secolul al X-lea, iranienii (daylemienii) și kurzii domină zona.

Geneza azerilor

INVAZIILE TURCOMANE ȘI MONGOLII. În 1025, Arslan Israil, fiul căpeteniei turce oguze Selgiuk, izolat în Khorasan cu o parte a trupelor sale, scapă și își conduce trupele în Azerbaidjan. Nepotul său, Tugril Beg, în fruntea grosului armatei, inițiază în anul 1040 cucerirea Iranului, iar în 1055 întemeiază dinastia Marilor Selgiucizi. Apare atunci o discrepanță între partizanii lui Tugril Beg, care încearcă să impună un climat de ordine și cei ai lui Arslan Israil, puțin dispuși să abandoneze nomadismul și raidurile de jaf. Din obișnuință, sunt numiți „turcomani" turcii oguz atașați vieții nomade. Canalizați către vest, de Marii Selgiucizi, turcomanii invadează mărcile orientale (teritorii de graniță) ale Imperiului Bizantin. Din momentul în care Arp Arslan, succesorul lui Tugril Beg îi înfrânge pe bizantini la Mentzikert, în 1071, turcomanii pătrund în Anatolia. Dar, descendenții lui Arslan Israil fondează, la rândul lor, un stat stabil (sultanatul selgiucid din Rum), astfel încât turcomanii ajung să fie cantonați în Anatolia Orientală și în Azerbaidjan.

În 1221, mongolii pătrund în Azerbaidjan și se hotărăsc să rămână aici. În anii 1250, vor fi uniți de Hulegu, un nepot al lui Genghis-Han, care se proclamă ilhan (al Iranului). Ilhanatul își are centrul în Azerbaidjan, cu capitala în Maraga (va fi mutată la Tabriz de către fiul lui Hulegu). În rândul armatelor mongole se aflau numeroși turci, care s-au adăugat turcomanilor, deși puterea o exercitau mongolii: după prăbușirea Ilhanatului în 1335, se ridică clanul mongol al Djalairizilor. În schimb, expedițiile lui Tamerlan, începând cu 1380, provoacă o redistribuire a forțelor de care vor profita turcomanii.

KARA KOYUNLU ȘI AK KOYUNLU. Grupul tribal turcoman care poartă numele de *Kara Koyunlu* („Oaia neagră") se individualizează în secolul al XIV-lea în regiunea Lacului Van. Kara Yusuf, căpetenia lor din 1389, i se opune lui Tamerlan. Învins, se va refugia la mameluci, care îl adăpostesc în compania căpeteniei Djalairizilor, de asemenea „refugiat". Cele două căpetenii decid ca, la momentul potrivit, kara koyunlii vor avea Azerbaidjanul, iar Djalairizii, Mesopotamia Superioară. Dar, după moartea lui Tamerlan, planul de împărțire are bătaie lungă: în 1410, Kara Yusuf îi elimină pe Djalairizi și pune mâna pe Azerbaidjan, Irak, Anatolia Orientală. Puterea kara koyunlilor ajunge la apogeu în timpul domniei lui Djihan Șah, poet bilingv turc și persan, căruia i se datorează Moscheea albastră din Tabriz. Djihan Șah va pieri în 1467, ucis de ak koyunli.

Turcomanii numiți *Ak Koyunlu* („Oaia albă") au apărut în secolul al XIV-lea în regiunea Diyabakir. În 1467, căpetenia lor, Uzun Hasan ia în stăpânire domeniul kara koyunlilor și îi adaugă o mare parte din Iranul răsăritean. Tabrizul era pe atunci sediul unei curți fastuoase unde venețienii vor negocia o alianță (care nu se va încheia) împotriva otomanilor. Situația se degradează când succesorul lui Uzun Hasan hotărăște să elimine rămășițele din dreptul mongol în favoarea legislației islamice. Revolta triburilor nomade (atât mongole, cât și turcomane) se transformă în război civil.

DE LA KÂZÂLBAȘI LA AZERI. Epopeea kâzâl bașilor („Capete roșii") ține atât de istoria Iranului în ansamblu, cât și de Azerbaidjan în special. Aceasta începe cu ascensiunea dinastiei Safavide care, începând din 1501, domnește în Persia, inclusiv în Azerbaidjan (vezi p. 118). Dar ea se află, de asemenea, la originea formării poporului azer.

La începutul secolului al XVI-lea, turcomanii din Anatolia Orientală opun otomanilor o rezistență cu atât mai îndârjită cu cât kâzâl bașii continuă să înainteze spre ei. În 1511–1512, izbucnesc în Anatolia mari revolte ale turcomanilor, pe care safavizii le susțin fără întârziere. Selim I, sultan otoman începând cu 1512, trece la represalii brutale, apoi trimite o armată către est. După înfrângerea șahului safavid Ismail la Cealdiran în 1514,

otomanii își pot consolida dominația în Anatolia Orientală. Astfel, numeroși turcomani din Anatolia se hotărăsc să se alăture fraților lor kâzâl baș din Imperiul Safavid (și să adopte șiismul). Turcomanii devin de acum majoritari în Azerbaidjan, mergând până la a-și impune treptat limba populației autohtone, care mai târziu va purta numele de azeri. O parte a turcomanilor se va sedentariza. Spiritul kâzâl baș va supraviețui totuși sub forma unui șiism net opus sunnismului otoman.

O dată cu mutarea capitalei la Qazvin (către 1550), apoi la Isfahan, Azerbaidjanul încetează să mai fie centrul Imperiului Safavid, dar își păstrează intactă importanța strategică. Otomanii, într-adevăr, vor încerca să o conteste în mai multe rânduri, până în secolul al XVIII-lea. În 1590, șahul Abbas trebuie să le cedeze Azerbaidjanul aproape în întregime (în afară de Ardabil) până în Marea Caspică și Caucaz. Acesta nu va recuceri provincia decât în 1605–1607, iar otomanii o vor ataca din nou în 1635–1639. În 1722, otomanii ocupă încă o dată regiunea Tabriz. Dar rușii, pentru a le bara accesul la Marea Caspică, vor cuceri litoralul, pe care îl părăsesc la începutul anilor 1730, când Nadir Șah îi alungă pe otomani din Azerbaidjan.

Azerbaidjanul divizat

Porninând din Georgia, pe care o anexează în 1801, rușii înaintează în Azerbaidjan. Stabiliți în 1803 la Gandja (rebotezată Elisavetpol), aceștia cuceresc în 1805 hanatele din Karabah și din Șirvan, iar în 1806, pe cele din Kuba și Baku și orașul Dervent. Persanii ripostează, dar sunt învinși la Aslanduz (pe Arax) în 1812, iar prin tratatul din Gulistan (1813), trebuie să recunoască cuceririle rusești, la care se adaugă hanatul din Taliș. După reînceperea războiului de către Persia în 1825, rușii cuceresc în 1827 Erevan și Tabriz, apoi intră în Teheran. Tratatul din Turkmenceai (1828), le acordă hanatele din Erevan și Nahicevan. De aici înainte, frontiera astfel stabilită va tăia Azerbaidjanul în două. Chiar și astăzi, ea separă Republica Azerbaidjan (la nord) de Azerbaidjanul iranian (la sud).

CONGRESUL DIN BAKU

În septembrie 1920, sub egida Kominternului, un „Congres al popoarelor subjugate din Orient“ reunește la Baku un număr de 1891 de delegați din aproape patruzeci de națiuni, dintre care două treimi comuniști. Atunci când bolșevicul rus Zinoviev lansează chemarea la război sfânt împotriva capitalismului, entuziasmul nu cunoaște margini. Dar, punctele de vedere exprimate la Congres sunt divergente; ideea că popoarele musulmane asuprite sunt ipotetic „proletare“ și „revoluționare“ (idee exprimată mai ales de kazahul Turar Riskulov) se opune viziunii constante a lui Lenin, conform căreia revoluția mondială nu poate fi condusă decât de proletariatul european, chiar dacă redus la componenta sa rusă.

AZERBAIDJANUL ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. Deși cu teritoriile de la nord amputate, provincia Azerbaidjan rămâne cea mai bogată din Imperiul Persan. Prințul moștenitor al tronului, care este în mod tradițional și guvernator, are curtea la Tabriz, pe atunci la fel de populat ca și Teheranul. În Azerbaidjanul rusesc, la puțin timp după anexare, hanatele au fost suprimate și s-a instaurat o administrație militară. Dar în nordul, ca și în sudul Araxului, societatea nu s-a schimbat: ea rămâne dominată de marii proprietari de pământuri.

Exploatarea petrolului în Baku începe în 1871. Treizeci de ani mai târziu, un oleoduct va lega Baku de Batumi. Baku era atunci principalul producător de petrol din lume. Se dezvoltă o clasă muncitoare plurietnică, mijloc propice apariției mișcărilor revoluționare. Numeroși azeri din Tabriz și din împrejurimi muncesc la Baku, unde vor descoperi idei noi, mai ales în timpul revoluției ruse din 1905. Când în 1907, „revoluția constituțională“ din Persia duce la alegerea unui *Madjilis* (parlament), deputații din Tabriz figurează printre cei mai radicali. Însă noul șah, Muhammad Ali, închide Madjilisul în 1908 și suspendă Constituția, iar constituționaliștii iau imediat puterea la Tabriz. În anul următor, trupele rusești ocupă orașul pentru a-l împiedica pe Muhammad Ali să intre aici. (Acordul ruso-britanic din 1907 a plasat Azerbaidjanul iranian în zona de influență rusă.) Constituționaliștii vor deveni în scurt timp învingători la Teheran, dar armata rusă nu va părăsi totuși Tabrizul. În Azerbaidjanul de Nord, se înființează în 1911 un partid naționalist, Mussavat („Egalitate“).

INDEPENDENȚA EFEMERĂ (1918–1920). Primul Război Mondial îi confruntă mai întâi, în vestul

Azerbaidjanului, pe otomani și pe ruși. După Revoluția rusă din martie 1917, naționaliștii din Mussavat participă la instituțiile organizate în Transcaucazia (vezi p. 90). Dar la Baku, bolșevicii, avându-l în frunte pe armeanul Stepan Șahumian, dețin puterea. Când va izbucni Revoluția din Octombrie, ei vor lua orașul în stăpânire.

În 1917, trupele rusești părăsesc Azerbaidjanul iranian. Otomanii și britanicii se angajează într-o luptă pentru controlul întregului Azerbaidjan, urmărind să ia în stăpânire zona petroliferă Baku, pe care bolșevicii încearcă s-o păstreze. În mai 1918, „Republica Democratică Federativă" a Transcaucaziei dispare, iar Azerbaidjanul (de Nord) devine, de fapt, independent.

Guvernul Azerbaidjanului se află la Gandja, în timp ce bolșevicii păstrează încă Baku. În luna mai 1918, britanicii, porniți din Hamadan, ajung la porțile Azerbaidjanului iranian. Pe 4 iunie, otomanii semnează cu Republica Azerbaidjan un tratat de asistență militară. Câteva zile mai târziu, sovietul din Baku își trimite forțele în direcția Gandja. Guvernul din Azerbaidjan își cheamă imediat aliatul în ajutor. Comandate de Nuri Pașa (fratele lui Enver Pașa), trupele otomane intră în Gandja pe 20 iunie. Atunci, pentru a contracara înaintarea otomanilor, se stabilește o legătură între britanici și Sovietul din Baku, prin intermediul Brigăzii kazahe persane. În Marea Caspică sunt puse la dispoziția britanicilor nave. Otomanii, totuși, ajung la intrarea în Baku, pe care șefii bolșevici o părăsesc pe mare la 25 iulie (în luna următoare, vor pieri în mod tragic). Pe 28, aici debarcă un contingent britanic. Dar, în septembrie, otomanii izbutesc să blocheze ruta de aprovizionare terestră a britanicilor. Prin urmare, aceștia din urmă sunt nevoiți să evacueze Baku pe calea mării, însoțiți de treizeci de mii de armeni și de Brigada kazahă persană. Azerii trec la masacrarea a peste douăzeci de mii de armeni care rămăseseră pe loc, în timp ce Nuri Pașa instalează guvernul Azerbaidjanului la Baku.

DE LA BRITANICI LA SOVIETICI. Pentru otomani, este un succes de scurtă durată. După ce guvernul lor a semnat armistițiul de la Mudros (30 octombrie 1918), armatele otomane trebuie să părăsească Azerbaidjanul. Britanicii se stabilesc în Baku în noiembrie, sub comanda generalului Thomson, iar guvernul Azerbaidjanului rămâne pe loc. Thomson se străduie să arbitreze conflictele teritoriale dintre azeri și armeni: primilor le atribuie Karabah, iar celor din urmă, Nahicevan. În august 1919, semnarea unui tratat avantajos cu Persia pare o garanție suficientă pentru interesele Marii Britanii în regiune. Astfel, trupele britanice părăsesc orașul Baku în noiembrie. În sfârșit, în ianuarie 1920, aliații recunosc *de facto* independența republicii Azerbaidjan.

Tocmai atunci Armata Roșie se îndreaptă spre Caucaz. La 28 aprilie 1920, conducătorii sovietici proclamă la Baku – care nu a opus nici un fel de rezistență – Republica Socialistă Sovietică Azerbaidjan.

AZADISTANUL. În Azerbaidjanul iranian, după plecarea trupelor rusești în 1917, se dezvoltă o mișcare autonomistă. Sub conducerea șeicului Muhammad Khiabani, încurajat de exemplul Azerbaidjanului de Nord, autonomiștii iau puterea la Tabriz pe 7 aprilie 1920. Pe 23 iunie, aceștia formează guvernul Azadistanului. Ei nu cer totuși independența, ci autonomia provinciei Azerbaidjan în cadrul unei republici a Iranului și un statut oficial pentru limba azeră. Guvernul de la Teheran reacționează în forță. În septembrie, rebeliunea este înăbușită, iar Khiabani, ucis.

AZERBAIDJANUL SOVIETIC. Prin tratatul din Kars (13 octombrie 1921), sovieticii și turcii își fixează frontiera în Transcaucazia. Acest tratat stipulează că Nahicevan face parte din RSS Azerbaidjan și că trebuie să beneficieze de un statut autonom. Turcii insistă, printre altele, ca în întregul său, Karabah să fie inclus în Azerbaidjan, lucru la care Stalin va consimți până la urmă, în ciuda promisiunilor făcute armenilor. În cadrul RSS Azerbaidjan, sunt instituite regiunea autonomă a Karabahului Superior (la 7 iulie 1923), apoi RSSA Nahicevan (9 februarie 1924).

RSS Azerbaidjan reunește două entități foarte diferite. La Baku, influențat de multă vreme de idei revoluționare, instaurarea regimului sovietic înseamnă reîntoarcerea la spațiul rus (și armean). În restul țării, societatea tradițională nu a evoluat deloc, Mussavatul rămânând legat de marea proprietate funciară. Ca și celelalte republici sovietice, Azerbaidjanul cunoaște o oarecare înflorire culturală în anii '20, apoi colectivizarea forțată, și reprimarea sălbatică a oricărei forme de naționalism. Beria, adevăratul stăpân în Transcaucazia începând din 1936, îl pune în fruntea Azerbaidjanului pe unul dintre fidelii săi, pe azerul Bagirov. Acesta din urmă va conduce republica singur, până la condamnarea lui Beria în 1953. Apoi va fi el însuși judecat și condamnat drept complice în 1956.

AZERBAIDJANUL IRANIAN. În 1941, URSS și Marea Britanie hotărăsc să ocupe Iranul pentru a-și asigura legăturile reciproce (vezi p. 122). Pe 25 august, trupele sovietice pătrund în Azerbaidjanul iranian. Abdicarea lui Reza Șah în luna următoare trezește viața politică în Iran: În 1941 este înființat Partidul Tudeh (comunist) și renasc mișcările autonomiste. În septembrie 1945 este întemeiat Partidul Democratic din Azerbaidjan (PDA), animat de Djafar Pishavari și de foști partizani ai lui Khiabani. Aliat cu Tudeh, PDA beneficiază de sprijinul politic și militar al URSS, care caută să obțină concesii din partea Teheranului. În decembrie 1945, Pishavari vine în fruntea guvernului autonom din Azerbaidjan. Metodele sale autoritare îl fac repede nepopular. În orice caz, sovieticii, după ce au semnat un acord cu Teheranul în aprilie 1946, evacuează țara în luna mai. În decembrie, guvernul iranian reia controlul asupra Azerbaidjanului prin forță.

Azerbaidjanul contemporan

După 1946, Azerbaidjanul de Nord și Azerbaidjanul de Sud duc din nou existențe separate. În partea sovietică, sunt predominate două fenomene: puternica influență a Partidului Comunist și, mai ales, scăderea importanței petrolului din Baku (de la 75 % din producția sovietică în 1946 la 2 % la sfârșitul anilor '80). RSS Azerbaidjan, considerată înainte ca vârful republicilor musulmane, este acum marginalizată. Ceea ce va modifica cursul istoriei țării, chiar înainte de prăbușirea URSS, este chestiunea Karabahului Superior.

În februarie 1988, armenii din Karabahul Superior cer alipirea la Armenia. Tensiunea se accentuează repede între azeri și minoritatea armeană din Azerbaidjan. Pe 28 și 29, pogromurile antiarmene fac mai multe zeci de victime la Sumgait (la nord de Baku). Opunându-se oricărei puneri în discuție a diviziunilor teritoriale, Moscova dă satisfacție Azerbaidjanului, dar armenii nu cedează. În decembrie, se formează un Front Popular (naționalist) azer, opus regimului comunist. La începutul anului 1989, Moscova plasează Karabahul Superior sub control militar, în timp ce Partidul Comunist din Azerbaidjan se străduiește să mulțumească opoziția. Totuși, grevele paralizează Baku în august și septembrie. Sovietul Suprem din Azerbaidjan va vota atunci o lege ce răspunde doleanțelor naționaliștilor. Frontul Popular este recunoscut oficial în octombrie. În luna următoare,

Moscova restabilește autoritatea Azerbaidjanului în Karabahul Superior, cerând ca o legislație să garanteze acestui teritoriu autonomie deplină. Autoritățile din Azerbaidjan refuză. Între 13–15 ianuarie 1990, pogromuri antiarmene fac la Baku cel puțin șaizeci de morți. Moscova trimite imediat în Azerbaidjan trupe care, în noaptea de 19 spre 20, asaltează Baku. Luptele fac numeroase victime printre azeri (600 conform cifrelor oferite de naționaliști). Ayaz Mutalibov, numit în fruntea Partidului Comunist din Azerbaidjan, preia controlul asupra situației (și va câștiga alegerile din septembrie-octombrie 1990). Deși la Baku se menține starea de urgență, liniștea se reinstaurează treptat.

INDEPENDENȚA. Pe 29 august 1991, Parlamentul din Azerbaidjan proclamă independența. Deși i-a susținut pe puciștii din Moscova, Mutalibov reușește să fie ales președinte al republicii în septembrie. Dar, înfrângerile suferite în fața armenilor din regiunea Karabahului Superior la începutul anului 1992 îl obligă să demisioneze în luna mai. În luna următoare, Abulfaz Elcibey, șef al Frontului Popular, este ales președinte al republicii prin sufragiu universal. În 1993, Heidar Aliev, fost lider comunist, vine la putere când țara se afla în pragul războiului civil. Lupta împotriva armenilor continuă în Karabahul Superior până la intrarea în vigoare a unui armistițiu în mai 1994 (vezi p. 112) ducând la aproape un milion de refugiați din Azerbaidjan, fără a fi avută în vedere nici o soluție politică, zece ani mai târziu. Pe de altă parte, veniturile provenite din producția de petrol se dovedește a fi insuficientă. Bolnav, Heidar Aliev modifică în 2002 Constituția pentru a-l desemna pe fiul său Ilham, președinte al Societății naționale de petrol, drept succesor. Alegerea prezidențială care asigură succesiunea, în octombrie 2000, este afectată de fraude. Heidar Aliev moare în decembrie.

Republica Azerbaidjan, potrivnică islamismului, întreține relații privilegiate cu Turcia.

AZERBAIDJAN

Republica Azerbaidjan

Populație (estimare 2003) 8 370 000
Suprafață ..... 86 600 km^2
Capitală ..... Baku

REPARTIZAREA POPULAȚIEI
(1989)

Azeri ..... 83 %
Ruși ..... 5,6 %
Armeni* ..... 5,6 %
din care în Karabahul Superior ..... 2,1 %
Lesghieni ..... 2,4 %

RELIGII

Azerii sunt în majoritate de tradiție musulmană șiită.

AZERII DIN AFARA REPUBLICII AZERBAIDJAN

Iran (estimare) 9 500 000
Rusia (1989) 336 000
Georgia (1989) 308 000
Kazahstan (1989) 90 000
Armenia (1989)* 85 000

* Din cauza conflictului dintre cele două țări, numeroși armeni au părăsit de atunci Azerbaidjanul și numeroși azeri, Armenia.

TURCII DIN TURCIA

La sfârșitul secolului al VII-lea, zona de frontieră dintre califat și Imperiul Bizantin se stabilește de-a lungul unei diagonale ce leagă lanțul Munților Taurus de Georgia. Conflictele dintre musulmani și creștini se cantonează în această fâșie teritorială („mărcile“). La vest se întinde ceea ce arabii numesc *Bilad al-Rum*, „ținutul romanilor“, altfel spus al bizantinilor, francizat în Rum. Populația este majoritar de limbă greacă, mai numeroasă în regiunile de coastă decât în Anatolia Centrală, ale cărei stepe întinse sunt subpopulate.

Pătrunderea turcilor în Anatolia

Migrarea către vest a turcomanilor, originari din Asia Centrală, duce la întemeierea, în 1055, a sultanatului Marilor Selgiucizi din Iran. Când turcomanii cuceresc drumul spre Anatolia, bizantinii reacționează, dar se ciocnesc de Marele Selgiucid Alp Arslan, care îi înfrânge la Mentzikert în 1071. Porțile Anatoliei sunt de acum larg deschise. Invadatorii sunt de două feluri: nomazi turcomani în căutare de pajiști pentru turmele lor; „războinici ai credinței“ sau ghazi care, de multă vreme utilizau

mărcile de graniță ca baze de atac asupra teritoriilor creștine. Cu toții se răspândesc în Anatolia, sustrăgându-se atât controlului selgiucizilor, cât și celui al bizantinilor. Afluxul turcomanilor face ca, în Anatolia Inferioară, limba turcă să devină *lingua franca*. Populațiile creștine autohtone, eliberate de hărțuielile bizantine, nu se arată neapărat ostile și se convertesc în parte la islamism.

SELGIUCIZII DIN RUM. În jurul anului 1080, un văr al Marilor Selgiucizi încearcă să unească Anatolia. Aceasta este originea sultanatului selgiucid din Rum. În aceeași perioadă, în Anatolia Centrală și Orientală apar „principatele", conduse de ghazi. Se instaurează concurența între două concepte politice: cel al selgiucizilor din Rum, adepți ai unui stat bazat pe ordine, construit de Marii Selgiucizi și cel al unei societăți deschise și războinice, promovate de ghazi și de nomazii turcomani recent emigrați. De fapt, sultanatul din Rum tinde să domine centrul Anatoliei și să orienteze activitatea ghazilor, mai mult sau mai puțin vasali, către provinciile de la periferie (*udj*), din vecinătatea teritoriilor creștine.

În 1176, sultanatul din Rum îi înfrânge pe bizantini la Myriokefalon și îi alungă definitiv din Anatolia Centrală. Sultanatul (cu capitala în Konya), ajunge la apogeu la începutul secolului al XIII-lea, cu puțin timp înainte de sosirea mongolilor, care se vor impune apoi ca suzerani. La începutul secolului al XIV-lea, sultanatul din Rum dispare, iar dominația mongolă slăbește. Este un prilej pentru ca tradiția ghazilor, întărită de afluxul turcomanilor, să recapete forță. Provincia Karaman, în Taurus, luptă împotriva creștinilor din Cilicia armeană. Căpetenia sa cucerește Konya și se proclamă succesor al selgiucizilor din Rum. Alte provincii se formează în Anatolia Occidentală (Germiyan, Aydin, Saruhan, Karasi). În comparație cu ele, provincia condusă de Osman pierde din strălucire.

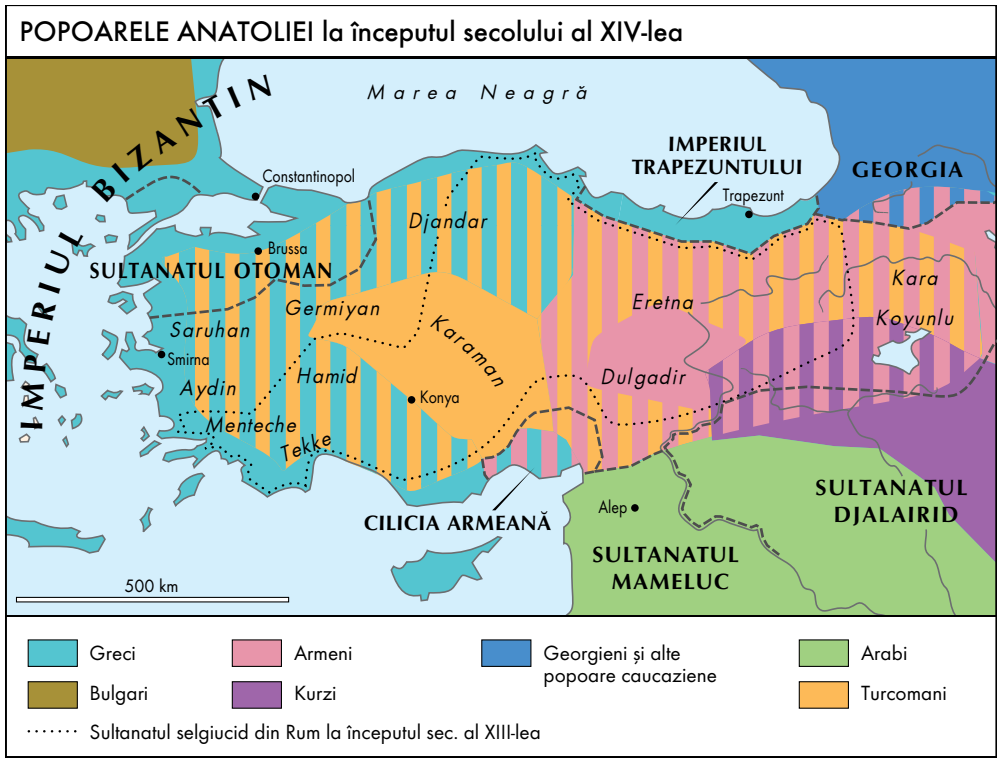

Prima expansiune otomană

Către 1280, căpetenia turcomană Osman (de unde vine denumirea de osmanlâu sau otoman), moștenește o mică bucată de pământ ce are avantajul de a asigura accesul direct la bizantini. Astfel va putea, ca un bun ghazi, să-și concentreze forțele împotriva acestora și să atragă de partea sa numeroși turcomani în căutare de aventuri și de pradă. În 1326, Osman cucerește orașul bizantin Brussa, prima capitală adevărată a otomanilor.

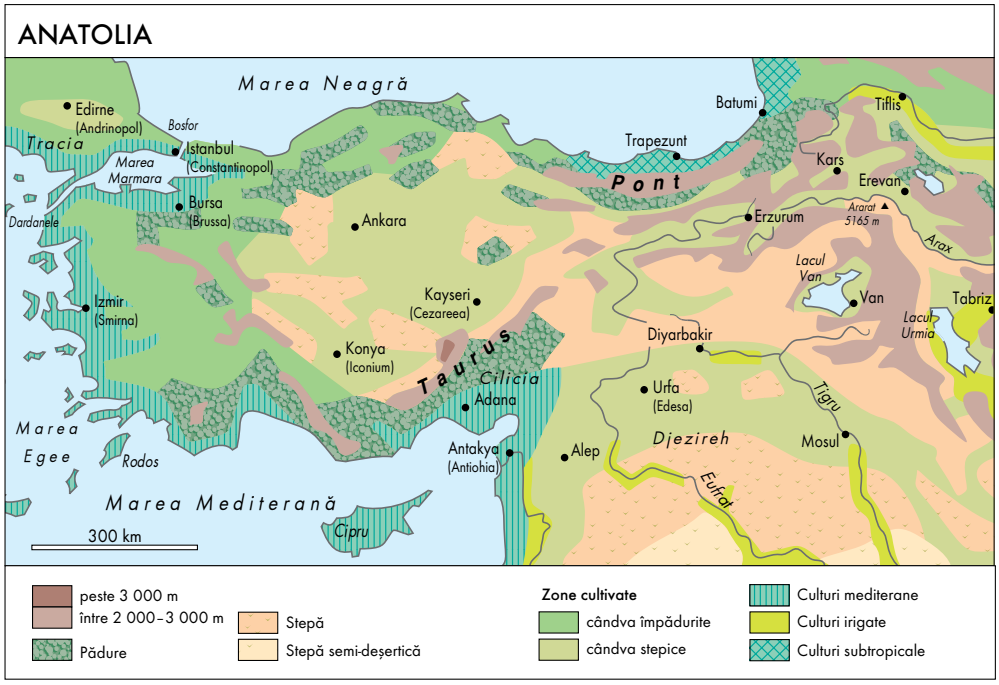

GEOGRAFIA ANATOLIEI. Anatolia este un podiș de natură stepică. Când turcomanii ajung aici în secolul al XI-lea, aduc cu ei și turmele. Agricultura s-a retras în câteva oaze (printre care Konya), în văile Anatoliei Orientale populate cu armeni și pe litoral. Acest peisaj nu se va modifica decât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În apropierea Mării Egee s-au dezvoltat culturile de struguri (numiți de Smirna), de tutun etc. Cultura cerealelor a pătruns treptat în Anatolia Centrală. Câmpia Ciliciei, drenată și asanată, s-a adaptat bumbacului. Anatolia Orientală, în schimb, nu a profitat de mișcare. Greu accesibilă, distrusă de pe urma Primului Război Mondial, lipsită de populația agricolă armeană din cauza masacrelor și exodului, aceasta s-a cufundat într-o relativă subdezvoltare.

Sub domnia fiului său, Orhan (1326–1360), otomanii iau în stăpânire țărmul sudic al Mării Marmara și intrarea în Dardanele. Orhan trece de aici în Europa și cucerește sudul Traciei Orientale, unde provoacă imediat o imigrație turcomană.

CREAREA UNUI IMPERIU. După ce și-a consolidat spatele în Anatolia cucerind Ankara, Murad I (1360–1389) cucerește Adrianopolul de la bizantini (1361), pe care îl transformă în noua sa capitală, și sudul Bulgariei. Începând cu 1363, bizantinii devin, de fapt, vasali ai otomanilor. Dar Murad, a cărei armată este formată încă majoritar din călăreți, nu poate începe atacul asupra fortificațiilor din Constantinopol. În 1388, principatul din Karaman lansează ofensiva în Anatolia. Cu ajutorul trupelor puse la dispoziție de vasalii săi bulgari, Murad câștigă lupta, apoi se întoarce în Europa pentru a înfrunta o coaliție condusă de principele sârb Lazăr. Otomanii duc împotriva acesteia bătălia de la Kossovopolje (1389), unde Murad își găsește moartea.

Din timpul domniei lui Murad datează transformarea posesiunilor otomane într-un imperiu. Dar mai trebuie găsit un echilibru. În partea europeană, numită de otomani Rumelia, se formează o aristocrație militară turcă, prin atribuirea de proprietăți. Cât despre ghazi, aceștia mențin prin atacurile lor presiunea asupra țărilor creștine vecine. Și unii, și ceilalți, pe care această dinamică îi îmbogățește, trec la cuceriri în Europa. În Anatolia, principatele turcomane, dorind să-și păstreze independența, amenință marginile imperiului. Dar, suveranul otoman nu poate folosi împotriva lor trupele musulmane. Așadar, acesta are nevoie de sprijinul militar al vasalilor săi creștini care, în ceea ce-i privește, se se străduie să-i frâneze expansiunea în Europa.

BAIAZID ȘI TAMERLAN. Baiazid I (1389–1402) a trecut repede la înfrângerea principatelor din Anatolia coalizate împotriva lui. Întors în Europa, îi respinge pe unguri. Dar, principii turcomani îl cheamă atunci în ajutor pe Tamerlan, care invadează sud-estul Anatoliei, apoi atacă India. La scurt timp după înlăturarea amenințării lui Tamerlan, Apusul lansează împotriva turcilor o cruciadă, condusă de regele Ungariei. În 1396 Baiazid îi zdrobește pe cruciați la Nicopole, pe țărmul

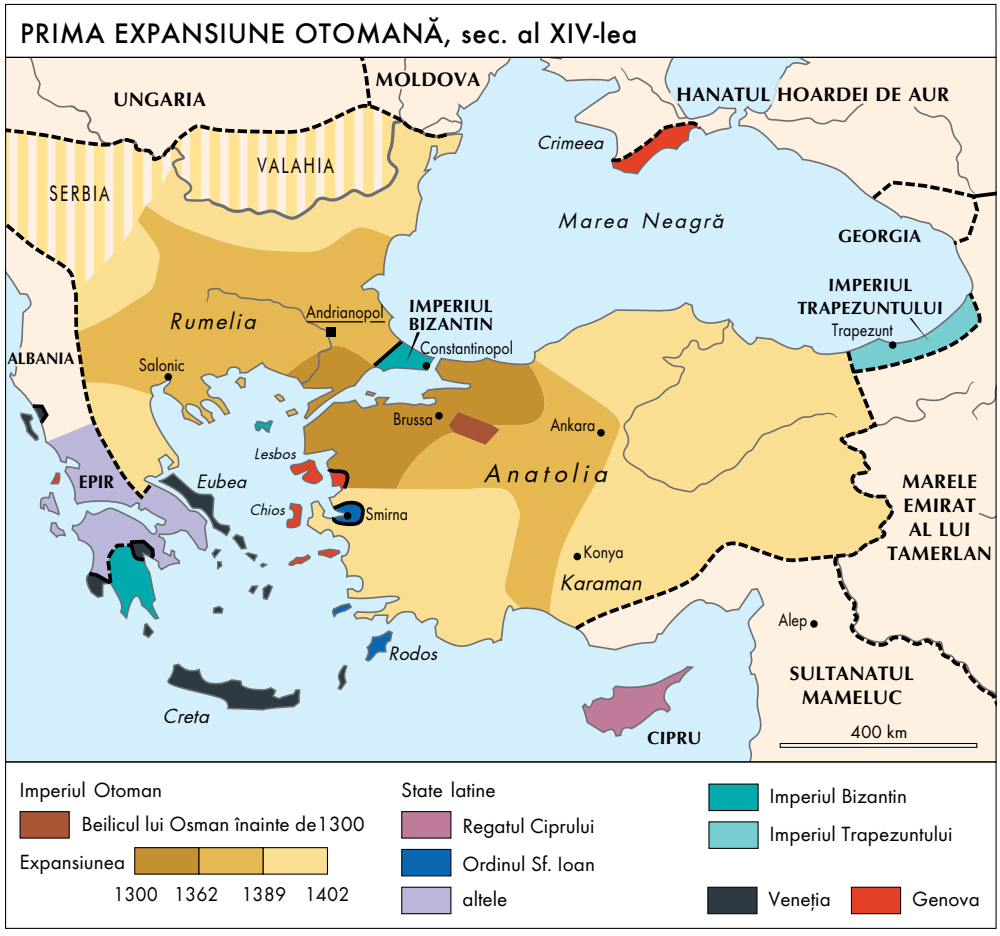

bulgăresc al Dunării. Prestigiul otomanilor devine considerabil, ceea ce duce la un nou aflux de turcomani, dar și de elite musulmane, fugind din calea distrugerilor lui Tamerlan. Baiazid decide să supună întreaga Anatolie: Karaman este înghițit în 1397, principatele din nord în 1398, Cilicia în 1399.

Tamerlan revine totuși, iar principii turci deposedați i se alătură. El îl va înfrunta pe Baiazid în apropiere de Ankara la 27 iulie 1402. În tabăra otomană, trupele creștine luptă cu vitejie, dar numeroși turcomani se alătură căpeteniilor lor trecute în tabăra adversă. Baiazid este făcut prizonier, iar Tamerlan restaurează principatele turcomane și atribuie un rol proeminent Karamanului mărit. După moartea lui Baiazid în 1402, cei patru fii ai săi se înfruntă atât de înverșunat, încât Imperiul Otoman pare să explodeze. „Interregnul" ia sfârșit în 1413, în momentul în care unul dintre fiii săi, Mehmet, reușește să se impună.

Restaurarea și apogeul imperiului

Mehmed I (1413–1421) și fiul său, Murad al II-lea (1421–1451) reintegrează în teritoriul otoman nordul și sud-vestul Anatoliei. Karamanul subzistă, fiind în același timp stat-tampon între otomani și mameluci (stăpâni în Egipt și Siria) și amenințare perpetuă. În Europa, Murad al II-lea se opune ungurilor, care organizează împotriva sa cruciade. Acesta îi înfrânge în 1444 la Varna, apoi în 1448 în Kossovopolje.

MEHMED (MAHOMED) CUCERITORUL (1451–1481). Moștenitor al unui imperiu din nou puternic, Mehmed decide să cucerească Constantinopolul, pentru a înlătura pretextul cruciadelor și pentru a împlini în sfârșit un vechi vis al islamului. După un asediu de 54 de zile, orașul cade la 29 mai 1453 și Mehmed îl transformă în capitală. Acesta se vede ca un continuator al Imperiului Roman de

CUCERIREA CONSTANTINOPOLULUI

În general, musulmanii, ca și creștinii au acordat evenimentului o considerabilă importanță simbolică. La fața locului, întâmplările nu au fost mai puțin importante. Imperiul Bizantin devenise o mică enclavă în Imperiul Otoman, de fapt deja înfeudat acestuia. Orașul nu mai adăpostea decât 40 000 de persoane. După ce împăratul a refuzat să capituleze, Constantinopolul a fost desigur jefuit, dar nu foarte mult. Dimpotrivă, Mehmed a trecut imediat la reconstruirea, modernizarea, repopularea lui, chiar și prin utilizarea forței în acest scop. De la sfârșitul secolului al XV-lea, Constantinopolul (Istanbul pentru turci) a fost, din nou, unul dintre cele mai mari orașe europene.

Răsărit și, în același timp, al imperiului islamic care era califatul arab în epoca clasică. Promotor al sunnismului, își revendică întâietatea în rândul suveranilor musulmani. În același timp, numește ca Patriarh al Constantinopolului o persoană pe care o știe potrivnică Romei și îi acordă autoritate asupra tuturor ortodocșilor din imperiu, greci, slavi sau alții. Aceasta este originea *milletului* („comunitate“) creștin-ortodox. Patriarhul devine un instrument al imperiului și va avea propriul interes de aici înainte în expansiunea otomană. În sfârșit, Mehmed își amplifică propria ascendență turcomană. Astfel, prin acumularea de moșteniri, se conturează ideea unui imperiu cu vocație universală în care, sub autoritatea sultanului, fiecare trebuie să-și afle locul, turcul și cel de altă etnie, musulmanul și cel de altă credință.

În Europa, Mehmed cucerește Grecia, Serbia, Bosnia și Herțegovina, Albania. În 1475, ia în stăpânire așezările comerciale genoveze care se învecinau cu hanatul tătar din Crimeea. Acesta recunoaște suzeranitatea otomană și va rămâne un aliat până la cucerirea sa de către ruși, trei secole mai târziu. În Anatolia Orientală, Mehmed anexează în 1461 Trapezuntul, unde mai domnea încă un împărat bizantin. În mai puțin de zece ani, otomanii iau în stăpânire Karamanul și îi masacrează pe nomazii turcomani. Ak koyunlii din Azerbaidjan (vezi p. 167) se aliază cu principii turcomani înlăturați, dar sunt înfrânți de Mehmed în 1473. Turcomanii din Anatolia nu mai au de ales decât să se supună. În sud, totuși, resentimentul rămâne viu, ceea ce va duce în curând la revolte.

OTOMANII ÎN FAȚA SAFAVIZILOR ȘI A MAMELUCILOR. Sub domnia lui Baiazid al II-lea (1481–1512), Ungaria și Polonia recunosc suzeranitatea otomană asupra Valahiei și Moldovei. Dar, o nouă amenințare se ivește la răsărit. Ordinul religios safavid a adunat numeroși turcomani în mișcarea Kâzâl baș (vezi p. 118). Căpetenia sa, Ismail, după ce i-a împrăștiat pe ak koyunli, se proclamă șah la Tabriz în 1501 și decretează șiismul duodeciman religie oficială. Conflictul politic cu privire la statutul turcomanilor din Anatolia este dublat astfel de un conflict religios. Pentru a impune șiismul, șahul Ismail îi terorizează pe sunniți. Mișcarea Kâzâl baș ajunge în sudul Anatoliei, mai ales în fostul principat Karaman. O puternică revoltă cuprinde Anatolia centrală în 1511.

Cu sprijinul ienicerilor, care îl constrâng pe Baiazid să abdice, unul dintre fiii săi devine sultan sub numele de Selim I (1512–1520). Convins de gravitatea amenințării safavide, acesta înaintează în Anatolia Orientală și îi masacrează pe partizanii kâzâl başilor. Pe 23 august 1514, șahul Ismail pierde bătălia de la Cealdiran. Selim ocupă Tabrizul dar, ajuns prea departe de taberele sale, trebuie să reintre în Anatolia. Safavizii sunt încercuiți, dar nu înfrânți. Selim hotărăște că trebuie să întărească pozițiile otomane în Anatolia Orientală și, fără îndoială, să-i neutralizeze pe mameluci care le amenință permanent aripa dreaptă. În 1515, otomanii cuceresc Diyarbakirul și Mardinul și îi transformă pe beii kurzi în vasali. În anul următor, Selim conduce din nou o armată de-a lungul

DEVȘIRMUL ȘI IENICERII

Instituția ienicerilor (în turcă *yeniceri*, „noua trupă“) datează din secolul al XIV-lea. Este vorba de un corp de infanterie, format la origine din creștinii luați prizonieri de către sultan. Recrutarea se făcea pe baza *devșirmului*, „adunarea“ de copii creștini care, după ce au fost islamizați, turcizați și educați, deveneau „slujitorii“ sultanului, adică ai statului. Oricât de șocantă ar părea, practica a constituit, cel puțin până în secolul al XVI-lea, un remarcabil instrument de promovare socială, întemeiat pe merit. Înalta administrație și câțiva viziri au provenit la vremea aceea din *devșirm*. Influența lor o contrabalansa pe cea a aristocrației de origine turcomană care, în vreme de război, furniza cavaleria.

Practica *devșirmului* a dispărut în secolul al XVII-lea și diferitele componente ale elitei otomane au sfârșit prin a se distruge. Cât despre ieniceri, ei au devenit o grupare din ce în ce mai turbulentă și ineficientă din punct de vedere militar. Când Mahmud al II-lea, în 1826, a hotărât să-i desființeze, aceștia erau cu totul desconsiderați.

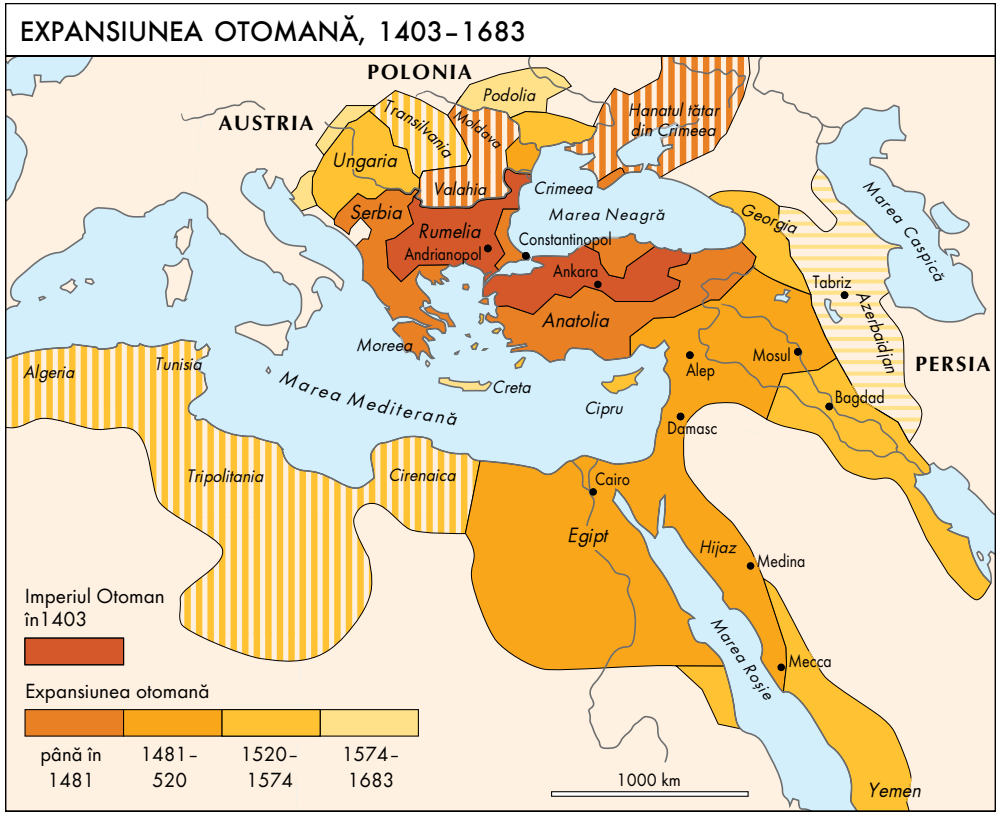

Anatoliei. Când sultanul mameluc trimite trupe în regiunea Taurus, Selim le atacă și le învinge în apropierea Alepului, în august 1516. Populațiile din Siria i se alătură fără probleme. În ianuarie 1517, armata otomană atinge Sinaiul. Câteva luni mai târziu, Egiptul este la rândul său integrat în Imperiul Otoman. *Șeriful* din Mecca depune jurământul de vasalitate și Selim devine Protector al Locurilor Sfinte.

Cu un an înainte de sfârșitul domniei lui Selim, nomazii turcomani din Anatolia se revoltă din nou. Căpetenia lor este Djalal, un predicator safavid. Ienicerii îi zdrobesc, dar numele *djelal* rămâne pentru a desemna alte revolte turcomane în următoarele două secole.

SOLIMAN MAGNIFICUL (1520–1566). Numit, de asemenea, în Europa „Marele Turc", musulmanii îl cunosc sub denumirea de Soliman (Suleyman) Legiuitorul. În timpul domniei sale, otomanii ajung la apogeul puterii lor. Soliman intervine alternativ împotriva a doi principali dușmani: Habsburgii la vest și Safavizii la est. În ambele cazuri, totuși, câmpul operațiunilor este prea îndepărtat pentru a permite victorii decisive. Imperiul Otoman atinge astfel limitele expansiunii sale terestre. În schimb, operațiunile navale cunosc o mare dezvoltare.

După ce îi învinge pe unguri la Mohács în 1526, Soliman își impune suzeranitatea asupra Ungariei Centrale și asupra Transilvaniei. Ferdinand de Habsburg, devenit rege al Ungariei, contraatacă în mai multe reprize, dar trebuie să se mulțumească cu partea vestică a țării. În anii 1530, o mare confruntare opune flota habsburgică flotei otomane, comandată de fostul pirat barbar Khayreddin, numit Barbă-Roșie. Nici pe apă operațiunile nu vor lua o întorsătură decisivă, dar pacea din 1562 consacră, de fapt, supremația otomanilor în estul bazinului Mediteranei.

În 1526–1527 izbucnesc mari revolte ale djelalilor. În 1533, Soliman, la rândul său, pornește în campanie și ocupă Azerbaidjanul. Dar, șahul Tahmasp, succesorul șahului Ismail, refuză lupta. Astfel, Soliman hotărăște să atace Bagdadul, aflat încă în posesia safavizilor. Orașul cade cu atât mai ușor cu cât, la apropierea lui Soliman, sunniții se revoltă. Bagdadul este anexat în 1534, Basra în 1547. Otomanii câștigă, de altfel, teren în Anatolia Orientală (Erzurum, Van). După alte două expediții infructuoase în Azerbaidjan, aceștia semnează cu safavizii pacea de la Amasya (1555), prima schiță a delimitării celor două imperii.

De la apogeu la declin

Lui Soliman îi urmează Selim al II-lea, primul dintr-o lungă serie de sultani incompetenți. Clasa conducătoare se împarte în facțiuni care luptă pentru putere și bogăție. Ienicerii, chemați să mențină ordinea în provincii, formează o nouă nobilime. La Constantinopol își vor impune punctul de vedere prin forță în mai multe rânduri în timpul secolului al XVII-lea. Tentativele de reformă nu vizează schimbarea instituțiilor otomane – considerate cele mai bune –, ci revenirea la spiritul care însuflețea „marea epocă", cea a lui Soliman. Astfel, este vorba de o restaurare a moralității, înainte de toate, luptându-se împotriva indisciplinei și corupției. Uneori eficace pe termen scurt, o astfel de politică nu are un efect durabil. Imperiul Otoman rămâne, totuși, pentru vecini, o putere de temut. Europenii nu vor fi conștienți de declinul acestuia decât în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

RĂZBOAIELE ÎMPOTRIVA VENEȚIEI ȘI PERSIEI. În 1570–1571, otomanii cuceresc Ciprul, de unde îi alungă pe venețieni. În insulă vor fi imediat instalați țărani turci din Anatolia. Ciprioții greci, ortodocși, îi primesc bine pe otomanii care îi eliberează de ierarhia catolică impusă de venețieni. Veneția mai păstra Insula Creta. În 1645, otomanii debarcă la Chania, unde grecii ortodocși, ca și ciprioții, îi primesc favorabil. Dar, cucerirea, prost condusă, nu se va termina decât în 1669.

Atacând din nou Persia, otomanii plasează Transcaucazia în 1583 sub suzeranitate, apoi anexează Azerbaidjanul. Noul șah, Abbas, este nevoit să semneze pacea (1590). Pentru Constantinopol este o mare victorie, însoțită de o pradă considerabilă. Dar, puterea safavidă nu este înfrântă: în 1603–1604, șahul Abbas recucerește pământul pierdut și amenință Anatolia, unde izbucnesc revoltele djelalilor. Otomanii trebuie să se recunoască înfrânți. Pacea semnată în 1612 reia termenii tratatului din Amasya. Șahul Abbas, totuși, ia Bagadul în stăpânire în 1624, iar otomanii nu îl recuceresc decât în 1638. În anul următor, tratatul din Zehab reafirmă suzeranitatea otomană asupra Mesopotamiei, în timp ce safavizii primesc Erevanul.

EȘECUL ASEDIULUI VIENEI. În 1664, otomanii atacă Austria. Pacea imediat semnată le întărește dominația în Transilvania și Ungaria. În 1672, cuceresc Podolia (de la polonezi) și, zece ani mai târziu, Ungaria Superioară (de la Habsburgi). Noul mare vizir va proiecta atunci cucerirea Vienei. Asediul început în iulie 1683 trebuie totuși ridicat în septembrie, intervenția polonezului Jan Sobieski înclinând balanța în favoarea austriecilor. Otomanii se repliază. Ceea ce ar fi putut fi doar un episod, marchează punctul de plecare al unui regres aproape constant al Imperiului Otoman până la căderea sa, în 1918.

GĂGĂUZII

În număr de aproape 200 000, găgăuzii vorbesc o limbă turcă apropiată de otomană dar sunt creștini ortodocși. În secolul al XVIII-lea ei au migrat din Bulgaria către nord, dincolo de gurile Dunării. Împărțiți între Moldova și Ucraina, au obținut în cadrul celei dintâi o autonomie foarte limitată.

Retragerea din fața austriecilor și a rușilor

La sfârșitul secolului al XVII-lea, Imperiul Otoman trece de la o fază ofensivă la o fază defensivă. Incapabil de acum să mai facă față unei coaliții a puterilor, acesta intră – fără voie – în jocul diplomatic european, deși rămâne funciarmente impermeabil la influențele Occidentului (mai puțin în materie de armament). În ceea ce-i privește, europenii nu consideră Imperiul Otoman un partener la fel cu ceilalți. Pe scurt, de o parte și de alta, neîncrederea și ostilitatea sunt mari. Astfel, conservatorii otomani, numindu-i pe reformatori sprijinitori ai creștinilor, îi elimină cu regularitate.

LUPTA ÎMPOTRIVA AUSTRIECILOR. Susținuți de Polonia și Veneția, habsburgii îi constrâng pe otomani să lupte pe mai multe fronturi. În 1686, armata otomană abandonează Ungaria, în timp ce venețienii cuceresc Moreea (sau Peloponez). Doi ani mai târziu, austriecii invadează Serbia, Bosnia, Transilvania. Otomanii își reiau poziția pe Dunăre în 1690 și războiul stagnează până la victoria austriecilor în 1697. Prin tratatul de la Karlowitz (1699), otomanii renunță la Ungaria, Transilvania și Croația, dar păstrează Banatul. Polonia recuperează Podolia. Fanarioții (grecii ortodocși din

Constantinopol) înclină spre reluarea ostilităților împotriva veneților. În 1715, otomanii recuceresc Moreea, apoi amenință Dalmația și Croația, ceea ce provoacă o reacție austriacă. Înfrânți din nou, ei trebuie în 1718 (tratatul de la Passarowitz) să cedeze austriecilor Banatul, nordul Serbiei și vestul Valahiei (Oltenia). Totuși, păstrează Moreea. Otomanii își iau revanșa cu vreo douăzeci de ani mai târziu: prin tratatul de la Belgrad (1739), victorioși, ei recuperează Serbia și Oltenia. Frontiera astfel fixată va rămâne stabilă până în 1878.

RECULUL ÎN FAȚA RUȘILOR. În timpul domniei lui Petru cel Mare (1682–1725), rușii caută să se așeze la Marea Neagră, dar fiind prea îndepărtați de bazele lor, nu pot face față tătarilor din Crimeea sau otomanilor. De-a lungul secolului al XVIII-lea, totuși, își îmbunătățesc logistica. Astfel, războiul care izbucnește în 1768 se întoarce în favoarea lor. Rușii ocupă Moldova și Valahia, în timp ce o flotă rusă, pornită de la Baltica, ajunge în Marea Egee unde distruge flota otomană. În 1771, rușii invadează Crimeea. Problemele interne ale Rusiei (revolta lui Pugaciov izbucnește în 1773), îi salvează pe otomani de la catastrofă. Prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774), ei acceptă o frontieră pe Bug și recunosc independența Crimeei, pe care Rusia o va anexa în 1783. În consecință, tătarii din Crimeea încep să emigreze spre Anatolia, astfel încât, pe țărmurile septentrionale ale Mării Negre, musulmanii vor deveni în curând minoritari.

Încercând în două rânduri să recupereze terenul pierdut, otomanii dau și mai mult înapoi. Prin tratatul de la Iași (1792), frontiera rusă este stabilită pe Nistru, iar prin tratatul de la București (1812), otomanii cedează rușilor Basarabia.

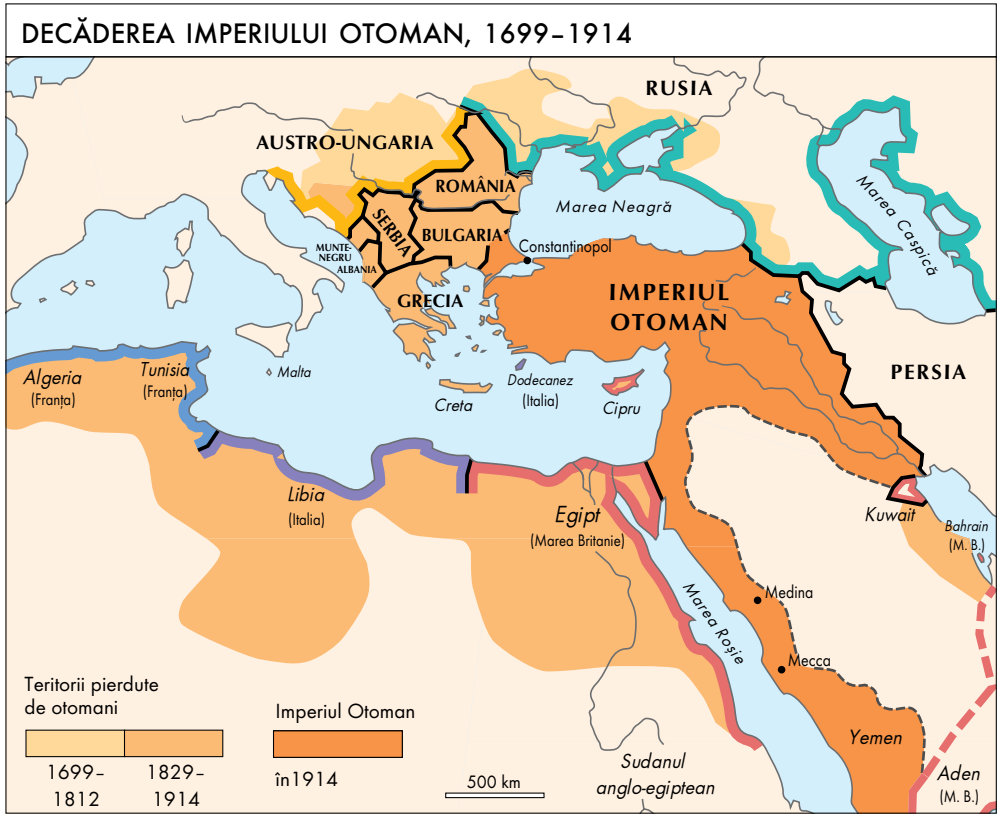

Imperiul Otoman în secolul al XIX-lea

Pierderea teritoriilor populate de musulmani, cu alte cuvinte a unei părți a *Dar al-Islamului*, provoacă la Constantinopol o amărăciune care va determina Înalta Poartă (cum este numit guvernul) să inițieze, nu fără efort, câteva reforme reale. În același timp, slăbirea Imperiului Otoman pune capitalelor europene unele semne de întrebare cu privire la viitorul lui.

PROBLEMA ORIENTALĂ. Aceasta provine, în esență, din conflictele care izbucnesc în secolul al XIX-lea între otomani și supușii lor creștini, mai

ales în Balcani. Puterile europene caută soluții care să-i mulțumească pe creștini (autonomie, poate chiar independență) fără a pune prin aceasta în pericol existența Imperiului Otoman, considerat un factor de stabilitate. De fapt, trebuia să se evite ca dezmembrarea acestui imperiu să ducă la un dezechilibru între puterile europene și, mai ales, la o creștere nemăsurată a puterii ruse, stimulată de dorința de a controla strâmtorile (Bosfor și Dardanele).

Până la mijlocul secolului, Rusia păstrează inițiativa. În urma Războiului din Crimeea (1853–1856), pierdut de ruși, este acceptat faptul că afacerile otomane trebuie să fie reglementate printr-o concertare a puterilor europene. Deoarece grava criză din 1875–1876 (vezi mai jos) nu a dus la o soluție comună, rușii încearcă în 1878 o lovitură în forță (tratatul de la San Stefano). Dar, rațiunea triumfă totuși, în același an, la Conferința de la Berlin. Se intră atunci într-o a treia fază: concertarea puterilor continuă, dar inițiativa revine din ce în ce mai mult statelor balcanice, proaspăt independente.

OTOMANII PE DRUMUL REFORMELOR. Dacă societatea otomană, în ansamblu, nu aspiră la schimbare (cu excepția supușilor creștini), conducătorii își dau seama că declinul puterii militare otomane nu poate duce decât la dezastru. Dificultatea oricărei reforme ține de faptul că organizarea militară otomană rămâne legată de structura însăși a societății. Corpurile de ieniceri sau de spahii (cavaleria), triumfătoare în secolul al XVI-lea, au devenit ineficiente. Dar, faptul de a le pune în discuție echivalează cu negarea tradiției și, de aici, a islamismului. La începutul secolului al XIX-lea, acest argument este suficient pentru a declanșa în Constantinopol răscoale din pricina noutăților. În sens invers, când va fi demarată reforma armatei (în 1826), ea va antrena din aproape în aproape o evoluție progresivă a întregii societăți. Când revolta greacă (începând din 1821) pune clar în lumină incompetența ienicerilor, Mahmud al II-lea (1808–1839) se hotărăște să lovească: în 1826, aceștia sunt zdrobiți, masacrați. Acest corp abolit este înlocuit de Mahmud cu cel al „Soldaților triumfători ai lui Mahomed", nucleu al noii armate otomane.

TANZIMATELE. Faza următoare a reformelor este numită a *Tanzimatelor* (a „reglementărilor"), cu referire la două mari texte decretate în 1839 și 1856. Li se va adăuga, în 1876, o Constituție (suspendată în 1878). Punerea pe picioare, întreținerea și funcționarea armatei cere, într-adevăr, reforme în alte domenii: o fiscalitate mai productivă, administrare eficientă, educație secundară și superioară (pentru formarea ofițerilor și a administratorilor) etc. Adminstrarea provinciilor intră din nou pe mâna guvernului. În *millete* (comunități de nemusulmani), se observă o nouă evoluție: ierarhiile religioase pierd din influență în favoarea structurilor mai „laice". Înalta administrație – inspiratoare a *Tanzimatelor* – vede aici perspectiva unei secularizări a societății otomane, prin fuzionarea diferitelor comunități într-o singură „cetățenie". Este ceea ce se cheamă „otomanism". Acest lucru va rămâne, în esență, doar o teorie, deoarece nu îl doresc cu adevărat nici musulmanii (legați de statutul privilegiat pe care îl acordă islamismul), nici creștinii (tentați de autonomism, sau chiar de separatism). Sub domnia autoritară a lui Abdul Hamid al II-lea (1876–1909), islamismul primește din nou o mare importanță oficială, din simplul motiv că o dată cu accesul la independență al țărilor creștine din Balcani, musulmanii au devenit majoritari în imperiu. Mai mult, creștinii sunt adeseori rău tratați (în particular, masacrarea armenilor în anii 1890), astfel încât imaginea Imperiului Otoman devine, în ochii europenilor, din ce în ce mai defavorabilă.

PROBLEMELE BALCANICE. La începutul secolului al XIX-lea, în partea europeană a Imperiului Otoman, populațiile creștine domină în Moldova și în Valahia, în Grecia, Serbia, Muntenegru. [Moldova și Valahia nu au fost niciodată provincii otomane, ele și-au păstrat autonomia în schimbul plății unui tribut. – *N. red.*] Aceste țări se vor îndrepta către autonomie, apoi spre independență cu sprijinul inițial al Rusiei, „ocrotitoare" a ortodocșilor. Regiunile în care trăiesc numeroși musulmani, fie că sunt majoritari (Tracia, Albania) sau nu (Macedonia) vor mai aparține încă, Imperiului Otoman la începutul secolului al XX-lea. Este ceea ce se numește în mod global Rumelia, unul dintre cei doi stâlpi ai Imperiului (împreună cu Anatolia), de la crearea sa în secolul al XIV-lea. Bosnia-Herțegovina, Bulgaria și Creta sunt și ele în parte islamizate.

Prin tratatul de la Adrianopol (1829), care a urmat unei victorii a rușilor asupra otomanilor, Grecia devine autonomă (apoi independentă din 1830), iar Moldova și Valahia primesc un statut care le plasează sub influența rusă. Serbia devine autonomă în 1830.

RETROCEDĂRI TERITORIALE. În 1875–1876, tulburări grave izbucnesc în Bosnia-Herțegovina, apoi în Bulgaria, pe care otomanii le înăbușă cu duritate. Rusia intervine, îi înfrânge pe aceștia din urmă și le impune în 1878 tratatul de la San Stefano, care stipulează crearea unei „Bulgarii Mari" ce ar include întreaga Macedonie, întinzându-se până la Marea Egee. Europa se indignează. Câteva luni mai târziu, Conferința de la Berlin elaborează un compromis. Ea recunoaște independența României (născută din fuziunea dintre Moldova și Valahia), a Serbiei și a Muntenegrului. Două provincii sunt plasate sub administrație străină; Bosnia-Herțegovina (austro-ungară) și Insula Cipru (britanică). Bulgaria, adusă la proporții modeste, devine un principat autonom, flancat de o provincie numită Rumelia Orientală, având un statut special. (Bulgarii, printr-o lovitură în forță, vor lua în stăpânire Rumelia Orientală în 1885.)

Pentru otomani, cedările teritoriale – de drept sau de fapt – se traduc printr-un aflux de refugiați musulmani, fie turci sau nu. Autoritățile îi îndreaptă către Anatolia. În anumite regiuni rămase otomane, revoltele devin cronice. În Creta, unde țăranii greci ortodocși luptă împotriva proprietarilor musulmani (și ei de limbă greacă), puterile impun un statut special în 1898. În Macedonia, acestea organizează, în 1903, o jandarmerie încadrată de ofițeri europeni, în speranța de a menține ordinea.

ANATOLIA. Înfrângerile armatei otomane în fața trupelor egiptene ale lui Ibrahim Pașa (în 1832 la Konya și, din nou, în 1839) au determinat Poarta să reconsidere organizarea administrativă și militară a Anatoliei, care primește în cadrul Imperiului Otoman o importanță din ce în ce mai mare. Pe măsură ce acesta se restrânge, Anatolia devine, printre altele, o țară de primire pentru musulmanii constrânși să emigreze. Această mișcare ia amploare în urma Războiului din Crimeea și a pacificării de către ruși a nordului Caucazului (1864). Se stabilesc atunci în regiune sute de mii de tătari din Crimeea, turcofoni din Ciscaucazia, musulmani vorbitori ai limbilor caucaziene (circazieni), musulmani din Balcani, în majoritate turci.

În total, numărul emigranților se situează în jurul a 1,5–2 milioane. În schimb, circa 300 000 de creștini părăsesc Anatolia îndreptându-se către Rusia sau America. Aceste mișcări determină tensiuni, dar contribuie, de asemenea, la o adevărată dezvoltare economică. Spre sfârșitul secolului, Anatolia Occidentală devine o mare regiune cerealieră. În jurul Adanei se dezvoltă cultura bumbacului, cu o mână de lucru mai ales circaziană.

Minoritatea de limbă greacă, așezată pe coastă și în orașe, are o poziție-cheie în comerț. Aceasta întreține bune relații cu musulmanii. Minoritatea armeană se repartizează între orașe, unde joacă același rol ca și grecii, și Anatolia Orientală, unde se află mai ales țărani. În această privință, situația devine, în timpul secolului al XIX-lea, din ce în ce mai tensionată.

FRONTIERA RĂSĂRITEANĂ. Pentru otomani, principala amenințare dinspre est nu mai este persană, ci rusă. Implantați în Georgia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, rușii controlează întreaga Transcaucazie (vezi p. 89). În fiecare război împotriva otomanilor, aceștia atacă simultan în Balcani și pe frontiera răsăriteană. În 1829 (tratatul de la Adrianopol), otomanii trebuie să cedeze Rusiei teritorii din sudul Georgiei. În 1878, Rusia obține de la otomani cesionarea Karsului, Ardahanului și Batumiului. În afară de ravagiile pe care le provoacă, ofensivele rusești destabilizează regiunea. Numeroși armeni iau partea Rusiei, ceea ce adâncește, în privința lor, ostilitatea populațiilor musulmane, mai ales a kurzilor. Guvernul otoman se îngrijește înainte de toate să mențină ordinea, la rigoare, chiar și prin metode brutale, într-o zonă de importanță strategică.

Sfârșitul Imperiului Otoman

JUNII TURCI. O asociație de ofițeri și funcționari turci, înființată la Salonic în 1906, formează în anul următor Comitetul Uniune și Progres (CUP). După ce guvernul ordonă o anchetă, unii dintre membrii săi se refugiază în 1908 și cer reintroducerea Constituției. Aversiunea față de regim este atât de mare, încât mișcarea se extinde cu repeziciune. Abdul Hamid al II-lea cedează (va fi detronat în anul următor) și este ales un Parlament. În 1909, în urma unei revolte (imediat reprimate), armata trece pe primul plan, dar CUP, organizat politic, câștigă alegerile din 1912. După înfrângerea armatei otomane în primul Război balcanic, o lovitură de stat îl aduce la putere în 1913. Dusă cu o mare vigoare, politica Junilor Turci respectă totuși orientarea *Tanzimatelor*: centralizare, modernizare (în primul rând a armatei și a marinei). Este încă o politică imperială (otomană), mai mult decât naționalistă (turcă).

În vremea în care Junii Turci ajung la putere, contextul internațional se degradează. În 1908, Bulgaria își proclamă independența, Austro-Ungaria anexează Bosnia-Herțegovina, Grecia anexează Creta. În 1911, Italia atacă Libia, ultima posesiune otomană din Africa de Nord, iar în anul următor ia în stăpânire Arhipelagul Dodecanez. În 1912, Serbia, Muntenegru, Grecia și Bulgaria hotărăsc să împartă Rumelia. Astfel izbucnește primul Război balcanic, pierdut de otomani în aprilie 1913. Dar Bulgaria, nemulțumită de împărțirea prăzii, se întoarce în iunie împotriva foștilor aliați. Al doilea Război balcanic, pe care bulgarii îl pierd în iulie, le permite otomanilor să recucerească Edirne.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. Imperiul Otoman intră în război alături de Puterile Centrale în octombrie 1914. Operațiunile se vor repartiza pe patru fronturi, cu importanță inegală: frontul răsăritean, împotriva rușilor, care va mobiliza cea mai mare parte a resurselor otomane; fronturile relativ minore din Mesopotamia și Palestina, împotriva britanicilor; frontul din Dardanele, nimicitor, dar de care otomanii vor fi debarasați în ianuarie 1916.

Enver Pașa, ministru de Război, lansează în decembrie 1914 o mare ofensivă în Anatolia Orientală, care se dovedește un dezastru. Din aprilie până în iunie 1915, autoritățile otomane trec la deportarea armenilor din Anatolia Orientală, în condiții îngrozitoare (vezi p. 108). Rușii lansează, la rândul lor, o mare ofensivă în februarie 1916: vor cuceri Erzurum, Trapezunt, Erzincan. Într-o zonă cu totul distrusă, ostilitățile încetează și nu vor fi reluate decât în februarie 1918. La sud, otomanii îi înfruntă pe britanici în Mesopotamia, aceștia cucerind Basra în noiembrie 1914 (vezi p. 57). La vest, britanicii și francezii inițiază în februarie 1915 o operațiune pentru a forța trecerea în Dardanele. Deoarece otomanii rezistă cu succes, aliații se retrag în ianuarie 1916. Între timp, este adevărat, cei din urmă au pătruns în Salonic (pentru amorsarea „Frontului din Orient“), în timp ce, în octombrie 1915, Bulgaria intra în război alături de Puterile Centrale.

Britanicii ocupă Bagdadul în martie 1917 și Ierusalimul în decembrie. La est, otomanii semnează cu trupele rusești armistițiul de la Erzincan (decembrie 1917), participând și la negocierile inițiate între Puterile Centrale și bolșevici. Prin aplicarea tratatului de la Brest-Litovsk, semnat de aceștia din urmă la 13 martie 1918, otomanii recuperează teritoriile pe care rușii le-au cucerit în 1878 (Kars, Ardahan, Batumi). Apoi semnează în iunie la Batumi tratate cu Georgia și Armenia (care le cedează teritorii) și cu Azerbaidjan (care devine un cvasi-protectorat otoman). În septembrie 1918,

trupele otomane se află la Baku, de unde bolșevicii s-au retras. Dar, Aliații străpung frontul din Orient, fapt ce constrânge Bulgaria să semneze un armistițiu pe 29 septembrie. Deoarece Constantinopolul este direct amenințat, otomanii solicită la rândul lor un armistițiu. Acesta va fi semnat pe 30 octombrie la bordul unei nave britanice ancorate în rada portului Mudros (Insula Lemnos). Neînvinși la est, otomanii au pierdut războiul la vest. În sud, britanicii ajung în Alep în octombrie și Mosul în noiembrie. În Anatolia Orientală, otomanii trebuie să se replieze în spatele frontierelor din 1914.

DE LA TRATATUL DE LA SÈVRES LA TRATATUL DE LA LAUSANNE. Conform intențiilor de război ale aliaților, provinciile arabe urmează să fie dezlipite de Imperiul Otoman. Același lucru este valabil și pentru Armenia. În Anatolia, sunt prevăzute sfere de influență mai ales pentru Italia și Franța. Zona strâmtorilor trebuie să dețină un statut internațional. În sfârșit, se va ține seama de revendicările Greciei care, cu asentimentul Marii Britanii, și-a instalat trupe în Smirna în mai 1919. Semnat de guvernul otoman la 10 august 1920, tratatul de la Sèvres ratifică aceste preocupări. Greciei i se atribuie Tracia Orientală (mai puțin Constantinopolul și împrejurimile) și regiunea Smirnei (cu rezerva unui referendum peste cinci ani). Generalul Mustafa Kemal, însărcinat în 1919 să organizeze demobilizarea în Anatolia Orientală, vine în fruntea unei mișcări care elaborează un „Pact Național". Apărarea integrității teritoriale a patriei (extinsă la teritoriile necucerite de aliați la data armistițiului) reprezintă punctul său esențial. După ce naționaliștii au câștigat alegerile, un nou Parlament, reunit la Istanbul, adoptă Pactul Național în ianuarie 1920. Totuși, ca urmare a masacrării armenilor în sud-estul Anatoliei, aliații intervin în forță în capitală și Parlamentul se dizolvă.

Ruptă de Istanbul, mișcarea naționalistă își reface forțele în Anatolia. O mare Adunare Națională își va avea sediul la Ankara începând din aprilie 1920. Mustafa Kemal o va convinge treptat că ea reprezintă națiunea. Naționaliștii denunță tratatul de la Sèvres, dar încă o dată trebuie, pentru a obține frontierele revendicate în Pactul Național, ca ei să acționeze pe trei direcții: la est, împotriva armenilor și sovieticilor; la sud, împotriva francezilor (care ocupă Cilicia); la vest, împotriva grecilor.

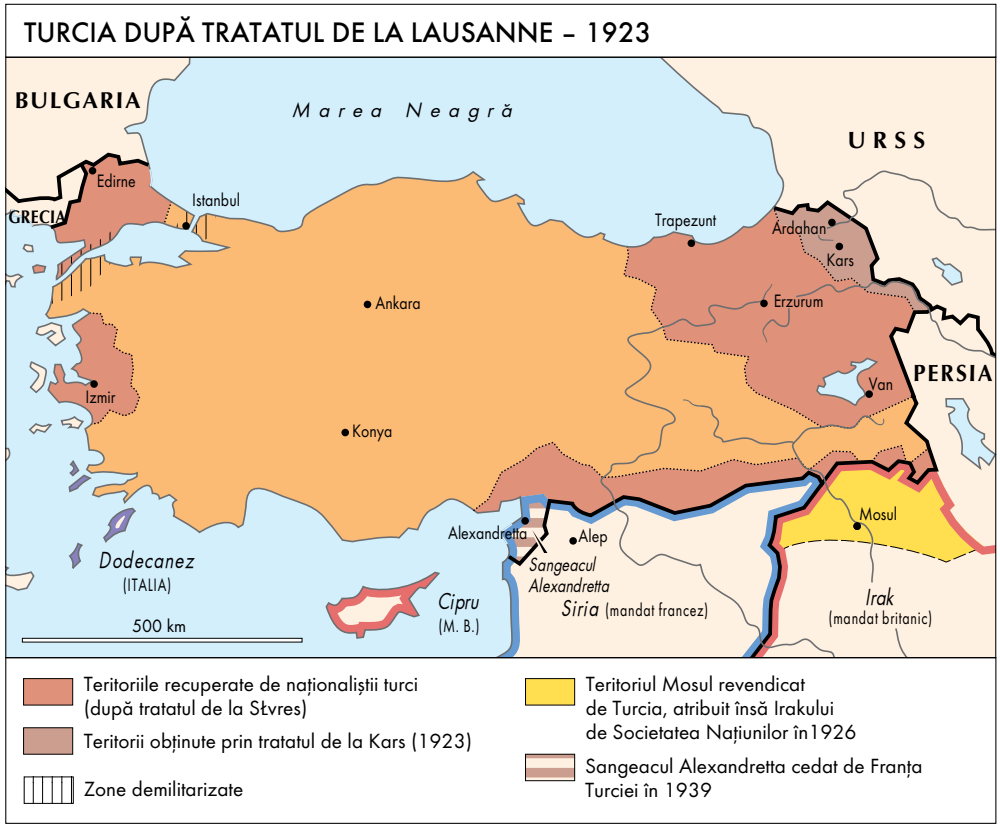

În aprilie 1920, Mustafa Kemal inițiază cu sovieticii negocieri care duc, în octombrie 1921, la tratatul din Kars. Turcii recuperează Karsul și Ardahanul, dar nu și Batumi. În schimb, obțin districtul Igdir (la nord de Muntele Ararat) pe care Persia îl cedase Rusiei în 1828. Cu Franța, acordul din octombrie 1921 trasează frontiera nordică a Siriei. (Italienii evacuează sud-vestul Anatoliei în 1922.) La vest, grecii resping în iunie 1920 o ofensivă a naționaliștilor turci. În anul următor, reiau ostilitățile, dar se lovesc de rezistența turcilor: la Inonu în martie, în zona Sakarya în august. În timp ce britanicii caută o soluție de negociere, Mustafa Kemal își concentrează forțele. Ofensiva pe care o lansează în august 1922 duce la înfrângerea imediată a grecilor. Turcii ocupă Izmirul în septembrie. În octombrie, la Mudanya, ei semnează o convenție cu Aliații, conform căreia grecii trebuie să evacueze Tracia Orientală.

Mai rămâne de negociat un nou tratat. Pentru ca Turcia să fie reprezentată doar de naționaliști, la 1 noiembrie 1922 Mustafa Kemal determină Marea Adunare să abolească sultanatul. Tratatul de la Lausanne (24 iulie 1923) dă satisfacție turcilor asupra mai multor puncte. În Tracia, frontiera cu Grecia este fixată pe fluviul Marița. În Anatolia Orientală, rămân în vigoare reglementările din 1921. Rămâne în suspensie doar problema Mosulului, fiind de competența societății Națiunilor (vezi p. 129).

Republica Turcia

OPERA LUI MUSTAFA KEMAL ATATÜRK. Proclamarea republicii, la 29 octombrie 1923, marchează ruptura cu trecutul, fiind o condiție a unui proces de renaștere pe care Mustafa Kemal are intenția să-l ducă până la capăt. Transferul capitalei la Ankara este o măsură luată chiar în acest spirit. În noul regim politic, de tip prezidențial, Marea Adunare păstrează puterea legislativă. Nu există decât un singur partid, Partidul Poporului (mai târziu, Partidul Republican al Poporului), care transmite directive la toate nivelurile.

Revoluția kemalistă se bazează pe exaltarea națiunii turce și pe laicizarea societății. La începutul anilor ’20, „națiunea turcă“ nu este încă un

concept familiar în țară. Conștiința unei identități a progresat, desigur, mai ales la începutul secolului, când a trebuit revalorificată limba turcă „populară“, pentru organizarea unui învățământ primar. Dar, legimitatea politică nu devenise „turcă“ doar din atâta lucru; ea era otomană, adică imperială, întruchipată de sultan și legată de islam, așa cum fusese timp de șase veacuri. Din reducerea draconică a teritoriului otoman impusă de război, Mustafa Kemal face, dimpotrivă, o rampă de lansare. Doar un naționalism turc poate pune în mișcare o țară unde în jur de 85 % din populație este formată din turci. Prestigiul lui Mustafa Kemal înlesnește trecerea de la legitimitatea otomană la legitimitatea națiunii.

Ruptura cu dimensiunea islamică a legitimității otomane este mult mai puțin ușoară. Mustafa Kemal o conduce totuși fără ezitare: abolirea califatului în 1924, laicizarea învățământului, eliminarea a ceea ce mai rămăsese din *șaria* în dreptul civil, interzicerea ordinelor sufi, în sfârșit suprimarea referinței la islamism, religia de stat care figura în Constituție. În lumea musulmană, doar republicile azi ex-sovietice au mai cunoscut astfel de răsturnări. Laicizarea, e adevărat, afectează mai ales elitele și orașele. Regiunile rurale vor rămâne foarte legate de islamism. Brutalitatea reformelor provoacă, în 1925, o revoltă de inspirație religioasă printre kurzi (vezi p. 129). Aceasta este înfrântă, dar încorporarea oficială a kurzilor în națiunea turcă – sub numele de „turci ai munților“ – nu rezolvă cu nimic o problemă care, aproape șaptezeci de ani mai târziu, va rămâne la fel de acută. În politica externă, Turcia kemalistă dă dovadă de o mare circumspecție. Pactul din Saadabad (1937), semnat cu Irakul și cu Iranul (și Afghanistanul) are ca scop mai ales facilitarea luptei împotriva mișcării kurde. Singurul eveniment important are loc în 1939, când Turcia obține din partea Franței cesionarea sangeacului Alexandretta, inclus până atunci în mandatul exercitat de aceasta din urmă asupra Siriei. În al Doilea Război Mondial, Turcia reușește să rămână neutră și nu declară război Germaniei decât la 23 februarie 1945.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Născut în 1881 la Salonic, Mustafa Kemal începe o carieră de ofițer. Convins că armata trebuie să se țină departe de politică, el nu participă propriu-zis la mișcarea Junilor Turci. În calitate de ofițer, se distinge în 1911 în Tripolitania, în 1915 pe frontul din Dardanele, apoi în Anatolia Orientală în 1916, unde este promovat general. În 1919, când ajunge în fruntea mișcării naționaliste, Mustafa Kemal își dă mai întâi demisia din armată.

În 1934, în cadrul europenizării societății turce, o lege impune tuturor cetățenilor adoptarea unui patronim (noțiune străină de tradiția islamică). Marea Adunare îi atribuie lui Mustafa Kemal patronimul de Atatürk, ce înseamnă „turc venerat“, mai curând decât „părinte al turcilor“. Omniprezența portretelor lui Atatürk în Turcia contemporană arată că această venerație nu și-a pierdut nimic din fervoare.

Lui Mustafa Kemal, mort în 1938, îi succedă Ismet Inönü, asistentul său fidel de la începutul anilor ’20.

POPULAȚIA ANATOLIANĂ ÎN ANII ’20

De fapt, în Anatolia nu mai există armeni. Grecii din Pont (regiunea Trapezunt), deportați mai la sud în 1921, au dispărut în cea mai mare parte. La vest, peste 1 200 000 de greci s-au refugiat din calea trupelor turce în 1922. După semnarea tratatului de la Lausanne, 150 000 de refugiați suplimentari au ajuns în Grecia. În sens invers, 400 000 de turci și alți musulmani au fost transferați din Grecia în Anatolia. La mijlocul anilor ’20, populația Turciei a devenit în proporție de 98 % musulmană. Imigrații din Crimeea, din Caucaz etc. și urmașii lor, dispersați geografic, adoptă limba turcă și sunt treptat asimilați de societate. Doar kurzii rămân cu totul diferiți.

TURCIA

Republica Turcă

Populație (estimare 2003) 71 330 000
Suprafață ..... 779 000 km^2
Capitală ..... Ankara

REPARTIZAREA POPULAȚIEI
(estimare)

Turci ..... 70 %
Kurzi ..... 20 %

RELIGII

Turcii sunt în majoritate de tradiție musulmană sunnită. Există o minoritate șiită (între 15 % și 25 % din populație).

TURCII DIN AFARA TURCIEI

Bulgaria (estimare) 900 000
Cipru (1988) 130 000
Macedonia (1981) 90 000

VIAȚA POLITICĂ ÎNCEPÂND DIN 1945. În noiembrie 1945, președintele Inönü, succesor al lui Mustafa Kemal, mort în 1938, anunță autorizarea unui partid de opoziție. Obiectivul este dublu: liberalizarea societății turce și apropierea Turciei de Occident, în momentul în care URSS exercită puternice presiuni asupra acesteia (vezi mai jos). Partidul Democrat, întemeiat în 1946, câștigă alegerile din 1950. Șeful său, Adnan Menderes, încearcă să reducă puterea Partidului Republican al Poporului care, în sens invers, îl acuză că pune kemalismul sub semnul întrebării. În 1960, o lovitură militară de stat își propune tranșarea conflictului. Partidul Democrat este interzis, Menderes este condamnat și executat și se instaurează o nouă Constituție.

După reluarea vieții politice, alegerile din 1961 arată că diferendele subzistă: Partidul Dreptății, moștenitor al Partidului Democrat, atacă PRP-ul. Clasa politică se îndreaptă spre un consens, dar, în același timp, apar mișcări de extremă dreapta și extremă stânga din ce în ce mai organizate și

ȘIIȚII DIN TURCIA

Numărul turcilor șiiți (pe care sunniții îi numesc *alevî*) este evaluat între 6 și 10 milioane de persoane. Prezenți mai ales în Anatolia Orientală, ei perpetuează spiritul „kâzâl baș“ al strămoșilor lor turcomani. În mod repetat apar tensiuni între alevî – încă de orientare anti-etatistă – și elementele naționaliste intransigente ale societății turce, ca și cu activiștii islamici.

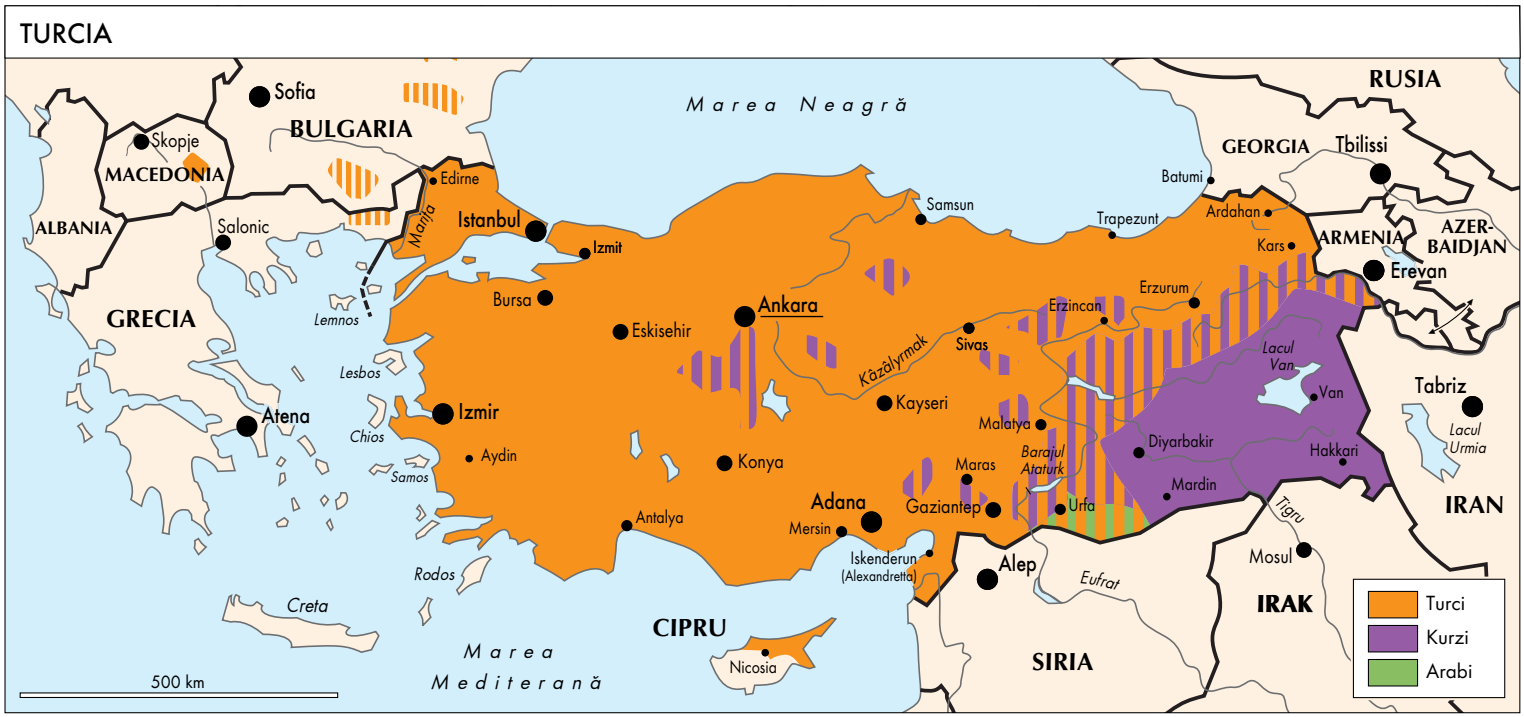

violente. Armata intervine din nou în 1971, încearcă să restabilească ordinea cu prețul unei reduceri a libertăților și sfârșește prin a preda puterea civililor. Către sfârșitul anilor ’70, guverne de coaliție din ce în ce mai slabe fac din ce în ce mai puțin față unei situații economice dificile însoțită de escaladarea violenței. În septembrie 1980, armata își asumă puterea în totalitate. Instaurând legea marțială, aceasta duce o luptă antiteroristă extrem de dură. Parlamentul este dizolvat și toate partidele politice existente, interzise. După aprobarea unei noi Constituții prin referendum în 1982, alegerile din 1983 duc la victoria Partidului Patriei. În 1987, conducătorii politici de dinainte de 1980, reabilitați, revin în funcții. În anii ’90, puterea lor este din nou disputată de o nouă mișcare, cea a islamiștilor, care a câștigat o largă audiență, ajungând să conducă un guvern de coaliție în 1996–1997.

TURCIA ȘI OCCIDENTUL. În 1945, URSS cere o revizuire a statutului Strâmtorilor, și chiar, retrocedarea Karsului și Ardahanului. În cadrul „doctrinei Truman“ – prima formă de prevenire a expansiunii sovietice –, SUA acordă în 1947 Turciei (și, simultan, Greciei) un important ajutor economic și militar. În 1952, Turcia aderă la Pactul Nord-Atlantic. În condițiile în care Grecia a devenit membră a Comunității Economice Europene (CEE) în 1981, Turcia și-a depus, și ea, candidatura în 1987, aceasta fiind înregistrată la Bruxelles în 1999. În drumul spre Europa, rămân dificultăți considerabile ce trebuie rezolvate: un nivel al dezvoltării economice încă insuficient, problema respectării drepturilor omului într-o țară în care chestiunea kurdă a stârnit mari violențe (30 000 de morți în 15 ani), reglementarea diferendului cipriot.

Totodată, prăbușirea URSS a deschis Turciei noi orizonturi: solidaritatea dintre popoarele turce se poate exprima astăzi fără restricții și poate duce la cooperări internaționale. Occidentul îndeamnă Turcia pe acest drum, cel puțin pentru a împiedica ambițiile Iranului. Dar, asistența economică și tehnică de care republicile turcofone proaspăt independente au nevoie depășește cu mult capacitățile Turciei.

REFORMA LIMBII TURCE

Limba oficială a Imperiului Otoman era desigur, turca, dar, în perioada de înflorire literară, între secolele XIV–XVI, ea era împănată cu expresii și cuvinte din arabă și persană, limbi dominante atunci din punct de vedere cultural. Prețioasă până la afectare, această limbă nu era cea a majorității populației, care se exprima în diverse dialecte mai apropiate de graiurile turcomane de origine.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, preocuparea pentru dezvoltarea învățământului primar pune în lumină această distanțare lingvistică. Pentru a rupe cu trecutul, în acest domeniu, ca și în altele, și pentru a grăbi unificarea națiunii turce, Mustafa Kemal a trecut, în anii ’20, la reînnoirea completă a limbii. Expresiile arabe și persane au fost eliminate în favoarea unei sintaxe autentic turce. Cuvintele arabe și persane au fost înlocuite fie prin neologisme turce, fie prin cuvinte europene (mai ales franceze). În sfârșit, alfabetul arab a fost înlocuit cu alfabetul latin.

CHESTIUNEA CIPRULUI

Otomanii au cucerit insula de la venețieni în 1570–1571. În 1878, britanicii au ajuns să o administreze, apoi au anexat-o în 1914. Populația cipriotă avea atunci o proporție de 75% greci și 25% turci.

În anii ’50, partizanii anexării la Grecia au recurs la războiul de gherilă și la terorism. Totuși, Marea Britanie, Grecia și Turcia semnează în 1959 acordul de la Zürich care permite Ciprului să devină independent în anul următor. Constituția Republicii Cipriote (prezidată de Preasfințitul Makarios, arhiepiscop ortodox de Nicosia), vizează păstrarea intereselor celor două comunități, greacă și turcă.

În 1974, o lovitură de stat pusă la cale de „regimul coloneilor“, pe atunci la putere în Grecia, îl răstoarnă pe Makarios. Imediat, forțe militare turce vor debarca în nordul insulei. Ciprioții greci se retrag în sud, iar cei turci, în nord. Insula este împărțită în două. În 1983, este proclamată o „Republică Turcă a Ciprului de Nord“ , pe care a recunoscut-o doar Turcia.

POPOARELE TURCE DIN RUSIA

Stepele din Europa înainte de mongoli

Proveniți din amalgamul de populații împinse în Europa de către huni la sfârșitul secolului al IV-lea, bulgarii – care sunt de limbă turcă – formează în anul 635 un regat în jurul Mării Azov. Sub presiunea kazarilor, se vor scinda apoi în trei hoarde. Una dintre ele se îndreaptă în josul Dunării, unde după un proces treptat de slavizare, stă la originea Bulgariei de azi. Alta urcă pe cursul Volgăi. La sfârșitul secolului al VIII-lea, aceasta va întemeia un hanat, numit al bulgarilor de pe Volga, cu capitala în Bolghar, la sud de actualul Kazan. A treia hoardă rămâne pe loc și va fi absorbită de kazari.

KAZARII, PECENEGII ȘI CUMANII. Turci, la rândul lor, kazarii domină, începând cu secolul al VII-lea, țărmurile din nordul și vestul Caspicii (pe care și azi turcii o mai numesc *Hazar Denizi*, Marea Kazarilor), apoi bazinul inferior al Volgăi și al Donului. În secolul al VIII-lea vor purta războaie cu arabii. Relațiile excelente cu Imperiul Bizantin se întemeiază, dimpotrivă, pe existența unui dușman comun – puterea musulmană – și pe interese economice. Între Asia Centrală și Bizanț se deschide în această perioadă un traseu comercial care trece prin Horezm și nordul Mării Caspice, traversează statul kazar și ajunge în porturile Mării Azov și ale Crimeei. În mod straniu, elita kazară se convertește la iudaism în timpul celei de-a doua jumătăți a secolului al VIII-lea.

KARAIȚII

Karaismul, ramură a iudaismului opusă activității de interpretare a rabinilor, a prins contur în secolul al VIII-lea în Mesopotamia. Influent în ansamblul diasporei până în secolul al XIII-lea, acesta a făcut adepți mai ales în hanatul kazar, apoi printre cumani. Karaiții, deveniți minoritari, s-au concentrat apoi în Crimeea unde s-au bucurat de același renume în cadrul hanatului tătar și de un statut special și protejat (locul lor privilegiat era Kale, o fortăreață aflată la mijlocul drumului între Simferopol și Sevastopol).

Comunitatea karaită din Crimeea a suferit mult de pe urma regimului de teroare practicat în regiune în 1920 de bolșevicul Bela Kun (el însuși evreu originar din Ungaria). O altă comunitate karaită – vorbind încă limba kipceak – subzistă azi în Lituania. Ea se trage din karaiții pe care marele duce al Lituaniei, Vitautas, i-a adus din Crimeea în jurul anului 1400 pentru a forma garnizoana Trakai, principala sa fortăreață.

Două populații nou-sosite vor modifica echilibrul de forțe: varegii și pecenegii. Primii sunt din Scandinavia, omologii răsăriteni ai normanzilor. După ce au pătruns în Rusia, aceștia întemeiază între Baltica și Marea Neagră principate având drept supuși slavii autohtoni. În anii 880, varegul Oleg reunește aceste principate sub autoritatea sa. Aceasta este originea statului kievean (de la numele capitalei, Kiev), care prefigurează Rusia. În aceeași perioadă, pecenegii, turci veniți din Asia Centrală, se amestecă cu kazarii, cantonați în sudul Donului, și cu kievenii.

În 964–965, kieveanul Sviatoslav invadează teritoriul bulgarilor de pe Volga, apoi îi învinge pe kazari și le distruge capitala, Sarkel. Prăbușirea Imperiului kazarilor are două consecințe: dispare un obstacol din calea invaziilor nomazilor veniți din Asia; bizantinii nu îi mai au ca aliați, în nordul Mării Negre, decât pe kieveni. Aceștia din urmă, ale căror căpetenii sunt acum slavizate, se convertesc în masă la creștinism la îndemnul marelui prinț Vladimir (980–1015). Cât despre pecenegi, aceștia au fost făcuți inofensivi în 1037. Dar, înfrângerea lor lasă terenul liber pentru noi invadatori turci, cumanii, cunoscuți de asemenea sub denumirea (turcă) de kipceaki și (slavă) de polovci. Aflați într-un conflict aproape permanent cu vecinii lor slavi (până la urmă vor devasta Kievul în 1203), cumanii stăpânesc, până la venirea mongolilor, o vastă zonă care se întinde de la Lacul Aral până la gurile Dunării. Comerțul nu lipsește, dar este vorba, în primul rând, de un comerț cu sclavi: din stepele kipceakilor provin majoritatea mamelucilor, pe atunci aflați în slujba atâtor suverani din Orientul Mijlociu.

Hanatul Hoardei de Aur

Înainte de moarte, care se va petrece în 1227, Genghis-Han a împărțit Imperiul Mongol în mai multe *ulus* (domenii). Teritoriile din vestul Irtâșului revin fiului său mai mare, Djuci. Dar, acesta din urmă moare înaintea tatălui său, astfel încât *ulusul* său este împărțit între cei doi fii: Orda primește stepele dintre Irtâș și Ural, iar Batu pe cele de dincolo de Ural și toate teritoriile ce vor fi cucerite mai la vest. Sub domnia Marelui Han Ogodai, în 1236 este lansată o campanie: ajungând la Ural, mongolii îi supun pe bulgarii de pe Volga, apoi principatele rusești septentrionale, moștenitoare ale statului kievean, care până la urmă dispare. Îi zdrobesc apoi pe cumani, distrug Kievul în 1240 și pornesc la asaltul Europei Centrale. Dar, moartea lui Ogodai, în 1241, îl determină pe Batu să se întoarcă în Mongolia pentru a participa la desemnarea unui nou Mare Han. Mongolii se mențin totuși în stepele Rusiei meridionale.

MĂREȚIA HOARDEI DE AUR. Batu își transformă domeniul într-un hanat independent. Acesta este uneori desemnat sub numele de hanat al Kipceakului, deoarece ocupă teritoriile dominate odinioară de cumani, dar este mai bine să i se păstreze numele de hanat al Hoardei de Aur. (Fratele lui Batu, Orda, întemeiază la puțin timp, la est de Ural, hanatul Hoardei Albe.)

După moartea lui Batu (1255), Hoarda de Aur cunoaște un secol de prosperitate. Stabiliți în apropiere de Volga Inferioară, mongolii își exercită autoritatea directă în Ciscaucazia, actuala Ucrainăși asupra bulgarilor de pe Volga și constrâng principatele ruse să le verse un tribut. Hanul Berke (1257–1266), fratele lui Batu, se convertește la islamism, dar aceasta este o excepție. Hoarda de Aur, în ansamblu, nu va deveni musulmană decât în secolul următor. În aceeași perioadă, mongolii, minoritari, adoptă limba turcă kipceak, dominantă încă în regiune.

Întemeiat de nomazi, hanatul Hoardei de Aur nu ignoră civilizația urbană: în afară de Sarai, capitala, Astrahan și, mai ales, Kazan cunosc în secolul al XIV-lea o remarcabilă dezvoltare. În anumite privințe, hanatul Hoardei de Aur apare ca fiind moștenitorul hanatului kazarilor: ratifică acorduri comerciale cu Bizanțul, acordă privilegii

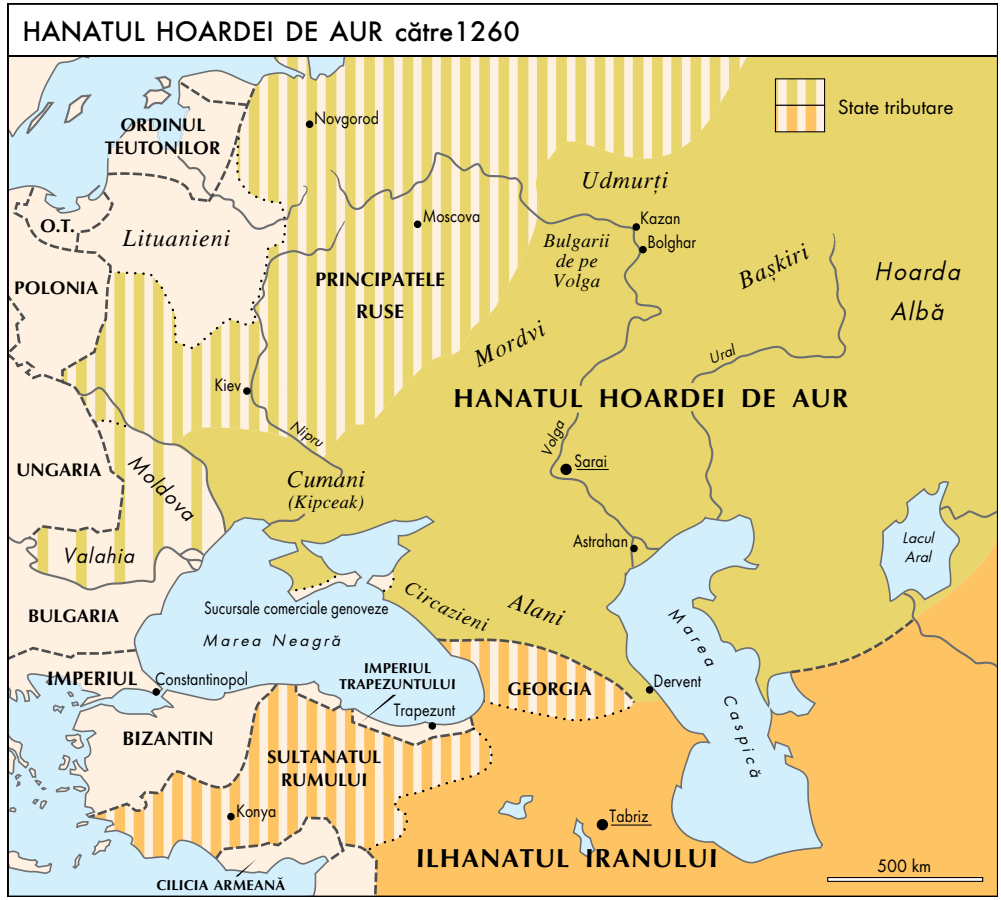

„TĂTARI“ ȘI „TARTARI“

Rușii au calificat de timpuriu drept „tătare“ populațiile turcofone (de ascendență turcă sau mongolă) care formau Hoarda de Aur, deși acest nume nu desemna la origine decât una dintre componentele ansamblului reunit și condus de Genghis-Han. Devierea de la „tătar“ la „tartar“, provine din confuzia cu un termen din mitologia greacă desemnând o lume subterană înțesată cu monștri înspăimântători.

Marea majoritate a tătarilor vorbește azi limba tătarilor din Kazan, numiți, de asemenea, de pe Volga. Diferiți rămân doar tătarii din Crimeea, deportați dincolo de Ural în 1944 și, în mare parte, nerepatriați. Tătarii din Siberia, în număr mic, sunt în prezent integrați în „diaspora“ tătară.

negustorilor genovezi în Crimeea, îi autorizează pe venețieni să deschidă o piață în La Tana (astăzi Azov). În politica externă, Hoarda de Aur devine aliata fidelă a suveranilor mameluci egipteni împotriva unui inamic comun: ilhanul (mongol) care guvernează Iranul.

DECLINUL ȘI SFÂRȘITUL. În cursul anilor 1360–1370, Hoarda de Aur este afectată de asemenea tulburări încât rușii refuză să mai plătească tributul. Toktamâș, hanul Hoardei Albe va fi cel care va restabili situația și îi va constrânge din nou pe ruși să se supună. Dar, Toktamâș face greșeala de a i se împotrivi lui Tamerlan, al cărui protejat era. În 1395, Tamerlan distruge Saraiul. La puțin timp după aceea, moscoviții devastează împrejurimile Kazanului.

În jurul anului 1430, tătarii din Crimeea recurg la secesiune. Hanatul lor, ce va fi condus până la 1783 de dinastia Ghirai (descendentă din Djuci) cuprinde Crimeea (cu excepția litoralului sudic pe atunci în mâinile genovezilor) și teritoriile din jurul Mării Azov. În anii 1440, hanatul din Kazan se emancipează la rându-i. Dominat de tătari, acesta îi include pe bașkiri, ciuvași și populații finice: udmurți, mari, mordvi. În 1466, hanatul din Astrahan devine independent. În anul precedent, rușii, înconjurând hanatul din Kazan pe la nord, puseseră pentru prima dată piciorul în estul Uralului.

O nouă repartizare a forțelor se conturează apoi în regiune. După ce otomanii i-au alungat pe genovezi din sudul peninsulei în 1475, hanatul din Crimeea se plasează sub protecția acestora. Cinci ani mai târziu, marele prinț al Moscovei se aliază cu tătarii din Crimeea împotriva Hoardei de Aur. Hoarda decade, apoi dispare în 1502, anihilată de aceștia din urmă. Rușii și tătarii din Crimeea își dispută apoi moștenirea. Balanța se înclină în favoarea Rusiei în timpul domniei lui Ivan cel Groaznic: în 1551–1552, acesta cucerește hanatul din Kazan; în 1554–1555, pe cel din Astrahan. Nimic nu se mai împotrivește ofensivei rușilor către est.

Expansiunea rusă

CUCERIREA SIBERIEI DE VEST. Nimeni nu auzise de Hoarda Albă înainte ca Toktamâș, căpetenia acesteia, să o aducă în fruntea Hoardei de Aur. Rolul dominant, la est de Ural, le-a revenit apoi Șaibanizilor, descendenți dintr-un nepot al lui Genghis-Han, pe nume Șaiban. În secolul al XV-lea, șaibanidul Abul-Khayr și-a antrenat o parte din trupe (de uzbeci) către sud. Alți șaibanizi, rămași pe loc, trec atunci la hărțuirea vecinului din nord, un hanat condus de mongoli turcizați non-genghishanezi. Capitala acestui hanat se află la Sibir, de unde vine numele de Siberia.

Ivan cel Groaznic, în 1574, acordă familiei Stroganov – care și-a acumulat averea din comerțul cu blănuri – imense teritorii în estul

TURCOFONII DIN SIBERIA

Tătarii din Baraba, din Ciulâm, din Tara, Tobol și Tiumen, toți musulmani și care nomadizau cândva în Siberia Occidentală, la liziera taigalei, nu mai sunt astăzi individualizați. Mai la est subzistă populații turcofone în parte convertite la creștinismul ortodox. Altaienii (69 000 în 1989), supuși de ruși în secolul al XVIII-lea, trăiesc în masivul muntos al Altaiului și formează o republică din 1992. Tuvinienii (206 000) sunt nou-veniți în Rusia: parte integrantă din Mongolia de secole, mica lor țară (Tuva) a fost transformată în protectorat rus în 1914, apoi în republică populară, nominal independentă, în 1921 și, în final, anexată de URSS în 1944. Aceasta formează o republică din 1961. Hakașii (79 000), în parte descendenți ai kârgâzilor de pe Ienisei, trăiesc la sud-est de Krasnoiarsk. Regiunea lor autonomă a devenit republică în 1992. Iakuții (380 000), supuși de ruși în secolul al XVII-lea, dispun în inima Siberiei Orientale de o republică imensă (Saha sau Iakuția, 1 081 000 km^2), în cadrul căreia sunt minoritari (o treime din populație).

Uralului. La puțin timp după aceea, hanul din Sibir, pentru a se proteja de Șaibanizi, face apel la Stroganov. Aceștia din urmă încredințează cazacului Iermak comanda unei expediții, dar lupta se dovedește dificilă: hanul din Sibir este ucis, iar Ivan cel Groaznic promite întăriri, care sosesc după ce Iermak moare. Șaibanizii vor fi înfrânți în 1598. Între timp, rușii întemeiază Tobolsk (în apropierea Sibirului) în 1587, apoi îi supun pe tătarii din stepa Baraba (între Irtâș și Obi) în 1595. La răscrucea dintre secole, Siberia Occidentală le aparține în cea mai mare parte.

EXPANSIUNEA RUSĂ CĂTRE SUD. Dacă avansarea rușilor în Siberia este rapidă, înaintarea lor către Marea Neagră este, în schimb, lentă. Tătarii din Crimeea sunt, e adevărat, cu atât mai puternici cu cât beneficiază de susținerea directă a otomanilor. Totodată, „pacificarea" populațiilor din hanatele din Kazan și Astrahan se dovedește a fi o întreprindere de lungă durată. Izbucnesc numeroase revolte, mai ales în rândul bașkirilor. Perioada în care Rusia se impune este cea a domniei Ecaterinei a II-a (1762–1796). Victorioasă asupra otomanilor, ea obține în 1774, prin tratatul din Kuciuk-Kainargi, un acces direct la Marea Neagră (la vest de Nipru) și tutela hanatului Crimeii, pe care îl va anexa în 1783. În același timp, eșecul (în 1775) insurecției conduse de cazacul Pugaciov cu sprijinul bașkirilor și al altor populații nerusofone marchează sfârșitul marilor revolte în bazinul Volgăi.

Tătarii

După ce tătarii de pe Volga au fost supuși de Ivan cel Groaznic în secolul al XVI-lea, legăturile deja stabilite între nobilimea rusă și nobilimea tătară se mențin. Populația, în schimb, este victima unor măsuri brutale: meșteșugarii și negustorii sunt alungați din orașe, țăranii sunt supuși unor tentative de convertire forțată la creștinism, ceea ce provoacă revolte în secolul al XVII-lea. Cucerirea rusă are drept consecință paradoxală expansiunea

POPOARELE FINO-UGRICE ÎNVECINATE CU TĂTARII

În apropierea tătarilor, a ciuvașilor și a bașkirilor, și adesea amestecați cu ei, trăiesc populații neturcofone, dar ale căror limbi, fino-ugrice, aparțin aceleiași familii ca și finlandeza sau ungara. Aceștia sunt mordvii, marii (pe care rușii îi numeau ceremizi) și udmurții (pe care îi numeau votâaki). Supuși de Hoarda de Aur, apoi supuși ai hanului tătar din Kazan, ei au fost în parte convertiți la islamism, înainte ca rușii să răspândească printre ei creștinismul ortodox. Fiecare dintre aceste popoare formează o republică, la fel ca și komisii (sau zirianii), alți fino-ugrici care, așezați mai la nord, au trăit separat multă vreme.

În 1989, în Rusia erau recenzați 1 073 000 mordvi (dintre care, în Mordvia, 313 000 față de 586 000 ruși), 715 000 de udmurți (din care în Udmurția, 497 000 față de 945 000 ruși) și 644 000 mari (dintre care, 324 000 în propria republică, față de 356 000 ruși).

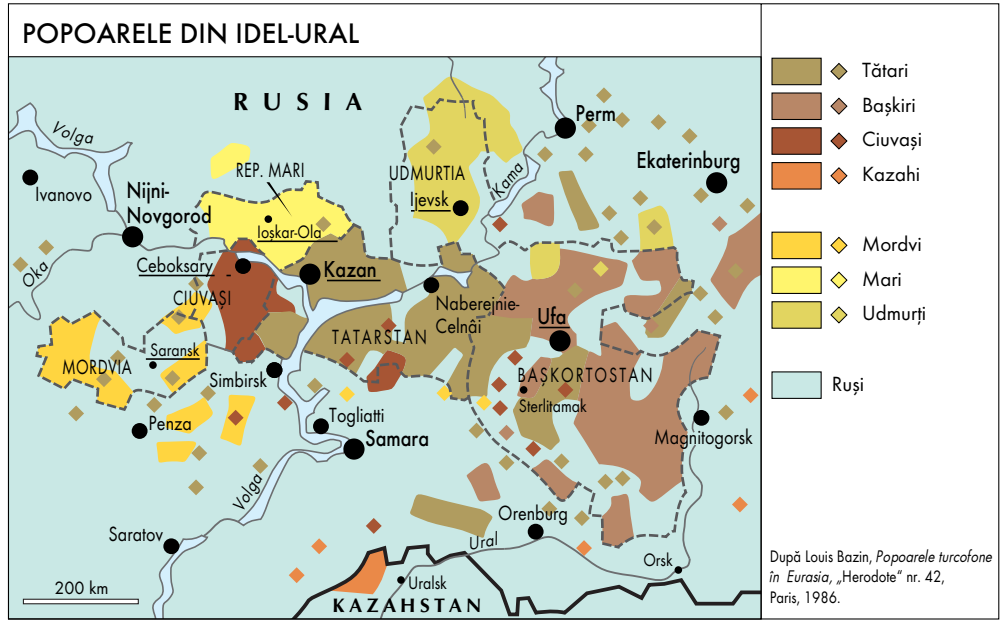

islamismului: negustorii și clerul de origine tătară expulzați se răspândesc în stepe și îi convertesc pe kazahi.

RENAȘTEREA TĂTARĂ. Sub domnia Ecaterinei a II-a, s-a pus capăt persecuțiilor religioase. În 1788, o adminstrație spirituală islamică este întemeiată la Ufa și se construiesc moschei aproape pretutindeni. În acest climat nou, comerțul tătar între Rusia și Asia Centrală cunoaște o dezvoltare remarcabilă. Urmează o renaștere culturală de care dau mărturie publicarea unei gramatici tătare la sfârșitul secolului al XVIII-lea și instalarea în Kazan, în 1800, a unei tipografii de lucrări în tătară (aici se vor tipări mai târziu texte în uzbecă și kazahă).

În secolul al XIX-lea se va forma o elită intelectuală tătară. Impregnată de cultura rusă, ea va rămâne atașată totuși de rădăcinile sale turce și musulmane. Starea sa de spirit se exprimă în mișcarea numită *usul-i jadid* („noua metodă") care, din pedagogică, va deveni treptat politică. „Jadidismul" își propune să concilieze o educație islamică reînnoită cu predarea fără rezerve a disciplinelor științifice, pentru a permite musulmanilor să acceadă pe deplin la societatea modernă. La sfârșitul secolului al XIX-lea, procentul alfabetizării tătarilor nu este prea diferit de cel al rușilor (în 1926 acesta atingea 33,6% dintre tătari, față de 3,8% printre uzbeci). Elita intelectuală tătară era atunci, fără îndoială, cea mai avansată dintre elitele turcofone, în Rusia și în afara ei.

DECEPȚIILE SECOLULUI AL XX-LEA. După revoluția din 1905 se constituie un partid tătar moderat, Ittifak. În imperiu, viața politică musulmană este dominată de tătari. La Taşkent și Buhara, ei difuzează jadidismul. Datorită difuziunii lor geografice, tătarii sunt totodată, susținătorii „panturanismului", doctrină oarecum confuză care vizează unirea tuturor popoarelor turce (și a celor fino-ugrice de pe Volga). Modernismului tătarilor i se opun ierarhiile musulmane conservatoare din Turkestan, iar „hegemonismului" i se opun naționaliștii kazahi, care se dovedesc, totuși, novatori.

TĂTARII DIN CRIMEEA

Limba lor este înrudită cu cea a tătarilor „de pe Volga", dar diferită. Când rușii au anexat Crimeea în 1783, o parte a tătarilor de aici a emigrat în Turcia în anii următori și în secolul al XIX-lea. Ceilalți au rămas pe loc și o RSSA a Crimeei, în cadrul RSFS a Rusiei, le-a menținut autonomia din 1921 până în 1941. Tătarii din Crimeea au făcut apoi parte din „popoarele pedepsite" (vezi p. 91), fiind deportați în masă la est de Ural în mai 1944. Ei au fost reabilitați tardiv, și doar o mică parte dintre ei s-a putut reîntoarce în Crimeea.

Recensământul sovietic din 1989 a numărat 272 000 de tătari crimeeni, dintre care 38 000 în Crimeea și 189 000 în Uzbekistan. Este posibil ca numărul lor să se fi micșorat și ca o parte dintre ei să fi fost clasată ca „tătară", fără alte precizări.

DIASPORA TĂTARĂ

Din 5,5 milioane de tătari recenzați în Federația Rusă, doar o treime se află astăzi în Republica Tatarstan, ale cărei granițe nu s-au schimbat din 1920; o cincime locuiește în Başkortostanul vecin (unde tătarii, mai puțin numeroși decât rușii, sunt totuși mai numeroși decât başkirii); o altă treime este dispersată în Rusia europeană, mai ales în Ural și regiunile de pe Volga; restul a participat la punerea în valoare a Siberiei și Extremului Orient, în aceeași măsură ca rușii și ucrainenii.

Aproape un milion de tătari sunt, de altfel, diseminați în Asia Centrală, în cea mai mare parte în Uzbekistan și Kazahstan. Au fost recenzați 130 000 doar în orașul Taşkent.

TATARSTAN

Populație (estimare 1989) 3 624 000
Suprafață ..... 68 000 km^2
Capitală ..... Kazan

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Tătari 1 765 000
Ruși 1 575 000
Ciuvași 134 000

RELIGII

Tătarii sunt de tradiție musulmană sunnită.

TĂTARII* DIN AFARA TATARSTANULUI
(1989)

Rusia 3 757 000
dintre care în Başkortostan 1 121 000
Uzbekistan 468 000
Kazahstan 328 000
Ucraina 87 000

* Tătarii „de pe Volga", cu excluderea (de principiu) a tătarilor din Crimeea.

În 1917, în regiunea de pe Volga au loc trei congrese musulmane, ducând la proclamarea Adunării Constituante a unui stat tătar (cuprinzându-i pe başkiri, pe ciuvaşi şi pe vecinii acestora şi care corespunde, din această perspectivă, fostului hanat din Kazan). Bolşevicii dizolvă Adunarea în 1918, cedează o vreme terenul Armatei Albe, apoi revin în forţă în anul următor. Stalin, comisar cu naţionalităţile al guvernului bolşevic, a creat la începutul anului 1918 un comisariat musulman prezidat de tătarul Vahidov. Acesta organizează o Armată Roşie de musulmani şi întemeiază în iunie 1918 „Partidul Rus al Comuniştilor Musulmani". După ce Vahidov îşi găseşte moartea, un alt tătar, Sultan Galiev, se impune ca principal conducător al musulmanilor. Obiectivele sale nu sunt identice cu cele ale bolşevicilor: el acordă întâietate decolonizării populaţiilor orientale, mai ales celor din ansamblul Idel-Ural (Idel este numele tătar al Volgăi). Stalin distruge unitatea acestui ansamblu creând o republică autonomă a başkirilor (23 mai 1919), apoi republici pentru tătari (27 mai 1920), ciuvaşi (24 iunie 1920), udmurţi şi mari (4 noiembrie 1920). În iunie 1923, Sultan Galiev este îndepărtat şi Armata Roşie musulmană, absorbită. Acuzat de intenţii panturaniene, el va fi apoi arestat şi împuşcat, se pare în 1940.

DE LA TATARIA LA TATARSTAN. Deşi îşi păstrează limba, tătarii se integrează în societatea sovietică. Prin comportamentul lor demografic, ei se înrudesc mai mult cu ruşii decât cu populaţiile musulmane din Asia Centrală; ca şi celelalte popoare din Idel-Ural, aceştia s-au occidentalizat într-un anume sens.

Destrămarea URSS trezeşte la viaţă politica în Tatarstan (noul nume al Tatariei). Va reapărea chiar un partid Ittifak, uitat din anii 1900. Dar conducătorii tătari, printre care preşedintele Şaimev, sunt adeseori foşti responsabili comunişti. Un referendum, organizat pe 21 martie 1992, s-a pronunţat, printr-o clară majoritate, în favoarea unui „Stat suveran, bazat pe dreptul internaţional", iar Tatarstanul nu a semnat tratatul de aderare la Federaţia Rusă.

Başkirii

Başkirii apar din secolul al X-lea în sudul Uralului, perioadă în care încep să se convertească la islamism. Supuşi Hoardei de Aur, vor cădea sub dominaţia rusă la puţină vreme după tătarii din Kazan. Confiscarea pământurilor provoacă mari revolte (sunt înregistrate cel puţin şapte între 1622–1755). Sub conducerea unuia dintre ei, Salavat Yulaiev, ei participă în masă la revolta lui Pugaciov (1773–1775). În secolul al XIX-lea, situaţia socială a başkirilor nu se îmbunătăţeşte în nici un fel: dezvoltarea lor culturală, în comparaţie cu cea a tătarilor, apare neînsemnată.

În 1917, un curent naţionalist şi musulman se manifestă totuşi şi încearcă să organizeze un stat autonom. Prins între conflictele dintre bolşevici şi Armata Albă, grosul trupelor başkire se va alia până la urmă cu primii în februarie 1919. De la 23 martie, başkirii – primii în Republica Federativă a Rusiei – formează o republică autonomă.

BAŞKORTOSTAN

Republică în cadrul Federaţiei Ruse

Populaţie (1989) 3 943 000
Suprafaţă . . . . . 143 600 km^2
Capitală . . . . . Ufa

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAŢIEI
(1989)

Ruşi 1 548 000
Tătari 1 121 000
Başkiri 864 000
Ciuvaşi 119 000
Mari 106 000
Ucraineni 75 000

RELIGII

Başkirii sunt de tradiţie musulmană sunnită.

BAŞKIRII DIN AFARA BAŞKORTOSTANULUI

Rusia (1989) 481 000

Spre deosebire de Tatarstan, Başkortostanul (noul nume al Başkiriei) a semnat în martie 1992 tratatul de aderare la Federaţia Rusă.

Ciuvaşii

Ciuvaşii provin din încrucişarea unei ramuri a bulgarilor de pe Volga (stabiliţi în regiune în secolul al VI-lea) cu populaţiile fino-ugrice vecine. Supuşi de Hoarda de Aur, convertiţi la islamism, vasali ai hanului din Kazan, aceştia cad până la urmă sub loviturile ruşilor, care îi deposedează de pământuri. Ciuvaşii, totuşi, opun mai puţină rezistenţă decât tătarii în campaniile de creştinare.

Primele documente scrise în limba ciuvașă – de obicei cu caractere chirilice – datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (prima gramatică apare în 1769). Apoi se dezvoltă treptat și literatura. La începutul secolului al XX-lea, ciuvașii nu par deloc îndepărtați de nivelul de educație al tătarilor.

În 1920, se instituie o regiune autonomă ciuvașă care va deveni RSSA în 1925. Ciuvașii formează azi două treimi din populația republicii, dar sunt aproape la fel de numeroși în exterior, deși prezenți cu precădere în împrejurimi (Tatarstan și Başkortostan, regiunile din Simbirsk și Samara).

Ciuvașia a semnat în martie 1992 tratatul de aderare la Federația Rusă.

CIUVAȘIA

Republică în cadrul Federației Ruse

Populație (1989) 1 338 000
Suprafață . . . . . 18 300 km^2
Capitală . . . . . Ceboksarai (Ciubakcear)

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Ciuvași 907 000
Ruși 357 000

RELIGII

Ciuvașii sunt în parte creștini ortodocși (majoritatea), în parte musulmani sunniți.

CIUVAȘII DIN AFARA CIUVAȘIEI

Rusia (1989) 867 000

Calmâcii

În anii 1610, o parte a oiraților (mongoli apuseni convertiți la budismul tibetan) părăsesc Tarbagataiul spre vest. Nu fără ciocniri cu kazahii, ajung la scurtă vreme după 1630 în stepele din josul Volgăi, unde sunt cunoscuți de atunci sub numele de calmâci. Rușii văd în ei o piedică împotriva incursiunilor nomazilor turci din Ciscaucazia (nogaii, karaceaii) și obțin de la hanii calmâci jurăminte de supunere față de țar. Dar, calmâcii vor fi la fel de turbulenți, ceea ce duce la o înăsprire a tutelei ruse. De aceea, în 1771, hanul calmâc hotărăște reîntoarcerea în Jungaria. În jur de 170 000 de calmâci traversează din nou stepele cazace, în condiții grele și doar jumătate dintre ei ajung la destinație. Autoritățile chineze îi așază pe unii în valea Ili și îi împrăștie pe alții mai la vest, în ținut mongol.

O parte dintre calmâci nu a reușit, în 1771, să treacă Volga ieșită din matcă. După revolta lui Pugaciov (1773–1775), la care au participat, Ecaterina a II-a pune capăt autonomiei calmâcilor. De atunci, mulți dintre ei au servit în armata imperială (trei regimente de calmâci intră în Paris în 1814, dintre care două, pe cămile), iar în zorii secolului al XX-lea vor deveni sedentari.

REGIMUL SOVIETIC. În noiembrie 1920, în cadrul RSFS Rusă, se formează o regiune autonomă a calmâcilor, care va deveni republică autonomă în 1936. Capitala acesteia se află la Elista, oraș întemeiat în stepă în 1928. Calmâcii, crescători de animale și budiști, se arată refractari față de colectivizare și laicizare.

CALMÂCHIA

Republică în cadrul Federației Ruse

Populație (1989) 323 000
Suprafață . . . . . 75 900 km^2
Capitală . . . . . Elista

REPARTIZAREA ETNICĂ A POPULAȚIEI
(1989)

Calmâci 146 000
Ruși 122 000

RELIGII

Calmâcii sunt de tradiție budistă „lamaistă".

CALMÂCII DIN AFARA CALMÂCHIEI

Rusia (1989) 20 000

În timpul înaintării spre Stalingrad, germanii cuceresc Elista în august 1942, apoi ocupă o parte din Calmâchia. Un anume Otto Doll, ofițer german care a luptat în regiune la sfârșitul Primului Război Mondial, și care vorbește limba calmâcă intervine în aceste condiții. La Elista se formează un „comitet național" compus mai ales din emigranți. Se organizează un corp de cavalerie calmâc care îi va însoți pe germani în retragerea lor, până în 1945. Calmâcii vor face parte dintre „popoarele pedepsite" (vezi p. 91). În decursul a patru zile (de la 27 la 30 decembrie 1943), ei sunt arestați cu toții și apoi deportați la est de Ural. Reabilitați în 1957, se vor reîntoarce în ținutul lor, redevenit, în anul următor, o republică autonomă. Calmâchia a semnat în martie 1992 tratatul de aderare la Federația Rusă.

BIBLIOGRAFIE

LUCRĂRI GENERALE

MIQUEL, André – *L'Islam et sa civilisation*, Armand Colin, Paris, 1977, 1990.
SOURDEL, Dominique și Janine – *La civilisation de l'Islam classique*, Arthaud, Paris, 1984.
ÉLISSÉEFF, N. – *L'Orient musulman au Moyen Âge*, Armand Colin, Paris, 1979.
DUBY, Georges și MANTRAN, Robert (s.d.) – *L'Eurasie, XIe–XIIIe siècles*, PUF, col. „Peuples et Civilisations", Paris, 1982.
PAPADOPOULO, Alexandre – *L'Islam et l'art musulman*, Citadelles, Paris, 1976, 1991.
LAPIDUS, Ira M. – *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
LEWIS, Bernard – *Race et couleur en pays d'Islam*, Payot, Paris, 1982.
BARNAVI, Élie (s.d.) – *Histoire universelle des Juifs, de la Genèse au XXe siècle*, Hachette, Paris, 1992.
YÉRASIMOS, Stéphane – *Questions d'Orient. Frontières et minorités des Balkans au Caucase*, La Découverte/ Livres Hérodote, Paris, 1993.
SELLIER, Jean – *Atlas des peuples d'Asie méridionale et orientale*, La Découverte, Paris, 2001.

Colecția *A History of the Near East:*
KENNEDY, Hugh – *The Prophet and the Age of the Caliphates: the Islamic Near East from the sixth to the eleventh century*, Longman, Londra, 1986
HOLT, P.M. – *The Age of the Crusades: the Near East from the eleventh century to 1517*, Longman, Londra, 1986.
MORGAN, David – *Medieval Persia 1040–1797*, Longman, Londra, 1988.
YAPP, M.E. – *The Making of the Modern Near East 1792–1923*, Longman, Londra, 1987.
YAPP, M.E. – *The Near East since the First World War*, Longman, Londra, 1991.

DERRIENNIC, J.-P. – *Le Moyen-Orient au XXe siècle*, Armand Colin, Paris, 1980.
L'état du monde. Annuaire économique et géopolitique mondial, La Découverte, Paris.

ATLASE ISTORICE

Grosse historischer Weltatlas, Bayerischer Schulbuch-Verlag, München, 1978, 1979, 1981 (3 vol.)
Grosser Atlas zur Weltgeschichte, Westermann Schulbuch-Verlag, Braunschweig, 1985, 1997.

ORIENTUL APROPIAT

BERQUE, Jacques – *Langages arabes du présent*, Gallimard, Paris, 1980.
ASSFALG, Julius și KRUGER, Paul – *Petit dictionnaire de l'Orient chrétien*, Brepols, Turnhout, 1991.
DIGARD, Jean-Pierre, HOURCADE, Bernard, RICHARD, Yann – *L'Iran au XXe siècle*, Fayard, Paris, 1996.
SALAMÉ, Ghassan (s.d.) – *Démocraties sans démocrates. Politiques d'ouvertures dans le monde arabe et islamique*, Fayard, Paris, 1994.
BARON, Xavier – *Proche-Orient, du refus à la paix. Les documents de référence*, Hachette, Pluriel, Paris,1994.
BONNENFANT, P. (s.d.) – *La Péninsule Arabique aujourd'hui*, 2 vol., CNRS-Éditions, Paris, 1982.
SOLIMAN, Lotfallah – *Pour une histoire profane de la Palestine*, *La Découverte,* Paris, 1988.
GRESH, Alain și Vidal Dominique – *Palestine '47: un partage avorté*, Complexe, Bruxelles, 1991 (ed. nouă).
GRESH, Alain, VIDAL, Dominique – *Les 100 Portes du Proche-Orient*, Éd. de l'Atelier, Paris, 1996.
BOTIVEAU, Bernard, CÉSARI Jocelyne – *Géopolitique des islams*, Économica, Paris, 1997.
CORM, Georges – *Le Proche-Orient éclaté*, La Découverte, Paris (vol. 1, 1986; vol. 2, 1997).
DIECKHOFF, Alain – *Israéliens et Palestiniens, l'épreuve de la paix*, Aubier, Paris, 1996.
DA LAGE, Olivier – *Géopolitique de l'Arabie saoudite*, Complexe, Bruxelles, 1996.
ADELKHAH, Fariba – *Être moderne en Iran*, Karthala, Paris, 1998.
DORRONSORO, Gilles – *La Révolution afghane: des communistes aux talebans*, Karthala, Paris, 2000.
DIECKHOFF, Alain – *L'invention d'une nation. Israël et la modernité politique*, Gallimard, Paris, 1993.

FOSTA UNIUNE SOVIETICĂ, POPOARE DIN ASIA CENTRALĂ

HOPKIRK, Peter – *The Great Game, On Secret Service in High Asia*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
AKINER, Shirin – *Islamic peoples of the Soviet Union*, K.P.I., Londra, 1986 (ed. a doua).
BENNINGSEN, Alexandre și LEMERCIER-QUELQUEJAY, Chantal – *Les Musulmans oubliés, l'islam en Union sovietique*, Payot, Paris, 1981.
ROY, Olivier (s.d.) – „Des ethnies aux nations en Asie centrale", *Revue du Monde musulman et de la Méditerranée (REMMM)*, nr. 59–60, Edisud, Aix-en-Provence, 1991.

ALLWORTH, Edward (s.d.) – *Central Asia. A Century of Russian Rule*, Duke University, Durham, 1989.
RASHID, Ahmed – *The Resurgence of Central Asia. Islam or Nationalism?* Zed Books, Londra, 1994.
RASHID, Ahmed – *Asie centrale, champs de guerres*, Autrement, Paris, 2002.
FOURNIAU, Vincent – *Histoire de l'Asie centrale*, PUF, col. „Que sais-je?", Paris, 1994.
ROY, Olivier – *La Nouvelle Asie centrale ou la fabrication des nations*, Le Seuil, Paris, 1997.
FERRO, Marc (s.d., în colab. cu Marie-Hélène Mandrillon) – *L'état de toutes les Russies. États et nations de l'ex-URSS*, La Découverte, col. „L'état du monde", Paris, 1993.

POPOARELE DIN CAUCAZ ȘI ARMENII

BLANCH, Lesley – *Les Sabres du Paradis*, J.-C. Lattès, Paris, 1990.
BENNIGSEN, Alexandre, LEMERCIER-QUELQUEJAY, Chantal – *Le Soufi et le Commissaire. Les confréries musulmanes en URSS*, Le Seuil, Paris, 1986.
„Géopolitique du Caucase", *Hérodote*, nr. 81, La Découverte, Paris, 1996.
NEKRITCH, Aleksandr – *Les Peuples punis*, Maspero, Cahiers libres, Paris, 1982.
URJEWICZ, Charles – „La Géorgie à la croisée des chemins", *Hérodote*, La Découverte, trim. 4, 1989.
DEDEYAN, Gérard (s.d.) – *Histoire des Arméniens*, Privat, Toulouse, 1982.
MOURADIAN, Claire – *L'Arménie de Staline à Gorbatchev. Histoire d'une république soviétique*, Ramsay, Paris, 1989.
MOURADIAN, Claire – *L'Arménie*, PUF, col. „Que sais-je?", Paris, 1995.

POPOARELE IRANIENE

PICARD, Élizabeth (s.d.) – *La Question kurde*, Com plexe, Bruxelles, 1991.
ROY, Olivier – *L'Afghanisthan, Islam et modernité politique*, Le Seuil, Paris, 1985.
BARRY, Michael – *La Résistance afghane. Du Grand Moghol à l'invasion soviétique*, Flammarion, Paris, 1989 (ed. a doua).

POPOARELE TURCE ȘI MONGOLE

ROUX, Jean-Paul – *Histoire des Turcs*, Fayard, Paris, 1984.
LEMERCIER-QUELQUEJAY, Chantal – *La Paix mongole*, Flammarion, Paris, 1970.
BAZIN, Louis – „Les peuples turcophones en Eurasie: un cas majeur d'expansion ethnolinguistique", *Hérodote*, nr. 42, La Découverte, Paris, trim. 3, 1986.
MANTRAN, Robert (s.d.) – *Histoire de l'Empire ottoman*, Fayard, Paris, 1989.
GROUSSET, Robert – *L'Empire des steppes. Attila, Gengis Khan, Tamerlan*, Payot, Paris, 1990 (ed. a patra).
ALLWORTH, Edward – *The Modern Uzbeks from the Fourteenth Century to the Present, a Cultural History*, Hoover Institution, Stanford, 1990.
YÉRASIMOS, Stéphane – *Constantinople: de Byzance à Istanbul*, Place des Victoires, Paris, 2001.

Îi mulțumim domnului Marc Gayda care ne-a oferit informații prețioase cu privire la căile ferate de la începutul secolului trecut și domnului Jean-Marie Martin care a făcut același lucru cu privire la rutele petroliere.

INDEX

Numerele evidențiate în **aldine** trimit la hărți: numerele în *italice* trimit la subiectele tratate în textele încadrate.

A

Abadan: 121, **125**
Abazii: 94, 95
Abbas, Șah (1571–1629), șah (safavid) al Persiei (1587–1629): 32, 34, 100, 106, 118–120, 131, 152, 168, 177
Abbasizi (dinastia): 22–26, 52, 53, 115
Abd al-Aziz ibn Saud (1876–1953), emir în Nejd (1902–1932), rege al Arabiei Saudite (1932–1953): 36, 40, 61, 76–78, 84
Abdali, 34, 135
Abdallah (1882–1951), emir (hașemit) al Transiordaniei 1921–1946, rege al Transiordaniei (1946–1949), rege al Iordaniei (1949–1951): 40, 58, 60, 61, 63
Abdallah (1962–), rege al Iordaniei din 1999: 68
Abdul Hamid al II-lea (1842–1918), sultan otoman (1876–1909): 107, 127, 179, 181
Abdullah (m. 1739), han în Kalat: 142
Abdullah Khan (m. 1901), emir al Kabulului (1880–1901): 137, 139, 143
Abhazi: 88, 91, **93**, 94, **103**, 104
Abraham: 15
Abu Bakr (către 570–634), calif (632–634): 17, 20, 51
Abu Dhabi: 78, **79**, 81, 82
Abul Khayr (m. 1468), han uzbec: 151, 152, 189
Adana: 58, 108, 180, **185**
Adâghé (limba): 88, 93
Adâgheea, Adâgheeni: 92, **93**, 94
Aden: **83–**85
Adjari, Adjaria: 102, *103*, **103**
Adrianopol: 30, 105, 173, **185**
Adrianopol (tratatul de la ~, 1829): 107, 79, 180
Afghanistan, afghani: 22, 24, 28, 34–39, 44, 45, 114–116, 119, 132–139, **140**, 141–145, 153, 184
Aflak, Michel (1910–1989), om politic sirian: 71, 72
Afșari: 118–120
Aga Khan: 18, 52
Aga Muhammad (1742–1797), șah (kajar) al Persiei (1786–1797): 34, 100, 119, 135
Agar, sclava lui Avraam: 15
Agenție evreiască: 85
Agno-kuceeni: 20, 148, 150
Aguli: **97**, 98
Ahalkalaki → Ahalțih
Ahalțih: 100, 101, **103**, 107
Ahemenizi (dinastia): 48, 87, 114, 120, 123
Ahmad (1895–1962), imam în Yemen (1948–1962): 84
Ahmad ibn Bumayh (m. 967), emir (buid) în Bagdad (946–967): 52
Ahmad ibn Said (sec. al XVIII-lea), imam al Omanului: 82
Ahmad Khan, apoi șah (către 1722–1773), șah al Afghanistanului (1747–1773): 34, 119, 135, 142, 143
Aimaci: 139, **140**, 141
AIOC → Anglo-Iranian Oil Company
Akaiev, Askar (1944–), om politic kârgâz: 160
Akbar (1542–1605), Mare Mogul (1556–1605): 32
Akesu → Aksu
Akhulgo: 96, **97**
Akkadiană: 13, 48
Ak Koyunlu: 32, 54, 105, 117, 118, 120, 167, 175
Aksu [chi. *Akesu*]: 164, **166**
Aksuluci: 164
Ala ad-Din, suveran în Ghur (sec. al XI-lea): 134
Ala ad-Din Muhammad, șah în Horezm (1200–1219): 150
Alach Orda: 157
Alai (Munții ~): 148, **149**, 160
Alani: 22, 26, 95, 96
Alamut: 52
Alauiți, Djebelul alauit: 13, 50, 59, 60, **70**, *71*
Albanezi, Albania: 36, 55, 175, 179, **181**
Albuquerque, Alfonso de (1453–1515): 118
Alep: 24, 50, 53, 54, 59, **70**, 108, 175, 182
Alevî: 185
Alexandru cel Mare (356–323 î.Hr.), rege al Macedoniei (336–323): 48, 87, 99, 104, 114
Alexandru I (1777–1825), țar al Rusiei (1801–1825): 100
Alexandretta: 58–60, **185**
Alexandretta (sangeacul): 60, **183**, 185
Alexandria (patriarhatul): 18, 19, 65, 74
Alexandria: 19, 48, 56, 75
Alexandropol: 109, 110, **112**
Alger (acordul de la ~, 1975): 124, 130
Algeria: 18, 32, 36, 46, 63, 86
Ali (cca. 598–669), calif (656–661): 17, 18, 22, 51, 76
Ali al-Rida (m. 818), imam șiit: 18
Aliev, Heidar (1923–), om politic din Azerbaidjan: 171
Alihanov (sec. al XIX-lea), ofițer din armata rusă: 163
Allah: 16
Alma Ata: 153, 157, **158**, 159
Alp Arslan, sultan (selgiucid) din Persia (1063–1072): 26, 167, 171
ALS → Armata Libanului de Sud
Altai (Munții ~): 20, **149**, 152, 189
Altaice (limbile): 15, 146, 148
Altaici: **147**, *189*
Amal: 70
Aman Allah (m. 1960), emir la Kabul (1919–1929): 137
Amasya (tratatul de la ~, 1555): 54, 100, 106, 118, 127, 176
Americani → SUA
Amman: **67**
Amoriți: 48
Amudaria (fluviul) [ant. *Oxus*]: 12, 20, 22, 34, 114, 119,133, 135, 136,139, 143, **149**, 150, 151, 153, 156, 162–164
Amsterdam: 106
Anatolia: 14, 15, 22–32, 38, 50, 54, 94, 117, 127, 128, 131, 167, 171, 172, **173–**176, 178, 180–185
Andi (limba): 98
Andijan: 156, **161**
Anglo-Iranian Oil Company (AIOC): 123
Anglo-Persian Oil Company (APOC): 42, 121
Angora → Ankara
Ankara: 38, 173, 183– **185**
Ankara (bătălia de la ~, 1402): 30, 174
Antakya → Antiohia
Antelias: 111
Anti-Liban: 50, **68**
Antiohia: 26, 48, **50**, 106, 148
Antiohia (patriarhatul): 18, 19, 65
Apcheron (Peninsula ~): **90**

APOC → Anglo-Persian Oil Company
Aqaba: 61, **67**, 77
Arab (alfabetul): *13*
Arab Legion → Legiunea Arabă
Arabă (limba): 13, 20, 46–49, 51, 52, 65, 66, 96
Arabi (până în sec. al IX-lea): 20, 22, 48–52, 96, 99, 105, 114, 115, 132, 141, 148, 150, 167, 187
Arabia, Arabică (Peninsula ~): 11–13, 20, 36, 40, 47–**49**, 51, 52, 54, 57, 76–85
Arabia Fericită: 49, 82
Arabia Saudită: 42–46, 62, 64–66, 70, 71, 72, 73, 76, 77, **78–**80, 84, 85, 141
Arabian American Company → Aramco
Arabii din Israel: *66*, **86**
Arabistan → Khuzistan
Arafat, Yasser (1929–2004), om politic palestinian: 66, 67
Aral (Marea ~): 22, 32, 115, **149**, 152, 153, 157, *162*, 163
Aramaică: 13, 16, 20, 48
Aramco: 78
Arax (fluviul): **90**, 168
Ardabil: 118, 119, **125**, 168
Ardahan: 100–102, 107, 110, 180, **185**
Aref, Abdel Raman (1916–), om politic irakian: 72
Aref, Abdel Salam (1921–1966), om politic irakian: 72.
Argentina: 111
Arianism: *123*
Armata Libanului de Sud: 70
Armeană (Biserica ~): 19, 104–107, *111*
Armeană (limba): 14, 88, *106*
Armenia, armeni: 11, 20–26, 38, 40, 44, 46, 53, 60, 69, 70, 87, 89, 90, 100–102, 104–**112**, 113, 119, 127, 128, 131, 167, 169–171, 173, 180–184
Armistițiu (Coasta) → Coasta Armistițiului
Arslan Israil (începutul sec. al XI-lea), căpetenie selgiucidă: 167
Artaxiazi (dinastia): 104
Asasini: 18, 28, 52, 117
Asia Centrală: 148, **149**, **153–155**
Asia Superioară: 148
Asir: 49, 76–**78**, 84, 85
Asirieni: 15, 48, 87
Aslanduz (bătălia de la ~, 1812): 168
Assad, Başar al- (1965–), om politic sirian: 72
Assad, Hafez al- (1930–2000), om politic sirian: 69, 71, 72
Assuan (barajul ~): 63, 75
Astrabad → Kurgan
Astrahan: 30, 32, **90**, 91, 152, 188–190
Astrahanizi → djanizi
Aşhabad: 163, **164**
Aşkenazi: 86
Aşot I (sec. al IX-lea), rege (bagratid) al Iberiei: 99
Atatürk → Mustafa Kemal
Atropates, satrap din Medina (sec. al IV-lea î.Hr.): 167
Aul: 96
Aoun, Michel (1935–), om politic libanez: 70
Austria, Austro-Ungaria: 177, 178, 180, 181
Avarii (din stepe): 20
Avarii (din Caucaz): 13, 88, 96, **97**, 98
Ayatollah: 124
Aydin: **172**
Ayyub (sec. al XIX-lea), principe afghan: 137
Ayyub Khan (1908–1974), om politic pakistanez: 138, 143
Ayyubizi (dinastia): 28, 53, 76
Azadistan: 169
Azerbaidjan, azeri: 15, 22, 26, 28, 32, 38, 42, 44, 46, 54, 87, 89, 98, 104, 107–112, 116–120, 122, 125, 126, 146, 167–**170**, 171, 175–177, 182
Aziz, Tarik (1936–), om politic irakian: 72
Azov (fost *La Tana*): **90**, 189

B

Baas (partidul): 71, *72*, 130
Babilonieni: 15, 48, 51, 96
Babism: *122*
Babur (1483–1530), fondator al Imperiului Marilor Moguli: 32, 134, 146
Baccha i-Saqao (m. 1929), uzurpator al tronului Kabulului: 137
Bactria → Balkh
Bactriana: 12, *150*
Badahşan (Superior sau Gorno-): 13, 137, 139, 143, **144**, 145
Badahşanul Superior → Badahşan
Badr, imam al Yemenului (1962): 84
Badr al-Jamali, vizir al califatului fatimid (1073–1094): 53
Bagdad: 18, 22–30, 38, 43, 52–54, 57, **73**, 87
Bagdad (pactul de la ~), 1955: 63, 64, 68, 123
Bagdadbahn: 38, **39**
Bagirov, Mir Dzhofar (1896–1956), om politic azer: 169
Bagratuni, bagratizi (dinastia): 99, 100, 105
Baha Allah (1817–1892), fondator al bahaismului: 122
Baha'ism : *122*
Bahrain: 42, 44, 46, 49, 52, **79–**81
Bahtiar, Şapur (1914–1991), om politic iranian: 124
Bahtiară (limba), bahtiari: 113, 121, 122, **125**, 126
Baiazet → Baiazid
Baiazid I (1360–1403), sultan otoman (1389–1402): 173, 174
Baiazid al II-lea (1447–1512), sultan otoman (1481–1512): 175
Baibars I (1223–1227), sultan (mameluc) în Egipt (1260–1277): 28, 54
Baku: 38, 42, 87, 89, 92, 102, 108, 110, 111 168–**170**, 171, 182
Baku (Congresul de la ~, 1920): 155, *168*
Balasaghun: 150
Balcani: 30, 36, 94, 179–181
Balfour, Arthur [lord] (1848–1930): 40, 58, 85
Balhaş (Lacul ~): **149**, 152, 153
Balkari: 91, **92**, **93**, 94, 146
Balkh: 28, **133**, 150
Baluci, Balucistan: 34, 38, 44, 113, 120, 125, 126, 139, 141, **142**, 143
Banat: 177
Bandar Abbas: 118, **125**
Bani Sadr (1934–), om politic iranian: 124
Baraba (stepa): **149**, 189, 190
Bar Addai (sau Baradeu), Iacob (cca 490–578), episcop al Siriei: 19
Barbă-Roşie → Khayreddin
Bariatinski, Alexandr (1814–1879): 96, 97
Barrès, Maurice (1862–1923): 71
Barzandji, Şeicul Mahmud (1880–1956), căpetenie kurdă: 129
Barzani, Massud (1946–), om politic kurd: 132
Barzani, Mustafa (1902–1979), om politic kurd: 129, 130
Basarabia: 178
Bască (limba): 14
Basmaci: 40, 144, 154, 155, 162

Basra: 22, 24, 38, 51, 52, 54, 57, 73, 80, 176, 181
Başkiri, Başkiria, Başkortostan: 189, **190**, 191–193
Batu (1204–1255), han al Hoardei de Aur: 28, 188
Batumi: 38, 92, 100–**103**, 107, 168, 181–183
Batumi (tratatul de la ~, 1918): 101, 180, 183
Bazar: 124
Bazargan, Mehdi (1907–), om politic iranian: 124
Beduini: 24, 26, 48, 53, 74, 76, 77
Beilerbei Beg: 142
Beirut: 56, 65, **68–**70
Bekaa: 50, **68**, 69
Belgrad (tratatul de la ~, 1739): 178
Bengal: 134
Ben Gurion, David (1886–1973), om politic israelian: 85
Ben Laden, Osama (1957–): 79, 141
Berberi: 46, 53
Beria, Lavrenti (1899–1953), om politic sovietic: 102, 169
Berke, han al Hoardei de Aur (1257–1266): 188
Berlin (tratatul de la ~, 1878): 107, 179
Bhutto, Ali (1928–1979), om politic pakistanez: 143
Bieloruși, Belarus: 46, 87, 157, 159
Bilad al-Rum: 26, 171
Bișkek: **160**
Bitar, Salah al- (1912–…), om politic sirian: 71, 72
Bizantini, Bizanț: 20–30, 48, 49, 99, 105, 106, 114, 167, 171–175, 187, 188
Bolan (pasurile din ~): **133**, 142
Bolghar: 187, **188**
Bolșevici: 40, 90, 95, 101, 102, 110, 154, 162, 163, 169, 182, 192
Bombay: 83
Bonaparte (Napoleon) → Napoleon I
Bosnia-Herțegovina: 175, 177, **179–**181
Bosfor: 38, **173**, 179
Braui: 141, **142**
Buhara: 24, 34, 38, 40, 115, 119– 121, 132, 135–137, 144, 150, 152–155, 160, **161**, 162, 191
Buizi (dinastia): 24, 26, 53, 115, 120
Buraida: 49, **78**
Buraimi: 77, **79**, 82
Bușir: 120, **125**
Buya (sfârșitul sec. al XI-lea), eponim al buizilor: 115
Brest-Litovsk (tratatul de la ~, 1918): 101, 182
Britanici: 11, 34, 36, 38–40, 42, 44, 55–63, 72, 76, 77, 79, 84, 102, 109, 110, 118, 120–123, 127–129, 135–137, 142–144, 153, 165, 169, 180–183, 186
British Petroleum: 42
Brussa: 172, **185**
Bubyan (insula): **79**, 81
București (tratatul de la ~, 1812): 178
Bug (fluviul): 178
Bulgari (vechi), bulgarii de pe Volga: 20–24, 28, 187, **188**
Bulgaria: 30, 94, 106, 173, 177, **179**, **181**
Bursa → Brussa

C

Cairo: 24, 53, 54, 75, 84, 85
Calcutta: 106
Calcedon (conciliul de la ~), 451: 18, 19, 105
Calcedonieni: 19, 48
Calmâci, Calmâchia: 89, 92, 152, 193
Caldeeni (antici): 19, 65, 72
Cambises al II-lea, rege (ahemenid) al Persiei (către 530–522 î.Hr.): 48, 114
Camp David (acordurile de la ~), 1978: 64, 65
Canaan: 15
Canada: 111
Caneea: 177
Capetele Roșii → Kâzâl Baș
Carol Martel (către 685–741): 22
Catolicos (armean): 104–106, 110
Caucaz: 13, 14, 18, 22, 24, 36, 38, 42, 44, 46, 54, 87, 88, **89**,**90**, 91–99, 113, 119, 180, 184
Caucaziene (limbile): 14, 88, **89**
Cealdiran (bătălia de la ~, 1514): 32, 54, 118, 167, 175
Ceboksary: **190**, 193
Ceceni, Cecenia: 13, 88–**92**, 95, 96, **97–**99
CENTO → Central Treaty Organization: 123
Cerchesk: **93**, 94
Cerchezi: 88, 91, **93–**95
Certa: 153
Cezareea → Kayseri
Chamoun, Camille (1899–1987), om politic libanez: 68
Chardin, Jean (1643–1713): *119*
Chatila (tabăra de la ~): 69
Chebab, Fuad (1903–1973), om politic libanez: 68
Chichakli, Adib (1901–1964), om politic sirian: 71
Chinez, China: 19, 20, 22, 28, 30, 34, 116, 148, 150, 152–154, 156, 158, 164–166
Chiril, Sfântul ~ (către 380–444), Patriarh al Alexandriei (412–444): 19
Chirvan: **91**, 99, 168
Chosroe I, rege (sasanid) al Persiei 531–579: 20, 114, 148
Ciagatai (m. 1242), han mongol: 28, 30, 151
Ciagatai (limba): 117, 134, 146
Ciagataizi (dinastia): 30, 151
Cilicia: 19, 57, 94, 105, 106, 108, 111, **173**, 174, 185
Cilicia Armeană: 26, **106**, 172
Cinghiz Kagan → Genghis Han
Cipru: 36, 117, 180, **185**, *186*
Circazieni: 54, 88, 89, 93–94, 97, 100, 107, 180
Cirus al II-lea cel Mare, rege (ahemenid) al Persiei (către 550–530 î.Hr.): 48, 114
Ciscaucazia: 88, **90–**92
Cisiordania: 62–**64**, **65–**68, 88
Ciuguceak (tratatul de la ~, 1864): 153, 159
Ciulâm (stepa): 189
Ciuvași: 189, **190–**193
CNPI → Compania Națională a Petrolului Iranian
Coasta Armistițiului (Trucial Oman): 80, 81
Coasta Piraților: 81
Colchida: **90**, 99
Comitetul Uniune și Progres (CUP): 181
Compania Franceză a Petrolului (CFP): 42
Compania Națională a Petrolului Iranian (CNPI): 123
Comunitatea Statelor Independente (CSI): *46*
Consiliul de Cooperare al Statelor Arabe din Golf: 46, 80
Constantin I cel Mare (către 285–337), împărat roman (306–337): 20
Constantinopol: 20, 26, 30, 32, 87, 106, 128, 173, 174, *175*, 182

Constantinopol (patriarhatul): 18, 19, 175
Coptă (Biserica): 19, 22, 56, 65, *74*
Coptă (limbă): 13, 20, 48
Coran: 13, 16, 17, 46
Cordoba: 24
Coreeni (din Asia Centrală): 156, 157, 159, 161, 163
Corfu: 87
Covor (arta): *145*
Creta: 55, 177, **179–181**
Crimeea: 32, 35, **90**, 91, 93, 105, 106, 175, 178, 180, 184, 187, 190, 191
Croația, 177
Cruce (trecătoarea~): 89, **90**, 96
Cruciade, cruciați: 26, 28, 53, 106
Ctesifon: 114, 120
CUP → Comitetul Uniune și Progres
Curzon, George [lord] (1859–1925): 122

D

Daghestan, daghestanez: 87, 88–91, 96, **97**, 98
Dalmația: 177
Damasc: 22, 24, 38, 49–51, 53–55, 58, 59, **70**, 71
Dâr al-islâm: 17
Dardanele: 30, **173**, 179, 181, 184
Darghini: 96, **97**, 98
Dargwa (limba): 88, 98
Dâri (limba): 115, 139
Darial (pasul): **90**, 96
Darius I, rege (ahemenid) al Persiei (către 522–486 î.Hr.): 114
Darvaz: **144**
Dașnak (partidul): 107, 110
Daud Khan, Ali Muhammad (1909–1978), om politic afghan: 138
Daud Pașa (1774–1851), guvernator al Bagdadului (1817–1831): 54
David, rege al Israelului (către 1015–975 î.Hr.): 15, 87
David al IV-lea Constructorul, rege (bagratid) al Georgiei (1089–1125): 99
Daylem: 24, 53, 115
Dazari, Muhammad al- (m. către 1018), predicator: 71
Delhi: 28–34, 119, 134, 135
Denikin, Anton (1872–1947), general rus: 91, 97, 102
Dervent: 96, **97**, 168
Devșirm: *175*
Dhofar: **79**, 82, 84
Dido (limba): 98
Diyarbakir: 107, 132, **185**
Djadid, Salah (1926–1993), om politic sirian: 71
Djalairizi (dinastia): 30, 54, 117, 167
Djalalabad: 136, **140**
Djamshedi: 139
Djangalis: 122
Djanizi (sau Astrahanizi) (dinastia): 152
Djelal (m. 1519), predicator turcoman: 176
Djelali: 176, 177
Djerba (insula): 178
Djibouti: 36, 62
Djihan Șah, sultan kara koyunlu (1435–1467): 167
Djizan: 77, **78**, 85
Djoneyd (1460), conducător safavid: 32, 118
Djuci (m. 1227), han mongol: 28, 151, 188, 189
Djugașvili, Iosif → Stalin
Dobrogea: 94, **179**
Dodecanez: **181**
Doha: **79**, 81
Doll, Otto (sec. al XX-lea), ofițer german: 193
Don (fluviul): **90**, 92
Dongxiang: 166
Dost Muhammad (1793–1863), emir al Kabulului (1826–1839 și 1843–1863): 135, 136
Dostom, Abdul Rașid (1955–), om politic afghan: 141
Drumul Mătăsii: 116, 148
Druzi, Djebelul druz: 13, 56, 59, 60, **68–87,** *71*, 86
Dubai: **79**, 82
Dudaev, Djohar (1944–), om politic cecen: 98
Dumézil, Georges (1898–1986)
Duodecimani (șiiți) sau imamiți: 18
Durand, sir Mortimer: 137
Durrani: 135, 138
Duşanbe: **144**, 145, 163
Dzaudjikau → Vladikavkaz

E

Ebraică (limba): 13, 15, 48, 66, 87
Ecaterina a II-a (1729–1796), împărăteasa Rusiei (1762–1796): 89, 190, 191, 193
Ecbatana → Hamadan
Edessa → Urfa
Edirne → Adrianopol
Edjimiadzin: 106, 111, **112**
Efes (Conciliul de la ~, 431): 19
Egipt: 12, 13, 15, 18, 19, 20–32, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50–57, 62–66, 68, 71, 74, 75, 76, 84, 86, 87, 93, 114, 176
Eisenhower, Dwight (1890–1969): 63, 68
Elbruz (muntele): **90**, 93, 94
Elburz (Munții~): 52, **116**, 131
Elcibey, Abulfaz (1938–), om politic azer: 171
Elisavetpol → Gandja
Elista: **89**, 193
Emiratele Arabe Unite: 42, 44, 46, **79**, 81, 82
Enver Pașa (1881–1992), om politic turc: 155, 162, 169, 181
Erevan: 107, 109–**112**, 120, 168, 177
Eritreea: 36
Erzincan: 108, 109, **185**
Erzincan (armistițiul), 1917: 182
Erzurum: 107, 108, 110, 176, 181, **185**
Erzurum (tratatul de la ~, 1847): 120, 127
Etiopieni: 22
Eufrat (fluviul): 12, 20, 48, **50**, 87
Evrei: 15, 48, 87
Exod: 15

F

Falangele libaneze: 68, 69
Fanarioți: 177
Fao: **73**, 126
Fars (Vechea Persie): 22, 24, 114–117, **125**
Fârsi (limba): 115
Faruk (1920–1965), rege al Egiptului (1936–1952): 62
Fath: 66, 67
Fatima (începutul sec. al IX-lea), sora lui Ali al-Rida: 18
Fatimizi (dinastia): 18, 24, 53, 76
Feisal I (1883–1933), rege (hașemit) al Irakului (1921–1933): 40, 58, 59
Feisal ibn Abd al-Aziz (1904–1975), rege al Arabiei Saudite (1964–1975): 78
Feniciană (limba), fenicieni: 13, 48
Ferdinand I de Habsburg (1503–1564), rege al Boemiei și al Ungariei (1526–1564), împărat (1558–1564): 176
Fergana: 32, 34, 134, 148, **149**, 152, 154, 160, **161**, 162, 163

Firdusi (către 940–1020), poet persan: 115
Firuzkuhi: 139
Florența (Conciliul de la ~), [1439–1445]: 19
FPEP → Frontul Popular de Eliberare a Palestinei
Francezi, Franța: 34, 44, 55–60, 63, 65, 68–71, 106, 111, 132, 181–183
Franci: 53
Frații musulmani: 71, 75
Frontiera de nord-vest: 138, **140**
Frontul Popular de Eliberare a Palestinei (FPEP): 67
Frunze → Bișkek
Fuad I (1868–1936), rege al Egiptului (1922–1936): 62
Fustat: 22, 51

G
Galiev, Sultan (1880–1939), om politic tătar: 192
Galileea: 58, 62, 85, **86**
Gama, Vasco da (către 1469–1524): 32
Gamsahurdia, Zviad (1939–1993), om politic georgian: 104
Gandamak (tratatul de la ~, 1879): 136
Gandja: 107, 168, 169, **170**
Gansu: 148, **166**
Gaza: 58, 62–**64**, **65**–67, 88
Găgăuzi: 146, **147**, *177*
Gemara: 16
Gemayel, Amin (1942–), om politic libanez: 69, 70
Gemayel, Beșir (1947–1982), om politic libanez: 69
Gemayel, Pierre (1905–1984), om politic libanez: 68, 69
Geneza: 15
Genghis Han [Temujin] (către 1167–1227), Mare Han al mongolilor: 28, 30, 53, 117, 134, 151, 167, 188, 189
Genova (orașul), genovez: 106, 189
George al VI-lea cel Ilustru, rege (bagratid) al Georgiei (1314–1346): 99
Georgia (drum militar al): *96*
Georgia, georgieni: 11, 20, 22, 36, 38, 40, 44, 46, 54, 87, 89, 90, 92–96, 98, 99–**103**, 104, 107, 109, 111, 112, 114, 119, 120, 134, 168, 180, 181
Georgiană (Biserica): 19, 99, 100
Georgiană (limba): 14, 88, 89, *100*
Germania, germani: 38, 40, 42, 62, 85, 91, 92, 94, 98, 101, 122, 137, 184
Germanii de pe Volga: **92**, 156, 157, 159, 160
Germiyan: **172**
Ghasanizi (dinastia): 20, 48
Ghasizi: 172, 173
Ghavam el-Saltaneh Ahmad (1882–1955), om politic iranian: 123
Ghaznevizi (dinastia): 26, 28, 115, 117, 134
Ghazni (sau *Ghazna*): 24, 26, 132, 134, **140**, 141
Ghiandja → Gandja
Ghilan: 118, 121, 122, **125**
Ghilani (limba), ghilanezi: 113, **125**, 126
Ghilzai: 34, 134, 135, 137, 138
Ghur (sau *Ghôr*): 134
Giray (dinastie): 189
Glubb Pașa (1897–1986), ofițer britanic: 68
Gobi (Deșertul ~): 148, **148**
Gök Tepe (bătălia de la ~, 1881): 154, 156, 163
Golan: 44, 64, **70**, **86**, 88
Golful Persic: **79**, *80*
Gorbaciov, Mihail (1931–): 141
Gori: 102, **103**
Gorno-Badahșan → Badahșan
Greci (antici): 4, 20, 48, 99
Grecia, greci: 36, 40, 55, 56, 175, 179–184, 186
Grigore I (sau Grigor) Sfântul ~ (către 240–326), Patriarh al Armeniei: 104
Groznâi: 92, 96, **97**–99
Gruzia → Georgia
Gulistan (tratatul de la ~, 1813): 120, 168
Gulnadabad (bătălia de la ~, 1721): 119, 135
Gümri → Alexandropol
Gurghin (începutul sec. al XVIII-lea), guvernator în Kandahar: 134, 135
Gurizi (dinastia): 28, 117, 134

H
Habache, Georges (1924–), om politic palestinian: 67
Habib Allah, emir în Kabul (1901–1919): 137
Habsburg: 176, 177
Haddad, Saad (1936–1984), ofițer libanez: 69
Hadîth: 17
Hadramaut: **83**, *84*
Hafiz, Amin-al (1911–), om politic sirian: 71
Hagana: 60
Haifa: 44, **86**
Hail: 49, 76, **78**
Haj: 17
Hajastan → Armenia
Hakim (al-), calif fatimid (996–1021): 71
Hakkari: 72, 127, **128**
Halabja: **128**, 131
Hama: **70**, 71
Hamadan: 114, 119, 120, **125**, 169
Hamidiyia: 107, 127
Hammurabi, rege al Babilonului (sec. XVIII–XVII î.Hr.): 48
Han: 165, 166
Hanafiți: 18
Hanbaliți: 18
Harun al-Rașid (766–809), calif abbasid (786–809): 22, 52
Hasa: 36, 52, 54, 76, **78**, 79
Hasan-i Sabbah (sec. al XI-lea), căpetenie a asasinilor: 52
Hasaviurt (acordul de la ~): 98
Hassan (către 624–669), fiul lui Ali: 51
Hașemiți (dinastia): 61, 64, 72, 77
Hatman: 91
Hawar (insula): **79**, 80
Haydar (m. 1488), conducător safavid: 118
Hazari: 133, 137, 139, **140**, 141
Heftaliți: 114, 148
Hegira: 17
Hekmatyar, Gulbuddin (1947–), om politic afghan: 140, 141
Henceak (partidul): 107
Heraclius I (către 575–641), împărat bizantin (610–641): 20
Herat: 28, 30, 34, 38, 39, 116, 117, 120, 133–**140**, 151
Hertzl, Theodor (1860–1904): 85
Hetian → Khotan
Hezb-i Islami: 140, 141
Hezbollah: 70
Hijaz: 38, 40, 49, 55, 61, 76–**78**
Hindukuș (Munții ~): 26, 132, **133**, 134, 137
Hitler, Adolf (1889–1945): 85, 91
Hoarda Albă: 28, 30, **188**, 189
Hoarda de Aur: 28–32, 54, 151, **188**–190
Hoardele cazace: 157
Hodeida: **83**

Horezm: 28–34, 117, **149**, 150–152, 155, **161**, 162–164, 187
Horezmiană (limba): 113
Hormuz → Ormuz
Hrușciov, Nikita (1894–1971): 92, 102, 158
Hudjand: **144**, 145, 162
Hui (chinezi musulmani): 164–166
Hülegu (către 1217–1265) ilhan al Iranului (1256–1265): 28, 53, 54, 117, 167
Huni: 20, 148, 187
Hussein (626–680), fiul lui Ali: 18, 51, 127
Hussein, Saddam (1937–), om politic irakian: 65, 66, 72, 73, 126, 130, 131, 132
Hussein ibn Ali (către 1856–1931), șerif al Meccăi, rege al Hijazului (1916–1924): 38, 57, 74, 77
Hussein ibn Talal (1935–1999), rege (hașemit) al Iordaniei (1952–1999): 63, 67, 68
Husseiniți: 60

I

Iacobită (Biserica): 19, *65*
Iacov, fiul lui Isaac: 15
Iakuți, Iakuția: **147**, *189*
Iași (tratatul de la ~, 1792): 178
Ibadiți: 18, 82
Iberia: 99
Ibd Saud, Muhammad (m. 1766), șef tribal în Nejd: 36, 76
Ibn Abd al-Wahhab, Muhammad (1734–1792), predicator: 76
Ibn Saud → Abd al-Aziz
Ibn Tulun, Ahmad (835–884), guvernator al Egiptului (868–884): 52
Ibrahim Lodi, sultan în Delhi (1517–1526): 134
Ibrahim Pașa (1789–1848), pașă al Egiptului (1848): 55
Iconium → Konya
Idel → Volga
Idel-Ural: **190**, 192
Idiș (limba): 86, 87
Idjtihad: 124
Idrisi, Sayyid Muhammad al- (1905–1997), emir al Asirului până în 1932: 76, 77
Ieniceri: 54, *175*, 179
Ienisei (fluviul): 24, **149**, 150, 159, 189
Ieremia, profet (627–587 î. Hr.): 15
Iermak (m. 1585), căpetenie kazahă: 190
Ierusalim: 15, 26, 28, 53, 58, 62, 64, 75, *86*, 86, 87, 182
Ierusalim (Patriarhate): 18, 65, 111
Igdir: **110**, 183
Ikhwan: 76–78
Ilhan, Ilhanat: 28, 30, 54, 99, 117, 120, 167, 189
Ili (fluviul): **149**, 152, 165, 166, 193
Ilie, profet (către 873–853 î.Hr.): 15
Imamiți → duodecimani (șiiți)
Imami: 124
Ind(ii): 14, 18, 19, 22, 28, 34, 36, 39, 57, 80–82, 113, 132–138, 141, 143
Indo-arieni: 14, 113
Indo-europeni: 14, 113
Indus (fluviul): 12, 22, 24, 28, 114, **133**, 135, 141, 143
Inguși, Ingușetia (sau Ingușia): 88, 91, **92**, 95, **97–**99
Inönü (bătălia de la ~, 1921): 183
Inönü, Ismet (1884–1973), om politic turc: 184, 185
Intifada (cea dintâi): 67, 68
Intifada „Al-Aqsa“: 67
Ioan III Sobieski (1624–1696), rege al Poloniei (1674–1696):
Iordan (fluviul): 40, **50**, 58, 62, 64, 87
Iordania, Noe (1868–1953), om politic georgian: 101
Iordania: 13, 44, 46, 50, 58, 63–66, **67–**69, 88
IPC → Iraq Petroleum Company
Irak: 13, 18, 22, 24, 30–34, 40, 42–44, 46, 50–54, 58, **59**, 61–66, 68, 70–73, 74, 77, 79–81, 85, 86, 114, 115, 117–119, 122, 124, 126, 129–132
Irakli II, rege al Georgiei (1762–1798): 100
Iran (zonă geografică): 24–32, 50–52, 114, **116**, 148, 150, 151
Iran, iranieni (moderni): 18, 34, 42–44, 46, 63, 65, 70–72, 79–82, 86, 111–114, 119, 120, 122–**125**, 126, 129–132, 141, 145, 168–170, 184
Iraniene (limbi), iranieni (vechi): 14, 20–26, 30, 48, 113, 114, 119
Irano-arieni: 113
Iraq Petroleum Company (IPC): 43, 72
Irod Antipa, tetrarh în Galilea și Perea (4–39 î.Hr.): 87
Irtâș (fluviul): 28, **148**, 151, 152, 190
Isaac, fiul lui Avraam: 15
Isaia, profet (764–701 î.Hr.): 15
Iskenderun → Alexandretta
Islam: 16–18
Ismael, fiul lui Avraam: 15
Ismaeliți: 13, 18, 24, 52, 53, 139, 143
Ismail (m. 762), imam șiit: 18
Ismail, Șah (1487–1524), șah (safavid) al Persiei (1502–1524): 32, 54, 118, 152, 167, 175
Ismail Pașa (1830–1895), kediv al Egiptului 1863–1879: 55
Isfahan: 26, 30–34, 106, 115, 117, 119, 120, **125**, 134, 135
Israel (antic): 15, 87
Israel (modern): 11, 15, 44, 46, 62–**64**, **65–**67, 69, 70, 75, **86**, 87
Issâk-Kul (Lacul ~): **149**, 150, 157
Istanbul: 111, *175*, 182, **185**
Italia, italieni: 36, 40, 106, 182, 183
Ittifak (partidul): 191, 192
Iuda: 15, 87
Iudaism, iudei: 13, 15, 16, 49, 51, 54, 86, 87
Iudeea: **87**, 88
Ivan al IV-lea cel Groaznic (1530–1584), țar al Rusiei (1533–1584): 32, 94, 189, 190
Izmir → Smirna

J

Jaber al-Sabah, emir al Kuwaitului (1977–): 81
Jadidism: 161, 191
Jalalabad → Djalalabad
Jamiat-i Islami: 141
Jeddah: 76, **78**
Jezireh: **50**, 51, 54
Jihâd: 17
Jin Shuren, guvernator în Xinjiang (1928–1933): 165
Joumblatt, Kamal (m. 1977), om politic libanez: 68, 69
Julfa (orașul), Noua Julfa: 106, **107**, 109
Jungari, Jungaria: 34, 36, **149**, 152, 157, 159, **166**, 193
Junii Turci: 108, 181, 184

K

Kaaba: 24
Kabardino-Balkaria: **93**, 94
Kabarzi: 88, 90–92, **93–**95
Kabul: 32, 34, 39, 132–**140**, 141
Kadhimeyn: 18, **73**
Kafiri, Kafiristan → Nuristan

Kaheția: 100
Kairuan: 24, 53
Kajari (dinastia): 34, 38, 118–120, 122
Kalat: **142**, 143
Kale: 187
Kamaran (insula): **83**, 84
Kandahar: 34, 39, 133–138, **140**
Karabah (sau Nagorno-~): 46, 106, 107, 109–**112**, 168–**170**, 171
Karabahul Superior → Karabah
Karaceaizi: **92**, **93**, 94, 95, 146, 193
Karacevo-Cerchezia: **93**, 94
Karahanizi (dinastia): 24–28, 115, 150
Karahitai: 28, 150, 151
Karaiți: *187*
Karakalpalci: 154, **161**, *162*, 163
Karakârgâzi: 157
Karakum (Deșertul ~): 148, **149**, 163
Kara Koyunlu: 32, 54, 105, 117, 120, 167
Karaman: **172–**175
Karasi: 172
Karategin: 143, **144**
Kara Yusuf, emir Kara Koyunlu (1389–1419): 167
Karbala: 18, 51, **73**, 76
Karim Khan Zand (1705–1779), regent al Persiei (1750–1779): 34, 119
Karimov, Islam (1938–), om politic uzbec: 163
Karlowitz (tratatul de la ~, 1699): 177
Karluci: 22, 24, 148, 150
Karmal, Babrak (1929–), om politic afghan: 139, 140
Kars: 101, 107, 109–110, 180, **185**
Kars (tratatul de la ~, 1921): 102, 103, 110, 169, 183
Kartlia: 100
Kashi Kașgar:
Kassem, Abdel Karim (1914–1963), om politic irakian: 72, 130
Kașgar (chi. *Kashi*): 24, 146, 148, 150, 164, **166**
Kașkai (limba): 126, 146, **147**
Kașkaliki: 164
Kaufmann, Constantin (1818–1882), general rus: 153
Kayseri: 104, **185**
Kazahi: 89–90, *91*, 122, 153, 154, 157, 159, 169, 190
Kazahstan: 11, 32, 34, 38, 44, 46, 87, 91, 146, 151–156, 157, **158**, 159, 161, 164–166, 191
Kazan: 30, 32, 188–**190**, 191, 192
Kazari: 20–26, 95, 187, 188
Kârgâzi, Kârgâzstan: 24, 44, 46, 139, 144, 146, 150, 154, 157, 159, 160, 161, 162, 166, 189
Kâzâl Baș (sau Capetele Roșii): 32, 118, 119, 122, 139, 167, 175, 185
Kâzâlkum (Deșertul ~): 148, **149**, 163
Kâzâl Orda: **158**
Kerman: 117, **125**, 141, 142
Kert (dinastia): 30, 117
Khadija (m. 619), soția lui Mahomed: 51
Khaiber (pasul ~): **133**, 136
Khakași: **147, 159**, *189*
Khalq: 138
Khamenei, Ali (1939–), imam iranian: 126
Kharg (insula): **79**, 121
Kharigiți: 17, 18, 82
Khatami, Mohammad (1943–), om politic iranian: 126
Khayreddin, numit Barbă-Roșie (către 1476–1546), corsar turc: 176
Khiabani, Șeic Muhammad (m. 1920), om politic azer: 169
Khitan: 24, 150, 159
Khiva [Hiva]: 34, 38, 40, 119, 121, 152–155, 160, **161**, 162–164
Khizir Han, sultan în Delhi (începutul sec. al XV-lea): 134
Khodja: 18, 52
Khodjent → Hudjand
Khomeini, Ruhollah (1902–1989), imam iranian: 120, 123, 126
Khorasan [Horasan]: 22–34, 52, 114–122, **125**, 127, 131, 133, 135, 150–152, 163, 167
Khoren I (m. 1938), catolicos armean: 110
Khotan (chi. *Hetian*): 148, 150, **166**
Khunzak: 96, **97**
Khyber → Khaiber
Kiev (orașul), kieveni: 24, 30, 187, **188**
Kinik: 150
Kipceak → Cumani
Kippur (războiul de Yom): 43, 64, 67, 75
Kirkuk: 42–44, 72, **73**, 130, 132
Kirovabad → Gandja
Knox d'Arcy (William): 121
Koh-i Baba (Munții ~): **133**
Koh-i-Noor: *135*
Kokand: 34, 38, 143, 152, **153**, 159, 160
Komala: 129
Komintern: 168
Komis (sau ziriani): *190*
Konya: 26, 38, 172, 173, **185**
Konya (bătălia de la ~, 1832): 55, 180
Kopet Dag (Munții ~): **116**, 163
Kossovopolje (bătălia de la ~, 1389): 173
Kossovopolje (bătălia de la ~, 1448): 105
Krasnoiarsk: **149**, 169
Krasnovodsk: 38, 154, 163, **164**
Kuba: 168
Kuban (fluviul): 89, **90**, 91, 94
Kubrawiya: 156
Kuciuk-Kainargi (bătălia de la ~, 1774): 178, 190
Kufa:
Kuldja (chi. *Yining*): 152, **166**
Kuliab: **144**, 145
Kumâci: 96, **97**, 98, 146
Kun, Béla (1886–1939): 187
Kungrat (dinastia): 152
Kura (fluviul): **90**
Kurbanmurat (sec. al XIX-lea), căpetenie turkmenă: 163
Kurdă (limba): 14, 114, *132*
Kurgan: 124, **125**
Kurgan-Tiube: **144**, 145
Kuria Muria (Insulele ~): 82, **83**, 84
Kurmangi (dialect kurd): 132
Kurzi, Kurdistan: 13, 14, 26, 28, 40, 44, 46, 53, 59, 61, 73, 74, 94, 103, 105, 107–109, 112, 114, 115, 118, 122–125, 126–**131**, 132, 167, 175, 180, 184, 185
Kuwait: 38, 43, 44, 46, 65, 68, 76, **79–**81

L

Lahedj: **83**
Lahmizi (dinastia): 48, 49
Lahore: 134, **140**
Laki: 96, **97**, 98
Latini: 28, 30
Lausanne (tratatul de la ~, 1923): 40, 129, 183
Lazii: 88, *103*
Legiunea Arabă: 61, 68
Leninabad → Hudjand
Lenin (1870–1924): 102, 168
Lesghieni: 88, 96, **97,** 98, 163, 171
Lesseps, Ferdinand de (1805–1894): 36, 55
Levant: 50
Liban: 13, 18, 38, 40, 44, 46, 50, 56, 58–60, 62, 64–67, **68–**72, 87, 111, 112, 118
Libia: 36, 65, 181

Liga Arabă: *62*, 64
Litani (fluviul): 50, **68**, 69
Lituania: 30, 187
Livorno: 106
Lob Nor: 165, **166**
Lodi: 134
Lor (limba), Lori: 114, **125**, 126
Ludovic IX sau Sfântul Ludovic (1214–1270), rege al Franței (1226–1270): 28
Lvov: 106

M
Maan: 61, **67**
Macedonia: 106, 179, 180
Macedoneni (împărații): 105
Mac Mahon, sir Henry (1862–1949): 57, 58
Madhab: 119
Madhî: 18
Madjilis: 121–124, 126, 168
Madras: 106
Maghreb: 22, 47, 50–53
Mahacikala: 96, **97**, 98
Mahmud de Ghazni, suveran în Ghazni (999–1030): 26, 134, 141
Mahmud (Mir) → Mir Mahmud
Mahmud II (1784–1839), sultan otoman (1808–1839): 175, 179
Mahmud Han, emir al Kabulului (1799–1803 și 1809–1826): 135
Mahomed (sau Muhammad , Mohamed) [m. 632]: 13, 16–18, 20, 46, 51
Maikop: **93**, 94
Maiwand (bătălia de la ~, 1880): 137
Makarios III (1913–1977), arhiepiscop al Ciprului: 186
Malekiți: 18
Mameluci: 28–32, 52–54, *54*, 76, 93, 99, 119, 167, 174, 175, 187
Manama: **79**, 81
Manciu, Manciuria: 34, 151, 152, 152, 166
Manciuriană (limba): 15
Mandate: *58*
Maniheeni: 150
Mankit (dinastia): 152
Mansur (al-), calif abbasid (754–775): 22, 24, 52
Maragha: 167, **170**
Marakanda → Samarkand
Mardin: 175, **185**
Marea Britanie → britanici
Marele Aul: 96, **97**
Mari (sau ceremiși): 188, *190*, **190**, 192
Marii Moguli: 32, 34, 134, 135
Marița (fluviul): 183, **185**
Maroc: 46, 66, 87
Maron (Sfântul ~) (m. către 410): 69
Maroniți: 19, 56, 58–60, 65, **68**, *69*, 70
Marsilia: 106
Mar, Șimun (m. 1918), Patriarh al asirienilor: 127
Marî → Merv
Marwan II, calif omeiad (744–750): 52
Mascat: 34, **79**, 82
Mashhad: 18, 120, **125**, 135
Masjed-Soleyman: 121
Masud, Ahmad Șah (1953–2001), om politic afghan: 141
Mașhadov, Aslan (1951–2005), om politic: 98
Mașreq: 50
Matenadaran: *111*
Mazandaran, mazandarani (limba): 113, 122, **125**, 126
Mazar-i Șarif: 133, 139, **140**
Mazdeism: 114
Ma Zhogying (către 1908–1938), căpetenie în războiul huilor: 165
Mecca: 13, 17, 20, 24, 30, 32, 36, 38, 40, 49, 51, 53, 57, 76, **78**, 97, 176
Meda (limba), mezi: 48, 104, 113, 114, 120
Medina: 17, 20, 22, 30, 38, 49, 51, 56, 77, **78**, 97
Mehabad: 123, **128**, *129*, 130
Mehmed I (1389–1421), sultan otoman (1413–1421): 174
Mehmed al II-lea Cuceritorul (1429–1481): 174, 175
Mehmet Ali (1769–1849), pașă al Egiptului (1804–1848): 36, 55, 76
Mekhitar (1671–1749): 106
Melkiți: 19, *65*
Menderes, Adnan (1899–1961), om politic turc: 185
Menșevici: 101, 102
Mentzikert (bătălia de la ~, 1071): 26, 167, 171
Merv: 22, 38, 39, 116– 118, 121, 134, 142, 148, 152, 154, 163, **164**
Mesopotamia: 12, 13, 15, 16, 19, 20, 26, 38, 40, 42, 48, **50**, 52, 57, 58, 74, 87, 114, 128
Meșkeți: **92**, *103*, 156, 161, 163
Mikoyan, Anastase (1895–1978), om politic sovietic: 111
Mikoyan, Artion (1906–1970): 111
Millet: 106–108, 175, 179
Ming (dinastia): 30
Mingreliană (limba): 88
Mir Ahmad Han (sec. al XVII-lea), han al Kalatului: 142
Mirian, rege al Iberiei (sec. al IV-lea): 99
Mir Mahmud, căpetenie afghană, șah al Persiei (1722–1725): 34, 119, 135
Mir Wais (începutul sec. al XVIII-lea), căpetenie afghană: 134, 135
Mishna: 16
Mișcarea Națională Libaneză (MNL): 69
MNL → Mișcarea Națională Libaneză
Moawia → Muawiyya
Moguli → Marii Moguli
Mogulistan: 30, 151
Mohacs (bătălia de la ~, 1526): 176
Mohammed → Muhammad
Moise: 15
Moldova: 175, **176**, 179–180
Moldova (modernă): 46, 177
Mongka, Mare Han al mongolilor (1251–1259): 151
Mongoli, Mongolia: 19, 28, 30, 36, 42, 53, 54, 99, 105, 116, 117, 134, 148, 150, 151, 156, 167, 172, 189
Monofizism: 19, 20, 22, 48, 105
Mordvi: 189, *190*, **190**
Moreea → Peloponez
Mossadegh, Muhammad (1880–1967), om politic iranian: 42, 123, 124
Mosul: 50, 53, 54, 58, 59, **73**, 108, 127–129, 182, 183
Muawiyya I (către 603–680), calif omeiad (661–680): 17, 22, 51
Mubarak, Hosni (1928–), om politic egiptean: 75
Mudanya (armistițiul de la ~, 1922): 183
Mudros (armistițiul de la ~, 1918): 109, 169, 182
Muhammad Ali, șah (kajar) al Persiei (1907–1909): 121, 168
Mujahedin al poporului: 124
Mujtahid: 124
Mukalla: **183**
Muntele Liban: 13, 50, 56, 59, 60, **68**, 69
Murad I (1319–1389), sultan otoman (1359–1389): 173
Murad al II-lea (1404–1451), sultan otoman (1421–1451): 174
Muridism: 96, 97
Musa (m. 799), imam șiit: 18
Musavat (partidul): 168, 169

Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938), om politic turc: 40, 128, 129, 146, 182, 183, *184*, 185, 186
Mutalibov, Ayaz (1938–), om politic azer: 171
Mutasim (al-), calif abbasid (833–842): 22, 52
Mutawakkil (al-) (822–861), calif abbasid (847–861): 52
Muzafarizi (dinastia): 30, 117
Myriokefalon (bătălia de la ~, 1176): 172
Mzab: 17
Mzhavanadze, Vasili Pavlovici (1902–1988), om politic georgian: 102, 103

N
Nabiev, Rahmon (1930–1993), om politic tadjic: 145
Nabucodonosor II, rege al Babilonului (605–562 î.Hr.): 48
Nadir Han apoi Șah (1688–1744), șah (afșar) al Persiei (1736–1747): 34, 100, 119, 120, 135, 142, 168
Nadir Șah (1880–1933), rege al Afghanistanului (1929–1933): 137
Nadjaf: 18, 73, 74
Nadjran: 77, **78**, 85
Nagorno-Karabah → Karabah
Nahicevan: 107, 109, 168, 169, **170**
Naib: 96
Najibullah, Muhammad (1947–1996), om politic afghan: 140, 141
Nalcik: **93**, 94
Napoleon I (1769–1821), împărat al francezilor (1804–1815): 55
Naqshbandiya: 127, 129, 156
Naryn (cursul superior al Sârdariei): 159, **160**
Nasir, beilerbei al Balucistanului (1747–1795): 34, 142
Nasir (al-), calif abbasid (1180–1225): 53
Nasser, Gamal Abdel (1918–1970), om politic egiptean: 63, 64, 71, 74, 75
Nașașibii: 60
Navarino (bătălia de la ~, 1827): 55
Nazarbaiev, Nursultan (1940–), om politic kazah: 159
Nazran: **97**, 98
Negev: 62, 64, **86**
Nejd: 36, 55, 76, 77, **78**
Nestoriană (Biserica~), nestorianism: 19, 20, 48, 52, 65, 72
Nestorius (către 380–451): 19
Niazov, Separmurad (1940–), om politic turkmen: 164
Nicopolis (bătălia de la ~, 1369): 173
Nil (fluviul): 12, 47, **75**
Nino, Sfânta ~ (sec. al IV-lea): 99
Nișapur: 24, 28, 115–117, 120, **125**
Nizar (sec. al XI-lea), fiul califului fatimid: 52
Nizariți → Asasini
Nizua: **79**, 82
Nogaizi: 96, **97**, 98, 146, 193
Nord-Caucaz (Republica ~): 97
Nubia: 22, 53
Nur ad-Din (1118–1174), suveran în Alep: 53
Nuri al-Said (1888–1958), om politic irakian: 61, 72
Nuri-Pașa, Osman (1837–1900), om politic turc: 97, 169
Nuristan, nuristanezi (vechii *kafiri*): 133, 137, 139, **140**

O
Oaia Albă → Ak Koyunlu
Oaia Neagră → Kara Koyunlu
Obaid Allah (către 862–934), primul calif fatimid (910–934): 24, 52, 53
Obi (fluviul): **149**, 170
Öcalan, Abdullah (1949–), om politic turc: 132
Octombrie (războiul din ~) → Kippur (războiul de Yom Kippur)
OEP → Organizația de Eliberare a Palestinei
Ogodai (către 1185–1241), mare han al mongolilor (1229–1241): 28, 151, 188
Oguz: 22, 24, 150, 167
Oirați: 151, 152, 193
Olandez: 34, 42
Oleg (m. 912), mare principe al Kievului: 187
Oltenia: 178
Oman: 17, 20, 24, 34, 42, 44, 46, 47, 49, 76, **79**, 82, 84
Omar (către 581–644), calif (634–644): 17, 20, 51
Omeiazi (dinastia): 22, 24, 51, 52, 115
ONU → Organizația Națiunile Unite
OPEC → Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol
Orabi, Ahmad (1839–1911), ofițer egiptean: 55
Orda (sec. al XIII-lea), han al Hoardei Albe: 188
Ordionikidze, Grigori (1886–1937), om politic sovietic: 90, 95, 101, 102.
Ordionikidze → Vladikavkaz
Orenburg: 39, 153, **158**
Organizația de Eliberare a Palestinei (OEP): 64–68, 88
Organizația Națiunilor Unite (ONU): 46, 63, 64, 65, 74, 79, 81, 87
Organizația Sionistă Mondială (OSM): 85
Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC): *42*, 42–44
Orhan (1288–1359), sultan otoman (1326–1359): 173
Orhon (valea): 148, **149**
Orientul Apropiat: 11
Ormuz sau Hormuz (Insula ~): 32, *118*, **125**
Ortodocși: 19, 20, 56, 60, *65*, 95, 104
Oslo (Acordurile de la ~): 67, 68
OSM → Organizația Sionistă Mondială
Osman (1259–1324), primul suveran otoman (1280–1324): 30, 172
Osmanlâi → otomani
Osmanlî (limba): 146, 177
Oseta (limba): *95*
Osetini, Osetia: 26, 88, 90–92, **95**, 96, 99, 104, 113
Oș: **160**, 162
Otman (m. 656), calif (644–656): 17, 51
Otomani sau osmanlîi (dinastia): 30–40, 54–58, 71, 72, 76, 80, 81, 83, 85, 87, 93, 94, 97, 99–101, 106–110, 118–122, 126, 127, 167–169, **172–182**, 189, 190
Otrar: 151
Oxus → Amudaria

P
Pahari (limba) :
Pahlavi (dinastia): 115
Pakistan: 12, 18, 63, 81, 82, 114, 133, 135, 138–**140**, 142, 143
Palestina: 15, 16, 24, 30, 40, 46, 48–50, 53, 54, 57–**61**, 62, 63, 66, 67, 85–87, 181
Palestinieni: 44, 63–**66**, 67, 69, 80
Palmir: 48, **50**
Pamir (Munții ~): 143, 148, **149**, 154
Pamiri: 113, **140**, *143*, **144**

Pandjeh: **136,** 137, 154, 163
Panipat (bătălia de la ~, 1526): 134
Panturanism: 94, 191, 192
Parcham: 138
Partă (limba), parți: 48, 104, 114, 120
Partidul Democrat al Azerbaidjanului (PDA): 170
Partidul Democrat al Kurdistanului (PDK): 129, 130
Partidul Democrat al Kurdistanului din Irak (PDKI): 130–132
Partidul Muncitorilor din Kurdistan (PKK): 131
Partizani: 130
Pasdarani: 124
Passarowitz (tratatul de la ~, 1718): 178
Paștună (limba): 113, 139
Paștuni: 13, 34, 132–**140**, 141, 142
Paștunistan: 138
Patani: *138*
Pavel I (1754–1801), țar al Rusiei (1796–1801): 100
PDA → Partidul Democrat al Azerbaidjanului
PDK → Partidul Democrat al Kurdistanului
PDKI → Partidul Democrat al Kurdistanului din Irak
Pecenegi: 24, 26, 187
Peel (Comisia): 61
Peloponez (sau Moreea): 177, 178
Pendjab: 30, 134–**136**, 138
Perim (Insula ~): **83**, 84
Persană (limba): 14, 24, 113, *115*, **125**, 143
Persarmenia: 105
Persepolis: 114, **116**, 120
Persia, perși: 19, 20, 22, 32–40, 48, 52, 54, 81, 87, 99, 100, 104, 106, 107, 114–122, **125–**127, 134–136, 142, 143, 148, 167, 168, 177
Persida → Fars
Peshawar: 39, 135, 136, **140**, 141
Petra: 48, **50**
Petroline: **43**, 44
Petrovsk → Mahacikala
Petru I cel Mare (1672–1725), țar al Rusiei (1682–1725): 152, 178
Piandj (cursul superior al Amudariei): **133**, 137, 143, 144, **149**
Pirați (Coasta) → Coasta Piraților
Pishawari, Seyid Jafar (1892–1947), om politic azer din Iran: 170
PKK → Partidul Muncitorilor din Kurdistan
Poarta Sublimă: 55, 78
Podolia: **176**, 177
Poitiers (bătălia de la ~, 732): 22
Polonia: 85, 86, 106, 175, 177
Polonezi (din Kazahstan): 157, 159
Polovci → cumani
Polyeuct, Sfântul ~ (m. către 250): 105
Pompei (106–48 î.Hr.), general roman: 87
Popoarele pedepsite (deportarea): 91, **92**, 94, 95, 98, 103, 156, 191, 193
Portughez: 32, 34, 81, 82, 118
Poti: 100, **103**
Ptolemaică (dinastia): 48
Pugaciov (către 1742–1775), căpetenie cazacă: 178, 190, 192, 193

Q

Qabuz ibn Said (1940–), sultan al Omanului din 1970: 82
Qadi Muhammad (m. 1947), om politic kurd: 129, 130
Qadir (al-), calif abbasid (991–1030): 18, 53
Qadisiyya (bătălia de la ~, 636): 22, 51, 114
Qadjari → Kajari
Qaim (al-), calif abasid (1031–1075): 53
Qarmați: 18, 24, 26, 52, 53, 76
Qatar: 42, 44, 46, 76, 78, **79–**81
Qazvin: 120, **125**, 168
Qing (dinastia): 34, 152, 166
Qom: 18, 120, 123, **125**
Qorașiți: 20, 49, 51, 76
Quetta: 39, **142**, 143

R

Rafsandjani-Hașemi, Ali Akbar (1934–), om politic iranian: 126
Ranjit Singh (1780–1839), maharajah al sikhilor (1799–1839): 135
Rasulizi (dinastia): 83
Rașid Ali, al-Kaylam (1892–1965), om politic irakian: 62
RAU → Republica Arabă Unită
Rawalpindi (tratatul de la ~, 1919): 137
Ray: 115, 117, **125**
RDPY → Yemen (Republica Democrată și Populară)
Republica Arabă Unită (RAU): 46, 63, 64, 68, 71, 74, 84
Reza Khan, apoi Reza Șah Pahlavi (1878–1944), șah al Persiei (1926– 1941): 40, 115, 122, 123, 129, 170
Reza Șah Pahlavi, Muhammad (1919–1980), șah al Iranului (1941–1978): 122–124
Riad: 49, 76, 78
Roma (papalitate): 18, 19, 56, 106
Roma: 106
Romani, Roma (antică): 20, 48, 99, 104, 105, 114
România: **179**, 180, **181**
Rub al-Khali (Deșertul ~): **49**
Rum: 26, 28, 99, 150, 167, 172
Rumelia: 173, 179, **181**
Rumelia orientală: 180
Rustaveli, Chota (sec. al XIII-lea), poet georgian: 100
Rowanduz: **129**, 130
Rukh (Șah) → Șahul Rukh
Ruși (Rusia actuală): 44, 46, 87, 91, 94, 95, 98, 99, 104, 112, 114, 144, 145, 157, 159–161, 163, 164, 171, 191–193
Ruși (Imperiul rus): 11, 30, 32, 36, 38, 39, 40, 56, 57, 85–87, 89–91, 93–97, 100–102, 107, 108, 119–122, 127, 135–137, 143, 144, 152–154, 157–163, 165, 168, 169, 178–181, 188–193
Rutuli: **97**, 98
Ryskulov, Turar (1894–1943), om politic kazah: 168

S

Saadabad (pactul din ~), 1937: 129, 184
Saba: 83, 84
Sabra (tabăra din ~): 69
Sace (limba): 114
Sadat, Anwar el- (1918–1981), om politic egiptean: 64, 74, 75
Safavizi (dinastia): 32, 34, 54, 117–120, 127, 152, 167, 168, 175–177
Saffah (al-), calif abbasid (749–754): 52
Saffarizi (dinastia): 24, 115
Safi al-Din (1252–1334), eponim al safavizilor: 118
Saida: 44, 54, 56, **68**, 70
Saifudin, om politic uigur: 165
Sakartvelo → Georgia
Sakarya (bătălia de la ~, 1921): 183
Sakha → Iakuția
Salah ad-Din sau Saladin (1138–1193), sultan (ayyubid) al Egiptului (1171–1193): 28, 53
Salang (tunelul al): 133, 138, 140
Saleh, Ali Abdallah (1942–), om politic yemenit: 84, 85
Salonic: 87, 179, 181, 182, 184

Samanizi (dinastia): 24, 26, 115, 120, 132, 150
Samaria: **86**, 88
Samarkand: 30, 39, 117, 134, 137, 144, 145, 152, 153, **161**, *162*, 163
Samarra: 18, 24, 52, **73**
Sanaa: **83**
Sangeacul Alexandretta → Alexandretta
Sanliurfa → Urfa
Sanskrită (limba): 14
San Stefano (tratatul de la ~, 1878): 179, 180
Saud ibn Abd al-Aziz (1902–1969), rege al Arabiei Saudite (1953–1964): 78
Saudiți (dinastie): 76–78, 84
Sara, soția lui Avraam: 15
Sarai: 30, **188**, 189
Sardabari (bătălia de la ~): 30, 117
Sardarabad (bătălia de la ~, 1918): 109
Sarkel: 187
Sarmați: 95
Sarți: 152, 155
Saruhan: **172**
Sasanizi (dinastia): 19, 20, 22, 48, 114, 115, 120, 143, 148, 167
Saul, rege al Israelului (către 1035–1015 î.Hr.): 87
Saur (revoluția din ~): 138
Savak: 123
Sayyed Ali Muhammad (1820–1850), fondator al babismului: 122
Sârdaria (fluviul): 12, **149–**153, 156, 162
Sciți, scitică (limba): 95, 113
Sefarzi: 85, 86
Seimul (Transcaucaziei): 101, 109
Seistan: 115, **116**, **133**, 134, 152
Seleucizi (dinastia): 48, 114
Selgiucizi (dinastia): 26, 53, 99, 105, 115, 117, 120, 134, 150, 167, 171, 172
Selgiuk (sec. X–XI), eponim al selgiucizilor: 116, 150, 167
Selim I (1467–1520), sultan otoman (1512–1520): 54, 126, 167, 175, 176
Selim II (1524–1574), sultan otoman (1566–1574): 177
Semiluna Fertilă: 13, 20, 47, 48, **50–**52, 54, 55, 57–59
Semipalatinsk: 39, 152, **158**
Semirecia: **153**, 157, 158
Semitice (limbi): 13
Septimanieni (șiiți) → ismaelieni
Serbia: 30, 173, 175, 177, **179–181**
Sevan (Lacul ~): **90**, 105
Sevastopol: 187
Sèvres (tratatul de la ~, 1920): 40, 110, 128, 129, 182
Shah Shudja (m. 1843), emir al Kabulului (1803–1809 și 1839–1842): 136
Sharon, Ariel (1928–), om politic israelian: 67
Shaykan: 127
Shell (Royal Dutch): 42
Sheng Shicai, guvernator în Xin-Jiang (1933–1944): 165
Shir Ali (m. 1879), emir în Kabul (1863–1879): 136
Shir Shah Sur, uzurpator al tronului Marilor Moguli (1540–1546): 134
Siberia: 32, 36, 42, 91, 152, 159, 190
Sibir: 32, **149**, 190
Sidon → Saida
Sikhi: 135, 136
Simferopol: **90**, 187
Simko (m. 1930), căpetenie kurdă: 127, 129
Sinai: 58, 64, 75, 176
Sind: 22, 115, 142
Sindjar (Djebel): 73, 127
Sinkiang → Xinjiang
Sionism: 58, 60, 61, 85, 87
Siria: 13, 17, 19, 20–32, 38, 40, 44, 46, 48–58, **59**, 60, 62–67, 69, **70–**72, 74, 88, 94, 111, 112, 114, 131, 176, 183, 185
Siriacă (limba), siriaci: 19, 65
Sis: **106**, 111
Smirna: 38, 107, 173, 182, 183, **185**
SN → Societatea Națiunilor
Sobieski → Ioan al III-lea Sobieski
Societatea Națiunilor (SN): 58
Socotra (insula): **83**, 84
Sogdiana: 20, 148, *150*
Sogdiană (limba), sogdieni: 14, 113, 148, 150
Soliman (m. 1086), sultan (selgiucid) al Rumului: 26
Soliman Magnificul sau Süleyman Legiuitorul (1494–1566), sultan otoman (1520– 1566): 32, 176
Solomon, rege al Israelului (către 975–932 î.Hr.): 15, 83, 87
Somalia: 36, 62
Soranî (dialect kurd): 132
Sovietici (URSS): 11, 40, 46, 63–65, 67, 75, 85, 87, 91, 92, 94–99, 102, 103, 110–112, 122, 123, 129, 130, 137–141, 144, 145, 154–165, 169–171, 183, 185, 186, 192, 193
Spahii: 179
Spania: 22, 85
Stalin (1879–1953): 92, 101, *102*, 110, 111, 145, 154, 156, 192
Stalinabad → Dușanbe
Stalingrad: **92**, 193
Stambul → Istanbul
Standard Oil California: 42
Stepanakert: 111, **112**, **170**
Stroganov (familia): 189, 190
SUA, americani: 42, 44, 63–69, 72–74, 78–80, 110, 111, 123, 126, 132, 138, 141, 186
Sublima Poartă → Poarta Sublimă
Sudan: 36, 40, 55, 62
Sudarabice: 20, 48, 82
Sud-Liban: 70, 88
Suez (canalul): 36, 40, 44, 55, 62–64, **75**, 83
Sufism: 18, 96, 127, 129, 156 163, 184
Suhumi, **103**, 104
Sulayman (Munții ~): **133**
Suleimaniya: 73, 127, **128**, 129
Süleyman → Soliman
Sultan Husayn, șah (safavid) al Persiei (1694–1722): 119
Sumerieni: 12, 13, 48
Sumgait: 111, **170**
Sunna: 17
Sunniți: 18
Suoche →Yarkand
Svan (limba), Svanetia: 88, 100
Sviatoslav, mare principe al Kievului (964–972): 24, 187
Sykes-Picot (acordurile ~, 1916): 40, 57–59

Ș

Șafeiți: 18
Șahinșah: 115
Șahul Rukh, suveran (timurid) (1405–1447): 117, 151
Șahul Rukh (m. 1796), suveran (afșar) al Khorasanului (1747–1796): 119, 120, 135
Șahumian, Stepan (1878–1918), om politic armean: 169

Șaimev, Șarapovici Mintimer (1937–), om politic tătar: 192
Șase Zile (războiul de): 64, 66, 69, 75, 84
Șiraz: 119

T
Tabasarani: 96, **97**, 98
Tabriz: 39, 117–122, **125**, 129, 167– 169, 175
Tadjic (limba): *143*
Tadjici, Tadjikistan: 13, 15, 44, 46, 87, 113, 114, 133, 134, 137, 139–141, 143, **144**, 145, 152, 155, 156, 161–163
Taef (tratatul de la ~, 1934): 77, 84, 85
Tahir ibn Hussein (775–822), guvernator al Khorasanului: 24
Tahirizi (dinastia): 24, 115, 120
Tahmasp (1514–1576), șah (safavid) al Persiei (1524–1576): 118, 176
Ta'if : 49, **78**
Ta'if (acordul de la ~, 1989): 71
Taiz: **83**, 84, 143
Takla-Makan (Deșertul ~): 148, **149**
Takrit: 72, **73**
Talabani, Jalal (1933–), om politic kurd: 130, 132
Talal ibn Abdallah (1909–1972), rege (hașemit) al Iordaniei (1951–1952): 67
Talas (bătălia de la ~, 751): 22, 148
Taliban: 141
Talis: **91**, 168
Taman (Peninsula ~): **90**
Tamar (către 1165–1213, regină (bagratidă) a Georgiei (1184–1213): 99
Tamerlan sau Timur Lenk (1336–1405), suveran al Transoxianei și „mare emir" (1370–1405): 30, 32, 54, 99, 117, 126, 133, 134, 151, 162, 173, 174, 189
Tana (La) → Azov
Tanzimat: 179, 181
Taplin: **43**, 44
Tara (stepa): 189
Taraki, Muhammad (1913–1979), om politic afghan: 138
Tarbagatai (Munții ~): **149**, 152
Tarim (fluviul): 20, 36, 148, **149**, 150, 152, 164, 165
Taurus (Munții ~): 22, 50, 58, 172, **173**, 176
Tașauz: 162, **164**
Tașkent: 38, 39, 87, 148, 152–154, **161–**163, 165, 191
Tataria, Tatarstan: **190**, 191, 192
Taymani: 139
Taymuri: 139
Tătari: 144, 159–163, 188–192
Tătarii din Crimeea: 32, **92**, 93, 156, 161, 163, 178, 180, 189, *191*
Tătarii de pe Volga: 15, 157, 189, **190**, 191
Tbilisi → Tiflis
Teheran: 34, 115, 116, 119, 121–**125**, 135, 168, 170
Tekke: 163
Templul (de la Ierusalim): 15, 87
Temujin → Genghis Han
Terdat al III-lea, rege al Armeniei (298–330): 104
Terek (fluviul): 89, **90**, 91, 96
Ter Petrosian, Levon (1946–), om politic armean: 112
Thomson, general britanic: 169
Tian Shan (Munții ~): 148, **149–**151, 159, 165
Tibet: 19, 36, 148
Tiflis: 87, 89, 99–**103**, 104, 107, 109
Tigran cel Mare (către 121–54 î.Hr.), rege al Armeniei (95–54): 104
Tigru (fluviul): 12, **50**
Timur, șah al Afghanistanului (1773–1793): 135
Timur Lenk → Tamerlan
Timurizi (dinastia): 32, 117, 120, 151
Tiran (Strâmtoarea ~): 63, **75**
Tiumen (stepa): 189
Tobol (stepa): 189
Tobolsk: **149,** 190
Toktamâș, han al Hoardei Albe și al Hoardei de Aur (1378–1398): 30, 151, 189
Tomsk: 32
Tora: 15, 16
TPC → Turkish Petroleum Company
Trakai: 187
Transaraliana (calea ferată): 39, **153**
Transcaspiana (calea ferată): 38, 39, **153**
Transilvania: 106, 176, 177
Transiordania: 40, 44, 58, **59**, **61**, 62, 63
Transoxiana: 22, 26–32, 146, 148 *150*, 150–152
Transsiberiana (calea ferată): 39
Trapezunt: 99, 108, 175, 181, 184, **185**
Tripoli: 26, 44, 54, **68**, 69
Tripolitania: 22, 32, 184
Tronul Păunilor: *135*
Trucial Oman → Coasta Armistițiului
Truman, Harry S. (1884–1972): 61
Tudeh (partidul): 123, 170
Tugluk Timur, han (ceagataid) al Mogulistanului (1347–1363): 151
Tugril Beg, sultan (selgiucid) al Persiei (cca 1038–1063): 26, 53, 117, 150, 167
Tulufan → Turfan
Tului (m. 1233), han mongol: 28, 117, 151
Tungusă (limba): 15
Tunis: 67
Turcă (limba): *186*
Turce (limba): 15, 146
Turce (popoarele): 22–28, 52–54, 115–117, 146, **147**, 148, 150, 151, 157, 163, 187
Turci (Turcia modernă): 22, 40, 42, 44, 46, 50, 59, 60, 63, 74, 86, 102, 110, 114, 128–132, 137, 139, 169, 171, 183, 184, **185**, 186
Turcia → Turci
Turco-circazieni: 55, 56
Turcomani: 26, 30–34, 54, 88, 99, 105, 117, 118, 120, 135, 141, 152, 167, 168, 171–176, 185
Turfan (chi. *Tulufan*): 150, 164, **166**
Türgeci: 22
Turkmeni, Turkmenistan: 34, 38–40, 44, 46, 73, 121, 124, 127, 139, 140, 142, 145, 154–156, 161, 162, 163, **164**
Turkestan: 136, 137, 144, 146, 148, **149**, 152, **153**, 154, 160, 161, 162, 165
Turkish Petroleum Company (TPC): 42
Turkmenceai (tratatul de la~, 1828): 107, 120, 168
Turksib (calea ferată): 39
Turpanlici: 164
Turuci: 20, 22, 114, 148, 150
Tuvinieni: **174**, *179*

Ț
Țahuri: 96, **97**, 98
Țhinvali: **95**, **103**, 104

U
Ubâhă: 88
Ucraina, ucraineni: 46, 87, 91, 94, 104, 111, 157, 159–161, 163, 177
Udj: 172
Ulemale: 18
Ulugh Beg, emir al Transoxianei, apoi suveran timurid (1447–1449): 162
Ulus: 188

Umar → Omar
Umma: 17
Ungaria: 32, 173, 174, **176**, 177
United Nations Relief and Works Agency (UNRWA): 66
Uniunea Patriotică a Kurdistanului (UPK): 130, 132
Uniunea Socialistă Arabă: 75
Uniunea Sovietică → sovietici
UPK → Uniunea patriotică a Kurdistanului
Ural (fluviul): **149**, 153, 157
Ural (Munții ~): 28–32
Urartu, urartieni: 104
Urfa [Sanliurfa]: 26, 53, 106, **185**
Urgenci: 151, 152, **161**
Urmia: 108, **125**, 127
URSS → Sovietici
Urumqi → Urumți
Urumți (chi. *Wulumuqi*): **166**
Utman → Otman
Uzbeci, Uzbekistan: 32, 34, 40, 44, 46, 87, 114, 118, 119, 127, 134, 137, 139–141, 143–145, 152, 155, 156, 159, 160, **161**, 162, 163, 189, 191
Uzun Hasan, sultan ak koyunlu (1466–1478): 167

V
Vahidov, Molla Nur, om politic tătar: 192
Vakil: 119
Valahia: 175, **176**, 177–179
Van: 107–109, 117, 128, 129, 167, 176, **185**
Varegi: 187
Varna (bătălia de la ~, 1444): 174
Vasile I Macedoneanul (cca 813–886), împărat bizantin (867–886): 105
Vaspurakan: 105
Veneția (orașul), venețieni: 106, 167, 177, 178, 186, 189
Vernâi → Alma-Ata
Victoria (1819–1901), regina Angliei (1837–1901), împărătească a Indiilor (1876–1901): 36
Viena: 106, 178
Vladikavkaz (în osetină *Jaudjikau*): 89, 90, 92, **95**, 96
Vladimir cel Mare (Sfântul~) (către 956–1015), mare principe al Kievului (980–1015): 187
Volga (fluviul): 22, 24, 28, 152, 187, 188, **190–**193
Voronzov, Mihail (1782–1856): 100
Votyaci → udmurți
Vytautas (către 1350–1430), mare duce al Lituaniei (1392–1430): 187

W
Wafd: 62, 74
Wahhabiți: 18, 36, 55, 76, 78, 81
Wakhan (fâșia): 137, 139, **140**
Wakhtang I Gorgasali, rege al Iberiei (446–499): 99
Wakhtang al IV-lea, rege al Georgiei (1675–1737): 100
Warba (Insula ~): 81
Weizmann, Chaim (1874–1952): 85
Wilson, Thomas W. (1856–1924): 110
Wulumuqi → Urumți

X
Xibe: 166
Xinjiang (sau Sinkiang): 42, 44, 146, 148, 165, **166**

Y
Yahya (m. 1948), imam al Yemenului 1904–1948: 76, 83, 84
Yakanlici: 164
Yakub, emir în Kabul (1879): 136, 137
Yakub Beg (m. 1877), emir în Kașgaria (1867–1877): 165
Yang Zengxin (m. 1877), guvernator în Xinjiang (1911–1928): 165
Yarkand (chi. *Suoche*): 164, **166**
Yasawiya: 156
Yathrib → Medina
Yazd: 117, **125**
Yazid I (644–683), calif omeiad (680–683): 51, 127
Yemen: 20, 24, 36, 40, 42, 44, 46–49, 62, 64, 76–78, 82, **83–**85, 86
Yemen (Rep. Democrată și Populară ~, RDPY): 84
Yerkir: 107
Yermak → Iermak
Yining → Kuldja
Yuan (dinastia): 30
Yulaiev, Salavat (sec. al XVIII-lea), căpetenie bașkiră: 192

Z
Zagros (Munții ~): 26, 34, 42, 115, **116**
Zahedan: 39, **125**
Zahir (1914–), rege al Afghanistanului (1933–1973): 137, 138
Zaid (m. 740), imam șiit: 18
Zaidiți: 18, 24, 36, 83, 84
Zand: 34, 119, 120
Zangi (m. 1146), suveran în Mosul și Alep: 53
Zanzibar (Insula ~): 34, 82
Zaporojeni (cazaci): 91
Zarathustra sau Zoroastru (sec. al VII-lea î.Hr.): 114
Zaza (dialect kurd): 129, 132
Zia ul-Haq (1924–1988), om politic pakistanez:
Zinoviev, Grigori (1883–1936), om politic sovietic: 168
Zoroastrism: 20, 114
Zürich (Acordul de la ~, 1959): 186
Zyriani → Komis